JOHN CHARLES
CHASTEEN

CE-A URMAT DUPĂ EDEN

O SCURTĂ ISTORIE A LUMII

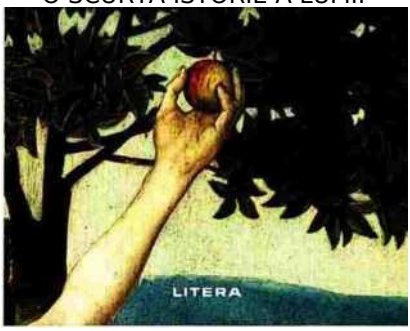

JOHN CHARLES CHASTEEN

CE-A URMAT DUPĂ EDEN

O SCURTĂ ISTORIE A LUMII

EDITURA LITERA

John Charles Chosteen

After Edm ,4 Short I latojy of the WvrU

Copyright 2024

W. W. Norton & Company. Jnc.

Toate drepturile rezervate

tt

Editura Litera lei.: 0374 82 66 35:021 319 63 90:031 423 16 19 c-mail:

contactlitlilcra.ro

Ce-a urmat după Eden O scurtă istorie a lumii John Charles Chasteen

Copyright Si 2024 Grup Media Litera Toate drepturile rezervate t>jnţinutul acestei lucrări electronice este protejat prin Copyright şi rate destinat exclusiv utilizării in scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcat. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul, schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, Închirierea, punerea la dispoziţia publică, prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informatici, altele decât cade pe care a fost descărcată, vânzarea sub orice formă sau prin orice mijloc, fără consimţământul editorului, este strict interzisă. Dreptul de folosinţă al prezentei lucrări nu este transferabil. Drepturile de autor pentru versiunea electronică in formatele existente ale acestei lucrări aparţin companiei Grup Media Litera SRL.

Editor: Vtdraşcu şi fiii Redactori: Diana Trâneută, Sabtina Ilurescu Corector: Georgiana Lnaehc Copertă: Bell Studio Tehnoredactare şi prepress: Marin

Popa
ISBN 978- 630-319-778-4 ISBN EPUB 978-630-338-272-2

Fratelui meu Tom, om de știință, democrat adevărat,

prieten intelectual de-o viață

Lumea modernă

Dimensiunea tontului pentru fiecare țară indică mărimea relativă a populației, fiind numite toate țările ce aveau 100 de milioane de locuitori sau mai mult în 2023. În acel an, țările marcate pe hartă totalizau aproximativ două treimi din populația lumii.

*

Introducere

EPIFANIE

Toate revelațiile bruște apărute dintr-o realitate ce schimbă vieți pot fi epifanii. chiar dacă nu au loc in data oficială a Epifaniei (Bobotează), 6 ianuarie. Privind cum mulțimile revoltate de partizani nechibzuiți invadau capitoliui națiunii lor pe 6 ianuarie 2021, mulți americani au trăit o epifanie întunecată. Se *poate* intâmpla aici. Mândrele noastre tradiții democratice pot fi pierdute dacă refuzăm să le onorăm. Deja se întâmplă.

De ce?

Cauza imediată se regăsește în alegerea voită a strategiilor politice. Următoarele cauze se află în realitățile economice și demografice schimbătoare. Această carte e despre cauza supremă. Tradițiile democratice sunt printre cele mai recente și fragile creații umane. Autoguvernarea democratică depinde de puterea sinelui nostru colectiv. Depinde de devotamentul nostru unii față de alții. Astăzi suntem provocați să acționăm ca o națiune unită.

Există o tensiune veșnică între devotamentul nostru unii față de alții, nevoia noastră dc celălalt și capacitatea noastră de a ne înțelege. *Homo sapiens* manifestă o înclinație îngrijorătoare spre conflict. Această istorie a omenirii analizează originile conflictelor endemice până la primele civilizații, începe cu un timp dinainte de civilizație când oamenii din toată lumea trăiau în mici grupuri pașnice și binevoitoare. Viața nu era ușoară în grupurile ancestrale de vânători-culegători, dar violența cronică era mult mai rară. Așadar, conflictul dezbinător nu este *neapărat* intrinsec naturii umane. Suntem mult mai buni de atât.

Totuși, istoria lumii deseori parc un lung șir de conflicte. Trib contra trib. religie contra religie, națiune contra națiune, oraș contra sat, bogați contra săraci, chiar și bărbați contra femei. Lista este incompletă, dar ați înțeles ideea.

Conflictele noastre dezbinătoare se pot isca aparent din orice sau chiar din nimic. În cadrul societăților, multe interacțiuni sociale și politice devin *in mod obișnuit* conflictuale. Violența ușoară devine un mod de interacțiune uzual integrat în structura socială. Lideri politici „polarizatori" o încurajează voit, pentru propriile interese. Multe societăți au un grup dominant care are nevoie din când în când să își impună pretențiile de superioritate etnică sau rasială folosind violența. Pretențiile superiorității masculine se manifestă prin abuzuri domestice cotidiene.

Conflictele sunt și o rutină între societăți. Privită în ansamblu, istoria lumii

devine o paradă de războaie şi de imperii. Militarismul se află printre fenomenele politice cele mai rezistente din lume. Cu câteva excepţii, cele mai mari unităţi politice din lume s-au bazat mai mult pe putere decât pe drepturi. Justificările idealiste pentru utilizarea puterii in interes propriu sunt rareori absente. Regate, naţiuni şi alte instituţii politice de anvergură au folosit întotdeauna teme ideologice pentru a-şi completa dependenţa lor esenţială de forţa brută. Din punct de vedere istoric, regi (şi regine) şi-au justificat adesea proasta guvernare şi cuceririle în termeni religioşi. Raţiunile ideologice le-au înlocuit pe cele religioase doar recent şi doar parţial. Când c vorba de războaie, se pare că toţi au zeii de partea lor.

Justificările religioase şi ideologice sunt rareori adevăratele motive pentru violenţă. De cele mai multe ori, ele sunt folosite ca pretexte într-un război politic şi propagandistic paralel.

Luaţi ca exemplu curentele politice de la începutul noului mileniu. Demagogi naţionalişti au eclipsat ideologii profunde in multe ţări, exploatând resentimente etnice sau rasiale puternice, mai ales în Statele Unite. Gândirea magică şi impulsurile atavice au scăpat de sub control in lumea digitală a călătoriilor spaţiale, editării genetice şi globalizării. Abilitatea noastră de a coopera se diminuează în timp ce ne confruntăm cu provocările unor schimbări climatice rapide, ale extincţiei in masă şi distrugerii mediului înconjurător.

Pentru a face faţă acestor provocări avem nevoie de o nouă conştientizare globală a umanităţii noastre comune. Este o sarcină grea. De-a lungul a sute de mii de ani, oamenii au evoluat mai ales in grupuri de vânători-culegători formate din câteva zeci de indivizi. în grupuri umane atât de mici, toată lumea înseamnă „noi". Nu există „ei". Din păcate, asemenea grupuri nu prea mai există, iar modul lor de viaţă nu este posibil într-o lume cu opt miliarde de locuitori. Dar dacă luăm in considerare rolul lor la începuturile istoriei omenirii, dobândim o perspectivă valoroasă. Cândva, oamenii trăiau cu mult mai puţină violenţă interpersonală, iară o dominaţie patriarhală aspră asupra femeilor şi fară inegalităţi sociale sistemicc în general. Viaţa nu era uşoară, dar exploatarea socială şi inegalităţile erau mai puţin frecvente decât in societăţile civilizate ulterioare. Acesta c „Edenul" din titlul cărţii.

înclinaţia noastră spre violenţa interpersonală constantă şi organizată, adevăratul vierme din măr, a început *după* Eden. când ne-am format

aşezări şi populaţia a crescut.

O parte din problema noastră pare să fie legată chiar de numere. *Homo sapiens* nu este deloc un animal de turmă. Adună oamenii într-o turmă şi vei obţine un rezultat deloc plăcut. Speciile de primate trăiesc in mod normal în grupuri sociale de o anumită dimensiune. Relaţiile primatelor presupun interacţiuni constante alintat, adulmecat, îngrijire, împărţirea hranei intre fiinţe care relaţionează unele cu altele ca indivizi. Incluse in grupuri mai mari cu care nu pot stabili legături, fiinţele umane pot deveni puţin dezechilibrate. Deseori, nu ne pasă de străini şi ne este greu să solidarizăm cu ei. La fel ca împărţirea lucrurilor la grădiniţă, cooperarea civică nu pare să fie instinctivă. Xenofobia şi prejudecăţile de rasă sunt, din nefericire, versiunea evoluată a încercărilor copiilor de a împărţi şi de a se înţelege. Totuşi, la fel ca împărţirea lucrurilor la grădiniţă, respectul pentru oameni *poate* fi cultivat şi învăţat dacă avem parte de oportunităţi, hotărâri, resurse şi profesori buni.

O mare parte din problema noastră o reprezintă perioada de 5 000 de ani de rivalităţi nesfârşite şi inegalitate socială sistcmică. De când există civilizaţia, toate societăţile umane complexe au cuprins familii muncitoare sărace la nivelul inferior, alcătuind majoritatea populaţiei, şi o minoritate de familii bogate şi bine înarmate în vârf. Cei din vârf se laudă cu origini superioare sau punctaje mai bune sau favoruri divine. Justificările variază de-a lungul istorici, dar situaţia de bază e similară. Cea mai marc schimbare a avut loc în ultimele două sute de ani, când familiile domnitoare au împărţit mai mult averea cu clasa de mijloc în timp ce muncitorii săraci încă reprezentau vasta majoritate şi aveau cele mai puţine beneficii. Această împărţire recentă nu a avansat prea mult la nivel global înainte ca tendinţa să fie răsturnată in ultima generaţie către o mai mare concentrare a averii în vârf.

Pentru a prospera în secolul XXI avem nevoie disperată dc un simţ reînnoit al istoriei noastre comune. Oamenii care împart o istorie se pot reinventa ca un singur popor pentru că, de fapt, asta şi sunt. Vestea bună este că toţi oamenii care trăiesc azi au o istorie comună. Părţi din această istorie sunt, de asemenea, motiv de inspiraţie. Profesorii noştri străvechi de religie şi etică, precum şi ideologiile politice moderne, au încercat să ne unească în jurul valorilor şi scopurilor colective nobile, dar au avut reuşite îndoielnice, Este evident că avem capacitatea dc a lucra împreună pentru a

rezolva problemele globale ale secolului XXI dacă ne hotărâm să o facem. Dar *o vom face*? La drept vorbind, parcursul nostru general nu este prea încurajator.

Cincizeci dc secole dc preamărire de sine şi de cârcotealâ vor fi greu de depăşit. Pe de altă parte, preocuparea pentru criza noastră globală actuală ne poate da şansa să clădim încredere în timp ce încercăm să promovăm cauza noastră comună.

Poate că avem de învăţat din experienţa strămoşilor noştri. Pentru o mai mare înţelegere de sine, pe măsură ce ne confruntăm cu viitorul nostru.

să reflectăm la trecutul nostru comun. La început, toţi *Homo sapiens* erau vânători-culegători sau aşa cum li se spune mai des căutători dc hrană. Nu exista un alt mod de a trăi. Evoluţia umană in grupuri de căutători de hrană este subiectul capitolului unu.

Mai întâi insă să ne întoarcem la origini, să începem cu un mare bang.

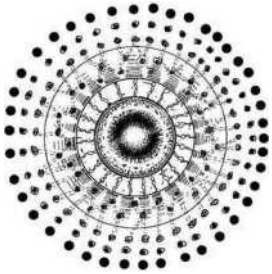

Prolog LA ÎNCEPUT

La început a fost Big Bang.

Cosmologia Big Bang explică descoperirile actuale ale fizicii modeme. Ea precizează un anumit moment in care universul a explodat şi a căpătat viaţă. Teoretic, acea expansiune explozivă poate fi descrisă cu o precizie perfectă, bazându-se pe date adunate de astronomi care au învăţat să măsoare mişcările galaxiilor îndepărtate. Această cosmologie corespunde, de asemenea, cu descoperirile fizicii experimentale, toate acele particule subatomice a căror existenţă era încă necunoscută când m-am născut eu, in anii 1950. Iată esenţa acestei poveşti modeme a creaţiei.

Cu treisprezece miliarde de ani in urmă, ceva inimaginabil de fierbinte şi dens şi infinitezimal de mic, poate mai mic decât un atom – s-a extins in ceva infinit de mare şi a început să se răcească.

Treptat, energia s-a închegat în blocuri de materie, particule subatomice denumite quarcuri, iar din quarcuri in protoni şi neutroni care în cele din urmă au reprezentat nucleele atomilor. Toate acestea în prima sutime de secundă. Câteva secunde mai târziu au apărut electronii. Apoi, probabil după trei sute dc mii dc ani, universul luminat s-a răcit mai mult, iar energia sa s-a închegat, dând naştere celor mai simpli atomi. Atomii cci mai de bază şi bogaţi au fost hidrogenul (cu un proton şi un electron), urmat de heliu (cu doi protoni şi doi electroni).

Evident că un astrofizician ar putea oferi o relatare mai detaliată şi precisă, dar această descriere simplistă este suficientă pentru a servi scopului nostru. Oricum, un fizician n-ar şti mai bine decât un istoric ce anume *a precedat* Big Bangul, dacă a existat ceva, ceea ce este cea mai interesantă întrebare dintre toate. În ciuda imaginii destul de cuprinzătoare a începutului universului, aşa cum reiese din explicaţiile ştiinţifice moderne, absolut *toate* dovezile noastre se referă la evoluţia acestui proces. Nici o informaţie, absolut nimic nu face referire la ceva care să fi precedat Big Bangul.

Pur şi simplu nu avem nici un indiciu. A existat ceva înainte de explozie? Nu putem decât să speculăm. Poate că timpul e ciclic la cel mai amplu nivel, fără să aibă început şi sfârşit. Poate că universul se reanimă la un moment dat, prăbuşindu- se in sine însuşi şi apoi extinzându-se din nou cu o altă explozie, conform legendei că zeitatea hindusă Şiva dansează pentru a

distruge universul, doar pentru a-l crea din nou şi din nou. Poate că nu a existat nimic înainte de explozie. Concluzie: universul, aşa cum îl ştim noi, a apărut acum treisprezece miliarde de ani. Adică de treisprezece mii de ori un milion de ani.

Nu trecuse mai mult de un miliard de ani după explozie înainte ca atomii de hidrogen şi heliu, atraşi unii de alţii de forţa gravitaţiei, să înceapă să colapseze în obiecte masive denumite stele. În miezul stelelor, temperaturile înalte au declanşat reacţia atomică numită fuziune în care doi atomi de hidrogen fuzionează pentru a crea un atom de heliu, eliberând energic dc-a lungul procesului. Stelele au început să strălucească. Nenumărate stele erau distribuite prin univers in mari vârtejuri denumite galaxii care, la rândul lor, configurează nenumărate roiuri, cc încă se extind in afară: o imensitate inimaginabilă in care prezenţa propriei noastre stele, Soarele, îşi pierde din importanţă în comparaţie cu neantul.

Stelele au făcut materia complexă, creând atomi mai mari. Elementele de la şase la 26 din tabloul periodic al elementelor, de la carbon la fier, au fost create înăuntrul stelelor. Restul elementelor au apărut in urma unor explozii spectaculoase numite *supernove ce* adesea pun capăt vieţilor unor stele mai mari. Oricum ar fi. generaţii succesive dc stele au condus la apariţia tuturor clementelor cunoscute de pe planeta noastră.

Soarele nostru e o stea relativ mare, cu o strălucire moderată. Are cam 4,6 miliarde de ani. deci există de o treime din viaţa universului. Astronomii calculează că Soarele mai are intre patru şi cinci miliarde de ani înainte de a se stinge, ceea ce este bine. Măcar pentru o vreme nu trebuie să ne facem griji în legătură cu asta! Pământul şi alte planele s-au format odată cu Soarele, ca parte din acelaşi proces. La început, gravitaţia a format un mare nor de praf cosmic, ca un disc rotitor. Gravitaţia a preluat centrul norului şi a dat o formă Soarelui şi, din particulele de materie ce compuneau marginea rotitoare a discului, a creat o infinitate de planetezimale. După mai bine de patru miliarde dc ani, acestea s-au consolidat in planetele, lunile şi asteroizii din sistemul nostru solar cunoscut. Procesul de consolidare a implicat coliziuni şi impacturi cataclismiee repetate.

Odată ce această etapă „hadeană" de impacturi frecvente intre asteroizi s-a terminat, Pământul a devenit, încetul cu încetul, extrem de propice organismelor care au nevoie de apă lichidă – deoarece. în mod uimitor, in

mare parte din suprafaţa Pământului se menţin, pe tot parcursul anului, temperaturi aflate intre punctele dc ingheţ şi de fierbere ale apei. Pământul e una dintre planetele telurice interioare din sistemul nostru solar, alcătuite in principal din siliciu şi oxigen, fier şi magneziu. Dintre acestea, Mercur şi Venus sunt infernal de fierbinţi şi numai răcoroasa Marte pare cât dc cât ospitalieră cu formele de viaţă care au evoluat pe Pământ. Planetele exterioare sunt giganţi gazoşi veşnic înghetaţi, Jupiter fiind destul de mare pentru a fi el însuşi o stea. În ultima vreme, oamenii de ştiinţă cercetează posibilitatea existenţei vieţii în sateliţii naturali cu nucleu lichid ai acestor giganţi gazoşi înghetaţi. Totuşi, nicăieri in sistemul nostru solar nu există condiţii pentru existenţa umană. Nimic din afara sistemului nostru solar nu este atât de aproape pentru a fi luat în calcul. Când vorbim de istoria omenirii, planeta Pământ este tot ce avem şi vom avea vreodată.

Fiţi atenţi: Pământul nu este plat şi nu este nici solid, Ştiaţi că nu este plat, deoarece suntem deja familiarizaţi cu imaginea lui din spaţiu acel glob albastru apos care pluteşte în neantul infinit. V-aţi dat seama însă că nu e nici solid? Pământul are o scoarţă solidă groasă dc numai şapte kilometri pe majoritatea suprafeţei acoperite de oceane. Continentele, pc de altă parte, sunt de câteva ori mai groase. Totuşi, dată fiind masa planetei, scoarţa Pământului este similară în grosime cu coaja unui ou. Dedesubt există un amestec de stânci topite sau solide şi fier – mai ales fier, în miezul Pământului. Amestecul stâncos pluteşte prin manta, ridicându- sc în anumite locuri, scufundându-se în altele, erupând uneori la suprafaţă din vulcani. Treptat, aceste fluctuaţii ale mantalei Pământului deplasează coaja de ou de la suprafaţa sa. Rezultatul este deriva continentală. Oceanele şi continentele s-au reconfigurat constant în ultimele miliarde de ani. Clima lumii s-a transformat complet de multe ori de-a lungul procesului.

Cu probabil patru miliarde de ani in urmă, diverse forme de viaţă creşteau în aceste oceane şi pe aceste continente. Vechimea impresionantă a vieţii pe Pământ este atestată de multitudinea de dovezi fosile, mai ales fosile denumite stromatoliţi, create prin unirea coloniilor de organisme unicelulare. Vârsta de patru miliarde de ani a stromatoliţilor echivalează cu *patru mii de milioane* de ani, mare parte din istoria planetei. Nu e *prea* rău pentru formele de viaţă locale, dar e un punct nesemnificativ in neantul infinit, chiar dacă timp de trei mii de milioane de ani, viaţa despre care vorbim a avut mai multe în comun cu algele din iazuri decât cu oamenii.

Oamenii împărtăşesc mai multe caracteristici cu algele decât vă puteţi imagina.

Formele de viaţă terestră dezvăluie multe semne ale unei origini comune. În mare parte sunt alcătuite din aceleaşi lucruri ca Pământul hidrogen, azot, oxigen la care se adaugă carbonul. Carbonul, hidrogenul, azotul şi oxigenul sunt elementele componente de bază ale aminoacizilor, molecule complexe ce compun proteinele. Se dovedeşte că oamenii împărtăşesc ADN-ul cu organisme mult mai simple precum musculiţele dc oţet sau drojdia. De fapt, se crede că toate vieţuitoarele au un strămoş comun carc a trăit acum o mic şase sute de milioane de ani. ¡n vremurile acelea, strămoşul trebuie să fi fost un soi de organism unicelular. Specia umană nu trebuie să se jeneze din cauza acestor începuturi modeste.

Majoritatea formelor de viaţă au fost întotdeauna unicelulare, cum sunt şi bacteriile de astăzi, prea mici pentru a fi văzute cu ochiul liber. La fel ca organismele unicelulare, am dezvoltat o structură internă complexă, am devenit capabili să ne deplasăm cu un anumit scop şi am învăţat să captăm lumina soarelui prin fotosinteză. Precum organismele unicelulare, am inovat, reproducându- ne periodic folosind ADN-ul. Se parc că, treptat, organismele unicelulare s-au unit pentru a forma organisme mai mari, multicelulare. Iată un alt fapt uimitor din istoria vieţii pe Pământ necunoscut când mergeam eu la şcoală, la jumătatea secolului XX. Corpurile noastre moderne inca se bazează pe un număr imens de organisme unicelulare care îşi au propriul ADN, estompând linia dintre noi şi viaţa dimprejur. Aceste forme de viaţă din interiorul nostru sunt esenţiale pentru sănătatea noastră. Dacă am reuşi să le eliminăm, am muri odată cu ele. După decenii de folosire disperată a sprayurilor dezinfectante, se dovedeşte că suntem noi înşine parţial alcătuiţi din germeni.

Cu cinci sute de milioane de ani în urmă, în aşa numita „explozie cambriana" a formelor de viaţă, fiinţe mai complexe s-au dezvoltat, au înotat, s-au târât şi in cele din urmă s-au răspândit pe Pământ. Dinozaurii au trăit mult timp sub soare, dispărând probabil din cauza impactului cu un asteroid – o amintire întâmplătoare, dar semnificativă, a Hadcanului – acum aproape şaizeci şi şase de milioane de ani. Clima mai rece care a urmat a favorizat primatele cu sânge cald, care împărtăşeau structura corporală cu patru membre şi cinci degete (cu coadă), preferată dc atât de multe vertebrate terestre. Acum şapte milioane de ani, unele din aceste primate

cu patru membre au început să meargă in poziţie verticală şi in două picioare.

Au evoluat în oameni şi astfel povestea noastră începe cu adevărat.

Partea I

EDEN

Un mit comun din Orientul Mijlociu, prezent la musulmani, creştini şi evrei, descrie un paradis numit Eden, un peisaj natural care oferea mâncare din abundenţă, oricând la îndemână. Povestea noastră modernă despre creaţie începe similar, cu Paleoliticul perioada dinainte ca oamenii să producă mâncare prin plantarea recoltelor sau creşterea animalelor, trăind în schimb doar cu ceea ce le oferea pământul. *Paleo* + *litic* este denumirea în latină

pentru Epoca Pietrei- Până acum douăsprezece mii dc ani, oamenii vânau animale şi adunau plante sălbatice pentru mâncare, într-un peisaj ce se schimba odată cu anotimpurile. Nu exista un alt mod de viaţă.

Viaţa în Paleolitic nu era un paradis, chiar dacă, in anumite privinţe, era mai potrivită fiinţelor umane decât viaţa pe care o ducem acum. Nu a fost o epocă de aur trecută, ci mai curând o perioadă de formare pentru specia noastră, ce a durat multe mii de generaţii. Acesta este timpul profund, cel al evoluţiei. Corpul uman şi creierul s-au dezvoltat in întregime în Paleolitic. De atunci au avut loc foarte puţine schimbări in corpurile şi creierele noastre. Ne tragem din populaţii preistorice şi ne purtăm moştenirea genetică în corp, chiar dacă suntem conştienţi de asta sau nu.

O simplă privire asupra amprentelor mâinilor pe care oamenii din Paleolitic le-au lăsat pe pereţii peşterilor, acestea fiind cclc mai timpurii forme dc artă. sugerează cât dc apropiaţi suntem de ei, din punct dc vedere spiritual. Aceste amprente, găsite deseori in adâncul peşterilor, datează dc acum treizeci şi cinci de mii dc ani. Ele au fost descoperite in toate siturile importante cu picturi rupestre din lumea întreagă, din America de Sud in Europa şi din Africa de Nord până în Indonezia. Unele din aceste urme sunt evident făcute de copii, dar majoritatea aparţin bărbaţilor şi femeilor. Deoarece lungimile diferite ale degetelor fac distincţia intre bărbaţi şi femei, putem specula că mâinile femeilor apar mai des. în general, nu ne putem imagina candidaţi mai buni pentru primul autoportret al omenirii! Felicitări îndepărtaţilor noştri strămoşi!

E mai uşor însă să înţelegem semnificaţia originilor formatoare decât să găsim dovea pentru existenţa vieţii umane în timpurile preistorice. În cazul lor, nu avem surse scrise pe care se bazează istoricii de obicei. Mărturiile despre viaţa preistorică nu sunt adunate de istorici, ci de paleoantropologi. Până recent, când studiile despre genomul uman au devenit o sursă de informaţii, aceşti oameni dc ştiinţă îşi dezgropau probele din pământ. înainte de apariţia microbiologici, mărturiile noastre erau pietre şi oase. Chiar şi ştiind tot ce ştim despre genom, mărturiile noastre despre preistoria îndepărtată sunt intimidam de fragmentare – un fel de exerciţiu de unit punctele.

Fragmente răsfirate de mărturii s-au legat prin deducţii logice. În modul acesta trebuie studiată preistoria. Problema mărturiilor este atât de critică încât orice descriere a *ceea ce* credem trebuie să includă discuţii despre

motivul pentru care gândim astfel. Majoritatea aspectelor pe care le „ştim" despre viaţa in Paleolitic constituie de fapt o reţea de probabilităţi, o presupunere logică bazată pe analiza unor probe limitate. Imaginaţia este, prin urmare, unul dintre cele mai importante instrumente ale paleontologului. Pentru a ne imagina vieţile unor oameni atât de îndepărtaţi în timp trebuie mai întâi să ne concentrăm pe detalii aparent triviale. Cea mai importantă mărturie despre oamenii paleolitic! se referă la mâncare. În fond, primul lucru pe care trebuie să-l înţelegem despre orice formă de viaţă este ceea ce mănâncă.

Pietre şi oase

Mai întâi, să luăm în considerare mărturiile. Datorită unor studii dificile şi îndelungate, oamenii de ştiinţă au reuşit să descopere frânturi rare din viaţa strămoşilor noştri aflaţi în evoluţie, despre care se presupune că au trăit în Africa înainte de a popula restul lumii. Aceste frânturi au venit sub forma uneltelor de piatră şi oaselor fosilizate.

Oasele arată cum au evoluat oamenii din strămoşii noştri îndepărtaţi. Strămoşii noştri s-au transformat, dc-a lungul imensei perioade cuprinse în acest capitol, din maimuţe ce stăteau în poziţie verticală – denumite australopiteci – în oamenii moderni din punct de vedere anatomic. Australopitecii se deosebesc prin picioarele arcuite, pclvisul îngust şi coloana vertebrală cumva în formă de s – toate adaptări pentru mers. Mersul în două picioare este cca mai elementară trăsătură umană. Ideograma antică chinezească pentru *fiinţă umană* prezintă două picioare in mers. Chiar înainte de a deveni oameni adevăraţi – nu eram încă destul de inteligenţi, creierele noastre având doar o treime din dimensiunea actuală – am fost bipezi. Dacă privim urmele de paşi fosilizate de la Laetoli descoperite de paleontologul Mary Leakey în defileul Olduvai din Etiopia, observăm că au fost lăsate de cineva care era ciudat de similar nouă. Parcă vedem doi dintre strămoşii noştri îndepărtaţi, un adult şi un copil, ce aparent se ţineau de mână, mergând unul lângă altul prin cenuşa vulcanică depusă recent, cu mai mult de trei milioane de ani in urmă, lăsând urme la fel ca ale noastre.

Mersul în poziţie verticală i-a ajutat pe strămoşii noştri să găsească mâncare în savanele ce acopereau Africa în perioada de răcire generală a climei. Nu mai aveam alimentaţia bazată pe fructe a traiului în pădure,

specifică cimpanzeilor şi gorilelor care se cățărau în copaci. Precum australopitecii. am dezvoltat laici puternice, muşchi masticatori şi dinți plați ce nc permiteau să mestecăm cu putere alimente tari precum semințe, nuci, rădăcini, tuberculi şi bulbi mâncarea specifică unui mediu de savană. Savana este de obicei un spațiu mult mai bogat in hrană pentru *Homo sapiens* decât pădurea. Plantele din pădure stochează mai multă energie în rădăcini şi frunze nu prea hrănitoare, în timp ce plantele din savană păstrează mai multă energie în forme de nutrienți comestibile precum semințe, nuci, rădăcini, tuberculi şi bulbi. Foarte puține dintre culturile principale din lume au început ca plante de pădure.

Savanele puteau să susțină populații mult mai mari cu condiția ca ele să fie mobile. Spre deosebire de cățărătorii in copaci, ființele din câmpiile deschise trebuiau să se adapteze la distanțe. Trăsătura crucială umană, mersul in doua picioare, a apărut datorită alimentației specifice savanei, care la inceput nu conținea carne.

Încă ceva despre predecesorii noştri australopiteci dc acum trei milioane de ani: s-au găsit destule oase pentru a concluziona că erau destul de *dimorft,* ceea cc Înseamnă că masculii erau mult mai mari decât femelele. Ca regulă generală, dimorfismul accentuat la populațiile de animale este asociat cu scenarii de împerechere în care un mascul dominant ii supune pe ceilalți pentru a dobândi un acces privilegiat la mai multe femele reproducătoare. Australopitecii nu erau oameni, nu erau cu adevărat ca „noi". Să trecem rapid peste câteva milioane de ani, cu aproximativ 150 000-200 000 de ani in urmă. *Acum,* oasele hominizilor arată cam ca ale noastre. Posesorii lor erau oameni completi, iar unii (deşi nu toți) erau *Homo sapiens.* exact ca noi. Cu toate că mai puțin pregnant ca la australopiteci, strămoşii noştri apropiați erau şi ei dimorfi.

Mai precis, vorbim acum despre oamenii dc Ncanderthal şi cei numiți înainte Cro-Magnon.[1] Se crede că oamenii de Cro-Magnon erau *Homo sapiens* în timp ce neanderthalienii erau oameni arhaici, diferiți dc oamenii de azi. Toate ființele umane suferiseră o mare schimbare în alimentație in comparație cu australopitecii. Dinții includeau acum incisivi mai ascuțiți pentru tăierea şi ruperea cărnii. Aşadar, carnea devenise mai importantă in alimentația noastră. O altă schimbare, dimorfismul nostru mai redus, indică faptul că reproducerea umană depindea mai puțin de conflictul dintre masculi şi femele. Cu alte cuvinte, oamenii se îndepărtau de tiparul

gorilelor, in care masculii masivi monopolizează femelele şi nu se îngrijesc de pui. în schimb, ne îndreptam spre un parteneriat de întrajutorare, vizibil la multe păsări ce îşi fac cuib, în carc părinţii sunt de mărimi similare şi muncesc împreună pentru a-şi creşte puii. Treptat, restul oamenilor arhaici au fost înlocuiţi de fiinţe umane modeme anatomic, cu o formă a craniului uşor diferită.

Destul despre oase. Să vorbim despre pietre.

Hominizii au început să confecţioneze şi să folosească unelte de piatră cu două milioane de ani in urmă. Să ne gândim puţin la asta. Folosim unelte de piatră (şi, de asemenea, mergem în două picioare, având mâinile libere pentru unelte) de dinainte de a fi complet umani. Exemplarele ulterioare ale unor specii timpurii de hominizi par să fi învăţat să producă unelte de la specii anterioare de hominizi, tară a fi nevoiţi să inventeze fabricarea uneltelor. Fără îndoială, au făcut şi multe unelte de lemn, dar acestea au dispărut complet, in timp ce piatra durează veşnic sau aproape veşnic.

Cele mai vechi unelte, adică pietre rotunde sparte intenţionat pentru a crea un tăiş, sunt denumite „Oldowan" deoarece au fost găsite in acelaşi defileu Olduvai ce conţinea fosilele de australopiteci. Uneltele Oldowan s-au răspândit până in Java acum 1,8 milioane dc ani şi in nordul Chinei acum 1,6 milioane de ani. Apărute mai târziu, uneltele „Achculian", îmbunătăţite, rezultau în urma unei ciobiri făcute cu grijă pe marginile unei pietre ascuţite pentru a avea o muchie mai bună. Aceste unelte puteau fi folosite pentru a săpa, a râcâi, a fărâmiţa sau a măcina hrana vegetală, dar unele erau clar utilizate pentru a smulge carnea de pe oase. S-au găsit oase cu urme de zgârieturi ce demonstrează această utilizare.

Oamenii arhaici au îmbunătăţit mai târziu tradiţia uneltelor din piatră veche de două milioane de ani. Rezultatul a fost tehnica „musteriană" descoperită in siturile neanderthaliene. Oamenii de Neanderthal foloseau o aşa-zisă metodă de ciobire a miezului pentru a crea aşchii de piatră cu margini ascuţite de o anume mărime şi formă. Rezultatul, acum ISO 000-200 000 de ani, a fost inventarea sulițelor cu vârf de piatră precum cele purtate de personaje neanderthaliene din desenele animate. Această unealtă de piatră era fără îndoială o armă dc străpungere şi se pare că a fost folosită mai ales pentru vânarea animalelor mari. Însă era încă rudimentară. Delicateţea necesară pentru perfecţionarea vârfurilor de săgeţi a apărut doar datorită tehnicii „aurignacienc" către sfârşitul ultimei

glaciaţiuni (cu doar douăsprezece mii de ani în urmă) şi este asociată cu *Homo sapiens.* Mai mult, tehnica aurignaciană include mai multe ustensile din oase, inclusiv cârlige dc pescuit.

În concluzie, pietrele şi oasele ne oferă dovezi pe care să clădim cunoştinţele noastre despre preistoria umană. Dovezile sunt totuşi puţine şi necesită elaborare, in primul rând, oasele ne spun că. timp de milioane de ani, predecesorii noştri, primatele care umblau în poziţie dreaptă, erau culegători nomazi, bipezi, ai o alimentaţie omnivoră ce consta mai ales din plante. Mâinile, evoluate iniţial pentru a se căţăra in copaci, au confecţionat în cele din urmă unelte pentru căutarea de hrană în savană.

Tehnica de a fabrica unelte de piatră a fost transmisă mai departe, schimbându se foarte încet, de-a lungul a sute de mii de ani. Oasele indică faptul că, in această lungă perioadă, genul uman a evaluat către un parteneriat egal intre masculi şi femele. În al doilea rând, atât oasele, cât şi pietrele, ne spun că, în timp, strămoşii noştri au început să consume mai multă carne, transformându-se tot mai mult într-o specie de prădători. Aceste dovezi de bază sunt punctele pe care trebuie să le unim în mod logic pentru a ne imagina viaţa preistorică.

O astfel de reconstrucţie imaginativă depinde, în premisele ei, de modul în care înţelegem ce înseamnă căutarea hranei – viaţa oamenilor care trăiesc de pe urma vânătorii şi a plantelor sălbatice, fără agricultură sau animale domesticite. Iar perspectiva noastră asupra căutării hranei tTcbuie să provină în primul rând din studierea unor culegători mai recenţi care fie mai trăiesc, fie au trăit într-un trecut nu prea îndepărtat. Mulţi nativi americani, aborigeni din Australia, populaţiile non-bantu din sudul Africii şi alte grupuri trăiesc sau au trăit până recent ca vânători culegători migratori. Viaţa culegătorilor s-a schimbat cu siguranţă de-a lungul mileniilor, în feluri necunoscute nouă. Totuşi, modul lor recent de viaţă ne oferă cel mai bun model dc căutare preistorică a hranei. Confruntându-se cu dileme precum timpul de coacere al fructului preferat, ce animale să vâneze sau unde să se stabilească, culegătorii nomazi moderni au aceleaşi provocări precum cei preistorici. Dacă pietrele şi oasele sunt numai fragmente de mărturii istorice, studiul asupra culegătorilor moderni furnizează logica de care avem nevoie pentru a înţelege imaginea de ansamblu.

Viaţă dc culegător nomad

în gândirea europeană, culegătorii nomazi care trăiesc azi echivalează de mult timp cu oamenii preistorici. Filosoful din secolul al XVII-lea Thomas Hobbes sc gândea la culegătorii nomazi când a postulat un stadiu primitiv al naturii când viaţa se presupunea a fi „urâtă, brutală şi scurtă". Pentru Hobbes, tot ce era bun pentru societatea umană aparţinea civilizaţiei de postculegători. El a descoperit o traiectorie ascendentă a istoriei umane, în schimb, filosoful francez din secolul al XVIII-lea Jean-Jacques Rousseau credea că aceşti culegători nomazi reprezentau „sălbaticul nobil". Conform lui Rousseau, oamenii primitivi erau corupţi, mai curând decât îmbunătăţiţi, de civilizaţie. Antropologii îi studiază pe culegătorii nomazi de generaţii şi au descris sute de grupuri cu detalii etnografice. Ei se bazează, dc asemenea, pe relatările primilor exploratori europeni cu privire la oamenii a căror activitate de căutare a hranei se terminase de secole. Studiul antropologic modern despre culegătorii nomazi a prins formă la conferinţa „Man thc Hunter" în 1966. Antropologii de la conferinţă şi-au comparat observaţiile şi au produs o nouă teorie generală cu privire la caracterul acestor mici societăţi mobile.

Mărimea normală a unui grup de culegători, de 25-30 de indivizi, este uimitor de constantă in lume. Grupurile de culegători sunt în mod tipic parţial legate între ele prin relaţii de rudenie. Imaginaţi-vă trei până la cinci familii nucleare oarecum legate, ce includ copii deveniţi adulţi şi câţiva bătrâni. Probabil că trei dintre soţi sunt fraţi cu soţiile din alte grupuri. Poate că una din aceste soţii locuieşte cu mama sau fratele ei.

Grupurile de culegători nu rătăcesc, sperând să găsească de mâncare. Mai curând, ele se deplasează ciclic într-un peisaj ale cărui locuri şi ritmuri de viaţă le cunosc profund. Compoziţia şi organizarea pot să varieze în funcţie de anotimp, in timp ce ei se folosesc de diverse resurse uaturale. Multe grupuri se vor reuni într-un anumit moment al anului împreună cu alţi membri (poate cu toţi membrii) din tribul lor, un grup ce numără poate mii de persoane. Aceste mari adunări sunt posibile datorită unei surse de mâncare temporare foarte abundente. Asemenea adunări sunt evenimente sociale entuziasmante. un moment bun să-ţi găseşti un partener de viaţă. (Căsătoriile monogame sunt esenţiale pentru culegători. Poligamia există în puţine societăţi dc culegători şi nu este niciodată o normă.) După câteva săptămâni, e momentul să se caute mai multă mâncare, iar tribul se separă din nou în grupuri de culegători. Definite numai parţial dc legăturile dc

familie, grupurile sunt libere şi variabile. Nu există diferenţe sociale bazate pe avere fiindcă nu există avere. Compoziţia lor variază dc la an la an. Grupurile pot dispărea sau pot fi complet refăcute, din când in când, deoarece oamenii merg pe căi diferite. Fiica mea adultă şi familia ci pot Însoţi grupul meu anul acesta sau poate se vor alătura grupului soţului ei.

De regulă, culegătorii nu se pot hrăni într-un singur loc tot anul. Prin urmare, ei *trebuie* să fie mobili, iar acest lucru impune limite serioase asupra proviziilor de mâncare şi acumulării de avere materială. De cel puţin câteva ori pe an, culegătorii cară tot ceea ce au către o tabără nouă îndepărtată. Culegătorii paleolitic! nu aveau animale mari domestice care să-i ajute să transporte greutăţi sau să le ofere mâncare. Culegătorii au fost primii oameni buni la toate. Familiile nucleare ale grupurilor înrudite caută mâncarea împreună şi o împart, la fel ca şi îngrijirea copiilor şi alte treburi. Reciprocitatea este cheia. Astăzi împart câştigul cu tine, mâine tu îl împărţi pe al tău cu mine. Surplusul de mâncare trebuie oricum consumat pentru că nu poate fi depozitat.

Mai mult, culegătorii moderni fie în Australia, Siberia. Africa de Sud sau Amazonia tind să-şi preţuiască autonomia. Deciziile care afectează întregul grup sunt discutate, şi ele îi implică pe toţi membrii adulţi, femei şi bărbaţi. Conducerea caută în primul rând consens. Ea provine din calităţi individuale, precum experienţa, puterea de convingere sau forţa caracterului. Este în mare parte informală şi niciodată ereditară. Dintre culegători, nimeni nu se naşte avut şi nimeni nu are datorii. Grupul de culegători nu este divizat de nici o elasă socială sau castă. Nu este loc într-un asemenea grup decât pentru noi. Oricine este primit în grup devine unul de-al nostru.

În ansamblu, conferinţa „Man the Hunter" a propus o viziune extrem de favorabilă a vieţii de culegător. În mod ironic, ţinând cont de numele său, conferinţa nu a acordat importanţă vânătorii. La ca au participat in principal studenţi şi licenţiaţi dornici să accepte ideea că aceşti culegători duceau un trai simplu, dar satisfăcător, şi vieţi uimitor de egalitare. Din poziţia de critici ai consumerismului capitalist din anii 1960, le plăcea ideea că aceştia se mulţumeau cu puţine dorinţe. De asemenea, au fost încântaţi de informaţia că vânitorii-culegători mâncau mai des plante decât came. Într-adevăr, în rândul antropologilor, termenul *vânător-culegător* nu mai era apreciat, fiind înlocuit de *culegător*. Unele aspecte ale acestui tablou s-au

şters pc măsură ce antropologii au efectuat din ce în ce mai multe studii etnografice despre grupuri din întreaga lume. Se dovedeşte că viaţa de culegător implică perioade de foamete, o rată ridicată a mortalităţii la bebeluşi şi copii şi rivalităţi violente intre masculi alfa.

Dominaţia severă, completă a masculilor patriarhatul este mai mult sau mai puţin necunoscută printre culegători, şi totuşi aceştia se bazează pe rolurile dc gen. Ei consideră că masculii sunt „vânătorii" şi femeile „culegătoare". Dovezile dominaţiei masculine sunt evidente în multe grupuri. Bărbaţii au adesea un rol mai important în ritualuri şi mai multe şanse să vorbească la întâlniri decât femeile. Bărbaţii pot avea o alimentaţie diferită şi astfel beneficiază de o mâncare mai bună decât femeile. Tendinţa către o dominaţie masculină este minoră, mult mai redusă decât in societăţile agricole, dar dispare doar dacă alegi să nu o observi. În general, femeile culegătoare au o autonomie personală mai mare şi mai multă influenţă asupra bărbaţilor decât se întâmplă in rândul fermierilor sau al crescătorilor de vite.

Vânătoarea se dovedeşte a fi esenţială pentru societăţile de culegători. Datele etnografice arată că procentul de carne consumată variază, limita inferioară constituind aproximativ o treime din alimentaţie printre culegătorii din regiunile tropicale. Unele grupuri aflate la latitudini înalte, in special în mediul arctic, consumă nuri *ales* came. În plus, aceasta este deseori mâncarea favorită chiar şi când alimentaţia este substanţial bazată pe plante. Culegătorii moderni se pot plânge de foame când nu au carne, deşi alimentele vegetale sunt disponibile. Mai mult, vânătoarea este aproape invariabil o activitate prestigioasă. Vânătoarea implică adesea cooperare între vânători, pentru a goni şi prinde în capcană prada. Povestirile despre vânătoare şi distribuirea cărnii de către vânătorii de succes au o importanţă socială printre culegători. Prestigiul vânătorii aparţine aproape în întregime bărbaţilor. Şi femeile vânează, dar vânătoarea acestora tinde să aibă o importanţă mai redusă în rândul activităţilor lor. De exemplu, femeile pot zări o pradă mai uşoară şi o pot vâna in timp ce culeg, dar nu vor vâna niciodată animale mari în grupuri care cooperează.

Culegătorii paleolitici erau evident diferiţi faţă dc cei moderni, în multe privinţe. Primii hominizi probabil căutau leşurile animalelor ucise de carnivorele mari din savana africană, învăţând doar treptat, in mii dc ani, să

vâneze singuri. E de remarcat că primele unelte primitive asociate cu mâncatul cărnii nu erau folosite la uciderea sau măcelărirea animalelor, ci mai curând pentru a crăpa oasele picioarelor sau craniile pentru a ajunge la măduva spinării sau la creierul lăsate de alt prădător. Când strămoşii noştri au devenit prădători, vânatul lor era cel mai adesea alcătuit din animale mari, mânate laolaltă pentru a fi ucise (aruncându-le de pe o stâncă, de exemplu) de mulţi vânători umani care cooperau. Oasele a mii de cai vânaţi, o pradă preistorică foarte importantă in Europa, datează de patru sute de mii de ani. Către sfârşitul glaciaţiunilor, oamenii arhaici vânau mamuţi, împreună, în stepele ruseşti. Clima le permitea să depoziteze carnea îngheţată în gropi, iar in absenţa copacilor îşi construiau adăposturi folosind oasele enorme ale mamuţilor. Aceşti vânători neandcrthalieni de mamuţi, cu sulițele lor cu vârf de piatră, nu erau încă moderni anatomic, cu atât mai puţin comportamental. În mediul lor arctic, înconjuraţi de o megafaună acum dispărută de mult timp şi neavând arcuri, sunt puţine şanse ca ei să fi trăit exact precum culegătorii de astăzi.

Când glaciaţiunca s-a încheiat şi oamenii moderni i-au înlocuit pe cei arhaici, în urmă cu 50 000 10 000 de ani, situaţia s-a schimbat. Inventarea arcurilor şi a săgeţilor a fost un semn. Arcul cu săgeţi era o unealtă mult mai bună pentru vânătoare decât sulița, însă pentru fabricarea vârfurilor de săgeţi uşoare, ascuţite, era necesară îndemânarea în lucrul cu piatră. Oamenii moderni care au populat
Australia (cu peste 50 000 de ani in urmă) nu aveau încă arcuri şi săgeţi, dar cei care au colonizat Amcricilc (cu mai puţin dc 12 000 de ani in urmă) aveau. Arcurile cu săgeţi se potriveau cu stilul de vânătoare din Paleoliticul târziu, ce viza o varietate de animale mici, pentru care era nevoie de metode noi. Uneltele din Paleoliticul târziu au inclus in cele din urmă cârlige de pescuit, după cum am văzut, şi sule care puteau fi folosite pentru a coase haine de piele. La un moment dat, s-au descoperit şi dovezi ale existenţei plaselor de prins peşte. La sfârşitul Paleoliticului. tehnologia oamenilor preistorici începea să semene foarte mult cu ceea ce folosesc culegătorii de azi. Obiceiurile lor de vânătoare erau fără îndoială asemănătoare.

Morala este că nu trebuie să subestimăm importanţa vânătorii în istoria lumii. Câteva milioane de ani de evoluţie i-au transformat pe oameni în prădătorii supremi, capabili să vâneze megafauna până la dispariţie, aşa

cum aparent s-a întâmplat când au ajuns în Australia şi, puţin mai târziu, în Amcrici. Capacitatea de a manifesta o violenţă agresivă însoţeşte în mod necesar vânarea unor animale mari. Evident, omul vânător trebuia să fie şi omul ucigaş.

În concluzie, cunoaştem destul de bine modul in care oamenii preistorici obţineau mâncarea. Datele etnografice stabilesc faptul că, în calitate de culegători, majoritatea oamenilor preistorici trăiau în grupuri mici, migratoare şi destul de egalitare, bazate pe rudenie, prietenie şi gen. Excepţiile de la această regulă generală vor fi analizate la timpul potrivit. Între timp, să studiem modul în care progresele palcobiologici dezvăluie dimensiuni până acum necunoscute ale preistoriei umane.

Legături de familie şi naşterea culturilor umane

Deşi oamenii paleolitici nu aveau ierarhii sociale, ei aveau totuşi legături de familie. Culegătorii pun preţ pe rudenie, inventând adesea sisteme extrem de complicate pentru a dirija deciziile de căsătorie. Genul le structurează viaţa neîncetat, la fel ca partcneriatul fundamental dintre bărbaţi şi femei. Este aproape cert că această situaţie era valabilă şi pentru oamenii preistorici. După ce am stabilit modul in care o formă de viaţă îşi obţine hrana, următoarea întrebare esenţială ţine de modul în care se reproduce.

Din nou. când discutăm despre specia noastră, punctul de plecare este mobilitatea. De-a lungul a milioane de ani. hominizii bipezi şi-au dezvoltat şolduri înguste cu scopul de a-şi legăna picioarele drept înainte şi înapoi pentru a merge ca oamenii, nu balansându-şi corpul precum cimpanzeii sau gorilele. Ca specie, cele mai apropiate rude ale noastre sunt primatele care locuiesc in păduri, adaptate la căţărat. Ele pot să stea în picioare şi să meargă foarte puţin timp. Şoldurile înguste ale hominizilor au făcut ca mersul să fie eficient, permiţându-le să acopere distanţe mari, o adaptare crucială la viaţa de culegători mereu în mişcare.

O altă evoluţie esenţială a hominizilor, o adaptare fizică, ce se vede în studiul laborios al fragmentelor de cranii fosilizate, a fost apariţia unui creier mai mare. în termeni biologici, inteligenţa este o caracteristică generală a omnivorilor nespecializaţi. Un creier mai mare le-a permis strămoşilor noştri să vâneze şi să adune o largă varietate de alimente, parţial datorită inventării uneltelor de piatră. În plus, şi mult mai important, creiere mai mari ale hominizilor reflectau. probabil, o viaţă interpcrsonală din ce in ce mai complexă şi o reţea tot mai mare a legăturilor de famiLie.

Cu mult înainte de apariția oamenilor moderni – cu câteva milioane de ani în urmă noile adaptări ale bipezilor dotați cu creier au început să interfereze unele cu altele. La naștere, creierul în expansiune al bebelușilor trecea tot mai greu prin șoldurile materne înguste. Acest blocaj din canalul de naștere a (acut travaliul mai dificil și mai periculos pentru oameni decât pentru alte mamifere. Pare o eroare de proiectare, dar, desigur, proiectarea nu a fost prevăzută. Un proiectant inteligent s-ar fi întors la masa de lucru și ar fi reconstruit canalul de naștere, în schimb, soluția care a evoluat oarecum neplanificat de-a lungul a nenumărate milenii a fost nașterea timpurie, ca să spunem așa, înainte ca acel mic creier în expansiune, cu craniul lui protector dureros dc mare. să se facă prea mare pentru a trece tară dureri prin șoldurile materne ce se îngustau.

Dar soluția pentru o problemă a creat alta. Acest creier nedezvoltat al nou-născuților avea nevoie de o perioadă mai lungă pentru a-și completa maturizarea in afara pântecului – nu de luni, ci de ani, și nu doar doi sau trei ani. În aproximativ un sfert până la o treime din viața umană, care atunci era mai scurtă, copiii nu puteau să se hrănească sau să aibă grijă de ei. Nou-născuții însemnau *atât* noi guri de hrănit, *cât și* mai puțini culegători permanenți printre adulți pentru a asigura hrana, fiindcă bebelușii neajutorați și vulnerabili aveau nevoie de multă atenție din partea adulților. Copilăria extraordinar de lungă a omenirii a avut un marc impact asupra evoluției sociale a speciei noastre.

Îngrijirea copiilor este solicitantă pentru culegătorii moderni. Mortalitatea la bebeluși și copii este ridicată din cauza accidentelor și bolilor. Pierderea copiilor este dureroasă din cauza afecțiunii, resurselor, planurilor, visurilor investite in ei. Unele animale au o mulțime de pui și au sau nu grijă de ei. Altele au puțini și au mare grijă dc ei. Ca specie, noi am adoptat a doua variantă. În limbajul secolului XXI, lunga copilărie a omului, chiar și în Preistorie, necesita parenting pe termen lung — o altă provocare pentru culegători aliați în mișcare.

Soluția la *aceasta* problemă, in termeni evolutivi, sau cel puțin o parte a soluției, a fost un parteneriat parental stabil. Desigur, oamenii nu sunt pur monogami, dar au tendința să fie. Nici cimpanzeii, nici gorilele nu arată vreo înclinație să se împerecheze monogam în felul în care o fac oamenii, în nici un caz, tatăl nu ajută la hrănirea copilului. Revenim astfel la tații harnici din specia păsărilor cântătoare care uneori încălzesc ouăle temporar ca femela

să facă mişcare şi să caute mâncare. Odată ce ies din ou, puii înfometaţi nu se pot hrăni singuri, iar părinţii trebuie să zboare de colo-colo toată ziua, scormonind după hrană şi aruncând viermii în micile lor ciocuri deschise.

Deoarece suntem mamifere, rolul femeii in parteneriatul parental a implicat, in general, hrănirca la sân. De multe ori, vânătorii-culegători moderni îşi hrănesc copiii la sân ani de zile, pentru că astfel oferă o hrană sigură şi portabili pentru copii şi suprimă fertilitatea mamei, permiţându-i să regleze timpul dintre naşteri. Îngrijirea copiilor constituie o piedică in calea căutării hranei, ca să nu mai vorbim de vânătoare.

Inevitabil, femeile cu mulţi copii mici petrec mai mult timp cu ei in locurile de campare, procesând ce a fost vânat sau cules. Cu patru sute de mii de ani în urmă. aşa cum putem deduce din urmele focurilor de tabără, „procesarea" includea gătitul. Gătitul face totul mai uşor de mâncat şi digerat. Contribuie la hrănire şi lărgeşte variantele de posibile mâncăruri. Gătitul a definit felurile de mâncare. Felurile dc mâncare au definit locul, momentul şi compania în care oamenii mănâncă. Peste tot în lume, vatra şi împărţirea mâncării au ajuns să simbolizeze căminul şi familia, şi au creat o formă puternică dc relaţionare socială. Gătitul a reprezentat astfel un pas uriaş in dezvoltarea umană, fiind in general rezultatul muncii femeilor. Între timp, rolul tatălui in acest vechi parteneriat a implicat angajamentul dc a furniza hrană suficientă.

Această diviziune a muncii in funcţie de genuri structurează majoritatea societăţilor umane, fie că ne place sau nu. Ideeadespre diferenţă şi complementaritate în cazul bărbaţilor şi femeilor este esenţială pentru etnografia tuturor societăţilor de culegători, în care fiecare aspect al vieţii pare guvernat de regulile legate de gen. Bărbaţii şi femeile au responsabilităţi. privilegii şi îndatoriri contradictorii. Chiar şi când lucrează împreună in scopul aceleiaşi îndatoriri, bărbaţii şi femeile se ocupă de aspectele complementare ale acesteia. Fără indoială, aceste tipare arhaice se găsesc la originea stereotipurilor de gen tradiţionale care persistă astăzi. Vechimea lor nu le face să fie dorite sau inevitabile. Culegătorii preistorici nu îşi cultivau niciodată alimentele, dar nu înseamnă că acesta este un lucru greşit de făcut. Nici sacrificiile umane, infanticidul sau canibalismul nu sunt recomandabile fiindcă sunt practici vechi. Trebuie să recunoaştem însă că lunga copilărie umană a caracterizat familiile preistorice, iar un rezultat a

fost o diviziune a muncii in funcţie de gen.

Copilăria oamenilor pare că ne-a transformat într- o specie care colaborează in interiorul grupului nostru *sudat*. În rândul oamenilor, alţi indivizi în afară dc părinţi ajută la îngrijirea copiilor, în diferite feluri. Acest tipar, pe care oamenii de ştiinţă care studiază comportamentul îl numesc „creşterea cooperantă", a evoluat independent la un număr mic de păsări şi mamifere şi este strâns legat dc copilăriile lungi. De exemplu, din 261 de specii de păsări cântătoare (ale căror obiceiuri dc creştere a puilor sunt uşor de observat), 34 de specii cresc puii in comun, iar grupurile care cooperează hrănesc puii *de două ori* mai mult timp decât perechile care nu beneficiază de o astfel de cooperare. Perechile profită uneori de ajutor, construindu-şi al doilea cuib, in timp ce primul este încă ocupat. Leii şl elefanţii sunt animale ce cresc puii împreună. Tot aşa fac şi culegătorii moderni.

în rândul oamenilor, creşterea in comun implică participarea frecventă a bunicilor, mătuşilor, surorilor şi fiicelor mai mari la creşterea copiilor, în timp ce contribuţia taţilor variază. Acesta este un alt comportament de adaptare care. deşi variază ca răspândire, apare în diferite culturi din lume. Creşterea in comun a intensificat interacţiunile personale în grupurile preistorice şi le-a unit mai tare. Felul în eare grupurile umane sunt închegate are o însemnătate imensă.

Milioane de ani, grupurile de hominizi culegători au fost legate mai ales prin relaţiile de familie şi de prietenie personală. Apoi, probabil acum cincizeci de mii de ani. *ilomo sapiens* a început un alt ţip de relaţii. Putem să-l detectăm în „comportamentul simbolic" precum împodobirea corpului şi practicile funerare, ambele denotând un comportament ritualic. Aceasta a fost naşterea diverselor culturi ale omenirii. Cultura este unealta universală a adaptărilor umane, cheia către abilitatea speciei noastre de a supravieţui oriunde pc un Pământ schimbător şi începutul existenţei noastre ulterioare de dominaţie asupra lumii. O mică schimbare evolutivă în creierul nostru a pus lucrurile în mişcare în perioada Paleoliticului târziu.

Unele dovezi se regăsesc la nivelul craniului. Oamenii arhaici precum neanderthalienii aveau un craniu care conţinea un creier cam cât al nostru sau chiar mai mare, deşi forma era puţin diferită. Structura osoasă a feţei omeneşti modeme diferă de cea a predecesorilor noştri arhaici, astfel că maxilarele dc sus şi de jos sunt mai puţin proeminente. Forma diferită a

craniului lui *Homo sapiens* sugerează o nouă dezvoltare a creierului. Schimbarea explică probabil de ce *Homo sapiens* s-a răspândit pe întreaga suprafaţă a globului în timp ce oamenii arhaici dispăreau treptat.

Iată povestea.

Oamenii moderni s-au dezvoltat in Africa cu una sau două sute dc mii de ani in urmă şi au început să se răspândească în lume. Case ale acestora descoperite până acum datează de şaizeci de mii de ani în Asia şi patruzeci de mii de ani în Europa. Oamenii moderni însă nu au fost primii care au migrat din Africa. Oamenii arhaici, mai ales *Homo erectus,* au făcut acest lucru cu peste un milion de ani înainte, stabiiindu-se în sudul Asiei. Oamenii pe care îi numim neanderthalieni s-au stabilit mai ales în Europa. Când oamenii arhaici şi cei moderni s-au întâlnit, se parc că au intrat în competiţie pentru hrană. Se pare că noi. inteligenţii *Homo sapiens,* am contribuit la extincţia verilor noştri arhaici. Deşi acum sunt clasificaţi ca specii diferite de fiinţe umane, oamenii arhaici şi cei moderni erau îndeajuns de asemănători pentru a se reproduce cu succes în anumite condiţii. Există destul de multe aspecte neandcrthaliene în gcnomul modern european care confirmă acest lucru.

Oamenii moderni aveau abilităţi care le lipseau oamenilor arhaici. Am analizat deja uneltele din piatră superioare ale *Homo sapiens,* începând cu cincizeci de mii de ani în urmă in Paleoliticul târziu. Alte caracteristici ale Paleoliticului târziu includ dovezi despre pescuit, ritualuri funerare, mărgele colorate, picturi rupestre, împletirea de coşuri, confecţionarea simplă a hainelor şi comerţul pe distanţe lungi. Numărul de situri ocupate parc să crească, sugerând mărirea populaţiei, şi apar stilurile regionale dc artefacte. cc indici inovaţii mai frecvente. Paleontologii remarcă in mod special cioplitul in piatră, picturile rupestre şi folosirea ocrului, o vopsea pentru corp care supravieţuieşte în siturile funerare mult timp după ce trupurile pictate devin ţărână. Ei observă de asemenea cum oamenii au început să-şi îngroape morţii împreună cu unelte şi mâncare. *Ilomo sapiens* au dezvoltat aceste ritualuri mai mult decât toţi oamenii arhaici. Aşadar, dovezile arheologice arată că oamenii moderni anatomic au dezvoltat un comportament modem, creând sisteme culturale, ce nu pot exista fără un limbaj uman dezvoltat in totalitate, cel mai fundamental comportament simbolic. Acest val de inovaţii a coincis cu schimbări în forma creierului.

Să ne întoarcem la oase.

Spre deosebire dc craniul arhaic, structura facială osoasă modernă demonstrează ideea că doar *Homo sapiens* putea vorbi în felul în care o fac oamenii moderni. Atunci când fălcile s-au scurtat, limba s-a micşorat şi ea, iar laringele s-a deplasat mai jos in gât. Configuraţia rezultată creează uneori probleme când mâncarea nemestecată aluneeă într-un spaţiu în spatele limbii, ceca ce nu se întâmpla atât dc uşor in cazul oamenilor arhaici. Astfel, fiinţa umană din prezent se poate îneca la cină cu o uşurinţă tulburătoare. Acest aparent defect a rămas deoarece a adus cu cl un beneficiu mai puternic. Laringele jos şi limba mai scurtă au putut genera, împreună, mai multe consoane şi vocale distincte, elementele de bază ale vorbirii. Conturul craniului uman modem (când esle comparat cu cel al oamenilor de Neanderthal) indică zone mai largi ale creierului implicate in abilităţile vorbirii, memoriei şi cele cognitive. În concluzie, pietrele şi oasele demonstrează împreună apariţia limbajului complex şi a diverselor culturi umane cu aproximativ cincizeci de mii de ani in urmă.

Mai presus de orice, *Homo sapiens* este un animal cultural. Pe scurt, cultura este o lume a practicilor, a înţelegerii şi a atitudinilor împărtăşite. Limbajul este mediul primar al acestor schimburi. Învăţarea limbii materne a devenit o trăsătură esenţială a lungii copilării umane. Limbajul este in primul rând asociat cu legăturile sociale. De obicei, culegătorii moderni la fel ca alţi oameni petrec mult timp alintându-se, glumind, certându-se, plângându-se, explicând, pedepsind, bârfind, şoptindu-şi secrete şi spunând poveşti. Din când în când, cineva explică o abilitate sau planifică o vânătoare, dar aceasta este mai puţin vitală decât legăturile. Limbajul *chiar* este forma principală de interacţiune umană, esenţial pentru identităţile noastre sociale şi pentru coeziunea de grup. Acest lucru este valabil pentru cele câteva zeci de oameni carc interacţionează direct in mod constant într-un grup de culegători. Este cu atât mai valabil în cazul oricărui grup mai mare, până la naţiunile modeme. Cu cât este mai mare grupul de oameni, cu atât mai mult componenţilor lui le lipsesc relaţiile personale directe şi de familie, cu atât mai mult legătura lor se bazează pe valori şi pe obiceiuri împărtăşite şi mituri incifrate b limbă. Oamenii tind să se identifice cu cei care „le vorbesc limba", la propriu şi la figurat.

Istoric vorbind, s-a ajuns ca o cultură comună să definească toate grupurile umane. Fără limbaj, cultura umană cunoscută nouă nu ar fi existat. Zeci de mii de ani înainte de inventarea scrisului şi chiar şi după

aceea, oamenii şi-au întipărit in memorie cantităţi imense de cunoştinţe culturale şi memorie socială cuprinse in limbaj. În vremuri relativ apropiate, era încă un obicei frecvent ca oamenii să memoreze Biblia sau Coranul. Măsura şi rima poeziei in diverse limbi din toată lumea au fost inventate pentru a face conţinutul mai uşor de reţinut. Pe scurt, limba a făcut ca învăţarea culturală să fie *cumulativă,* iar lunga copilărie umană a devenit contextul principal pentru transmiterea ei de-a lungul timpului deoarece fiecare generaţie a dobândit cunoştinţe culturale în copilărie.

Formarea unui limbaj uman complet dezvoltat explică acumularea rapidă a inovaţiilor culturale din Paleoliticul târziu. Aceasta motivează probabil felul în care oamenii moderni i-au depăşit pe cei arhaici. Adaptările evoluate din punct de vedere cultural au mai multe avantaje faţă de cele evoluate fizic. Adaptările culturale le fac pe cele fizice inutile, pentru că uneltele de piatră înlocuiesc colţii şi ghearele, hainele înlocuiesc blana şi aşa mai departe.

Mai mult, în comparaţie cu evoluţia adaptărilor fizice, cele culturale pot avea loc instantaneu. Adaptările culturale i-au permis lui *Homo sapiens* să colonizeze Pământul dc la regiunile arctice până la tropice.

Culegători adevăraţi

O viaţă de culegător înseamnă, in primul rând. o adaptare colectivă la un anumit peisaj natural. Culegătorii trebuie să trăiască acolo unde pământul le oferă hrană. În general, ei trebuie să se răspândească în populaţii de o densitate mică, adunându-se sezonier pentru a socializa in condiţii de hrană abundentă sau absenţă forţată a activităţii. Să analizăm unele exemple specifice de culegători care au fost studiate dc antropologi in timpurile modeme. Pentru a ne imagina felul in care culegătorii moderni sunt legaţi de cei preistorici, să ne amintim că cei moderni au propria istorie. Modul lor de viaţă răspunde la propriile dinamici interne şi, mai recent, la interferenţele exterioare de-a lungul a sutelor şi miilor de ani. Adesea, ei sunt împinşi către teritorii aride, izolate, de către agricultorii care ii consideră dăunători. Culegătorii moderni nu sunt oameni „primitivi" şi nici fosile vii neschimbătoare. Ei sunt *Homo sapiens,* ca şi ceilalţi, care se confruntă cu un anumit mediu şi o anumită tehnologie. Duc o viaţă de culegători în aceleaşi condiţii ca şi culegătorii preistorici. În cazul lor putem vedea un repertoriu de strategii, o varietate de posibilităţi şi un set de limite care le guvernează viaţa de culegători oriunde şi oricum ar trăi-o ei.

Vom folosi „prezentul etnografic" pentru a le descrie viaţa aşa cum a fost analizata dc către antropologi în trecutul apropiat. Mulţi au abandonat viaţa de culegători.

Să luăm de exemplu populaţia Shoshone din Marele Bazin din vestul Statelor Unite. Shoshonii moderni manifestă o varietate de adaptări sociale in funcţie de contextul in care trăiesc. Vom descrie cel mai simplu grup Shoshonc. Membrii acestuia trăiesc într-un mediu deşcrtic, solicitant, cu munţi de peste 3 600 dc metri înălţime care devin din cc in ce mai umezi pe măsură ce ii urci. creând cinci zone climatice diferite, cu vegetaţie specifică. Populaţia Shoshone profită dc aceste diferenţe pentru a căuta hrană la altitudini specifice pe munte. Alimentaţia lor este destul de variată. înălţimile oferă un aliment important, seminţele de pin, precum şi ocazia de a vâna elani, căprioare sau oi. Zonele mai joase oferă nuci, fructe, rădăcini şi tuberculi, şi uneori bizoni şi multe specii dc vânat mic, precum iepuri şi peşti în râurile mai mari. Hrana vegetală constituie însă 80% din alimentaţia lor.

Pentru a obţine această mâncare, familiile se răspândesc şi „trăiesc din roadele pământului" majoritatea anului. Îşi construiesc propriile locuinţe şi propriile unelte care sunt simple şi uşor de transportat: bețe de săpat, coşuri, arcuri şi săgeţi. Familiile cooperează pentru anumite îndatoriri care necesită mai multe persoane, dc exemplu când femeile recoltează cereale sălbatice sau când bărbaţii vânează un animal mare. Toţi membrii diferitelor grupuri vânează împreună iepuri, gonindu-i spre plase lungi. Mai rar, vânează antilope în acelaşi mod, ghidaţi de un „şaman al antilopelor" care îi ajută să le direcţioneze într-un ţarc, nu într-o plasă.

Toamna, oamenii se adună în crângurile de pini de pe munte ca să strângă recolta. Bărbaţii şi femeile muncesc împreună în timpul recoltării seminţelor de pin. iar bărbaţii scutură conurile din copaci pentru a fi adunate şi procesate în vederea depozitării de către femei. Când vine zăpada, se stabilesc în tabere de iarnă ce cuprind între cinci şi zece familii, consumând din rezervele de hrană şi vânând. Primăvara, grupurile se dispersează pentru a-şi petrece vara căutând mâncare separat. Toamna. îşi vor uni din nou forţele pentru recolta de seminţe de pin şi se vor stabili în aceleaşi tabere dc iarnă în timp ce zăpada acoperă munţii.

Familiile individuale hotărăsc însă pentru ele unde să petreacă iarna, la fel cum decid unde să meargă vara. Chiar şi într-o tabără de iarnă de cincizeci

de persoane, familiile Shoshone nu recunosc nici un lider al grupului în afară de organizatorii temporari ai vânătorilor colective. Iarna, ei cooperează voluntar, folosind împreună resursele şi locuind laolaltă, pentru moment. Grupurile mari şi cooperante de vânători necesită într-adevăr comandă şi coordonare, dar participarea este voluntară. Cooperarea voluntară este singurul fel de organizare socială pe care îl cunosc culegătorii. Cele mai mari adunări Shoshone (probabil cincisprezece grupuri împreună) sunt ocazii pentru ospeţe şi dansuri, activităţi ceremoniale care lc definesc identitatea culturală. Acestea sunt momentele în care oamenii îşi caută de obicei un soţ sau o soţie.

Grice grup de culegători trebuie să aibă un grup mai mare în care să se căsătorească. Acesta nu trebuie definit prin relaţii de rudenie. Scopul este dc a crea o simpatie puternică printre posibilii parteneri de căsătorie care *nu sunt* înrudiţi. Căsătoriile în cadrul unui grup închis înrudit vor distruge in cclc din urmă grupul. Prin urmare, într-un grup mai mare, simpatia trebuie să fie culturală – rezultatul unor credinţe, valori, aşteptări şi limbă comune. Asemenea grupuri pot fi numite triburi, deşi acesta nu este un termen antropologic frecvent. Ar trebui să observăm că oamenii pe care ii descriem aici nu au o căpetenie şi nici nu iau „calea războiului".

Grupurile Shoshone stăpânesc resurse precum crânguri de pini, dar rareori se luptă pentru ele şi în general nu sunt prea teritoriale. Au loc, desigur, conflicte individuale, precum şi acte de violenţă individuală. Dar competiţia pentru resurse pare limitată de preferinţa familiilor de a se răspândi şi de a se hrăni. Au învăţat să trăiască şi să trăiască bine, atunci când nimeni nu ştie cum s-o facă. Ceea ce au şi ce le place sunt spaţiile întinse.

De spaţii întinse se bucură şi populaţia IKung din deşertul Kalahari din sudul Africii. (Semnul exclamării reprezintă un plescăit din limbă pentru carc nu există nici o literă in alfabet.) Kalahari este înalt, întins şi nisipos, dar clima este mai blândă decât cea din ţara Shoshone. Totuşi, apa este o problemă pentru toate formele de viaţă din Kalahari. Tehnologia IKung, care este destul de minimalistă, include, pe lângă băţul de săpat şi arcul cu săgeţi folosite şi de Shoshone. o ploscă făcută dintr-un ou de struţ. IKung îşi împart anul în cinci anotimpuri pentru a-şi organiza culesul. Ca şi Shoshone, IKung sunt culegători a căror alimentaţie diversă diferă în funcţie dc anotimpuri şi constă mai mult în plante. Un grup bine analizat ar putea

identifica o sută de specii de plante comestibile in mediul inconjurător, printre carc treizeci de feluri de fructe şi patruzeci de feluri de rădăcini, tuberculi sau bulbi. Le plac în mod special fructele arborelui mongongo şi nuca acestuia, care este disponibilă tot anul. Vânează de asemenea copitate mari, precum antilopa gnu.

Fiecare familie ÎKung caută hrană pentru sine. ÎKung nu au nevoie de prea multă organizare socială sau de un lider dincolo de nivelul unei familii monogame. Calitatea de membru este flexibilă, iar familiile individuale sc pot alătura oricăreia dintre taberele în care au rude. Vârsta şi genul definesc structura de familie. Femeile sunt culegătoarele principale. Ele se ocupă de gătit şi de îngrijirea copiilor. Bărbaţii vânează, culeg şi fabrică unelte. Femeile şi bărbaţii au tendinţa de a-şi îndeplini sarcinile individual. Excepţie face vânarea animalelor mari, dar fiindcă nu există cirezi în deşertul Kalahari, nu au loc vânători comune precum cele practicate de Shoshone. Doi-patru oameni simt îndeajuns să atace o antilopă gnu, să o măcelărească şi să transporte carnea înapoi în tabără. Ca în cazul majorităţii vânătorilor, împărţirea prăzii are o importanţă socială. Creşte prestigiul vânătorului care distribuie o mâncare extrem dc apreciată. Din cauza lipsei de posibilităţi de conservare şi depozitare a cărnii, împărţirea obişnuită face să nu se piardă nimic. Chiar şi cei mai buni vânători sc pot întoarce uneori acasă cu mâna goală. Fiindcă îşi împart prada, vânătorii de succes încurajează bunăvoinţa. Să împărţi şi să o faei în mod egal este o practică bună şi un obicei printre culegătorii care deţin multă mâncare perisabilă.

Ploile dc vară permit grupurilor ÎKung să sc răspândească in regiune pentru a culege in tabere mici formate din familii nucleare înrudite, fiecare având şase colibe din iarbă. Grupurile fac un tur al crângurilor de mongongo, rămânând in fiecare doar câteva zile, mâncând la început ce este la îndemână, apoi ceca ce este mai îndepărtat şi în cele din urmă părăsind tabăra. Seceta din timpul iernii obligă mai multe tabere să se adune în jurul unui număr limitat de surse de apă care există tot timpul anului. Aceasta este perioada in care IKung socializează, participă ia ceremonii şi fac comerţ. Ca şi tabăra Shoshone, adunările de iarnă IKung nu au un conducător, întrebaţi cine ar putea fi căpeteniile lor. bărbaţii IKung glumesc că fiecare este propria căpetenie.

Culegătorii precum Shoshone şi IKung sunt capabili să aibă grijă de ei cu o

minimă organizare socială. Aceştia sunt cu adevărat „individualiştii aspri" şi autonomi ai lumii, trăind cu ceea ce le oferă pământul, beneficiind ocazional de ajutor din partea celor pe care la rândul lor ii ajută, neavând nici un fel de conducere. Dacă li se dă ocazia de a-şi părăsi casele din sălbăticie şi a se stabili într-un loc, culegătorii ezită să-şi abandoneze viaţa. Să trăiască aşa cum au evoluat să o facă li se potriveşte foarte bine.

Probabil că aceasta a fost situaţia şi printre culegătorii preistorici care trăiau în medii mult mai bogate. Aşadar, de ce aceştia s-au stabilit în cele din urmă într-un loc şi au devenit agricultori sedentari?

Dezrvăluire

Prima parte a răspunsului constă in faptul că nici un grup individual de culegători nu s-a stabilit dintr- odată într-un loc şi a supravieţuit. Să-i faci pe culegători să se oprească din mişcare este ca şi cum le-ai interzice păsărilor să migreze. Să le distrugi modul ancestral dc viaţă inscamnă să-i distrugi ca grup. Dezvoltarea unei agriculturi complet sedentare a fost un proces variabil şi treptat care a evoluat – în unele locuri in ambele direcţii – timp de mii de ani.

Călătoria lui *Homo sapiens* din Africa de-a lungul Asiei spre Europa, spre Australia şi in cele din urmă spre Amcrici a avut loc atunci când gheţarii dominau Pământul. Apoi. clima a devenit mai caldă, iar gheţarii s-au retras cu douăsprezece mii de ani în urmă. Întinderile nordice de tundră îngheţată s-au micşorat şi pădurile de la latitudini mijlocii s-au răspândit. Climatele mai calde şi mai ospitaliere din perioada numită Holocen rezistă până in zilele noastre. în timpul Holocenului, oamenii au început să domesticească plante şi animale. Au apus pentru totdeauna vremurile când toţi erau culegători. Totuşi, aceştia încă au populat cea mai mare parte a lumii, mai ales Australia şi Americile, dc-a lungul nordului Asiei şi sudului Africii până acum câteva secole. Ceea ce i-a făcut in final să se aşeze într-un loc a fast faptul că, în mare parte, au fost masacraţi şi înrobiţi dc fermieri şi crescători de vite, aşa-numiţii pionieri, care doreau pământul „nefolosit" pentru ei.

Când gheţarii s-au retras, toţi oamenii care au supravieţuit erau *Homo sapiens,* oamenii arhaici precum neanderthalienii fiind dispăruţi cu mult înainte de dezgheţ. *Homo sapiens* a dezvoltat un profil specific ca specie. Cel puţin parţial, am devenit o specie prădătoare şi carnivoră. Dintre animale, oamenii sunt înzestraţi în mod unic să alerge pe distanţe lungi şi

să arunce cu îndemânare proiectile, iar aceste două abilităţi distincte s-au dezvoltat probabil ca adaptări fizice pentru vânătoare. Mai mult. *Homo sapiens* a evoluat pentru a trăi în populaţii cu densitate scăzută, iar aceasta este o trăsătură obişnuită a speciilor de prădători.

Calitatea de prădători nu ne-a făcut unici printre specule de animale, insă limbajul şi adaptările noastre culturale au Scut-o. Comportamentul cultural al oamenilor este mult mai adaptiv decât orice comportament instinctiv. Mai mult decât orice, acest lucru ne diferenţiază de alte specii de animale. În plus. *Homo sapiens* avea o altă calitate unică, fiind singura specie care merge cu uşurinţă în două picioare. Să te naşti cu mâinile libere şi cu predilecţia înnăscută spre a vorbi, precum miticii Adam şi Eva, însemna să moşteneşti lumea. Animalul cultural a devenit prădătorul suprem în orice mediu în care a pătruns, iar el a pătruns in toate. Omul vânător a dus la dispariţia anumitor specii, dar, mult mai important, femeia culegător a început să includă alte fiinţe vii in familie.

În cele din urmă, putem spune că, deşi agresivitatea masculină şi competiţiile sporadice violente par a fi aspecte generale ale naturii umane, violenta de grup. împreună cu inegal itâţile sociale şi subordonarea, nu sunt cel puţin nu atunci când trăim în condiţiile sociale în care am evoluat ca specie. Aceste condiţii s-au schimbat când domesticirea plantelor şi animalelor a pus capăt Paleoliticului şi a dat startul *Neoliticului,* următoarea noastră oprire.

2.
STĂPÂNIRE

În jurul anului 10 000 î.Hr., ultima glaciațiune (sau, mai curând, „ultimul maxim glaciar") a luat sfârșii după sute dc mii dc ani friguroși. Întreaga evoluție a oamenilor moderni și expansiunea lor pe tot globul au avut loc in timpul unei scrii prelungite de glaciațiuni și dezghețuri intermitente. Culegătorul *Homo sapiens* devenise cel mai răspândit prădător suprem al lumii, ocupând toate continentele, cu excepția Antarcticii.

Totuși, mai existau regiuni întinse de gheață când așa-numitul om al ghețurilor a murit în Alpii italieni cu aproximativ 5 300 de ani in urmă. Nu știm care a fost numele lui adevărat sau ce limbă vorbea. Gheața t-a conservat corpul până in 1991, când a apărut într-o baltă de zăpadă din cauza recentei încălziri globale. Era acolo în întregime, până ia conținutul stomacului său, care a dat la iveală faptul că alimentația sa includea grâu

cultivat. Inventarea agriculturii a fost un aspect definitoriu al lumii sale, la fel şi cultura lui materială elaborată ce includea coşuri, egări, încălţăminte, un rucsac de lemn şi o haină de blană cusută. Avea o rană nevindecată la mână, apărută probabil când se apăra de securea de aramă a unui atacator sau de un cuţit de cremene asemănător celor ţie care le purta şi el. Căra de asemenea un arc de aproape doi metri şi o tolbă de săgeţi asemănătoare cu cea care în final l-a străpuns în spate, tăindu-i o arteră şi omorându-l. Rănile şi armele sale erau un alt aspect definitoriu al lumii lui neolitice.

Expunerea rapidă a lumii paleolitice din capitolul precedent cuprinde sute de mii, uneori milioane dc ani. Acele vaste întinderi dc timp l-au modelat pe *Homo sapiens* ca specie, fizic şi mental. Marea poveste a Paleoliticului a fost evoluţia. Acum însă lăsăm in urmă timpul evoluţiei. În cele câteva mii de ani de timp neolitic, corpul uman nu s-a schimbat. Mileniile neolitice ne-au modelat mai degrabă cultural şi social decât fizic.

Marca poveste a Neoliticului e domesticirea plantelor şi a animalelor, aşa-numita Revoluţie Agricolă. Poate că nu pare că avem multe de spus despre agricultură, insă Revoluţia Agricolă a schimbat aproape totul. Imaginaţi-vă doi *Homo sapiens* stând în locuinţele lor, unul in anul 10 000 î.Hr., altul astăzi. Gol, cu părul tuns, *Homo sapiens* din anul 10 000 î.Hr. va arăta la fel ca *Homo sapiens* de azi – presupunând că vi imaginaţi corect. În afară de cei doi *Homo sapiens* dezbrăcaţi, totul este diferit in cele două imagini. Un *Homo sapiens* doarme sub un tufiş, celălalt într-un bloc de apartamente înalt. Revoluţia Agricolă ce a durat zece mii de ani a fost singura cauză majoră a acestei diferente. Prin domesticirea plantelor şi animalelor, am obligat alte fiinţe vii să servească scopurilor noastre şi, prin reproducţie selectivă, chiar le-am dat o formă nouă pentru a ne servi mai mult. Procedând astfel, am făcut un pas decisiv către abundenţa materială şi stăpânirea lumii. Vechii evrei mulţumeau creatorului lor Dumnezeu ci a dat stăpânire oamenilor asupra altor fiinţe vii. Oamenii moderni pot mulţumi Revoluţiei Agrieole.

Să ne îndepărtăm de metafora revoluţiei. Deşi a fost revoluţionară in sensul unei transformări imense, domesticirea plantelor şi a animalelor nu a fost nici rapidă, nici organizată. Dimpotrivă, domesticirea a fost un proces difuz şi treptat, al cărui caracter accidental este esenţial pentru a-l Înţelege. Zece mii dc ani pot părea o clipă la scara istoriei evoluţiei, dar, din perspectivă umană, este o perioadă extrem de lungă. Nimeni care a trăit in

timpul acestei „revoluții" nu a suferit schimbări rapide din cauza ei. nici nu a știut că avea loc.

Perioada neolitică s-a terminat înainte dc inventarea scrisului. Viața neolitică este studiată în mod normal de antropologi, nu de istorici. Nu conține nume personale, date precise, personaje pitorești și anecdote rușinoase. Poveștile captivante din Neolitic au supraviețuit uneori doar ca mituri și legende. însă povestea neolitică are însemnătate nu datorită valorii sale de divertisment, ci prin cum ne- a modelat. L-a făcut pe *Homo sapiens* specia dominantă în lume, dar a adus și războaie, patriarhat și tot felul dc exploatări sociale și brutalitate sistematică. Totuși, pentru a spune povestea neolitică, nu putem folosi o narațiune istorică tradițională. În schimb, trebuie să interpretăm un proces variabil care a început probabil în douăzeci de locuri și a continuat simultan, dar neuniform, dc- a lungul a zece mii de ani. Un element al acestei cronologii este extrem de clar. Procesul a început ca reacție la schimbarea climatică – mai precis, la încălzirea globală.

Răspândirea geografică a *Homo sapiens* a fost previzibilă deoarece clima s-a încălzit după anul 10 000 i.Hr. Plantele comestibile abundente susțineau mai multă populație, dar grupurile supradimensionate nu pot fi menținute dc către culegători, după cum am văzut. Când populațiile au crescut, ele au devenit centrifuge, răspândindu-sc mai mult sau mai puțin automat. Descoperind noi terenuri de vânătoare, prădătorul suprem *Homo sapiens* nu avea nici un fel de constrângeri, precum gorila din gluma: „Unde doarme o gorilă de trei sute șaizeci dc kilograme? Oriunde dorește". Durul *Homo sapiens* putea trăi oriunde găsea destulă mâncare.

Analizând ADN-ul mitocondrial al populațiilor globale actuale, este posibil să urmărim migrația paleolitică a *Homo sapiens* din Africa de-a lungul țărmurilor Oceanului Indian până în Indonezia și Australia. ADN-ul mitocondrial nu este structurat in cunoscuta spirală dublă ce se recombină cu fiecare nouă generație, astfel incât copiii moștenesc jumătate de la mamă și jumătate de la tată. În schimb, ADN-ul mitocondrial se moștenește fără să fte schimbat fundamental timp de multe generații și este moștenit numai de la mamă. Stabilitatea sa îl face un instrument convenabil de urmărire a migrațiilor istorice. Astfel, știm că toate femeile in viați descind dintr-o „Evă mitocondrială", un singur strămoș feminin care a trăit cu peste 100 000 de ani in urmă in estul Africii. Atunci când Strămoșii noștri

migratori au sosit în ceea ce este astăzi Malaysia — in drum spre (deşi ei nu ştiau încă) Australia i-a întâmpinat o vastă întindere de ocean.

Deşi dovezile au dispărut sub valuri, bănuim că unii oameni neolitici au devenit marinari pricepuţi. Oamenii arhaici nu au ajuns niciodată in Australia sau in Americi, dar se parc că *Homo sapiens* a ajuns. Ocuparea iniţială a Australiei de către *Homo sapiens* a avut loc cu peste cincizeci de mii de ani în urmă, când a implicat traversarea oceanului. Perioadele glaciare din Paleoliticul târziu au scăzut nivelul mării (blocând o mare parte din apa planetei in gheaţă) şi au dezvăluit un pod de pământ între Asia şi America dc Nord. Totuşi, există dovezi covârşitoare că *Homo sapiens* a populat Americile parţial dinspre marc, folosind bărci sau plute. Arheologii au excavat o aşezare extrem de veche a unor migratori cu preocupări maritime care au trăit mult mai la sud pe coasta Pacificului, in Chile, aproape de vârful sudic al Americii de Sud. Situl lor arheologic de coastă, Monte Verde, este acum cel mai vechi habitat uman recunoscut din Americi. Aşezarea de 20-30 de locuitori de la Monte Verde, la fel ca multe alte aşezări umane timpurii, se afla pe malul unui pârâu care în cele din urmă şi-a ieşit din matcă şi a format o mlaştină. Limitând oxigenul, mlaştinile conservă materia organică, permiţându-le arheologilor să stabilească faptul că locuitorii acestei aşezări foloseau şase feluri de alge. Fără indoială, oamenii care s-au stabilit la Monte Verde aveau legături strânse cu marea.

O privire aruncată asupra Oceaniei, ultima parte a Pământului locuibil colonizată de *Homo sapiens,* ne arată că unii marinari neolitici puteau să traverseze mii de kilometri pe ocean. Aceşti marinari, precursorii polinezienilor, au colonizat arhipelagurile din Pacificul de Sud, pornind din Asia de Sud-Est continentală şi China. Aşa cum sc întâmplă de multe ori cu oamenii preistorici, nu putem şti cum işi spuneau. Singura dovadă concretă despre ei este ceramica, recent excavată în insulele unde au locuit. Stilurile de ceramică Lapita s-au răspândit din Noua Guinee de-a lungul a mii de kilometri spre est in Oceanul Pacific până in insula Fiji. Călătoriile pe mare care au făcut posibil acest lucru presupuneau deplasarea în canoe cu cocă dublă sau canoe cu cocă simplă cu furcheţi.

Să nu anticipăm însă.

Un aspect final legat de terminologie – sistemul de datare folosit in timpul istoric profund necesită câteva explicaţii. Timpul neolitic începe, după cum am spus, pe la 10 000 înainte de era creştină (î.Hr.). Vechiul termen i.Hr. a

stabilit numărătoarea până la naşterea lui Isus din Nazaret. Cu o sută de ani înaintea naşterii lui Isus a fost 100 i.Hr., urmat de 99 î.Hr., apoi 98 î.Hr. şi aşa mai departe. După naşterea lui Isus anii s-au calculat invers, denumiţi acum d.Hr. (AD *an no domini,* expresia latină pentru anul lui Dumnezeu). Astfel, o sută de ani după naşterea lui Isus a fost 100 d.Hr., urmat de 101 d.Hr., apoi 102 d.Hr. Istoricii de azi folosesc o terminologie mai potrivită pentru lumea în ansamblul ei, folosind e.n. (era noastră) în loc de d.Hr. şi î.c.n. (înaintea erei noastre) in loc de i.Hr. Numărătoarea crescătoare şi descrescătoare este dificilă, dar nu poate fi evitată.

Domesticire

Datorită climei mai calde după anul 10 000 î.Hr., din ce în ce mai mulţi oameni au început mai degrabă să organizeze producţia de mâncare, in loc să vâneze sau să culeagă ceea ce exista. Domesticirea plantelor şi a animalelor a avut loc când clima ce se încălzea a încurajat creşterea plantelor. Cum ne putem imagina acest proces? Aţi putea să presupuneţi că oamenii au ales să devină fermieri deoarece agricultura îţi oferea o viaţă mai bună. S-ar putea să nu fie adevărat.

În primul rând, culegătorii n-au putut să aleagă o viaţă agricolă până când nu a existat una. Tehnicile dc bază pentru plantare, cultivare, udare, recoltare, conservare şi depozitare au trebuit inventate separat inainte de a fi puse împreună într-un sistem agricol funcţional şi sustenabil permanent. Plantele şi animalele au trebuit modificate de-a lungul secolelor prin reproducere selectivă pentru a G create specii domestice. Astăzi, antropologii vorbesc despre un sistem gradual, variabil, uneori reversibil de *intensificare* a producţiei de hrană.

Mulţi oameni neolitici toţi culegătorii, la început au început să planteze diverse culturi ca un adaos la vânătoarea şi culesul tradiţionale. Procurarea alimentelor devenea mai complexă, capabilă să hrănească mai multe guri. Culegătorii în mişcare au profitat de ocazii precum inundaţiile sezoniere pentru a împrăştia seminţe in solul bogat şi bine irigat, intorcându-se mai târziu pentru a aduna recolta. Vânătoarea a devenit mai ambiţioasă şi mai diversă. Includea acum pescuitul. Resursele acvatice au dus la apariţia unor excepţii faţa de regula obişnuită că populaţiile ne-agricolc erau întotdeauna mici. Vechii culegători japonezi au trăit foarte bine adunând fructe de mare. Aceştia au confecţionat primele coşuri, pe care le acopereau cu argilă,

făcând astfel oaie pentru a fierbe scoici. Culegătorii neolitici nu fuseseră încă alungaţi din regiunile bogate in hrană, după cum s-a întâmplat mai târziu pretutindeni. Clima mai caldă a făcut ca activitatea lor de căutarea a hranei să fie mai productivă. Aceştia au încurajat creşterea arborilor ce produceau nuci, creând livezi naturale. Folosind focul pe păşuni şi construind şanţuri in întinderile de apă. ei au început să modifice relieful. Vânătorii puteau să evite să ucidă puii prăzii lor, pentru ca animalele lor de hrană să se reproducă. Cirezile de animale sălbatice precum bizoni şi reni puteau fi mânate folosind barajele şi focul. Oamenii au învăţat să adune şi să planteze seminţe cu milenii înainte să înceapă să se bazeze pe cultivat ca principală sursă de hrană. Agricultura nu a fost o alegere, ci un rezultat final neaşteptat al acestei intensificări permanente. Procesul, nu efectul final caracterizează viaţa neolitică în general.

Mai mult, când a apărut, agricultura complet sedentară nu a oferit o viaţă mai bună decât culesul. Pe lângă violenţa pe care o vom analiza în a doua parte a acestui capitol, agricultura timpurie era pur şi simplu mai puţin sănătoasă decât culesul. Scheletele primilor agricultori sugerează că aceştia aveau o hrană mai săracă din cauza lipsei de varietate, aceştia depinzând in totalitate de câteva recolte. Mai mult, putem detecta ravagii mai mari făcute de boli contagioase printre agricultori faţă de comunităţile de culegători, îndeosebi deoarece comunităţile mari sedentare aveau probleme cu tratarea deşeurilor. Animalele domestice, un aspect esenţial al noului mod de viaţă, erau principalele cauze ale bolilor. Majoritatea bolilor ce afectau populaţiile agricole proveneau de la animale domestice. În celc din urmă, zilele agricultorilor implicau mai multă muncă grea şi repetitivă decât zilele culegătorilor.

Totuşi, agricultura *era* indiscutabil „mai bună" dintr-un anumit punct de vedere. Agricultorii puteau hrăni mai mulţi oameni. Mult mai mulţi. Culegătorii se pot hrăni numai pe ci. în funcţie de teren, vânat şi vegetaţie, mulţi kilometri pătraţi sunt necesari pentru a hrăni fiecare membru al unui grup de culegători, in timp ce o singură parcelă de orez de mărimea unui teren de fotbal, lucrată intensiv, poate hrăni sute de oameni. Dacă culesul defineşte un capăt din spectrul, parcelele de orez (sau astăzi cultura hidroponică) defineşte celălalt capăt. în timp ce activităţile productive s-au intensificat treptat în societăţile neolitice, populaţiile lor au crescut, s-au deplasat mai puţin şi au depins mai puţin de vânătoare şi de culesul hranei

sălbatice. Concentrațiile de populație de ordinul sutelor sau miilor nu pot fi hrănite prin cules în condiții obișnuite. Odată ce o populație mare depindea în totalitate de agricultură, o apuca pe un drum fără întoarcere. Viața de culegător nu mai era o alternativă. Plantele sălbatice și vânatul sunt epuizate prea repede de sute sau mii de guri înfometate. Odată scăpate din Eden, nu mai exista cale de întoarcere.

Domesticirea a început in peste zece regiuni ale lumii. Condițiile de mediu din acele regiuni, prezența florei și faunei sălbatice, au fost cauzele principale ale procesului. Zone din toată lumea aveau game distincte de plante și animale domesticite care variau în funcție de speciile sălbatice disponibile. Semințele hrănitoare ale ierburilor au devenit o hrană dc bază. Le numim cereale: porumb, grâu, orz, mei, ovăz și orez. Semințele bogate în proteine ale plantelor leguminoase cățărătoare (fasole, mazăre, linte, alune și multe altele) erau de asemenea de bază. Precum cerealele, semințele acestora pot fi uscate ușor, depozitate, mâncate sau plantate mai târziu. Consumate împreună, cerealele și leguminoasele pot egala carnea ca sursă de proteine de calitate înaltă. în mediul pădurilor tropicale, culturile de rădăcinoase precum ignamele erau mai importante decât cerealele și leguminoasele. Zonele udate de muson din Asia de Sud-Est au produs o tradiție a cultivării ce nu depindea de plug. Plantele din acea regiune (precum bananierii, trestia de zahăr, taro și orez) sunt propagate din butași și plantate în pământ umed sau, în cazul orezului, transplantate ca puieți într-un câmp inundat. Distribuția finală a resurselor dc hrană ale lumii era, prin urmare, inegală. Plantele și animalele domesticite erau în general împărțite de-a lungul liniilor de latitudine est—vest ale Asiei, cu o dimă similară — oferind Lumii Vechi o gamă variată, comună, de plante domesticite.

Oamenii din Lumea Nouă aveau o rezervă bogată dc plante domesticite, dar acestea erau mai greu dc împărțit deoarece liniile întinse de longitudine nord sud din Americi *traversau* multe regiuni climatice. în ce privește animalele domesticite, vitele, măgarii, caii, porcii, oile, caprele, găinile sau gâștele din Lumea Veche aveau puține animale omoloage in Lumea Nouă. Astfel, eurasiaticii aveau noroc. Să călărești un cal sau să cari greutăți cu un măgar, să dispui de puterea unui bou sau a unui elefant, să ai o turmă dc oi pentru lână, lapte și came – aceste posibilități au multiplicat potențialul uman în mod uimitor. Americanii și australienii aveau numai câini, cel mai

bun prieten al vânătorului, singurul animal domesticit in Paleolitic.

Între timp, in Africa de Nord şi mare parte din Asia unii oameni au devenit crescători de vite. O cantitate redusă de animale, precum porci sau găini, era avantajoasă pentru agricultori, dar cirezile de vite, turmele de oi sau capre erau eeva diferit. Animalele de turmă stau instinctiv împreună şi urmează un conducător. (Animalele fără acest instinct nu pot fi adunate în cirezi sau turme, încercaţi asta cu pisicile.) O cireada sau o turmă numeroasă poate fi gestionată de un singur crescător dc vite, mai ales cu ajutorul câinilor. Asemenea animale pot supravieţui păscând în ţinuturi aride, stâncoase, nepotrivite pentru agricultură. Mai mult, ele pot să distrugă repede recoltele unui fermier, aşa că agricultura şi creşterea animalelor nu se potrivesc. O cireadă mare mănâncă foarte mult şi îşi caută hrana în mediul înconjurător, astfel crescătorii de animale trebuie să se deplaseze odată cu anotimpurile. Această deplasare sezonieră se numeşte transhumanţă.

Crescătorii de vite neolitici locuiau în corturi şi nu aveau aşezări permanente. Totuşi, erau bogaţi în comparaţie cu rudele culegătoare. Resursele lor dc mâncare „vie" se autoconservau, în timp ce păstrarea mâncării şi depozitarea ridicau o problemă dificilă pentru fermieri. Dc asemenea, bogăţia crescătorilor de vite sc transporta singură, fiind chiar prea mobilă, deoarece putea să fugă sau să fie furată. O asemenea bogăţie i -a ispitit pe crescători să devină hoţi, prădând cirezile celorlalţi. Procedând astfel, ci imitau stilul combativ şi competitiv al berbecilor, taurilor şi armăsarilor ce conduceau cirezile. Au învăţat de asemenea să schimbe comportamentul unor masculi nărăvaşi castrându-i, făcându-i astfel mai uşor de controlat.

Agricultura şi creşterea animalelor erau tehnologii complexe prin care *Homo sapiens* a obţinut stăpânirea asupra altor specii. Uneori am dominat alte specii complet, modificându-lc forma în totalitate de-a lungul secolelor de reproducere selectivă, pentru a se potrivi cu nevoile şi preferinţele noastre. Diferenţa dintre câinii chihuahua şi dog» germani, amândoi descinzând din lupi sălbatici, e o mărturie a acestei puteri transformatoare. Mulţi cai, vite, oi, câini şi pisici sunt versiuni modelate ce depind complet dc *Homo sapiens.* În acelaşi fel, multe plante domesticite şi-au pierdut capacitatea de a se reproduce in sălbăticie. Existenţa lor continuă depinde de oameni. Capacitatea de a modela alte forme dc viaţă pământeşti, după

bunul nostru plac, şi de a le face să ne servească a fost cea mai mare demonstraţie dc putere a noastră ca specie.

Totuşi, din 10 000 î.Hr. şi până in 4000 i.Hr., populaţiile umane au rămas mici. Oamenii rareori dominau relieful şi aproape toţi încă vânau sau culegeau majoritatea hranei. Cele mai multe populaţii umane încă migrau sezonier. Oameni care trăiau numai din agricultură sau creşterea animalelor erau, prin comparaţie, puţini. Cu toate acestea, oamenii neolitici începeau să-şi coordoneze activităţile de-a lungul unor zone mai mari. Megaliţii şi gorganele care sunt încă presărate în peisaj indică populaţii neolitice răzleţe care comunicau, capabile dc cooperare logică, deşi nu trăiau in grupuri mari, între 9500 şi 8000 î.Hr. au fost ¡nălţate multe structuri megalitice in regiunea de est a Mediteranei, mai ales cele de la Gobekli Tepe in sudul Anatoliei. Gobekli Tepe este insă un exemplu izolat. Principala perioadă pentru construcţiile megalitice a început in jurul anului 5000 î.Hr., când mulţi megaliţi au apărut in Europa de Vest. Stonehenge (circa 2500 Î.Hr.) este cel mai cunoscut şi unul din cele mai recente. Din câte putem spune, aceşti megaliţi nu au marcat aşezări, ci mai degrabă locuri de întâlnire cu semnificaţie ritualică. Construirea acestor structuri ar fi avut nevoie de o convergenţă voluntară şi de munca coordonată a oamenilor dintr-o regiune întinsă. Prin urmare, megaliţii indică tot mai multe legături sociale, ca şi apariţia unor noi populaţii. în Americi, începând din 3500 î.Hr., tumulii ridicaţi cu grijă în bazinul fluviului Mississippi dezvăluie un proces similar ce avea loc în Lumea Nouă. Precum megaliţii din Lumea Veche, primele complexe dc tumuli din bazinul Mississippi nu erau aşezări agricole, ci indicau adunarea unor populaţii răzleţe în scopuri ritualice.

În Anatolia de Sud, aproape de megaliţii de la Gobekli Tepe, se afla uimitorul sat proto-agricol Gatal Hoyuk. începând cu 7400 î.Hr., (¿atal Hoyuk a fost populat cam 1 500 de ani şi arăta probabil ca un pueblo al nativilor americani. În casele din Qatal Hoyuk se intra prin acoperiş. Acestea se înghesuiau unele in altele fără să fie despărţite de alei, fără o organizare centrală, fără clădiri publice, acumulânduse ca un recif de corali. Locuitorii din

Qatal Hoyuk creşteau oi şi capre, mâncau cereale şl leguminoase, pc care fără îndoială le cultivau in zonele umede din împrejurimi. Vânau dc asemenea zimbri mari şi feroce şi îşi decorau interiorul locuinţelor cu craniile lor. O rută de migraţie învecinată Ic reinnoia vânatul mai repede

decât era cazul. Qatal Hoyuk simboliza permanența. Fiecare casă păstra rămășițele generațiilor anterioare, oasele lor erau decorate ritualic, fiind incorporate în zidărie.

Qatai Hoyuk este unic până și în istoria arheologică. Se află sau se afla in cea mai veche regiune de așezări umane (aproximativ pe drumul pe care *Homo sapiens* a migrat la început din Africa), – fiind de asemenea regiunea cu cel mai intens proces de domesticire. Existența sa extrem de timpurie îl face atipic, dar nu era unic. Ne arată că, în câteva lacuri, a existat o formă completă dc viață agricolă cu nouă inii de ani în urmă. Ne arată că agricultura în sine nu a generat automat — după cum se spune — conflicte sociale și războaie, regalitate și guvernare. Nu au fost descoperite dovezi semnificative despre război în Qatal Hoyuk.

Omul războinic

După anul 4000 î.Hr., dovezile arheologice despre război încep să devină obișnuite in siturile agricole. Rețineți însă că acest lucru nu s-a întâmplat fiindcă agricultorii au devenit războinici. Mai curând, agricultorii au devenit ținta războinicilor. Roadele societății agricole implicau răsplăți bogate, o acumulare de hrană, băutură, haine și multe alte lucruri utile aflate la îndemână atâta timp cât cei care le foloseau erau bine înarmați și pricepuți la violență. La început, nu printre fermieri, ci mai curând printre vecinii lor, calitățile asociate omului vânător au fost transferate unui nou ideal personal: omul războinic. Rezultatele se văd până in ziua de azi.

Deoarece societățile agricole au apărut primele în Lumea Veche, comunitățile orientate către război au făcut la fel. Societățile agricole din Neoliticul târziu erau formate din sate. Fermierii neolitici locuiau în mod normal in comunități de câteva sute de oameni, destul de mari pentru a asigura protecție și resurse, destul de mici pentru a supraveghea culturile din apropiere. Boii erau o resursă principală pe care sătenii din Lumea Veche au împărțit-o după inventarea plugului, ceea ce s-a întâmplat destul de târziu. Primele pluguri erau simple din punct dc vedere tehnic, compuse dintr-un bou legat de bățul pentru săpat. Boul. un taur castrat, era cheia. Pământurile cultivate permanent își pierd fertilitatea dacă nu sunt lăsate să se odihnească. Prin utilizarea greutății și puterii musculare a unei perechi de boi tractorul neolitic plugarii puteau în cele din urmă să cultive destul pământ pentru a lăsa o parte nelucrată in fiecare an, redându-i fertilitatea.

Mai mult, bălegarul animalelor contribuia ca îngrăşământ. Plugurile şi bălegarul au făcut agricultura sustenabilă într-un loc permanent. Aratul a permis roade mai bune pe câmpuri mari, pătrate, dând formă, la propriu, peisajului agricol din Lumea Veche. Avantajele folosirii plugului au fost atât de mari încât acesta s-a răspândit de a lungul Eurasiei, la latitudini medii, împreună cu un set dc bază dc tehnologii, precum vehiculele pe roţi, culturile alimentare şi animalele domestice – toate în vremurile neolitice. Agricultorii din Lumea Nouă se descurcau fără boi şi plug şi, in cea mai mare parte, fară bălegar, dar tot aveau rezultate excelente, aşa cum vom vedea imediat.

Agricultorii sedentari produceau hrană din belşug, dar cum să o păstrezi şi să o depozitezi? Ce să faci cu sute de kilograme de hrană perisabilă in lipsa frigiderului? Avantajul cerealelor şi al leguminoaselor provenea parţial din relativa uşurinţă de a le usca şi depozita în vase. Deoarece vasele sunt şi grele, şi fragile, culegătorii aflaţi in mişcare nu le-au inventat. Pentru a păstra multe mâncăruri perisabile, oamenii neolitici au învăţat să le usuce la soare sau să le congeleze şi au folosit, de asemenea, puterea altor fiinţe vii într-o multitudine de feluri. De-a lungul secolelor, oamenii au învăţat să încurajeze creşterea microorganismelor pentru a conserva hrana depozitată. Aromele speciale (şi alte calităţi) ale iaurtului, murăturilor, berii şi ale sute dc alte alimente fermentate au fost rezultatul acestui proces. Treptat, oamenii neolitici au învăţat să facă multe alte lucruri cu produsele animale. Lâna putea fi ţesută pentru a face haine, laptele putea fi transformat în brânză (conservare, din nou), puterea musculară a patrupedelor mari ajuta la tracţiune. Fermierii neolitici au învăţat să planteze culturi pentru fibre şi culturi pentru mâncare. Cânepa şi inul erau principalele culturi dc fibre. Cea mai uimitoare fibră a fost mătasea, care presupunea valorificarea coconilor ţesuţi de viermii de mătase prin hrănirea lor cu frunze de dud şi apoi prin recoltarea coconilor pentru a face firele.

Principalele societăţi agricole timpurii din Lumea Veche ii aveau ca vecini pe crescătorii de animale. Din Sahara până in Mongolia se întindea o regiune vastă de câmpii aride şi semiaride ce se afla la jumătatea Lumii Vechi. Din 8000 până in 6000 i.Hr., deşertul Sahara nu a fost la fel de arid ca astăzi. în acele vremuri, Sahara hrănea cirezi mari de vite. Continuând către nord-est, de-a lungul marilor deşerturi din Arabia şi Asia de Sud-Vest, se află o prerie, un drum lat de peste 3 000 de kilometri ce leagă Marea

Neagră de Pacific. Agricultura fără irigaţii nu este fructuoasă in aceste regiuni întinse, insă copitatele precum vitele sau oile pot prospera dacă se deplasează sezonier. Prin urmare, acesta era un ţinut al crescătorilor de vite nomazi, călăreţi, care joacă un rol important în povestea noastră.

Oamenii din stepa eurasiatică vânaseră cai pentru hrană încă din Paleolitic, iar atunci când au domesticit calul în jurul anului 4000 i.Hr. au făcut-o pentru mâncare. După o mie de ani, începând probabil pe teritoriul devenit Ucraina, oamenii stepei au învăţat să călărească, ceea ce a implicat inventarea căpăstrului şi zăbalei deşi fără pinteni deocamdată, timp de alte câteva mii de ani. Caii au ajutat la gestionarea marilor turme de oi şi cirezi de vite, iar căruţele trase de boi au făcut posibilă transhumanţa pe scară largă de-a lungul a sute de mii de kilometri de stepă.

Arheologii au excavat unele dintre cele mai mari aşezări permanente timpurii care au apărut pe la 5000 î.Hr. in partea dc vest a stepei. Oamenii de acolo cultivau cereale şi leguminoase, creşteau animale şi foloseau războaie de ţesut. Timp dc opt sute dc ani, aşezările lor nu au cunoscut ierarhia socială sau războiul. Pe la jumătatea anilor 3000 i.Hr. insă, au început să apară multe semne de ierarhic şi de război. Marii tumuli funerari denumiţi kurgani stau mărturie. Semănând cu nişte piramide rustice, construcţia kurganilor a necesitat multă forţă de muncă, iar oamenii înmormântaţi acolo aparţineau in mod clar unei elite sociale. Hainele lor inclusiv in cazul copiilor erau decorate cu sute şi mii de colţi de animale, ceea ce necesita nenumărate ore de trudă. Bărbaţii adulţi erau înmormântaţi cu securi de război din piatră, sulițe, arcuri şi săgeţi, cai şi care de război. Unele buzdugane de piatră (măciuci pentru sfărâmarea capului) aveau forma unui cap de cal, indicând importanţa calului pentru un nou mod de viaţă orientat către război. Oasele cailor şi ale slugilor sacrificate erau adesea îngropate in jurul kurganilor pentru a însoţi căpetenia decedată pe lumea cealaltă.

Într-un loc numit Sintashta, la poalele Uralilor, arheologii au scos la suprafaţă cele mai vechi care dc luptă care se pare că au fost inventate la marginea stepei. Carele transportau un arcaş şi un vizitiu, fiind trase de doi cai. Nu erau un mijloc de transport adevărat, la fel cum un tanc modern nu e un mijloc de transport. Erau maşinării de război complicate, scumpe, care necesitau o producţie specializată şi o echipă de sprijin numeroasă pentru a duce un singur războinic aristocrat pe câmpul de bătălie. Roţile cu spiţe şi

caii făceau carele iuţi. În jurul anului 2000 î.Hr-, Sintashta era o fortăreaţă militară înconjurată de ziduri şi un centru prosper de producţie a carelor şi armelor, incluzând incă de atunci topirea cuprului. Prelucrarea metalului va fi insă discutată mai tărziu in povestea noastră neolitică.

În concluzie, prima apariţie a comunităţilor agricole neolitice este urmată îndeaproape de apariţia războiului, dar nu era obişnuit ca agricultorii să devină războinici. în schimb, războiul a devenit vocaţia oamenilor care trăiau in preajma comunităţilor agricole, aşa cum oamenii care locuiesc aproape dc mare devin pescari. În Lumea Veche, crescătorii de animale călăreţi erau specializaţi în furturile din aşezările agricultorilor. Într-un fel, stilul de viaţă al crescătorilor de vite a încurajat dezvoltarea războiului. A devenit ceva obişnuit să ataci cirezile vecinului. Războinicii călare aveau nevoie de mulţi cai, nu doar cei înşeuaţi, ci şi de cai de rezervă, pe care îi găseau la crescători. Herghelille lor erau organizate de armăsari puternici, boi şi berbeci, care impuneau conducerea prin masculul dominant, stăpânirea lor fiind decisă prin luptă individuală. Crescătorii trebuiau să-şi supună animalele fizic şi, aşa cum am menţionat, uneori le castrau în acest scop. În cele din urmă. au ajuns să-şi castreze şi prizonierii de război pentru un scop similar.

În schimb, în Lumea Nouă nu existau mai deloc crescători de animale, dar n-a dus lipsă dc războinici după inventarea agriculturii. Omul vânător nu avea nevoie de stilul de viaţă al crescătorilor pentru a deveni războinic. Aztecii oferă un exemplu excelent. Cavalerii azteci erau nobili care se concentrau pe înfrângerea altor nobili în lupte individuale. Scopul lor era să obţină un prestigiu personal, capturând cavaleri duşmani şi oferindu-i pentru sacrificii religioase. Aztecii au fost la început vânători- culegători în deşerturile din nordul Mexicului până când au pus stăpânire pe societăţile agricole sedentare şi le-au condus. Societăţile învecinate au trebuit si devină războinice pentru a se apăra.

Majoritatea cititorilor acestei cărţi sunt destul de familiarizaţi cu structura medievală europeană de bază formată dintr-o nobilime parazitară orientată către război care era servită de ţărănimea agricolă. Unele versiuni ale acestei structuri au existat în cele din urmă într-o mare parte din lumea de după epoca culegătorilor.

Pentru a ne imagina mai bine începuturile sale neolitice, să luăm ca exemplu populaţia Yanomami din Amazonia. o societate simplă agricolă

condusă de războinici până de curând. Aceştia au fost studiaţi pe larg de antropologi la jumătatea secolului XX, iar descrierea lor nu poate să îi deosebească mai mult de paşnicii culegători. Îi vom descrie folosind timpul prezent etnografic.

Yanomami se preocupă numai de război. Locuiesc într-o savană înaltă tropicală care este mult mai bogată in resurse decât Marele Bazin al Shoshonilor sau deşertul Kalahari al populaţiei IKung. Densitatea populaţiei Yanomami este mult mai mare. Sunt mai degrabă horticultori semisedentari, decât agricultori complet sedentari. Parcelele de manioc, bananieri şi fructe de palmier le asigură mâncarea principală. Grădinile lor se mută periodic şi aşa fac şi satele lor. Aşezările de o sută de oameni se numesc *shabono*, structuri ca nişte fortăreţe înconjurate dc garduri de trei metri. înăuntru se află mai multe locuinţe lungi, comune, fiecare ocupată de un clan de aproximativ treizeci de persoane numit *teri*. Un teri este un grup de familii ce trăiesc una lângă alta, fiecare având propriul foc de gătit şi hamacc întinse în jurul lui, pe mai multe niveluri.

Sătenii se înghesuie în aceste spaţii strâmte pentru siguranţă. Ei consideră shabono-ul. mai presus de orice, un refugiu sigur împotriva duşmanilor prădători. Apărarea reciprocă este primul principiu al vieţii săteşti. Yanomami privesc nu numai alte triburi, ci şi alte shabono-uri ca rivali prinşi într-o luptă permanentă pentru teritoriu. în fiecare shabono, teri concurează pentru spaţiul fertil în grădina din apropiere. An de an, pe măsură ce grădinile dimprejur nu mai sunt fertile, începe să domine un sentiment general de sărăcie, în cele din urmă fiind necesar ca tot satul să se mute. o situaţie extrem de dificilă într-un relief plin dc revendicări concurente. Lumea yanomami este un loc ameninţător.

Fiecare clan are un conducător ceremonial ales care judecă conflictele dintre familii şi gestionează relaţiile dintre clanuri. Indiferent de celelalte calităţi ale sale, el trebuie să fie un războinic de succes şi un lider de război. În timp ce culegătorii ca Shoshonii sau IKung evită bărbaţii foarte agresivi, dominaţia puternică a masculului alfa este cultivată printre Yanomami de către anumiţi indivizi denumiţi bărbaţi *waiteri*. Un bărbat *waiteri* este genul de om care uneori îşi înspăimântă prietenii şi familia. În general, nu este cea mai plăcută companie, dar îţi doreşti să-l ai alături in conflicte periculoase care implică statutul tău în clan, ca să nu mai vorbim de un război deschis cu alt sat.

Omul războinic se bazează pe capacitățile vânătorului, desigur, dar rolul este, în esență, diferit. Violența în interiorul speciei este diferită față de violența între specii. Vânătorul ucide ca să mănânce; războinicul ucide ca să intimideze, ca să adune roadele victoriei de la supraviețuitorii înfricoșați. Violența între specii este despre impunerea dominației. Întrebați i pe cerbii cu coame sau pe morsele care stăpânesc plajele.

Domnia unui mascul alfa

Omul războinic ne-a adus patriarhatul și a creat societăți radical de inegale, diferite de tot ce se întâmplase în lumea lui *Homo sapiens*. Precum domesticirea, aceste schimbări au fost treptate, difuze și neașteptate. Au rezultat inevitabil din dominația puternică a bărbaților în societățile orientate spre război.

Masculii bipezi par să le fi dominat mereu fizic pc femei, dacă judecăm după dimorfismul lor care, deși diminuat, rămâne o caracteristică a speciei noastre. Totuși, din cauza lungii copilării a oamenilor, în poziția de culegători formăm perechi și dezvoltăm un parteneriat neobișnuit de stabil, cooperant și în majoritatea cazurilor egal și monogam. Am putea spune că omul vânător a fost un partener domestic. Omul războinic, pe de altă parte, a fost un erou cuceritor. Soția sa nu era „femeia culegătoare", care asigura mare parte din mâncare. În schimb, era o SGție-tTofeu, un premiu de câștigat, de care te bucuri și pc care il etalezi. Un războinic dc succes putea aduna multe astfel de trofee.

Societățile orientate spre război sunt caracterizate de celebrarea virilității războinicului și a faptelor sale eroice. Triumfurile și prăzile de război sunt foarte importante. Societățile reorganizate pentru război au devenit mai masculine și relațiile de gen au fost mult mai dominate de bărbați. Băieții practicau lupta de la o vârstă fragedă, în competiții atletice, precum aruncatul suliței, ce implicau arme. Deseori obțineau o inițiere in societatea războinică prin încercări prestabilite în adolescență. În loc să fie o forță vitală complementară, feminitatea a ajuns să fie disprețuită și temută de războinici, o amenințare enervantă pentru puterea masculină.

Noul rol al femeii era să se supună și să-l servească pe războinic, să-l hrănească și să-l îmbrace, să-i dea moștenitori, să-i vindece rănile, să-i jelească moartea în bătălie și să-și trimită fiii să-i ia locul. Astfel a apărut patriarhatul, un sistem complet de dominație masculină. Treptat,

patriarhatul a eclipsat alte modele culturale în societăţile conduse de războinici.

Primii agricultori păstraseră. în aparenţă, relaţii de gen mai echilibrate, tipice pentru viaţa dc culegători, înainte ca liderii luptători să-şi construiască fortăreţele şi să ridice ziduri in jurul aşezărilor, satele agricole neolitice erau conduse probabil de adunări ale bătrânilor in care femeile jucau un rol semnificativ. În Qatal Hoyuk, figurina din lut a unei femei în vârstă şezând arată clar statutul social. Este perfect logic. Totul indică faptul că femeia culegătoare fusese îmblânzitorul principal al plantelor. Gătind şi ţesând, descendentele ei au devenit procesorii principali ai mâncărurilor pe bază de plante şi ai ţesăturilor. Aşezările neolitice au avut războaie de ţesut fibrele înainte de a avea ziduri de apărare. Figurinele neolitice reprezintă in mod disproporţionat formele feminine, la fel ca figurinele paleolitice. Aceste aşa-numite figurine Venus sunt greu de interpretat în profunzime: zeiţă a pământului? Talisman pentru fertilitate? În orice caz. cele mai multe sunt reprezentări stilizate şi nu portrete individuale. Se pare că unele figurine aveau funcţii ritualice, iar altele au fost găsite îngropate în centrul satelor agricole timpurii. Figurinele preistorice feminine nu aveau în general echivalente masculine. La Qatal Hoyuk, picturile de pe zidurile interioare înfăţişează băieţi şi bărbaţi la vânătoare. În mod semnificativ, mame paşnice ale Pământului tind să dispară din dovezile arheologice odată cu apariţia securilor de război, a carelor şi a mormintelor extravagante ale căpeteniilor războinice. Reprezentările omeneşti în societăţile conduse de războinici se concentrează în schimb pe gloriile masculine în lupte.

Noua „domnie a masculului alfa" a făcut ca societăţile să fie mai puţin paşnice şi egalitare din toate punctele de vedere. Bărbaţii erau mai presus de femei in orice gospodărie. Aristocraţiile războinice erau deasupra celor paşnice. Vechea tendinţă de a organiza societatea prin descendenţă (odată definită de animalele totemice) a devenit asociată cu descendenţele războinice, acesta fiind începutul titlurilor nobiliare. Teoretic, toate societăţile de după epoca culegătorilor au dezvoltat ierarhii trainice dc avere şi dc putere. Unele familii locuiau acum în case mai mari, posedau mai mult pământ, consumau hrană mai bună, purtau haine mai

alese mai multe generaţii la rând.

În final, căpeteniile războinice au ajuns să posede tot pământul şi să îi controleze pe cei care îl cultivau. Proprietatea asupra pământului şi moştenirea sa de- a lungul generaţiilor au devenit un mecanism global principal al inegalităţii sociale – „naturalizată" odată cu trecerea timpului. De aici înainte, unii se vor naşte cu datorii şi alţii cu posesiuni o structură de bază care a ajuns să afecteze toate societăţile dens populate, a durat mii de ani şi de care s-au bucurat enorm beneficiarii săi.

Uneori, căpeteniile războinice triumfătoare deveueau regi. Comanda este o funcţie esenţială a războiului. Regalitatea a apărut în toate societăţile războinice, fiind un atribut al bărbaţilor. O regină domnitoare era rară, fiind de fapt o reprezentantă intermediară a tatălui, soţului sau fiului ei, Regele era patriarhul principal, reproducând la un nivel mai înalt autoritatea patriarhală care domina fiecare dintre familiile supuşilor săi. Astfel, regalitatea provenea din structuri ierarhice mai vaste, pe care le impunea la rândul său. în mod normal, regii descindeau din autointitulatele familii „nobile" ce se aflau in vârful ierarhiei sociale. Nobilii războinici ai regelui îi executau decretele, îl înconjurau pe câmpul de luptă şi se bucurau dc onorurile şi de titlurile – ca să nu mai vorbim de prada bogată – pc care acesta le dăruia. Primii regi făceau probabil parte dintre primii-între-egali, bărbaţi care dovedeau calităţi de conducere, aleşi de clanurile dominante dintre semenii lor. Moştenirea coroanei devenea totuşi regulă generală. Ca majoritatea formelor de dominaţie socială, regalitatea era o chestiune legată de familie. Regii îşi reafirmau treptat pretenţiile de conducere revizuind arborele genealogic al familiei, invocând aprobări divine, construind fortăreţe şi palate, angajând artişti pentru a le celebra gloriile din război.

Fără îndoială, toate acestea sună familiar pentru majoritatea cititorilor acestei cărţi. Ne amintim de Europa feudală cu iobagii, castelele şi cavalerii săi. Cititorii asiatici ţşi vor imagina samuraii din Japonia sau statele combatante din China preimperială. Este un model global, exemplificat din plin in istoria europeană. Vikingii scandinavi din anii 900 şi 800 d.Hr. oferă un alt exemplu convingător de atacuri ueprovocate, jafuri şi deposedări.

Iliada lui Homer. cea mai veche epopee europeană, este un exemplu extrem de puternic. Războinicii conducători, precum Ahile, Aiax şi Hector, concurează în primul rând pentru dominaţie individuală şi glorie personală.

Sunt protagoniști foarte egocentrici in drame familiale ce țin de alianțe și de rivalități. Povestea e despre cine a ucis pe cine, cine a răpit sau a făcut un jurământ de a răzbuna pe cine. În *Iliada,* războinicii asediază Troia deoarece se presupune că un prinț troian a răpit-o pe regina cuiva, deși se pare că ea a plecat de bunăvoie. Cu ajutorul intermediarilor clerici, eroii lui Homer oferă sacrificii pentru a obține favorurile susținătorilor divini care ii vor apăra in bătălie. În aceste „societăți eroice", puterea și conflictul politice sunt structurate prin competiții corp la corp in rândul membrilor familiilor războinice. Lupta individuală dintre căpeteniile războinice decide uneori rezultatul unei bătălii, demonstrând voința zeilor, *Iliada* este o epopee in versuri – la început nu a fost scrisă, ci era memorată de barzi și recitată ca formă de divertisment la adunările aristocratice.

Iliada descrie o lume aproximativ din jurul anului 1000 i.Hr. – Epoca Bronzului, mai curând decât Neoliticul. În acea perioadă, așezările agricole din China, Pakistan, Egipt, Mesopotamia, Mezoamerica și Peru deveniseră primele centre de populație importante din lume. Toate aceste așezări vor fi în cele din urmă extrem de stratificate, patriarhale și orientate spre război. În toate cazurile, *Homo sapiens* a început să se adune in grupuri tot mai numeroase. Satele agricole de câteva sute de oameni au fost eclipsate de populații urbane de zeci de mii. Civilizația punea stăpânire pe noi și nu era plăcut.

Să recapitulăm Neoliticul.

Sfârșitul ultimei glaciațiuni. Revoluția Agricolă. Omul războinic.

Cu alte cuvinte, exploatând și controlând alte ființe vii pentru a răspunde nevoilor noastre, am început, în prunii mii de ani ai unei clime mai blânde, să multiplicăm populația umană și să acumulăm mai multe bogății ca oricând. Totuși, nu a durat mult – mai puțin de o mie de ani – ca societățile agricole să devină stratificate și patriarhale, adesea dominate de o nobilime războinică și o regalitate ereditară. Din acest punct încep majoritatea istoriilor lumii – odată cu scrisul, metalurgia și orașele ridicate în jurul templelor. Primele orașe de acest fel au apărut pe la 3500 î.Hr., cam in aceeași perioadă și același loc ca primele săbii de bronz. Orașele și săbiile semnifică un alt capitol în povestea noastră.

3.

BABILONUL în cele din urmă, după 3500 i.Hr., începem să auzim cuvinte, să ştim nume. Scrisul a fost inventai într-o câmpie inundabilă cc sc află intre fluviile Tigru şi Eufrat, un loc denumit recent Irak. Ţinutul dintre cele două fluvii este Mesopotamia. Primele oraşe mesopotamiene au apărut in jurul anului 3500 î.Hr., au prosperat timp de o mie dc ani şi apoi au dispărut in tumuli mari de pământ ce sc înalţă astăzi deasupra întinderii plate înconjurătoare. Constructorii oraşului au numit acest ţinut Sumer.

Glasurile lor il preamăresc pe Ghilgameş, rege al Urukului. Recită cel mai vechi poem existent din lume, scris in jurul anului 2000 i.Hr., dar care este inspirat de surse vechi de câteva secole. Povestea lui Ghilgameş lămureşte multe lucruri pe cate le-am intuit din dovezile arheologice. Ghilgameş este

un rege războinic. A ridicat ziduri înalte pentru a apăra oraşul Uruk împotriva războiului permanent dintre oraşele rivale. îi intimidează pe alţi bărbaţi, cerându-le întâlnirea cu miresele lor în noaptea nunţii. Sc luptă cu un „om sălbatic" numit Enkidu, pe care îl şi supune, care este clar un culegător. Enkidu este atras de oraşul Uruk nu doar datorită insistentei lui Ghilgameş, ci şi a plăcerilor urbane, precum vinul şi prostituatele. Babilon, un oraş apărut mai târziu, în apropiere de Bagdadul de astăzi, a devenit un simbol renumit de grandoare urbană şi de corupţie.

Dacă vă aşteptaţi să Fie „civilizată" civilizaţia în sensul de a fi superioară etic. veţi fi dezamăgiţi. Totuşi, oraşele erau fără îndoială ceva nou. Populaţiile urbane dense aveau propriile neajunsuri, dar erau in mod cert creative şi antrenante. în scrierile ebraice carc au devenit Vechiul Testament, Babilonul simbolizează corupţia, dar pentru mulţi oameni din lumea străveche reprezenta măreţia. „Grădinile suspendate" ale oraşului au fost, cronologic, cea dintâi minune a lumii.

Precum valea fluviului Nil din Egipt, valea Fluviului Galben din China şi valea fluviului Ind din Pakistan (locul în care. pe la 2000 î.Hr., se afla sfidătoarea dansatoare de la Mohenjo-daro, o sculptură din bronz, de zece centimetri), Mesopotamia era o marc vale a fluviilor. Aici două fluvii şerpuiau în paralel de-a lungul unei câmpii largi şi se uneau chiar inainte de a ajunge la Golful Persic. Confluenţa fluviilor Tigru şi Eufrat era o zonă întinsă umedă, mlăştinoasă, care susţinea populaţii substanţiale, chiar înainte de începuturile agriculturii adevărate. Câmpia din sudul Mesopotamiei oferea soluri aluvionare care puteau fi irigate fără dificultate. Solurile aluvionare sunt extrem de uşor de arat, fiind rarefiate, nivelate şi lipsite dc obstacole. În Sumer găsim cele mai vechi descrieri ale plugurilor.

Irigaţia şi aratul au dus la o densitate a populaţiei necunoscută inainte. În cele din urmă. au permis existenţa oraşelor conduse de regi. la al căror ordin se mobilizau mii de muncitori şi de soldaţi. Aceste oraşe aveau religii dc stat şi preoţi şi scribi oficiali. Clasele conducătoare urbane erau înconjurate de ţărănime. Meşterii lor au învăţat să toamc bronzul şi, în final, să forjeze fierul.

Oraşele sumeriene erau prea multe pentru a le enumera. Unul din primele cunoscute, altfel spus, unul din cele dintâi oraşe din lume, a fost Uruk. În jurul anului 3.300 i.Hr., Uruk se întindea mult peste o sută şaizeci de hectare. Populaţia cuprindea intre douăzeci şi cincizeci dc mii de oameni

caic trăiau într-un complex de temple, ateliere, reşedinţe, fabrici de cărămizi şi curţi cu coloane. Treptat, în timpul celui de-al treilea şi al doilea mileniu î.Hr. oraşele au apărut in văile fluviilor Nil şi Ind şi apoi in valea Fluviului Galben. Fiecare din aceste civilizaţii era unică, şi totuşi ele interacţionau. Dintre acestea, civilizaţia care a influenţat întreaga lume mai mult deeât celelalte a fost Sumerul. Toate civilizaţiile eurasiaticc ulterioare, chiar şi cele îndepărtate din China, au datorat ceva predecesorilor sumerieni.

Primele civilizaţii

Ce scânteie de geniu a dus la apariţia primelor civilizaţii din lume? Se pare că nici una. Nu sunt multe aspecte care să sugereze o formă superioară dc viaţă umană. În mod esenţial, a fost vorba de o confluenţă şi o concentrare a inovaţiilor anterioare. Doar structura în sine era foarte nouă. Ceramica şi coşurile, hainele ţesute şi vopsite, caii şi căruţele, boii şi plugurile, berea şi pâinea, uleiul şi vinul, regalitatea şi religia de stat – toate au apărut concomitent în viaţa urbană. Mediul urban a exacerbat inegalitatea socială, dar a şi încurajat dinamismul cultural.

Mesopotamia. Cheia a fost agricultura intensivă irigată. înainte de apariţia oraşelor. Mesopotamia era o zonă întinsă de noroi uscat care era inundată periodic. La marginile de sud, aproape de Golful
Pcrsic, sumerienii au început să are. De asemenea, au învăţat cum să controleze inundaţiile şi au canalizat apa în sisteme complexe şi permanente dc irigaţie. Digurile şi canalele lor au transformat relieful plat. Contrar opiniei generale, construirea acestor edificii publice nu a necesitat putere regală sau sclavie.

În schimb, lucrările publice din Mesopotamia se bazau pe structuri tradiţionale de muncă obligatorie datorată de toţi membrii comunităţii. Nici celelalte oraşe mesopotamiene, din câte ne putem da seama, nu au avut nevoie de puterea regală ca să impună disciplina socială. Justiţia, in general, in cazul proceselor de divorţ sau crimă, pare să fi fost aplicată de diferite consilii ale bătrânilor şi adunări ale vecinilor, cuprinzând şi femei, şi bărbaţi. Războiul şi războinicii nu apăruseră, iar primele oraşe sumeriene nu aveau ziduri de piatră la început. Centrul oraşului era ocupat de casele mari ale zeilor care nu păreau să fie sau cel puţin nu erau locul principal pentru jertfe. Dc fapt, erau mai ales locuri pentru depozitarea şi procesarea hranei,

pentru ţesut şi alte activităţi domestice făcute în numele zeului şi administrate de birocraţia scribilor.

Totuşi, in anul 2900 i.Hr., inocenţa de la început a Mosopotamiei se diluase într-o mulţime de temple, regi. războaie, războinici şi ziduri de apărare. Un grup dc oraşe sumeriene, fiecare condus de propriul rege, concurau pentru dominaţia asupra câmpiei aluvionare. În anul 2000 î.Hr., când a fost scrisă *Epopeea lui Ghilgameş,* se întâmpla adesea ca un rege să îi cucereasca pe ceilalţi temporar, acesta fiind începutul construirii unui imperiu la scară miniaturală. Sumerienii au inventat scrisul, scrijelind literele lor cuneiforme cu un stilet de lemn ascuţit pc tăbliţe din lut umed. La inccput au folosit scrisul în principal pentru a face inventarul producţiei agricole abundente şi pentru alte scopuri de a ţine evidenţa. Căruţe cu roţi transportau produsele in oraşe. Satele agricole dc pe dealurile din jurul Mesopotamiei au fost printre cele mai productive centre mondiale de domesticire. Pe lângă grâul pentru pâine şi orzul pentru berc, leguminoasele bogate in proteine precum năutul sau lintea fac parte din această lume. Tot astfel sunt strugurii, precum şi cultura de fibră importantă din punct de vedere istoric inul.

Canalizarea apei folosite la irigaţii pentru a se evapora în deşert a dus, de-a lungul secolelor, la o salinizarc primejdioasă a solului din Mesopotamia. Prunele câmpuri intens irigate ale omenirii au trebuit să fie treptat părăsite. Oraşe cândva măreţe şi glorioase precum Babilon au fost construite din cărămizi de lut şi in mii de ani s-au descompus în grămezi imense de ţărână. Treptat, au fost uitate. Abia in anii 1890, arheologii europeni au început să redescopere ccca ce ştim acum despre prima civilizaţie a lumii.

Redescoperirea Egiptului antic a fost mult mai uşoară. Sfinxul şi marile piramide sunt monumente de piatră construite de egipteni pe care mileniile nu le-au putut distruge. Inscripţiile paralele in mai multe limbi de pc celebra Piatră de la Rosetta au permis ca scrierea hieroglifică egipteană să fie descifrată in anii 1830. Pregătirea mumiilor regale dc către vechii egipteni pentru o viaţă confortabilă în eternitate i-a ajutat pe arheologi să refacă societatea egipteană datorită dovezilor găsite in morminte. Deşi nu este cea mai veche, nici cea mai influentă civilizaţie timpurie, civilizaţia egipteană este fără îndoială cea mai cunoscută.

Egiptul. Nu degeaba a fost numit Egiptul Darul Nilului. Fluviul Nil se revarsă

anual şi, spre deosebire dc întinsa şi uniforma Mésopotamie, valea Nilului este adâncă şi îngustă. În loc să încerce să controleze şi să canalizeze inundaţiile, vechii săteni egipteni se mutau sezonier în zone mai înalte şi aşteptau ca apele să se retragă, un obicei extrem de vechi, fără îndoială. Revărsările anuale reînnoiau fertilitatea aluviunilor de-a lungul malurilor. Permiţând inundaţiilor să ude pământul şi să se retragă in mod natural, a fost împiedicată acumularea de săruri minerale care au dus la distrugerea agriculturii din Mesopotamia. În retragere, apele ştergeau anual graniţele dintre câmpurile individuale, astfel că egiptenii au învăţat topografia prin restabilirea anuală a acestor graniţe. Apoi, pentru irigaţiile din perioada de vegetaţie, se foloseau de fluviul aflat aproape. Egiptul antic era o fâşie de pământ lungă de sute de kilometri, dar lată de numai câţiva kilometri. Nu existau oraşe mari ca Babilonul. În schimb, egiptenii au creat o civilizaţie suburbană complexă, având Nilul ca axă centrală. Tot ce exista în Egipt se afla de o parte sau de alta a fluviului câmpuri, sate. temple, palate, morminte. Transportul in aval se datora curentului însuşi.

Transportul in amonte, cu pânzele ridicate, era posibil datorită vântului de nord.

Pakistan. Cea mai misterioasă civilizaţie timpurie este cea din valea fluviului Ind. Datorită mărimii sale şi existenţei de o mie de ani, a lăsat in urmă relativ puţine artefacte culturale de studiat. Printre cele mai obişnuite, se numără sigiliile mici de lut folosite pentru a indica originea mărfurilor din piaţă. Ele reprezintă o mare parte din puţinele dovezi grafologice. (Numărul redus este motivul principal pentru carc scrierea civilizaţiei de pe valea Indului nu a fost niciodată descifrată.) Totuşi. În ce priveşte întinderea, civilizaţia, apărută in jurul anului 2500 î.Hr., depăşea cu mult Egiptul şi Mesopotamia, acoperind mare parte din Pakistanul de astăzi. Plugarii din această zonă, precum omologii lor sumerieni şi egipteni, plantau grâu. Boii care trăgeau plugul, reproduşi în figurine de lut, aparţineau unei rase obişnuite de vite, Brahman, tipice pentru subcontinentul indian şi astăzi. Două oraşe mari au fost excavate în zona Indului, amândouă cu o structură impresionantă, standardizată ca planificare şi construcţie, cu clădiri publice mari şi sisteme de canalizare. Le numim Harappa şi Mohenjo-daro, dar nu ştim cum le intitulau locuitorii lor. Ca şi timpuriul Uruk, siturile arheologice de pe valea fluviului Ind nu conţin dovezi despre războaie frecvente, temple sau palate regale. Cea mai mare construcţie pare a fi baia publică. Ţinând

cont de puterea perenă a ideilor religioase în India, este interesant de remarcat că o

Figurină creată în această zonă arată un om stând în clasica poziţie lotus şi meditând.

China, în perioada când oamenii redescopereau civilizaţiile timpurii din văile fluviilor, de-a lungul Tigrului. Eufratului. Nilului şi Indului, ei au redescoperit încă una în valea Fluviului Galben din China. Şi aici solurile aluvionare şi-au jucat rolul crucial de eliberare a potenţialului productiv al plugului tras dc boi, permiţând populaţiilor să se multiplice mai mult decât ar fi fost posibil in altă parte. Solurile aluvionare ale văii Fluviului Galben sunt purtate de vânt. un dar al curenţilor de aer care bat dinspre stepe. De fapt. prima civilizaţie a Chinei – condusă dc dinastia Shang începând cu anul 1600 i.Hr. a fost stimulată atât de apropierea stepei, cât şi de Fluviul Galben. Crescătorii de animale din stepe par să fi transmis elemente de bază din cultura neolitică târzie din Eurasia în China, precum carul tras de cai.

Agricultura Fluviului Galben a provenit independent din două tradiţii importante neolitice, cea timpurie Yangshao (circa 4000 Î.Hr.) care a domesticit meiul, şi Longshan (circa 3000 I.Hr.) care a inclus primele câmpuri cultivate cu orez. Dintre acestea două. cultura Longshan a produs ziduri dc apărare ale oraşelor şi morminte bogate pe care arheologii se aşteptau să le găsească în pragul civilizaţiei. Sofisticate şi prospere, deşi nu complet urbane înainte de anul 2000 Î.Hr., culturile agricole neolitice extinse ale Chinei au produs obiecte ceremoniale din jad asemănător sticlei, folosind instrumente simple pentru a le şlefui, perfora şi lustrui, cu mult înainte dc apariţia metalurgici bronzului. Cel mai vechi oraş chinezesc, Erlitou, a apărut după anul 2000 i.Hr., urmat câteva secole mai târziu de oraşele Shang – toate construite pe baza bogăţiei agricole. Totuşi, in comparaţie cu oraşele din Egipt şi Mesopotamia, bogăţia lor avea o origine mai difuză şi îndepărtată, bazată pe căile navigabile interioare. Oamenii de pe Fluviul Galben nu cultivau in, ci cânepă pentru fibre, aşa cum făceau alţi fermieri in Eurasia, şi au domesticit foarte devreme o altă sursă de fibre, unică in lume, viermele de mătase. începuturile civilizaţiei chineze de-a lungul Fluviului Galben nu presupuneau construcţii publice monumentale, o trăsătură ce a dăinuit în oraşele istorice ale Chinei. Dinastia Shang nu a stabilit nici măcar o capitală permanentă, ci mai curând circula periodic în teritoriile pe care le domina, conducând dintr-o serie de capitale temporare.

Peru. Civilizaţia a început spontan şi în două locuri în Americi. Cel mai vechi loc, care a apărut mai mult sau mai puţin simultan cu civilizaţia sumeriană, a fost Peru. Noi îl numim Nortc Chico, referindu-ne la o parte din coasta Pacificului, la nord de Lima. (Nu ştim cum îl numeau locuitorii lui.) La Norte Chico, pescuitul în curenţii plini de fructe de mare din largul coastei sud-amerieane a Pacificului susţinea o densitate a populaţiei care a devenit urbană în jurul anului 3500 î.Hr. Civilizaţia Norte Chico provenea dintr-o cultură neolitică destul de diferită – şi mult mai limitată – de civilizaţiile din Eurasia.

Animalele domestice esenţiale din Eurasia (cu excepţia câinilor) nu existau în Americi. Pe dc altă parte, plantele domesticite erau din belşug. Cel mai important era porumbul, cereala cu origini în America Centrală, care s-a răspândit in America de Sud. Coasta din Peru e destul de aridă, astfel încât câmpurile din Norte Chico depindeau de irigaţii. Râurile care izvorau din munţii Anzi puteau fi uşor îndreptate către solurile aluvionare carc mărgineau fiecare curs de apă. Ţesutul era o parte importantă a culturii neolitice din Anzi. Fermierii din Norte Chico cultivau bumbac pentru a ţese năvoade sau haine. Orientarea către mare a oraşelor din Norte Chico parc semnificativă, având în vedere noile idei despre navigaţia în Pacific la începuturile istoriei omenirii. Oraşele din Norte Chico s-au prăbuşit în deşertul de coastă din Peru in jurul anului 2000 i.Hr. şi au fost redescoperite de arheologi destul dc recent.

Mexic. Civilizaţia olmecă, de pe coasta de est a Mexicului, a fost. de asemenea uitată, în ciuda capetelor uriaşe sculptate in piatră, ascunse ulterior de lianele de nepătruns din vegetaţia tropicală. Toate celelalte urme ale oraşelor olmece dezvoltate în aceeaşi epocă precum dinastia Shang din China au dispărut. în ultimele decenii, arheologii au identificat oraşe olmece cu tumuli piramidali şi săli de bal ceremoniale care in cele din urmă au devenit specifice pentru această parte a Americii.

Civilizaţia olmecă a apărut, de asemenea, în solurile aluvionare aduse de râuri. Solurile aluvionare au avantajul de a fi fertile, bine udate şi bine uscate fără ajutorul aratului. în loc să are câmpuri mari, olmccii şi populaţii similare lor au plantat culturi in grădini mixte care erau mai puţin vulnerabile la dăunători şi eroziune. Fondul dc plante domesticite americane era extraordinar de bogat, cu o hrană de bază asigurată dc porumb şi de fasole când erau cultivate împreună. Oraşele olmece au fost

părăsite şi in cele din urmă au fost înghiţite de junglă În jurul anului 400 i.Hr.. dar civilizaţia lor bazată pe porumb a fost moştenită de populaţiile agricole in dezvoltare care vor fi menţionate mai târziu.

În concluzie, marile surplusuri agricole au concentrat populaţia şi au permis proliferarea artelor, schimburilor şi comerţului. Forţe umane variate se hrăneau unele pe altele. Este ca şi cum, printr-o analogie cu reacţia de fuziune nucleară, când se atingea o masă critică a populaţiei, oraşele apăreau. Oraşele în sine erau ceva nou din punct de vedere calitativ, dar posibilul viitor al asocierilor umane nu era prefigurat acolo. în schimb, primele civilizaţii par să fi fost fragile şi. odată ce au dispărut, au fost uitate. în loc să fie o descoperire preţioasă sau o evoluţie culturală impresionantă, civilizaţia a fost produsul Firesc al unor fermieri de succes care aveau foarte mulţi copii, in istoriografia tradiţională însă, primele civilizaţii apar ca nişte lumini in întuneric. Haideţi să analizăm întunericul.

Vin barbarii

Vă amintiţi de crescătorii de animale care au pus bazele culturii războinice in stepele curasiaticc? Împinşi de secetă, ci au invadat stepa şi au copleşit centrele rămase din civilizaţia eurasiatică intre anii 1700 şi 1200 i.Hr., conferind un dinamism îndelungat istorici lumii. Nu era vorba doar dc călăreţii din stepă. Aşa-numiţii barbari erau toţi cei care rămăseseră „necivilizaţi".

Barbar a fost la origine o insultă în greacă pentru oricine nu era grec. (Incapabili să vorbească corect, spuneau doar *bar bar.)* Refuzând să admirăm primele civilizaţii, vom refuza cu atât mai mult să-i dispreţuim pe „barbari", deşi vom continua să folosim termenul. În sensul strict al cuvântului, ei erau cei care scăpaseră de taxarea urbană. Chiar dacă la origine a fost o insultă, cuvântul „barbar" le evocă prezenţa în istoria lumii mai bine decât eufemismele academice de tipul „păstori mobili". Dacă barbarii au pus la încercare civilizaţia, cine i ar putea învinovăţi?

Iar dacă civilizaţia a tremurat, cine ar putea s-o blameze? Când metalurgia bronzului a fost adăugată la modelele culturale eurasiatice de bază in jurul anului 2000 î.Hr., populaţiile barbare din stepă au adoptat-o de la bun început. Sintashta. centrul producţiei de care de la poalele Uralilor, a devenit un nucleu important al metalurgiei, în timp ce securile, săbiile şi vârfurile de săgeţi din bronz au înlocuit treptat lamele şi vârfurile şlefuite

din piatră. Cultura materială a stepei i-a influenţat pe crescătorii dc animale să adopte o existenţă războinică. Calul le oferea viteza atacului şi şansa de a scăpa. Numeroasele vite le furnizau o sursă mobilă de hrană. Arcul devenise o armă devastatoare.

Barbarii din stepe erau de diferite tipuri. Ei reprezintă mai degrabă un mod dc viaţă deeât un grup etnic. Se pare că unii dintre primii barbari aveau păr blond, piele albă şi ochi albaştri. Mumii din Epoca Bronzului care se potrivesc acestei descrieri au fost găsite in toată Asia Centrală până în deşerturile din nord-vestul Chinei. Populaţii din estul Asiei – precum hunii şi mongolii dc mai târziu – au dominat din ce in ce mai mult stepa pe parcursul timpului. Toţi crescătorii de animale aveau in comun dorinţa de a avea lucruri pc care nu le puteau produce. Împărtăşeau, de asemenea, o capacitate militară remarcabilă. Încă din fragedă copilărie, crescătorii de animale din stepă învăţau să călărească şi, în cele din urmă, să tragă cu săgeţi de pe spinarea calului. Totuşi, înainte dc epoca războinicilor călare a fost cea a carelor.

Carele au dominat câmpurile de luptă din Eurasia vreme de o mie de ani. Lupta din car presupunea arme speciale şi un exerciţiu constant. Oamenii din stepă au creat un arc mic, din compozit (făcut din coarne de animale, ligamente şi lemn), care era destul de scurt pentru a fi mânuit liber in spaţiul restrâns din car. Când barbarii au început să-şi măsoare puterea cu primele civilizaţii din lume, au avut succese constante. Conduşi de războinici, ţinuţi in permanenţă în stare de război şi mânaţi dc seectă, barbarii din stepe s-au îndreptat spre vest în Europa, spre sud în Orientul Mijlociu şi India şi spre est in China.

Nu puteau fi opriţi. Măcelul lor a declanşat luptele şi frământările fără sfârşit care vor caracteriza istoria lumii in următorii trei mii de ani. S-a dezvoltat un model repetitiv: un rege barbar ocupă un oraş. Aceasta este o răsplată care, in cea mai marc parte, nu poate fi transportată pe spinarea calului. Un oraş este o găscă cu ouă de aur – dispare găscă, dispar şi ouăle. Aceştia sunt însă crescători dc animale şi războinici care habar nu au cum să guverneze un oraş. Trebuie să înveţe de la cetăţenii cuceriţi. Treptat, oraşul ii absoarbe pe invadatorii necioplţi care devin civilizaţi şi „paşnici". Nu mai sunt duşmani ca verii lor barbari din câmpii. Când următorul val de barbari ii ameninţă, acesta triumfă, cucereşte oraşul şi ciclul se repetă. Această scurtă naraţiune este o caricatură creată de istoricii antici, dar

surprinde adevărul. Evenimentele istorice concrete includ accidente neplăcute, precum schimbări climatice, istoricii şi climatologii au găsit semnele a cincizeci de ani de secetă severă în mare parte din Afro-Eurasia din 2200 î.Hr. până în 2150 Î.Hr. În mod inevitabil, perioada lungă de secetă a pus presiune atât pe fermieri, cât şi pe crescătorii de animale. în timp ce fermierii au îndurat şi au muncit mai mult, crescătorii de animale au început să migreze.

O populaţie cunoscută sub numele de hitiţi s-a deplasat din stepă spTC sud, în căutare de pajişti verzi, oprindu-se în cele din urmă în ţinuturile ierboase înalte din centrul Anatoliei. Hitiţii erau crescători dc animale care sacrificau cai pentru zeii eerului şi trimiteau vizitii arcaşi în război. Au devastat Mesopotamia de Nord şi, în anul 1595 i.Hr., au jefuit măreţul şi gloriosul Babilon, pe atunci cel mai mare oraş din lume. Apoi, hitiţii au hotărât să se stabilească într-un loc. Între 1800 şi 1200 î.Hr., mai multe regate hitite similare au apărut în Anatolia, dar imitaţiile erau mereu puţin rustice, niciodată atât de elegante şi dc rafinate precum originalul din Mesopotamia.

Oamenii civilizaţi din Mesopotamia au fost zguduiţi de această întâlnire. Munca agricolă intensificată a accelerat salinizarea câmpurilor irigate. Unele oraşe au încetat să mai existe, iar altele s-au micşorat odată cu recoltele lor. Între timp. cu hitiţii băntuind prin nord, un alt val de schimbări climatice a extins deşerturile din Sahara şi Arabia, împingând o altă mulţime de crescători de animale barbari strămutaţi spre sudul Mesopotamia. Locuitorii asediaţi ai oraşelor i-au numit pe nou- veniţi amoriţi, „oameni din vest". Pe la 2000 î.Hr., invadatori barbari de diferite etnii au cucerit aproape toată Mesopotamia. Babilonul a devenit capitala lor. Din acest punct, regatele mesopotamiene aveau să dispună şi ele de arcaşi care luptau în care de luptă. Între timp, noii conducători ai celei mai vechi civilizaţii a lumii s-au preocupat să răspândească vechile poveşti despre regi-eroi de origine divină. Regii războinici erau acum la apogeu. Vechea poveste a lui Ghilgameş a fost inscripţionată pe tăblițe umede de lut cam in această perioadă.

În Egipt, seceta extremă din anii 2150-2050 î.Hr. a întrerupt revărsările anuale ale Nilului şi a răsturnat Regatul Vechi care condusese Egiptul de-a lungul mai multor dinastii. Nu invadatorii au fost problema. Puterea statului egiptean parc mai curând să fi fost subminată pe plan intem. Restabilit sub

numele de Regatul Mijlociu, statul egiptean a fost consolidat ideologic prin promovarea sistematică a unei noi divinităţi principale identificate cu faraonul. în plus, o nouă prosperitate a făcut posibilă extinderea celui niai preţios bun al Egiptului antic, speranţa de viaţă după moarte, care in Regatul Vechi fusese rezervată doar pentru faraon. În Regatul Mijlociu, războinicii, preoţii, scribii, chiar şi negustorii egipteni încercau să obţină viaţa veşnică. Apoi, invadatorii au pus capăt Regatului Mijlociu din Egipt. Purtau numele de hiesoşi. Vorbeau o limbă semită, deci nu erau oameni din stepă. Dar utilizarea carelor trase dc cai şi a arcului din compozit arăta că erau la curent cu inovaţiile. Hicsoşii au condus Egiptul dc Nord timp o sută de ani.

După această pauză scurtă, apărătorii Egiptului s- au regrupat, au devenit conducători de care şi au reuşit să-i alunge pe invadatori cu propriile arme. Armata proaspătului şi agresivului Regat Nou din Egipt a început să avanseze in Palestina şi Siria, unde faraonul Tutmes al III-lea a condus aproape o mie de care în bătălia de la Megiddo din anul 1469 î.Hr.

Între timp, aşezările afectate dc secetă dc pe fluviul Ind se micşoraseră de secole când barbarii din stepă au intrat in scenă cu carele lor, in jurul anului 1500 î.Hr. Nu există dovezi directe despre interacţiunile dintre oamenii de pe valea Indului şi aceşti barbari care îşi spuneau arieni. Într-un fel sau altul însă, oraşele de pe valea Indului au dispărut complet, iar barbarii s-au răspândit treptat în nordul subcontinentului indian. Ca toţi barbarii din stepă, ei erau crescători de animale care au trebuit să înveţe agricultură de la oamenii pe carc îi cotropeau. Invazia a creat o diferenţă permanentă între nord şi sud in cultura şi demografia Indiei. În India dc azi, nordicii au o piele mai deschisă la culoare, moştenită probabil de la invadatorii barbari.

Ideologii nazişti de la începutul secolului XX au adoptat termenul de *arian* pentru a indica fantezia lor că erau descendenţi din eroii rasiali cuceritori din preistorie. Hitler însuşi a reinventat svastica, un vechi simbol indian al norocului, ca însemn nazist. Sigur că nu putem să-i învinuim pe arienii istorici pentru fanteziile naziste. Adevăraţii arieni erau doar nişte oameni din stepă conducători de care, ce sacrificau cai şi îi venerau pe zeii cerului. Sacrificiile lor ritualice complexe şi folosirea de către preoţi a unor licori sacre halucinogene au fost detaliate în poemele sanscrite denumite *Vede*. De asemenea, arienii au adus eu ei rădăcinile sistemului de caste care va deveni, peste mii de ani, cel mai distinctiv element al civilizaţiei indiene.

În ce priveşte China. în partea de est a stepei, barbarii au ajuns acolo ceva mai târziu. În jurul anului 1200 î.Hr., împinşi de un alt val de uscăciune climatică. În China nu au găsit nimic de prădat la fel de impunător ca Babilonul. Totuşi, oraşele agricole in curs de dezvoltare, înconjurate de ziduri, din valea Fluviului Galben aveau exact ceea ce nou- veniţii doreau, ba chiar le aveau din plin. Obiectele din bronz confecţionate în timpul dinastiei Shang erau cele mai bune din lume. Mai exista şi mătasea, cea mai scumpă dintre textile. China producea o mulţime de bunuri de bază pe care populaţiile stepelor puteau să le transporte cu uşurinţă acasă in iurtele lor. În consecinţă, măcelul barbarilor a fost diferit în China, implicând evident războiul, dar şi mai mult comerţ. Mai presus dc orice, a fost mai îndelungat decât oriunde altundeva. într-adevăr. prezenţa permanentă a populaţiilor stepelor de-a lungul graniţelor dc nord ale Chinei a devenit o temă centrală in istoria chinezi, intinzându-se pe parcursul celor mai puternice dinastii imperiale.

Aşadar, provocarea barbară mai degrabă a stimulat dinastia Shang decât să o răstoarne. în cele din urmă, locuitorii din oraşele din valea Fluviului Galben au fost puternic influenţaţi de vecinii lor călăreţi. Influenţa era cea mai puternică in vârf. Preferinţa dinastiei Shang pentru capitale temporare are ceva din aerul stepei. Mai mult, războinicii nobili din valea Fluviului Galben au început in scurt timp să îşi construiască propriile care de luptă. Acestea aveau roţi mai mari in comparaţie cu modelul standard curasiatic, permiţându-le să se deplaseze pe teren mai accidentat, iar pe platforma mai lată încăpeau trei bărbaţi, nu doi. Oraşele dinastiei Shang au folosit în final mii de care şi au importat mii de ponei de stepă pentru a le trage.

Regii dinastiei Shang au stăpânit doar o mică porţiune din ceea ce este astăzi nordul Chinei. Cu toate acestea, pretenţiile dinastiei Shang formează bazele Imperiului Chinez unificat.

O mic de ani vor trece până când împăraţii Chinei ajung să conducă cu adevărat cea mai mare parte a ţării. Crescătorii dc animale din stepă vor rămâne jucători politici importanţi în istoria chineză până în timpurile moderne. Totuşi. într-un fel sau altul, in ciuda multor dificultăţi şi perioade de fragmentare, precum şi a multor contribuţii externe (cum ar fi ceaiul, orezul şi budismul), civilizaţia Fluviului Galben nu a fost niciodată distrusă şi înlocuită. în schimb, cultura sa materială, scrierea şi limba, miturile şi legendele sale au devenit elementul dominant al întregii civilizaţii chineze

ulterioare. Această continuitate (nu caracterul prematur al primei sale apariţii) face civilizaţia chineză să fie cu adevărat străveche.

Leagăne ale despotismului

în jurul anului 1000 i.Hr., războinicii conduceau toate aşa-numitele leagăne ale civilizaţiei. Din multe privinţe, acestea nu erau nişte loeuri prea sănătoase sau atractive pentru locuit. Animalele domestice şi densitatea mare a populaţiei faccau societăţile agricole timpurii să fie vulnerabile la epidemii, iar primii locuitori ai oraşelor riscau şi mai mult. în loc să crească, populaţiile urbane au tins să intre în declin fără vreun val constant de nou sosiţi. în loc să fie superioare politic şi social, primele civilizaţii au devenit treptat caricaturi ale despotismului. în multe dintre ele, regii şi preoţii au înfiinţat instituţii opresive de control social, care au constituit începuturile puterii de stat globale.

Puterea regală şi stratificarea socială au devenit strâns legate de religiile de stat. Conducerea războinicilor a emis pretenţii la stăpânire absolută prin dreptul divin. Nu doar inegalitatea socială, ci şi sclavia totală de diferite tipuri au devenit norme in primele oraşe, afectând probabil o largă parte a populaţiei. Faraonul din Egipt, de exemplu, conducea ca un zeu în viaţă pc Pământ. întregul stat era proprietatea lui şi toţi preoţii, gospodarii săi. Cele mai trainice monumente construite vreodată, piramidele din Egipt, erau reşedinţe pentru viaţa de apoi regală. Pretenţiile ia divinitate au dus la legături incestuoase în familiile regale, o problemă bine documentată in analiza genetică a unor mumii dc faraoni. Servitorii castraţi denumiţi eunuci păzeau haremurile regale.

Regii mesopotamieni aflaţi in conflict nu pretindeau că sunt de naturi divină. Ei îşi imaginau un panteon de zei rivali carc hotărau destinul oamenilor. Fiecare oraş avea propriul zeu patron în panteon. Societatea sumeriană era structurată de activităţile templelor fiecărui oraş care constituiau o mare parte a peisajului urban. Ziguratele sau piramidele în trepte, care au reprezentat conturul oraşelor mesopotamienc timp de o mie de ani, nu erau morminte precum piramidele egiptene, ci mai curând temple pe o platformă înaltă. Şi cel puţin într-unul din aceste temple se pare că regii sumerieni legiferau uniunea dintre spiritual şi lumesc printr-o împerechere ritualică cu o mare preoteasă. Poate că era o pantomimă, dar mesajul era clar. Regii mesopotamieni aveau relaţii apropiate cu puterea

divină.

Regii dinastiei Shang din valea Fluviului Galben îşi arătau diferit intimitatea cu puterea divină. În eeremonii cvasipublice, aceştia le puneau întrebări strămoşilor regali decedaţi despre probleme importante. Oare o să plouă suficient la primăvară? Ne vor ataca duşmanii la toamnă? Şi. mai ales, va avea împărăteasa un fiu? Având avantajul unei poziţii în ceruri, strămoşii regali ştiau. întrebarea era inscripţionată pe un os oracular care era după aceea aruncat în foc, până se crăpa. Răspunsul la întrebări putea fi descifrat în resturile distruse şi printr-un studiu serios al acestora. Regele Shang era numit Fiul Cerului.

Se parc că puterea de stat a apărut mai încet în Americi. Totuşi, societatea olmecă timpurie pare să fi fost stratificată şi orientată către războinici. Celebrele capete uriaşe de piatră olmece. dominând, câte unul, fiecare oraş olmec, ii reprezentau, aparent, pe regi. Multe practici religioase asociate cu aztecii şi cu mayaşii proveneau de fapt de la olmeci. Printre acestea, se numără construcţia piramidelor in trepte carc aveau in vârf temple, precum ziguratele. în aceste temple, se pare că regii olmeci îşi vărsau propriul sânge şi îl ardeau ca sacrificiu adus zeilor, în numele comunităţilor lor. Puternicele state aztece şi incaşe care au existat mult mai târziu, in timpul invaziei europene, formaseră legături complicate între puterea regală şi ideologia religioasă.

Oraşele, scrierea, armatele permanente şi ideologia teocratică le-au permis regilor războinici să creeze structuri de putere durabile. Nobilii războinici îşi codificau prin statut superioritatea asupra oamenilor de rând, garantată de divinitate, şi o gravau în piatră. Inegalitatea socială extremă a devenit o trăsătură a vieţii civilizate care era asumată automat şi rareori pusă la îndoială. Odată ce premisa fusese îndeplinită, principala acţiune de subordonare avusese loc, scenariul fusese aprobat, iar acum urma numai să fie repetat de nenumărate ori la rând.

Spaţiile urbane erau scenele esenţiale pentru exercitarea privilegiilor in viaţa cotidiană. în primele oraşe, statele comandau monumente şi opere de artă, investind averi semnificative in întreţinerea templelor şi oferirea jertfelor pentru zeii oraşului, în spaţii publice precum teatrele şi pieţele, oamenii dc rând – ca să nu mai vorbim de sclavi interpretau respectul celor obişnuiţi să ii servească pe stăpânii lor. Între timp, clasele conducătoare cultivau relaţii, controlau funcţii şi resurse, făceau plimbări şi flirtau,

mergeau la templu, aveau acces la palat. Locuiau in conace, purtau haine şi bijuterii ce simbolizau statutul superior. Dominaţia lor căpăta permanenţă prin repetiţie nesfârşită, în timp ce săracii se răspândeau pentru a face loc bogaţilor, le purtau lecticile pe străzi şi îi serveau trup şi suflet. Forţa armată, altă trăsătură esenţială a construcţiei unui stat, era concentrată în oraşe cazărmile, închisorile şi fortificaţiile fiind in general urbane. Primele state îşi menţineau specialiştii militari profesionişti pentru a aplica legea, a colecta taxele, a-i încarcera sau a-i executa pe vinovaţi.

intensificarea subordonării sociale a afectat sexualitatea şi structurile de gen. Patriarhatul strict şi prostituţia oficială erau caracteristici normale ale primelor civilizaţii. Şirurile de soţii şi concubine, răsplata războinicilor învingători, erau un privilegiu monarhic standard. Principiul dinastic al domniei ereditare transforma paternitatea regelui într-o problemă de stat. Eunucii, care nu puteau fizic să-l înşele pe rege, erau consideraţi paznicii, servitorii şi tovarăşii ideali în spaţiul sacru rezidenţial al palatului. Despărţiţi fiind de viaţa de familie, eunucii de la palat nu erau distraşi de la loialitatea instituţională probabil fiindcă nu aveau urmaşi pe care să-i favorizeze. Aceştia au devenit scribi de stat şi birocraţi in toată Asia. A fost o caracteristică a guvernării pe care Americile, ce duceau lipsă de experienţă în creşterea de animale, nu au dezvoltat-o niciodată.

În ciuda acestui despotism, oraşele au devenit locuri de întâlnire interculturală productivă şi scenele unor pieţe reglementate care funcţionau pe baza măsurilor şi greutăţilor standard, ca să nu mai vorbim de monedele cu valori specifice. Oraşele găzduiau tribunale, locuri dc ceremonii publice organizate prin generozitatea statului. Specializarea într-un anumit meşteşug complex a fost, de asemenea, un fenomen urban. Scrierea era aproape exclusiv urbană. Doar in oraşe, datorită comerţului pe distanţe lungi şi legăturilor administrative, au putut populaţiile istorice să fie conştiente de lumea largă. Doar în oraşe puteau să urmărească spectacole profesioniste, să viziteze temple sau să se comporte ca şi cetăţeni, participând activ la autoguvernare. Lucrurile pe care le considerăm realizări extrem de artistice şi intelectuale erau mereu urbane. Oraşele au devenit şi au rămas astfel un loc privilegiat in viaţa oamenilor.

Aceasta a fost adevărata lor scânteie de geniu, mai degrabă un efect decât o cauză a urbanizării. Când baza lor agricolă s-a erodat însă, civilizaţiile timpurii s-au prăbuşit şi au dispărut. Oraşele civilizaţiei Norte

Chico din Peru, acelea ale civilizaţiei olmece din Mexic şi ale civilizaţiei de pe valea Indului din Pakistan nu au dat semne că au fost distruse într-un asalt violent al barbarilor. În schimb, declinul lor, ca acela al multor altor civilizaţii dispărute din istoria lumii, pare să fi avut loc pur şi simplu deoarece şi-au pierdut capacitatea de a-şi hrăni populaţiile dense.
Schimbările climatice naturale şi degradarea peisajului din cauze umane sunt principalele bănuieli. Boli contagioase au jucat, neîndoielnic, un rol frecvent. Când locurile de întâlnire urbane au fost părăsite, scânteia de civilizaţie a dispărut şi... viaţa a continuat. Cât de memorabile au fost dacă am uitat de ele atât de repede?

Modelul nostru pentru societăţile premoderne este aproape complet. Grupuri de culegători, clanuri, sate, regate, civilizaţii şi în curând imperii. Cronicile imperiale spun o poveste despre războaie dinastice veşnice şi conflicte de familie, privilegii şi putere, distrugeri şi jafuri, trădări, perfidie şi crime dintre cele mai mârşave. Nici un subiect nu ocupă mai multe pagini din istoria lumii decât politica dinastică, o poveste nesfârşită şi ciclică despre oameni buni şi oameni răi, care s-au distins doar prin legături speciale între familii aristocratice sau prin lipsa acestora. Majoritatea poveştilor imperiale, studiate in detaliu, nu sunt decât un spectacol de teatru lară o bază concretă sau o semnificaţie reală. Nu vom săpa prea adânc, ci ne vom limita la contextul de bază.

Repede, cine a fost cel mai faimos cuceritor?

4.

ALEXANDRU

Cuceritorul Alexandru cel Mare, reprezentat aici În bătălia decisivă de la Gaugamela, a fost ca un star rock al lumii antice. Imaginea sa, definită prin părul fluturând în vânt de pe monedele aflate in circulație, a fost imitată timp de sute de ani după moartea eroului în 323 i.Hr. Alexandru a fost un ideal al cultului războinicului, un promotor al civilizației grecești și un făuritor de imperii. Formarea imperiului este punctul central al acestui capitol. Imperiile sunt un element inevitabil în istoria lumii. Împreună cu regatele, acestea ne-au organizat geopolitica mai mult de două mii de ani.

Ce este un imperiu? Un imperiu e mai mult decât un regat. Un rege conduce o țară, în timp ce un împărat conduce mai multe țări. Un împărat

este un rege al regilor. Astfel, un imperiu este, in mod Firesc, mai marc şi, mai ales, multictnic in comparaţie cu un regat. Imperiile aşază monarhia într-un context mai larg şi mai complex. Principiile dinastice de bază patriarhat, moştenire ereditară, legături cu o nobilime privilegiată sunt aceleaşi. Câteva femei au condus imperii, dar ele formează o minoritate. Hatshepsut, singura împărăteasă puternică a Egiptului de-a lungul istoriei sale milenare, s-a portretizat ca bărbat pentru a nu-şi induce în eroare supuşii, în ale căror minţi stăpânirea şi masculinitatea erau strâns legate.

Lumea imperiilor prezentată în acest capitol stratificată, condusă de războinici, concentrată pc oraşe, dar predominant rurală şi înfiinţată pe puterea productivă a ţărănimii agricole exploatate a continuat ca model de bază al civilizaţiei până în urmă cu doar două sute de ani. Ea cuprinde cea mai mare parte din ceea ce numim istorie mondială.

Culegătorii, fermierii şi crescătorii de animale „necivilizaţi" încă locuiau mare parte din lume. În cele din urmă, toţi aveau să fie înghiţiţi in vârtejul civilizaţiei mondiale. între timp, erau la marginea ci. Acest capitol ne poartă prin Epoca Bronzului şi

Epoca Fierului (termeni demodaţi, dar încă folositori) din aproximativ 1500 î.Hr. până în zorii erei noastre. În aceşti ani, civilizaţia mondială a ocupat o fâşie lată aflată la latitudine medie în Eurasia, de la Marea Mediterană până la Marca Chinei de Est, precum şi părţi mai mici din America Centrală şi de Sud. Civilizaţiile curasiatice aveau multe in comun, dar erau foarte puţin conştiente unele de altele. Când Alexandru a cucerit „întreaga lume cunoscută", ea se întindea doar din Grecia până in India.

Totuşi, Alexandru nu căuta relaţii. Ca un adevărat imperialist, misiunea lui era să-şi impună propria viziune despre o lume mai bună, în care toţi oamenii vorbeau greceşte. Europa nu era interesantă pentru Alexandru. Vestiţii săi duşmani, perşii, erau imperialiştii care trebuiau înfrânţi. Imperiul Persan, primul cu adevărat mare în istoria lumii, reprezenta „lumea cunoscută" pe care Alexandru a hotărât si o cucerească,

Oraşe-stat şi imperiu

Acum intră în scenă Marea Mediterană.

Marea Mediterană de Est a atras influenţe civilizatoare din Egipt şi Mesopotamia, cu care se învecina. Când schimbarea climatică i-a strămutat pe crescătorii de animale barbari din stepele Eurasiei, în jurul anului 2100

i.Hr. şi din nou în jurul anului 1200 î.Hr., unii dintre ci au descoperit ţărmurile Mediteranei dc Est. Acolo i-au întâlnit pe oamenii civilizaţi care îi precedaseră şi s-au amestecat printre ei, începând curând să construiască oraşe. De asemenea, în timp au devenit „oameni ai mării" adaptaţi la noul lor mediu, abandonându-şi obiceiurile de stepă (dar nu şi carele) pentru a deveni primii negustori şi navigatori pe mare. Reţeaua lor comercială s-a extins în cele din urmă in toată Meditcrana şi Marea Neagră.

Diferite popoare ale mării s-au aşezat pe coasta de est a Mediteranei, din Grecia până în Palestina şi, mai ales, au locuit în multe insule mici şi mari. Ştim, într-o mică măsură, ceea ce au înlocuit. La începuturile civilizaţiei europene se află populaţia minoică care a construit palate in Creta încă din anul 2000 i.Hr. Viaţa lor insulară pare să fi fost destul de sigură, iar palatele lor nu erau foarte fortificate. Arta lor frumoasă nu acordă importanţă războinicilor sau carelor de război, ci femeilor autoritare. Apoi, pe urmele minoicilor, au venit oamenii stepelor, grecii micenieni vestiţi datorită Războiului Troian, care s- au aşezat în Grecia continentală şi i-au cucerit pe minoici, distrugându-le cultura în jurul anului 1400 i.Hr. Cei mai îndrăzneţi navigatori au fost fenicienii ale căror aşezări principale au fost Tir (în largul coastei Libanului) şi Cartagina, pe coasta Africii, aproape de Sicilia.

Comerţul pe mare a fost elementul central al vieţii mediteraneene. Pentru a scăpa din ghearele imperiilor continentale, popoarele mării au preferat să-şi întemeieze aşezările în insule sau pe coastele îndepărtate ale mărilor. Traseele lor principale dc-a lungul coastei Africii de Nord şi sudului Europei urmau căile vântului şi mareelor in direcţia inversă acelor de ceasornic in jurul Mării Mediteranc, cu opriri frecvent pentru comerţ. Oamenii mării plantau grâu şi ovăz in solurile mediteraneene rarefiate şi stâncoase. Au construit nave masive, cu pânze, pentru a transporta vin. ulei de măsline, cherestea şi minereuri metalice, vântul împingându- i mereu din spate. Aveau şi galere elegante conduse de şiruri de vâsle, acestea fiind primele nave de război din lume construite cu acest scop, prorele lor fiind înarmate cu pinteni ca să perforeze chilele altor nave de război. În comparaţie cu civilizaţiile din Egipt, Mesopotamia, India sau China, oamenii Mării Mediterane trăiau la o scară mult mai redusă. Se guvernau singuri fără ajutorul unei preoţimi puternice sau numeroase. Organizarea lor socială caracteristică consta într-un singur centru urban înconjurat de o mică provincie un oraş-stat.

Grecii erau cei mai numeroşi şi de departe cei mai cunoscuţi dintre aceşti nou-veniţi pe ţărmurile Mediteranei. În mod ironic, ei au intrat în peisaj ca barbari de tipul celor pe care i-au batjocorit nemilos mai târziu. Astăzi, mitologia, filosofia, arta, literatura şi arhitectura greacă definesc civilizaţia superioară in cultura populară occidentală. Adesea, ni-i imaginăm pe greci singuri, ca actori pe o scenă pustie sau cel mult luptându-se cu mulţimi de perşi dezumanizaţi. Apreciem realizările culturale ale Atenei din epoca de aur, un oraş-stat faimos şi, totuşi, doar unul din alte zeci. Ne identificăm cu gândirea greacă, sculptura greacă şi rezistenţa greacă în faţa invaziei persane. Reafirmăm celebrarea culturii greceşti periodic, la Jocurile Olimpice, care au început ca un concurs de atletism între oraşele stat greceşti. .Alergăm maratoane (mărturisesc că eu nu) ştiind că această cursă comemorează victoria atenienilor asupra Persiei. În Statele Unite, clădirile guvernului şi universităţilor au imitat multă vreme arhitectura templelor din Grecia.

Grecia antică deţine un loc unic în imaginaţia occidentală. O considerăm pe bună dreptate un izvor al modernităţii. Totuşi, trebuie să ni-i imaginăm pe greci ca actori pe o scenă plină cu alţi actori. În jurul anului 1000 î.Hr., grecii erau invadatorii barbari tipici, cu o limbă, care şi zei ai cerului ce proveneau din stepe. Povestea Războiului Troian, redată în *Iliada* de Homer, arată preocuparea lor intensă faţă de patriarhat şi cultul războinicilor. Între timp, o parte semnificativă a populaţiei greceşti era formată din prizonierii de război ţinuţi in sclavie. Galerele de război greceşti erau puse în mişcare de sclavi legaţi in lanţuri de băncile lor, condamnaţi să se scufunde odată cu corabia. La momentul Războiului Troian, faimoasele realizări culturale din epoca de aur a Atenei mai aveau de aşteptat o jumătate de mileniu.

Oraşele-stat mediteraneene erau microsocietăţi in comparaţie cu marile imperii cc se ridicau dc-a lungul Afro-Eurasiei în ultimul mileniu Î.Hr. Microsocietăţile, chiar şi cele orientate spre război, erau oarecum egalitare în comparaţie cu imperiile. Nu aveau tendinţa de a concentra masiv avere şi putere. Oraşele-stat aveau temple şi zei, dar nu erau conduse de o castă de preoţi sau de scribi. Regii războinici nu aveau nevoie de artificii ideologice pentru a intimida câteva mii dc supuşi. O mână de familii aristocratice puteau guverna un oraş-stat minor, apelând la autoritatea tradiţională, fără false pretenţii la sprijin divin. Grecii numeau această organizare *oligarhie,* domnia celor puţini. Echivala cu patriarhatul în adevăratul sens al

cuvântului. Capul fiecărui clan aristocratic își conducea propria familie și un fel dc comitet executiv format din cei egali lui. Uneori, toți bărbații liberi și de rang înalt – cetățenii – împărțeau puterea prin vot. Dată fiind proporția dc femei și de sclavi subjugați din societățile grecești, cetățenii întotdeauna însumau o mică parte din populație.

Spre deosebire de culegători, grecii nu erau egalitari. Totuși, ei reprezentau ceva evident diferit dc tendința generală, caracteristică întregii Eurasii, de a crea entități politice din ce în ce mai mari, cu ierarhii sociale din ce în ce mai abrupte, construite pe noțiunea că toți conducătorii erau zei sau asemănători zeilor sau cel puțin aveau o legătură permanentă și directă cu autoritatea divină. Unii oameni din societatea greacă se bucurau dc libertatea intelectuală și artistică pe care majoritatea statelor teocratice rareori o permiteau. Acesta a fost geniul rar al culturii antice grecești. În mod ironic, încercarea lui Alexandru de a crea un imperiu mondial vorbitor de greacă a fost începutul sfârșitului acestuia. Să analizăm modul in care a inceput crearea acestui imperiu cu mult înainte de Alexandru.

După anul 1000 î.Hr., Imperiul Neo-Asirian, primul proiect imperial notabil din istoria lumii, a dominat toate regatele din Mesopotamia și țărmul de est al Mării Mediterane din capitala neo-asiriană Babilon. Zeul neo-asirian Ashur era expansionist, dându-le adepților săi misiunea agresivității teritoriale. Atitudinea zeului era răspândită neîncetat, prin inscripții și imagini. Ambiția crescândă a familiei regale nco-asiricne se exprima printr-o arhitectură publică elaborată și ceremonii. Zidurile palatelor neo-asiricne erau sculptate cu imagini ale victoriilor și cuceririlor împăratului. În aceste imagini, se observă mașinăria de război imperială în acțiune, șiruri după șiruri de care, trupe care poartă lănci și scuturi, asediind fortificațiile dușmanului, jefuind și înrobind prizonierii. Războiul se identifică cu gloria în ideologia neo-asiriană. iar imperiul este un scop in sine. Sau, mai curând, scopul consta in beneficiile pe care imperiul le aducea cuceritorilor. Planul divin al lui Ashur pentru Imperiul Neo-Asirian era să-l extindă până cuprindea întreaga lume.

Trebuie să ne îndoim de originea divină a acestui mesaj. Mai degrabă, ar trebui să-l considerăm o ideologie imperială tipică. Dacă favoarea divină explică și justifică războiul agresiv, iar cucerirea te îmbogățește, înseamnă că zeii sunt clar de partea ta. Nu putem să ne îndoim că bărbații puternici – nobilii asiricni, familia regală, războinicii și marii preoți au acceptat această ideologie în parte fiindcă au dorit roadele imperiului. Clasa conducătoare

nco-asiriană credea că imperiul era bun deoarece. în fond, fusese bun pentru *ea*. Dacă .Ashur şi ceilalţi zei le spuneau ceea ce doreau să audă, nu aveau motive să se îndoiască.

Din moment ce nobilii, familia regală, războinicii şi marii preoţi erau de aceeaşi parte, zeii le ofereau confirmarea ideologică, poate şi cu puţin ajutor din partea prietenilor lor. Acesta este felul în care funcţionează întotdeauna ideologia politică. Ea ajută la unificarea şi mobilizarea societăţii in jurul scopurilor politice care îi favorizează pe cei aflaţi la putere. Imperialiştii asiricni aveau nevoie de nimicuri ideologice pentru a-i entuziasma pe bieţii oameni care mureau pe capete în războaiele expansioniste.

Ideologiile imperialiste puteau motiva războaiele expansioniste, însă războaiele erau câştigate de oameni şi arme. Maşinăria de război neo-asiriană a inaugurat epoca marilor armate permanente, mult mai numeroase decât in trecut, care nu erau recrutate pentru anumite bătălii, ci mai curând păstrate mereu în stare de război, antrenându-se şi făcând ceea ce soldaţii obişnuiţi fac în orice epocă. Purtau arme, nu de bronz, ci de fier, iar diferenţa este semnificativă. Ca şi celelalte armate analizate în acest capitol, cele neo-asiriene erau armate din Epoca Fierului.

Oamenii învăţaseră mai întâi să lucreze bronzul, încă din 3300 î.Hr., deoarece bronzul începe cu arama, care e foarte moale şi uşor de prelucrat. Arama însă sc găseşte greu. la fel şi cositorul care o întăreşte pentru a o transforma în bronz. Prin urmare bronzul era rar şi scump, folosit în mod normal în scopurile ceremoniale şi militare ale nobilimii războinice. Pe câmpurile de luptă din Epoca Bronzului, doar războinicii cu avere şi statut purtau armură de bronz şi aveau săbii dc bronz. Prinţii cu armură de bronz in carele lor din bronz descrişi in *Iliada* se înfruntau, asemenea aşilor zburători din Primul Război Mondial, cu o infanterie umilă eare funcţiona ca public şi echipaj la sol.

Fierul însă era metalul maselor, unul dintre cele mai abundente elemente de pe Pământ. Fierul se găsea mai puţin decât arama sau cositorul la suprafaţa solului, dar era uşor de găsit dedesubt. Căutarea fierului, mineritul, topirea şi forjarea lui erau provocări tehnice. Însă odată ce prelucrarea fierului a fost perfecţionată, acesta a devenit ieftin şi folositor pentru multiple utilizări. Acum. fierarii făceau unelte agricole, nu doar spiţe pentru roţile pretenţioase ale carelor de război. Fabricau lame de plug,

precum şi săbii. Plugurile cu lame durabile din fier forjat puteau săpa brazde dincolo de câmpiile aluvionare inundabile, extinzând foarte mult resursele pământurilor arabile. Fierul a fost utilizat mai frecvent după 1000 i.Hr.

Armatele Epocii Fierului s-au extins, aşa cum cerea formarea unui imperiu. Şirurile de infanterie eu lănci şi scuturi au înlocuit carele, acestea primind un rol dc susţinere – deseori unul simbolic. De exemplu, carele au rămas elementele de luptă ale generalilor. în plus, multă vreme după ce au dispărut de pe câmpurile de luptă, carele au continuat să concureze in curse publice brutale menţinute de entuziasmul popular pentru cultul războinicului. Între timp, să lupţi călare era încă imposibil deoarece nu se foloseau scări şi, in lipsa lor. numai un călăreţ foarte priceput putea să învârtă o sabie grea sau să sfâşie duşmanul cu lancea fără să şi piardă echilibrul. Prin urmare, marile armate ale Imperiului Neo-Asirian şi ale altor imperii timpurii erau alcătuite din mase de infanterie. Armatele mari permanente dispuneau de forţă de muncă să ridice fortificaţii şi să construiască maşinării de asediu.

Berbecii de luptă dărâmau porţile oraşelor care nu acceptau binecuvântările imperiului. Turnurile de asediu la fel de ¡nalte ca zidul unui oraş asediat puteau anula avantajul înălţimii pentru apărători. Tunelurile puteau distruge zidurile oraşelor, ducând la prăbuşirea lor şi creând spaţii pentru invadatorii care intrau şi începeau măcelul.

În sfârşit. Imperiul Neo-Asirian a inventat noi forme de supunere pentru a controla populaţiile cucerite. Deportările şi munca forţată au strămutat populaţii întregi. Printre cei afectaţi s-au numărat şi evrei, a căror strămutare imperială este amintită în Biblic sub numele de Exilul Babilonian. Strămutarea evreilor nu a fost o pedeapsă anume, ci mai degrabă o strategie generală folosită mai târziu de imperii din toată lumea. (Imperiul Incaş din America de Sud a procedat la fel cu grupurile cucerite două mii de ani mai târziu.) Oamenii dezrădăcinaţi şi integraţi printre vecini necunoscuţi pierdeau puterea pe care o avuseseră în ţara de origine, devenind dependenţi de stăpânii lor imperiali. Înghiţind Egiptul, „liderul" neo-asirian a reuşit să cuprindă cele mai vechi centre ale civilizaţiei lumii.

Apoi a apărut un lider şi mai mare.

Perşii au venit din stepa eurasiatică in al doilea mileniu î.Hr., folosind aproximativ aceeaşi rută ca verii lor arieni, in timp ce arienii au pătruns in India, verii lor perşi s-au dus in Iran. Uniţi de primul lor mare conducător

Cirus in anii 500 i.Hr., perşii au construit primul imperiu care a cuprins mai multe regiuni ale lumii. Pornind de pe platourile iraniene la sud de Marea Caspică, neluând în seamă Mesopotamia. perşii au cueerit Anatoiia şi apoi toate teritoriile aflate cândva sub stăpânirea Imperiului Nco-Asirian. Odată ajunşi să controleze intregul Orient Mijlociu, perşii au adăugat ţinuturile Egiptului, Afganistanului modem şi o parte din Asia Centrală până la marginea de vest a ceea ce este astăzi China. Acesta era imperiul pe care Alexandru l-a răsturnat in cele din urmă şi l-a proclamat ca fiind al lui.

La început, perşii semănau cu războinicii din stepe. Istoricul grec Herodot era obsedat de ei, afirmând că perşii învăţau doar „să călărească, să tragă cu arcul şi să spună adevărul". Însă precum grecii şi alţi foşti barbari, aceştia n-au lăsat ca rădăcinile lor provinciale să-i ţină pe loc. Imperiul lui Cirus şi dinastia sa au condus cele mai mari armate văzute vreodată. Armatele perşilor foloseau trupe de cămile şi elefanţi. Deplasau zeci de mii dc soldaţi pe poduri de pontoane temporare care se puteau întinde chiar şi peste curentul puternic al Bosforului care separă Europa de Asia. Imperiul Persan a folosit, de asemenea, prima flotă adevărată şi permanentă (având echipaje formate din supuşi fenicieni şi greci).

Mult mai important însă decât capacitatea lor de a purta războaie erau tehnicile mai subtile de aşa-zisă putere nccoercitivă. Diferit de împăraţii nco-asirieni care doreau să pară ameninţători şi implacabili, Cirus şi-a asumat o imagine etică. Atunci când adăuga la imperiul său populaţii ce nu erau persane, Cirus pretindea că le elibera de propriii regi opresori. Astfel, i-a eliberat pe evreii pe care neo- asirienii îi exilaseră in Babilon, pcrmiţându-le să se întoarcă in Israel. Cirus a murit pe câmpul de luptă, cum trebuia să facă un monarh războinic, dar nu înainte dc a-şi crea o reputaţie amplă şi durabilă de conducător exemplar. Cirus cel Marc a fost cel care a pretins prima oară că era „regele regilor".

Puterea necoercitivă persană era sprijinită de ideile religioase care ii diferenţiau pe perşi de imperialiştii dinaintea lor. Aceste idei ii erau atribuite profetului persan Zoroastru care trăise (dacă într-adevăr a existat) cu cinci sute de ani înainte. Zoroastru s-a împotrivit războiului şi sacrificiilor de sânge. Zoroastrismul descria viaţa omului ca o competiţie intre bine şi rău. Dumnezeu favorizează binele, astfel că toţi oamenii trebuie să caute binele şi să evite răul. O relatare a acţiunilor lor va fi prezentată la judecata finală, fiind urmată de consecinţe în viaţa de apoi. Aceeaşi idee generală se

regăseşte astăzi in tradiţiile islamice şi creştine.

Zoroastrismul a fost prima religie importantă care a evidenţiat principii etice universale. înainte, etica nu era un subiect central în activităţile religioase. De exemplu, şamanii din grupurile de culegători intrau în lumea spiritelor pentru a vindeca, a exorciza spiritele invadatoare şi a afla evenimentele din viitor. Activitatea lor spirituală era comandată de părţile interesate. Zeilor despre care se credea că trăiau în templele sumeriene li se cerea în primul rând să-i favorizeze pe cei care ii venerau şi să-i distrugă pe duşmanii acestora. Zeii erau mulţumiţi de atenţia şi de loialitatea arătate de adepţii lor, mai ales sub forma sacrificiilor animale. Pentru un exemplu semnificativ de zeităţi amorale, occidentalii îşi pot aduce aminte de zeii şi zeiţele vanitoase, certărețe şi lacome de pe Muntele Olimp care întruchipează frumuseţea, puterea, vanitatea, înţelepciunea, dragostea, viaţa, hărnicia, creativitatea, războiul – orice in afară de lupta dintre bine şi rău.

Zoroastrismul a fost o religie de stat şi o ideologie favorabilă proiectului imperial persan. Totuşi, scopul a fost evident unul universal, iar împăratul mai curând îl servea decât să se ridice deasupra lui. Se presupunea că împăratul era comandantul suprem al pământenilor buni. având calităţi şi puteri specifice pentru a organiza triumful lor asupra răului. Trebuia să se arate demn de această responsabilitate imensă. Trebuia să demonstreze, prin propriul comportament, că merita această putere. Rezultatul era o ideologie a guvernării mai convingătoare şi mai puternică. Impunerea unor standarde mai înalte monarhilor le îmbunătăţea uneori şi domnia.

Dinastia ahemenidă fondată de Cirus a durat peste şase secole. Fiul lui Cirus, Darius, a preluat conducerea dc unde o lăsase tatăl său şi a adăugat noi regate la ceea ce devenea un amestec multicultural. De asemenea, Darius a inaugurat o structură administrativă oficială, împărţindu-şi imperiul in provincii, fiecare condusă de un *satrap* sau guvernator imperial. Egiptul era a patra satrapie, Siria a cincea şi aşa mai departe. Până la un punct, fiecare satrapie putea să-şi practice propriile tradiţii locale. Conform regulilor imperiale, de exemplu, fiecare satrapie putea fi reprezentată ca o figură ce purta un costum regional distinctiv. Pentru a asigura comunicarea în cea mai mare unitate politică alcătuită vreodată până atunci, perşii au construit un sistem de drumuri, cel mai cunoscut fiind Drumul Regal, carc lega ţinuturile persane de îndepărtata Anatolie, la o distanţă de peste 2 500

de kilometri. Drumurile persane facilitau deplasarea trupelor şi comerţul, la fel ca sistemul stabilit de comisionari poştali, un fel de poştă rapidă. De fapt, comisionarii persani nu erau împiedicaţi „nici de ploaie, nici de zăpadă, nici de întunericul nopţii", conform celebrului citat (din nou, Herodot) aplicat adesea şi serviciilor poştale de mai târziu. Imperiul Persan a încurajat oficial comerţul, parţial fiindcă taxele aplicate lui constituiau cel mai important venit pentru vistieria imperială. Şi nimic nu înlesnea comerţul precum banii, instrumentul prin care orice produs sau serviciu putea fi schimbat cu altul. Imperiul Persan a creat prima monedă bimetalică din lume, bătând monede dc aur şi de argint.

Pentru a administra acest sistem complex de taxe şi tributuri. Imperiul Persan avea nevoie de o limbă scrisă pe care toţi birocraţii săi o puteau înţelege. În clasicul stil imperial, perşii nu au adoptat ca limbă a birocraţiei imperiale propria limbă, ci aramaica. Aramaica era o limbă semitică, o *lingua franca* din Orientul Mijlociu, vorbită de mulţi dintre supuşii nepersani ai imperiului. O jumătate de mileniu mai târziu, aramaica a fost limba lui Isus şi a discipolilor săi. Totuşi, fusese limba birocratică a nco- asiricnilor, fiind parte a unei tradiţii scrise de două mii de ani in Mesopotamia. Cuceririle creau imperii, dar, aşa cum au aflat perşii, comunicaţiile şi organizarea menţineau controlul imperial.

Dinastia ahemenidă nu a avut rivali in zilele ei de glorie. Construcţia de drumuri insă, ingineria inovatoare, gândirea filosofică şi religioasă, dezvoltarea comerţului şi a pieţelor – aceste lucruri sc întâmplau şi in alte părţi din Eurasia, unde imperiile puternice încă nu existau.

Regatele indiene şi chineze

Cele două mari centre de populaţie, India şi China, practicau de asemenea o agricultură complexă, construiau oraşe şi dezvoltau diferite Întreprinderi urbane. Civilizaţiile agricole din nordul Indici şi nordul Chinei erau fiecare împărţite în multe regate similare cultural, dar mereu implicate în războaie. Nu au avut parte de un imperiu până în secolul al III-leaî.Hr. Fiecare. în felul său, era un ţinut diferit.

Subcontinentul indian se află pe propria placă tectonică ce s-a izbit de restul Asiei, formând masivul gigantic din Himalaya. Munţii au separat India de stepa eurasiatică aproape în întregime cu o excepţie majoră, trccătoarea Khyber, un coridor îngust care astăzi leagă nordul îndepărtat al Pakistanului

de Asia Centrală.

De-a lungul istoriei, prin această trecere dintre Asia Centrală şi India au venit adevărate mulţimi dc invadatori, începând, din câte ştim. cu arienii care au intrat in India dinspre nord, în jurul anului 1500 î.Hr. Oricine sosea din Asia Centrală rece, aridă şi bătută de vânturi vedea regiunea Punjab, unde trecătoarea Khyber se deschide către câmpiile subtropicale fertile şi bine irigate, ca un paradis. Timp dc câteva mii de ani, străinii au continuat să vină. Orice hoardă cuceritoare care năvălea la nordul sau la sudul stepei eurasiatice putea face un ocol prin trecătoarea Khyber pentru a se încălzi, a jefui şi a lăsa in urmă nişte copii in nordul Indiei. Efectul cumulativ nu a fost crearea unui amestec cultural, ci mai degrabă a unuia rasial, ale cărui clemente constitutive rămâneau distincte, dar aveau trăsături comune.

Sistemul de caste modem din India îşi arc originile în această perioadă. Acesta a impus reguli care să guverneze interacţiunile sociale. În acest sens. a fost un sistem adaptiv, cooperativ, un mod dc a permite unor populaţii potenţial în conflict să trăiască impreună, prevenind disensiuni prin predeterminarea şi clarificarea relaţiilor dintre clementele unei populaţii diverse. Este, de asemenea, un sistem de control social, printre cele mai elaborate ierarhii umane create vreodată. Multe societăţi tradiţionale au un fel de structură de caste. Ce sunt castele, de fapt?

Castele sunt categorii sociale definite prin naştere. Statutul castei poate fi rareori schimbat în timpul unei vieţi. Casta este adesea comparată cu clasa socială. Ambele constituie un fel de stratificare, insa castele sunt definite prin naştere, iar clasele prin avere, care se poate schimba. Sistemul de caste indian se bazează pe patru categorii sociale denumite *vama,* menţionate in *Vede,* cele mai vechi scrieri in sanscrită. Cea mai înaltă categorie este cea a brahmanilor care exercitau funcţii preoţeşti, mai ales sacrificiile prin foc care le plăceau foarte mult zeilor arieni ai cerului. Cea dc-a doua categorie importantă era cea a kshatriya, proprietari de pământ războinici, sursa conducerii practice in această societate. În mod normal, regii erau kshatriya. Apoi urmau vaishya, care munceau pământul şi practicau meserii şi comerţ. Ultima varna. shudra, ii cuprindea pe oamenii care ii serveau pe alţii, făcând ceea ce era considerată a fi munca dc jos. Casta shadra a fost inventată, probabil, ca mod de a-i integra pe muncitorii servili nonarieni in societatea cuceritoare.

Treptat, de-a lungul multor secole, un nou nivel de complexitate a fost

adăugat in sistemul de caste indian. Fiecare vama era împărţită în subcategorii denumite *jati.* Nefiind doar nişte categorii abstracte, ele erau grupuri concrete de oameni. Existau sute de jati organizate in jurul unor descendenţe şi meserii. Membrii unei jati respectau reguli stricte, complexe, despre alimentaţie şi interacţiunile cu alte jati. Jati aveau propriii bătrâni la nivelul satelor. Această reţea de control social însemna că războinicii şi birocraţii aveau mai multă putere decât brahmanii. Regulile care guvernau varna şi jati erau considerate reguli religioase. Cei mai preocupaţi de religie erau brahmanii, al căror rol social era să studieze, să memoreze şi să aplice textele religioase. Cu cât oamenii luau mai în serios castele, cu atât ii respectau mai mult pe brahmani. Fiind casta supremă, brahmanii erau administratorii numiţi şi beneficiarii principali ai sistemului.

Piatra de temelie a sistemului de caste nu făcea parte din el in mod specific. Samsara, conceptul indian despre reîncarnarea ciclică, este o credinţă de bază în toate religiile native din subcontinent. Nu este menţionată in *Vede,* pe care arienii le-au adus cu ei din stepă, ci numai in *Upanişade,* texte religioase care au apărut mai târziu in societatea urbană din nordul Indiei. Samsara era probabil o idee comună pentru artistul de pe valea Indului care făcuse acea figurină ce pare că meditează în poziţia lotus.

Samsara reprezintă atât o recunoaştere sublimă a unicităţii spiritului universal, cât şi. din păcate, o impunere logică a sistemului de caste. Samsara implică nu numai reîncarnarea, ci mai ales transmigrarea sufletelor prin lumea vie, cuprinzând animale, oameni, chiar şi zei. Karma cuiva (răsplata personală într-un sistem cosmic bazat pe merite) hotărăşte dacă următoarea reincarnare va fi plăcută sau nu. Să joci rolul social specific castei tale este o sursă principală de merit karmic. Aşadar, pentru un shudra umil, cel mai bun mod de a se reincarna in ceva mai bun în viaţa următoare este să exceleze, pentru moment, in rolul unui shudra umil. Într-o scenă faimoasă din mitologia hindusă, când războinicul Arjuna îşi vede propria familie pregătită să lupte contra lui pe câmpul de bătălie, el ezită. Oare ar trebui să lupte şi, poate, să-i omoare? Desigur, ii spune conducătorul carului său (care este nimeni altul decât stăpânul Krişna, deghizat), căci Arjuna este un kshatriya. Trebuie să-şi joace rolul desemnat ca războinic pentru a-şi îndeplini karma.

Asemenea poveşti despre zeii şi zeiţele indiene, precum poveştile greceşti

despre Războiul Troian, erau mai degrabă cântate în versuri din memorie decât scrise. În mod paradoxal, acesta e motivul pentru care figurile religioase sunt atât de puternice in istoria indiană. *Vedele, Upanişadele* şi alte texte religioase erau transmise în familiile de brahmani printr-o memorare strictă. Între timp. locuitorii din oraşele din nordul Indiei foloseau scrisul în scopuri ce nu aveau legătură cu religia. Din păcate, scriau mai ales pc frunze uscate dc palmier, cc ofereau o suprafaţă asemănătoare hârtiei, mai practice decât tableta cuneiformă de argilă umedă folosită in multe scopuri, dar care in cele din urmă se fărâmau în clima caldă şi umedă a Indiei. Detaliile despre istoria socială şi politică a Indici in Epoca Fierului s-au pierdut odată cu uscarea frunzelor de palmier. În schimb, textele religioase au fost păstrate prin memorare, fiind scrise mult mai târziu, pe suprafeţe mult mai rezistente. Astăzi, nume de oameni şi date specifice lipsesc in marc parte din istoria indiană din Epoca Fierului. Aproape toate sursele noastre sunt texte religioase.

Exact invers se întâmplă in cazul istoriei chineze din Epoca Fierului care este plină până ia refuz de date precise. Iată motivul. Deşi conducerea sa a fost limitată, dinastia Shang din Epoca Bronzului pretindea autoritate totală asupra a tot ce există „sub soare". Această pretenţie nu a avut succes, dar nici nu a dispărut definitiv. în schimb, a fost preluată de o nouă familie, Zhou, formată din vestici relativ rurali de la marginea stepei, care au răsturnat dinastia Shang în 1045 i.Hr. Nou-venita dinastie Zhou a dezvăluit nesiguranţe tipice în dorinţa de a imita obiceiurile dinastiei Shang. Au învăţat să fabrice bronzuri ceremoniale Shang şi să le inscripţioneze cu scriere Shang. Au acceptat ideea Shang că Împăratul era Fiul Cerului şi domnea prin mandat divin. Familia Zhou a explicat că Shang pierduse acel mandat şi decâzuse deoarece nu reuşise să menţină standardul moral cerut de Cer. Zhou a preluat ştafeta şi a acceptat Mandatul Cerului. Conducătorii Zhou au adoptat astfel ideologia imperială Shang şi au făcut-o folosind limba scrisă a dinastiei Shang pentru a-şi impune poziţia. Astfel, nume şi date din tradiţia Shang au fost copiate şi recopiate de-a lungul secolelor, folosind aceeaşi scriere găsită pe oasele oraculare.

Treizeci şi nouă de membri ai dinastici Zhou au revendicat statutul imperial intre 1045 şi 256 i.Hr., dar numai primii impăraţi Zhou şi-au exercitat puterea in mod concret. în practică, China dinastiei Zhou nu a semănat deloc cu Imperiul Persan cu administraţia sa centralizată şi armata

permanentă. În schimb, China dinastiei Zhou a fost mai mult o adunare dc şapte regi aflaţi in conflict, ce guvernau state regionale, o constelaţie schimbătoare de forţe aflate adesea in război una cu cealaltă. Ce ţinea unită această structură fragilă era asemănarea culturală şi pretenţia dinastiei Zhou că moştenise Mandatul Cerului, deşi nu avea puterea de a-l pune in practică, în 771 Î.Hr., invadatorii barbari din stepă au alungat dinastia Zhou din capitala acesteia de la frontiera de vest, destabilizând-o mai mult.

Între timp, China a dezvăluit noul model al războiului din Epoca Fierului. Carele încă erau folosite în număr mare. Greul bătăliei era purtat însă de infanteria umilă cu halebarde de fier, sulițe- securi care puteau să-i trântească pe vizitii şi pe arcaşi din care şi să-i hăcuiaseă in ţărână. Noile tactici din Epoca Fierului implicau un şir de infanterie care îşi sprijinea scuturile într-un zid impenetrabil, acoperit de lănci cu vârf de fier. Chinezii au făcut ca măcelul într-un război să fie mai puţin glorios prin introducerea arbaletei. Arbaleta avea un şurub de fier, un proiectil jumătate săgeată dc lemn, jumătate glonţ de plumb. Arbaleta era o minune mecanică modestă, pe care orice ţăran învăţa s-o mânuiască repede. Nu cerea talent sau experienţă- Doar încărcai un proiectil, ţinteai şi apăsai trăgaciul. Buf. Arbaletele şi proiectilele se produceau în masă cu sutele de mii, modernizând războiul din China Epocii Fierului. Dar unde era strălucirea? Arbaletele au avut acelaşi efect deprimant când au fost adoptate în Europa, peste o mie de ani.

De multe ori, oamenii care au condus China în Epoca Fierului nu erau războinici mai presus de orice. Diferenţa faţă de Occident e imensă. într-un număr surprinzător de mare, conducătorii chinezi nu erau deloc războinici, ci cărturari care ocupau o funcţie. Puţin similari cu brahmanii din India Epocii Flerului, cărturarii chinezi formau o putere omniprezentă în spatele tronului, un grup a cărui funcţie era să manipuleze idei şi să proceseze informaţii. Îi vom numi pe aceşti cărturari-birocraţi chinezi „mandarini", un termen portughez de mai târziu, dar unul faimos şi util. Diferiţi de brahmani, mandarinii nu studiau texte religioase. Ei erau extrem de orientaţi spre texte, dar nu erau preoţi. În sehimb, erau funcţionari, scribi, secretari, administratori, birocraţi, miniştri angajaţi şi aliaţi ai statului. Toate statele trebuie să aibă funcţionari alfabetizaţi. Ce era neobişnuit la mandarini era prestigiul lor social, eare era egal cu cel al scribilor importanţi din serviciul

faraonului egiptean. În China Epocii Fierului tinerii membri ai elitei puteau alege o viaţă dc cărturari, ceva de care nu se mai auzise într-o perioadă când, in toată civilizata
Eurasie, bărbaţii din clasa superioară preferau să se pregătească pentru a deveni războinici. Caracterul alfabetizării in China explică parţial multe lucruri.

Mandarinii erau maeştri ai unui sistem de scriere complex, nealfabctizat, bazat pe caractere, similar ca origine cu scrierea cuneiformă din Mesopotamia sau hieroglifele egiptene. Toţi cititorii acestei cărţi sunt obişnuiţi cu scrierea alfabetică. Conţine consoane şi vocale, sunetele ce alcătuiesc vorbirea. Învăţaţi câteva zeci de litere ce reprezintă consoane şi vocale şi puteţi scrie orice cuvânt alfabetic. Pe de altă parte, continuitatea tradiţiei literare chineze a păstrat o formă de scriere alternativă, parţial *ideografică*. Caracterele chinezeşti reprezintă, în general, lucruri, acţiuni şi idei (cal, cer, speranţă), nu sunete. într-un anumit fel, caracterele ideografke permit
comunicarea intre oameni care vorbesc limbi
diferite. Dacă amândoi recunoaştem animalul care trage un car putem amândoi să citim cuvântul, chiar dacă ii pronunţăm „W sau „cal". Aşadar,
caracterele înlesnesc comunicarea între spaţii lingvistice. Dc asemenea, transformă caligrafia într- o formă de artă. Marea problemă e că un sistem ideografie necesită un semn distinctiv pentru f ecare lucru sau idee ceea ce, în practică, înseamnă să înveţi să citeşti şi să scrii mii de caractere unice. Tocmai dificultatea acestei alfabetizări o făcea preţioasă, iar oamenii care o căpătau se alăturau unei elite foarte respectate. în China dinastiei Zhou, ei alcătuiau corpurile de administratori, judecători şi agenţi fiscali din flecare stat regional.

Aceşti funcţionari erau mandarinii. Cărturarii care reuşeau să intre in această elită de funcţionari administrau tot ce se alia „sub soare". Să devii un mandarin de rang înalt era, teoretic, scopul fiecărui tânăr intelectual, deşi numai câţiva chiar reuşeau. Miniştrii mandarini făceau cele mai mari eforturi să organizeze societatea civilă şi să încurajeze agricultura şi industria. Majoritatea îşi foloseau cunoştinţele pentru îndatoriri de zi cu zi. Cărturarii cu aceste sarcini obişnuite – cei care nu reuşiseră să obţină un punctaj suficient de mare la examene imperiale extrem de competitive

ţineau registre, scriau scrisori, compuneau poezii şi alcătuiau (apoi copiau şi recopiau de-a lungul secolelor) tratate despre arta guvernării şi poezie, precum şi despre arte, agricultură şi industrie. Chiar dacă diferitele state războinice din China dinastiei Zhou erau permanent în conflict, ele erau conduse pe plan local de oameni care nu aveau experienţă de război. Între timp, ţăranii chinezi erau aleşi de către stat să asaneze zonele umede, să controleze cursul râurilor, şă creeze terenuri în terase pentni irigaţii, să sape şanţuri pentru irigaţii şi să construiască diferite canale de transport. Populaţia din China dinastiei Zhou, cu baza sa agricolă aflată in dezvoltare, a Început să se apropie de douăzeci de milioane în ultimele secole înaintea erei noastre.

Viziuni despre măreţie

în 334 î.Hr., când Alexandru al III-lea din Macedonia, un mic regat în apropiere de nordul Greciei, a pornit să cucerească lumea cunoscută, nu a avut în plan nici China, nici India. Duşmanul său principal era Imperiul Persan înfiinţat de Cirus care, sub conducerea moştenitorilor săi, se extinsese până in estul Mcditcranei. Învingându-i pe perşi, Alexandru avea să domine majoritatea lumii dintr-o singură lovitură, capturându-l pe marele rege persan Xerxes şi ocupând legendarul oraş Babilon. De acolo, armata lui Alexandru s-a îndreptat spre est în interiorul Persici, către India şi Asia Centrală. Când a ajuns in aceste locuri însă armata sa era nefericită din cauza campaniei prea lungi şi îndepărtate de casă. Ce rost avea să continue cuceririle? Din cauza spiritului de revoltă al armatei lui Alexandru în India, nu se punea problema unei expediţii in China. Apoi, Alexandru a murit în Babilon din cauza alcoolismului sau otrăvit de propriii oameni. Avea treizeci şi doi de ani şi işi petrecuse majoritatea vieţii adulte cucerind alte populaţii.

În ceea ce priveşte construirea unui imperiu, Alexandru a îndeplinit numai prima etapă – cucerirea. Nu a apucat niciodată să conducă, deşi a înfiinţat douăzeci de oraşe denumite după el. cel mai vestit fiind Alexandria din Egipt. Şi-a căsătorit comandanţii cu prinţesele cucerite pe parcurs, el însuşi insurându-se cu una din ele, o metodă tradiţională de a conduce imperii, dar căsătoriile nu au fost de durată. Se pare că Alexandru însusi se considera pe jumătate divin. Mama sa, care a fost una dintre cele şapte sau opt soţii ale tatălui său, ii insuflase această idee când era copil, iar megalomania sc potrivea cu imperiul. În sfârşit, Alexandru respecta foarte

mult cultura Atenei la care ne gândim când ne imaginăm Grecia antică. Legenda spune că l-a avut drept tutore pe celebrul filosof Aristotel. Ca rege al Macedoniei, tatăl lui Alexandru plănuise să atace Imperiul Persan, iar când Alexandru a preluat conducerea, a continuat şi acest proiect. Se pare că purta cu sine un exemplar din *Iliada*, povestea modelului său. războinicul semizeu Ahile.

Luându-l pe Ahile drept exemplu, Alexandru şi-a depăşit cele mai îndrăzneţe visuri. A devenit cel mai glorios războinic într-o istorie globală plină de războinici. Viaţa lui Alexandru este o înşiruire de bătălii şi de fapte eroice. De exemplu, apare povestea clasică a prefigurării, ce dezvăluie ceva extraordinar legat de tinereţea eroului. în poveste, tânărul Alexandru ajunge să îmblânzească un cal, Bucefal, ce nu reuşise să fie îmblânzit de nimeni altcineva, acesta îl va duce până in India. în cele din urmă. va numi un oraş după Bucefal. într-o altă legendă, Alexandru se confruntă cu un mister, încurcatul nod gordian ce era imposibil de desfăcut. Prezicătorii spuneau că acela care desface nodul va stăpâni Asia. Eroul nostru desface nodul cu o singură lovitură de sabie, „tăind astfel nodul gordian". Un erou inteligent.

Alexandru a fost, fără îndoială, un mare războinic. A invadat Imperiul Persan in 334 Î.Hr. cu o armată imensă, de o nouă varietate specifică Epocii Fierului, o infanterie masată cu scuturi întrepătrunse şi cu lănci. Carele erau neputincioase împotriva lor. A cucerit Anatolia, cliberând-o doar pentru a fi controlată de cj, propunând moartea ca alternativă. Cea mai mare rezistenţă a întâmpinat-o din partea oraşului Tir, o aşezare a oamenilor mării, aproape de coasta Mcditeranei de Est şi puternic fortificată. Când oraşul Tir a căzut, Alexandru i a măcelărit pe prizonierii bărbaţi capabili să lupte şi a vândut femeile şi copiii ca sclavi. Conducătorii Egiptului s-au purtat mai potrivit cu el (din punctul de vedere al lui Alexandru), declarându-l fiu al zeului lor Amon. în Mcsopotamia, armata lui Alexandru a învins o armată persană şi mai mare, dar îngreunată de care, la Gaugamela. Marele rege persan a fugit de pc câmpul de luptă, iar Alexandru a ocupat capitalele imperiale Susa şi Pcrscpolis pe care mai târziu le-a incendiat, posibil accidental. în ultima sa campanie, Alexandru a cucerit marginile cele mai estice ale fostului Imperiu Persan înainte ca armata sa revoltată să-l oblige să se întoarcă.

în ciuda zvonurilor despre divinitatea sa, Alexandru s-a dovedit un

muritor. Ca urmare a morţii lui subite, fără moştenitori, in 323 i.Hr., imperiul a fost împărţit între generalii săi şi nu a mai fost niciodată reunificat, devenind unul dintre cele mai puţin durabile mari imperii din istoria lumii. Alexandru obţinuse însă o faimă nemuritoare, care fusese scopul său principal. L-a înlocuit pe Ahile ca cel mai vestii erou războinic grec.

Mai mult, încercarea lui Alexandru de a răspândi cultura greacă prin cuceririle sale a fost încununată de succes. Urbanismul, limba şi filosofia. literatura şi ştiinţa, arta şi arhitectura greceşti de asemenea, sclavia pe scară largă şi patriarhatul agresiv au înflorit timp de secole in oraşele pe care le-a fondat, din Egipt până în Asia Centrală. Această influenţă durabilă a culturii greceşti în regiunea Meditcranei de Est poartă numele de elenism, Elada fiind denumirea antică, in greacă, a Greciei. Romanii, care au ajuns în Mediterana de Est puţin mai târziu, au adoptat şi au promovat cu entuziasm elenismul.

Iulius Caesar a fost încântat să-şi vadă propriul chip sculptat pe o statuie ecvestră a lui Alexandru. Limba greacă a continuat să predomine in toate Alexandriile, chiar şi sub stăpânire romană. Vestitul mozaic al lui Alexandru care deschide acest capitol a fost parţial păstrat pentru posteritate deoarece impodobea casa unui patrician din oraşul roman Pompeii când a erupt vulcanul Vezuviu şi l-a îngropat timp de secole după moartea eroului.

Alexandru a stăpânit pentru puţin timp ţinutul originar al civilizaţiei lumii, dar această stăpânire nu a avut prea multe reuşite. Cuceririle lui Alexandru nu au schimbat activităţile zilnice ale oamenilor: felul în care se hrăneau, confecţionau haine, construiau case, creşteau copiii, experimentau viaţa şi moartea. Furtunile imperiale continuau să se dezlănţuie pe suprafaţa agitată a civilizaţiei eurasiatice, pe urmele eroului. Noi regi şi împăraţi au cucerit, au impus pedepse violente asupra celor învinşi şi şi-au răsplătit războinicii cu prăzi, doar pentru a Fi cuceriţi şi măcelăriţi la rândul lor. Timp de două milenii, monarhii şi nobilii războinici au stăpânit ţărani şi şerbi, le-au luat averea şi i-au tratat ca pe nişte gunoaie. Regatele şi imperiile s-au extins, s-au rupt în bucăţi şi s-au refăcut într-un freamăt continuu.

Între timp, curentele sociale şi economice se dezvoltau treptat. Viaţa materială – mâncarea de bază, forma unui pantof, şindrila, moneda, războiul de ţesut, plugul – au rămas la fel multe secole. Tehnologia de bază, modelele dc cultivare a pământului şi de creştere a animalelor, stilul de viaţă al sătenilor, înfăţişarea oraşelor, hainele, uneltele şi armele erau

comune in toată Eurasia. Tendinţele autodistructive ale speciei noastre, incapacitatea obişnuită de a-i trata pe toţi ceilalţi oameni cu respectul pe care ni-l dorim pentru noi înşine şi familiile noastre – aceste patologii sociale au devenit, de asemenea, norme ale civilizaţiei.

Unele lucruri chiar s-au schimbat în secolele după moartea lui Alexandru în 323 i.Hr. Cel mai promiţător a fost apariţia unor religii noi. mai etice, acelea care vor stabili modele de durată, îşi vor găsi adepţi in toată lumea şi vor defini viaţa spirituală a omenirii până in cel mai recent moment global. Până acum, l-am amintit pe profetul Zoroastru. El a fost doar începutul.

5
LUMEA CLASICĂ

Aşa cum este spusă astăzi, povestea lui Alexandru cel Mare este plină de legende, dar putem avea incredere că, în linii mari, e adevărată. Un rege macedonean cu acest nume a condus o expediţie dc cucerire a lumii, a câştigat bătălii, a fondat oraşe şi a murit in circumstanţe obscure. Aceleaşi lucruri pot fi spuse despre primii regi în general. Putem fi siguri de numele lor datorită inscripţiilor, statuilor, monedelor şi mormintelor care le proclamau preamărirea. Descendenţele regale erau păstrate cu grijă şi adesea aduse la zi. Foarte puţine alte nume şi poveşti personale supravieţuiesc mii de ani. Doar legendele ne rămân pentru a reconstitui acel trecut îndepărtat.

Wang Zhaojun, care s-a născut în jurul anului 50 î.Hr. lângă fluviul Yangtze, era aşa de atrăgătoare şi de frumoasă încât păsările care o auzeau cântând şi interpretând la instrumentul ei uitau să mai dea din aripi şi cădeau din cer. Trimisă in oraşul imperial Chang'an pentru a deveni una dintre concubinele împăratului şi posibil una dintre soţiile sale, ea a refuzat să-l mituiască pe pictorul de portrete regal, conform legendei, şi şi-a pierdut şansa de a beneficia de favorurile regale. Împăratul a trimis-o, în schimb, ca soţie pentru o căpetenie barbară care ţşi dorea o alianţă cu China, astfel că marca frumuseţe a ajuns să locuiască într-o iurtă. Când soţul ei a murit.

împăratul a insistat, din dorința de a păstra alianța, ca Wang Zhaojun să continue să rămână în stepa rece și să se mărite cu o altă căpetenie barbară. Legenda acestei frumoase femei care s-a sacrificat supraviețuiește până astăzi. Sute de cântece, poezii, povești, piese de teatru și, mai recent, seriale de televiziune au omagiat-o pe Wang Zhaojun.

Uneori găsim un nume, dar nu există dovezi istorice directe despre personalitatea cu numele respectiv. Acesta este adevărul despre mulți filosofi, artiști și profeți timpurii, care ii includ pe unii dintre cci mai importanți, precum profetul persan Zoroastru. Un alt caz semnificativ este cel al lui Siddhartha Gautama, al cărui titlu de „Buddha" înseamnă ce! trezit sau cel iluminat.

Buddha era conștient de spiritele malefice, precum sistemul de caste și supunerea patriarhală a femeilor. Se presupune că a trăit din 566 până în 368 î.Hr. Născut ca un kshatriya, un membru al castei războinice, legendele despre el spun că era un prinț destinat să devină rege, dar, în schimb, a devenii sfânt rătăcitor care dormea in pădure, trăia din cerșit și își petrecea zilele meditând. Conform poveștii, a meditat sub un anumit copac până când a înțeles marele mister al existenței umane: faptul că toți oamenii trebuie să îndure boala, suferința și moartea. Odată ce a fost „iluminat", și-a petrecut tot restul vieții învățându-i pe alți cerșetori evlavioși, discipolii săi, calea spre iluminare. La rândul lor, aceștia i-au învățat pe alții, astfel că budismul a devenit una dintre religiile importante ale lumii. Totuși, nu avem nici un document istoric care să menționeze pe cineva cu numele Siddhartha

Gautama sau Buddha in perioada in carc se presupune ci a trăit acesta. Povestea lui Buddha a fost scrisă la secole după moartea sa, de către discipolii săi credincioşi, care nu constituie cea mai relevantă sursă de informaţii biografice.

Această situaţie nu este neobişnuită. Avem puţine dovezi contemporane directe, sute de ani mai târziu, despre profeţiile şi răstignirea lui Isus din Nazarct, deşi există destule informaţii care să ateste existenţa sa omenească. Pe de altă parte, precum Zoroastru, se poate ca Gautama să nu fi fost o personalitate istorică. Aceasta este, de asemenea, o situaţie obişnuită pentru acea epocă. Cei mai mulţi intelectuali literaţi consideră, de exemplu, că Homer, cel mai vestit bard al Antichităţii, considerat autor al *Iliadei* şi *Odiseei*, este un nume dat unei întregi tradiţii. Cu alte cuvinte, Homer reprezintă o creaţie colectivă. Confucius ar fi un caz asemănător, după cum vom vedea. Intenţia mea nu este iconoclasmul. Ştiu că nici un popor nu vrea să se gândească la marele său profet sau înţelept ca la un autor colectiv. Totuşi, pentru istoria lumii, ceea ce contează nu este creatorul, ci creaţia. Fie că îi luăm individual sau colectiv, gânditorii pe care îi numim Buddha şi Confucius au creat două dintre cele mai influente tradiţii etice.

Acest capitol acoperă perioada dintre anul 500 î.Hr. şi anul 500 d.Hr. Până atunci, societăţile urbane care aveau scriere, metalurgie şi o infrastructură agricolă extrem de productivă sc răspândiseră precum mărgelele pe aţă in latitudinile de mijloc ale Eurasiei. Imperiul Persan mijlocise o mare parte din această activitate, iar câteva secole mai târziu cuceririle lui

Alexandru au intensificat această legătură. Monedele de aur şi argint au uşurat considerabil comerţul. Oamenii navigau în mod regulat pe Marea Mediterana şi Marea Neagră, Oceanul Indian, Pacificul de Sud şi mai intens în arhipelagul malaysian între India şi China. În acelaşi timp, patriarhatul, regalitatea şi cultul războinicilor deveniseră mai intense odată cu înfiinţarea primelor state teritoriale. Megastatelc alcătuite din mai multe regate erau conduse de împăraţi care dc obicei se foloseau de justificări religioase pentru supremaţia lor. Numai culegătorii care mai existau trăiau în societăţi fundamental egalitare.

Apoi, în societăţile din Eurasia, s-a întâmplat ceva care a pus la îndoială relaţia aparent strânsă dintre regi şi zei. Monarhia şi religia organizată apăruseră împreună şi se serveau una pe alta. Unii gânditori religioşi însă au început să critice comportamentul războinicilor regali, din motive etice. De fapt, este greşit să-i intitulăm „gânditori religioşi". Unii erau profeţi care doreau să-l facă pe rege răspunzător în faţa zeilor, aşa cum a făcut Zoroastru în Persia. Alţii, pe de altă parte, erau filosofi care doreau să înlocuiască zeii şi spiritele. în general, cu modele diferite ale realităţii. În timpul acestei perioade de o mie de ani, profeţii şi filosofii din Eurasia au schimbat cursul societăţii umane, spunând adevărul despre putere şi urmărind idealurile raţionalităţii, universalismului şi dreptăţii.

Mai presus de orice, încercarea (or de universalitate i-a făcut diferiţi. Printre culegători, munca spirituală tinde să fie ad-hoc, menită să-i servească pe oamenii de care se ocupa şamanul, cel mai frecvent printr-un

fel dc exorcism. Cele mai timpurii religii organizate serveau clanurile de războinici. Distruge-i pe duşmanii noştri, o. Mare Spirit! Religiile universale, pe de altă parte, se aplicau tuturor in mod egal, prieteni şi duşmani deopotrivă. Religiile universale funcţionau conform regulii de aur. Ce ţie nu-ţi place, altuia nu-i face. Cu alte cuvinte, acţionau împotriva mentalităţii „noi versus ei" pe care am identificat-o ca esenţa exploatării sociale din istoria lumii. Universalitatea ne cere să-i considerăm pe topi *oamenii* demni de corectitudine şi de respect. Toate acestea sunt în teorie. Nu era un mesaj pe carc creatorii de imperii să-l accepte cu uşurinţă. Loialitatea faţă de omenire, in general, subminează puterea şi prestigiul unei conduceri orientate spre războiu

Isus şi Mahomed au fost apogeul noii tradiţii etice, dar aceasta a început mai demult. Datele convenționale ale vieţii lui Buddha, profetului Isaia din Vechiul Testament, filosofului grec presocratic Xcnofan şi cărturarului chinez Confucius sugerează că toţi ar fi putut fi în viaţă (dacă au fost personalităţi istorice) în acelaşi timp, intre 550 şi 480 î.Hr. Zoroastru ar fi trăit şi mai demult. Zoroastrismul devenise religia oficială dc stat a Imperiului Persan, servind în primul rând nevoile conducătorilor. Imperiile rareori permit oamenilor religioşi disidenţi sau filosofilor să prospere, aşa cum ilustrează răstignirea lui Isus.

Gânditorii inovatori şi profeţii disidenţi au avut mai mult succes in oraşe-stat sau state teritoriale mici unde să spui adevărul despre putere era mai uşor. Într-un mic regat evreu aflat sub stăpânirea persană, Isaia şi-a înălţat vocea profetică ce denunţa greşelile

etice ale regelui şi ale populaţiei în numele zeului lehova. Libcr-cugetătorul Xenofan şi-a părăsit oraşul grecesc natal de pe malul anatolian al Mării Egee când perşii l-au cucerit şi a călătorit de la un oraş-stat grecesc la altul, punând la îndoială existenţa zeilor olimpieni obraznici despre care considera că duceau lipsă de reperele etice pe care ar fi trebuit să le aibă ca entităţi divine. El argumenta într-un mod foarte modern că oamenii îi ereau pe zei după propria imagine. Oamenii egoişti creau zei egoişti. Când oligarhii locali s-au mâniat, Xenofan s- a mutat în următorul oraş-stat vorbitor de greacă. Patria lui Confucius şi cea a lui Siddhartha Gautama erau spaţii similare cultural, dar şi regate teritoriale extrem de competitive, unul în nordul Chinei, celălalt în nordul Indiei. De India şi China ne vom ocupa în continuare.

Înainte să părăsim Grecia însă. să ne amintim că, atunci când Atena a obtinut un imperiu, Socrate i-a călcat lui Xenofan pe urme, ca critic al puterii. în 399 î.Hr., Socrate, care este considerat primul filosof moral important in tradiţia etică occidentală, a fost executat (i s-a ordonat să sc sinucidă) pentru că nu-i respecta pe zeii Atenei.

Buddha şi Confucius

în mod similar, Buddha a pus la îndoială autoritatea brahmanilor din India. Cum? A discreditat importanţa cunoştinţelor acestora. Privilegiul castei brahmanilor depindea de prestigiul cunoştinţelor lor preoţeşti legate de religia vedică pe care barbarii arieni o aduseseră din stepă. Brahmanii erau autorităţi în sistemul de caste. Ei ştiau formulele sacre şi ritualurile eare legitimau puterea regilor. Cunoşteau, in primul rând, formulele precise pentru diverse

sacrificii de animale, piatra de temelie a veneraţiei vedice, mai ales marele sacrificiu al calului. În secolul al V-lea î.Hr., acestea se demodaseră in India de Nord, depăşită de societatea urbană din avalul fluviului Gange.

Conform poveştii, pentru a deveni Buddha, prinţul Siddhartha s-a alăturat altor bărbaţi care renunţaseră la aşteptările normale ale societăţii să aibă o familie, haine bune, o activitate respectabilă şi rodnică şi o reşedinţă urbană confortabilă. Aceşti oameni sfinţi sau asceţi, aşa cum putem să-i numim in termeni generali, căutau ceva diferit in viaţă. Asceţii se îndepărtau de societate pentru a trăi în afara satelor şi oraşelor. Puneau la îndoială valoarea tradiţiilor religioase vechi, preferând să caute în mod direct sensul vieţii. Asceţii preţuiau privaţiunile fizice (precum celibat, foame sau frig) şi rugăciunile permanente, considcrându-le drumuri către puterea şi descoperirea spirituală. În cele din urmi, o astfel de renunţare îi va inspira pe căutătorii din multe religii de exemplu, pe călugării creştini şi sufiţii musulmani , dar fenomenul sfinţilor rătăcitori care renunţă la confortul civilizaţiei pare să-şi aibă originile în India. În mod paradoxal, acesta este un semn al abundenţei. O viaţă de sărăcie şi rugăciune poate exista numai în societăţile în care oamenii au mâncare de dat. Căutarea spirituală, ca multe alte evoluţii culturale, a depins de un surplus agricol consistent.

După ce a trăit ani la rând ca un ascet rătăcitor, Siddhartha s-a aşezat sub un copac şi a meditat patruzeci şi nouă dc zile până a considerat că a descoperit soluţia pentru suferinţa umană. În calitate

de Buddha, el i-a învăţat pe alţii că soluţia era detaşarea. Oamenii suferă fiindcă îşi doresc lucruri. Ei suferă in incercarea de a le obţine, suferă in lupta de a le păstra şi în final, in mod inevitabil, suferă fiindcă le pierd. Soluţia budistă este să nu-ţi doreşti lucrurile din lumea aceasta. Budiştii privesc dincolo de plăcerile lumeşti pentru a transcende ego-ul, a abandona şinele şi pentru a căuta absorbirea in marea vâltoare unificatoare a vieţii.

Samsara, noţiunea indiană generală despre reîncarnare (şi transmigraţia sufletelor) a fost fundamentul gândirii budiste. Descoperirea lui Buddha a fost Calea cu opt braţe, care include meditaţie riguroasă, autodisciplină şi comportament ctic in orice lucru. Le-a predat metoda sa dc atingere a iluminării foştilor săi tovarăşi asceţi şi după aceea oricui îl asculta. Destul de straniu pentru noi, promisiunea supremă a iluminării budiste este scăparea din ciclul reîncarnării, care este perceput ca suferinţă. După ce atinge iluminarea, persoana nu se va mai reîncarna niciodată, ci mai degrabă se va dizolva în cosmos, într-o uniune fericită cu spiritul întregii vieţi. Asta înseamnă „să atingi nirvana".

Buddha nu avea timp pentru regi, sistemul de caste sau sacrificiile animalelor prescrise de brahmani. Predicând unitatea întregii vieţi, el era in principiu împotriva uciderii. Nu a susţinut răsturnarea regilor sau înlocuirea lor cu ceva diferit. Nu -l interesa deloc ceea ce puteau face brahmanii sau regii. Îi considera ¡relevanţi. învăţăturile sale s- au răspândit repede pe valea Gangelui, găsind adepţi mai ales in oraşe, printre grupurile urbane de negustori. Ca exerciţiu spiritual, Calea cu opt braţe era o misiune grea, ce

pretindea o dedicare totală. Nu era pentru oricine. Deoarece Buddha predase in primul rând o metodă, învăţăturile sale au fost preluate de monahism, instituţia istorică unde grupuri mari de bărbaţi şi femei funcţionau ca practicanţi avansaţi spiritual, în beneficiul întregii societăţi. Bărbaţii şi femeile care îşi dedică viaţa unor practici spirituale avansate trebuie în mod normal să fie susţinuţi economic de o comunitate precum, de exemplu, negustorii prosperi şi profesionişti din oraşele din nordul Indiei. Budismul a înflorit in mediul urban. În mai puţin de două sute de ani, multe oraşe din valea Gangelui deveniseră predominant budiste.

iar dacă nu s-ar fi întâmplat asta deja până în 321 i.Hr., Imperiul Maurya, creat în acel an, a desăvârşit răspândirea. Istoria Indici este caracterizată mai mult de regate aflate în conflict decât de imperii longevive. Imperiul Maurya, care a existat mai puţin de 150 de ani. este unul dintre cele două imperii locale mai mari şi mai rezistente din istoria indiană. Aproape toate urmele sale au dispărut de mult in peisajul arzător al Indiei. Puţine surse scrise au supravieţuit. Totuşi, cele care au rămas povestesc despre unul dintre cele mai extraordinare momente din istoria lumii, având budismul în centru.

Armata cuceritoare a lui Alexandru cel Mare ajunsese în vest până la valea fluviului Ind între anii 327-325 i.Hr. Deşi a zăbovit foarte puţin, probabil făcuse ravagii. Se pare că fondatorul Imperiului Maurya, Chandragupta Mori. a fost unul dintre mulţii conducători inspiraţi de cuceririle lui Alexandru, obţinând iniţial controlul asupra marelui regat Magadha din partea inferioară a fluviului Gange şi

apoi reuşind să domine militar alte regate. Se pare că armata mauryană era deosebit de marc şi de impresionantă. Includea mii de elefanţi care cărau platforme mobile cu arcaşi. Imperiul Maurya şi-a extins temporar influenţa asupra unei zone imense ce includea cea mai mare parte din Afganistan, Pakistan, India şi Bangladesh, dar era condus de o singură dinastie domnitoare, familia Mori. (Numele *maurya* vine de la Mori.) Imperiul familiei a atins cea mai mare întindere sub al treilea împărat, nepotul lui Chandragupta, Aşoka.

Domnia lui Aşoka a constituit nu numai apogeul teritorial al Imperiului Maurya, ci şi ceva mai semnificativ. Ştim despre acest lucru fiindcă Aşoka a pus să se graveze inscripţii în coloane de piatră şi le-a ridicat în toate zonele stăpânite de el. Conducătorii foloseau în mod obişnuit monumentele de piatră ca să-şi anunţe victoriile şi puterea uimitoare, dar Aşoka a făcut ceva diferit. În loc să se laude, Aşoka a invocat regrete şi căinţă pentru modul extrem dc brutal (şi prin urmare deosebit de eficient) în care cucerise regatul Kalinga in anul 261 î.Hr., ducând la moartea şi la strămutarea a sute de mii de oameni. Inscripţiile lui anunţau eă avea să conducă, dc- atunci încolo, respectând principiile budismului, renunţând pentru totdeauna la cuceririle sângeroase. Deşi era marcat de o direcţie budistă puternică, edictul lui Aşoka promitea practicarea liberă a tuturor religiilor în Imperiul Maurya, o măsură cu adevărat uimitoare într-o epocă în care o religie de stat avea acelaşi rol cu acela al unei mari armate permanente, ambele fiind cel dintâi fundament al conducerii imperiale.

Aşoka a promis să conducă Imperiul Maurya cu

toleranţă şi dreptate pentru toţi oamenii şi să respecte toate fiinţele vii. Le-a cerut supuşilor lui să i se alăture în reorganizarea imperiului pe principii etice. Mesajul a fost inscripţionat în mai multe limbi, inclusiv în greaca şi aramaica vorbite în regiunile nord-vestice adesea vizitate de străini precum Alexandru.

Iniţiativa lui Aşoka pare mult înaintea timpului său. Nu mai există nimic asemănător in istoria lumii până în secolul XX. Aşoka se adresa unei părţi considerabile din lumea civilizată, probabil cincizeci sau şaizeci de milioane de oameni aflaţi sub conducere mauryană. Totuşi, informaţiile noastre ce provin în întregime din mesajul lui Aşoka sunt complet teoretice şi nu ne spun nimic despre cum funcţiona această idee în practică. Ştim că Imperiul Maurya nu a rezistat mult după moartea lui Aşoka şi că în 184 î.Hr. marele experiment s-a terminat. Putem presupune că era mult mai greu să institui decât să visezi, însă nici un vis imperial din istoria lumii nu impune mai mult respect azi.

Visul imperial al Chinei a fost mai puţin ambiţios, însă mai durabil.

Familia domnitoare Zhou a continuat să-şi proclame Mandatul Cerului după anul 500 i.Hr., dar avea o influenţă limitată. Astfel, din 403 până in 221 i.Hr., istoricii chinezi vorbesc despre o perioadă a Statelor Combatante în care dinastia Zhou, în ciuda pretenţiilor imperiale, era doar un simplu participant. Totuşi, ideea unui mandat divin pentru a-i conduce pe toţi oamenii vorbitori de chineză nu a dispărut. Era împărtăşită de cele şapte regate similare aflate in război care moşteniseră o cultură politică şi o tradiţie

scrisă de la dinastia Shang.

Exista o diversitate considerabilă printre cărturarii care se considerau păstrătorii acestei tradiţii. Ei îndeplineau roluri de funcţionari, de rang inalt sau jos, în diversele regate războinice. Libertatea lor de gândire era încurajată de diversitatea oportunităţilor politice pe care le aveau, deoarece similaritatea limbii şi a culturii între cele şapte regate înlesnea deplasările de la unul la altul. Refuzând să fie reduşi la tăcere de un rege dezaprobator, cărturarii disidenţi pur şi simplu plecau, aşa cum puteau face filosofi ca Xenofan sau profeţi ca Buddha în sferele lor culturale. Rezultatul important, in contextul analizei pe care o facem asupra eticii sociale in istoria lumii, au fost aşa-numitele 100 de şcoli de gândire. În cele din urmă, cea mai semnificativă şcoală a fost confucianismul, care a devenit ideologia oficială a Imperiului Chinez la începutul erei noastre.

Confucius (dacă a existat) s-a născut probabil in jurul anului 550 i.Hr. El i-a servit pe conducătorii din mai multe state combatante in calitate dc cărturar şi birocrat – se pare că unul destul de nemulţumit, fără să fie neapărat cunoscut sau influent în timpul vieţii sale. Dacă faptele unei personalităţi istorice pe nume Confucius sunt greu de distins, semnificaţia numelui său este foarte limpede. Confucius reprezintă tradiţia clasică a alfabetizării, erudiţia şi serviciul guvernamental care s-au dezvoltat in Epoca Fierului războinică şi destrămată a Chinei. Mai mult, el reprezintă întreaga cultură clasică chineză deoarece este în mod tradiţional considerat autorul sau editorul celor mai venerate texte chinezeşti vechi. Abordarea confucianistă era etică in intregime.

Scrierile confucianiste apărute cu o jumătate de mileniu înainte de Isus din Nazaret includ textual regula de aur. Tratamentul uman al tuturor oamenilor a fost unul din primele principii confucianiste.

Confucius era obsedat de ordinea socială şi comportamentele adecvate, criticându-i aspru pe conducătorii care nu erau înţelepţi şi corecţi, principiali şi imparţiali. Mandatul Cerului depindea de calităţile morale ale conducătorului. Prin urmare, războaiele permanente dintre cele şapte regate puteau fi atribuite deficienţelor morale ale conducătorilor. Supuşii conducătorilor corupţi aveau dreptul să-i răstoarne. Acestea erau ideile demodate in China în vremea lui Confucius, insă el le sprijinea în totalitate. Definiţiile sale pentru comportamentul corect erau extrem de tradiţionale, patriarhale şi autoritare. Respectul, ascultarea, chiar *veneraţia* faţă de părinţi şi strămoşi constituiau comportamentul corect pentru oricine. Femeile trebuiau să asculte de bărbaţi, fraţii mai mici de cei mai mari. iar oamenii umili se supuneau celor superiori social, fără discuţie. Reuşita personală consta în îndeplinirea rolului social în cel mai bun fel. Controlul etic al ierarhiei şi patriarhatului era înrădăcinat in insistenţa cu care conducătorii şi nobilii trebuiau să respecte un standard mai ridicat decât oamenii umili. Doar străduindu-tc conştient să fii superior moral ajungeai potrivit pentru a deţine autoritate. Această idee, ce se regăseşte în toate marile tradiţii etice ale lumii, este rezumată în vechea expresie franceză *„la nobtesse oblige",* aristocraţia presupune obligaţii.

Păstrători ai unei vechi tradiţii scrise, birocraţii-

cărturari din China de mai târziu au folosit numele lui Confucius pentru cea mai valoroasă parte a acestei tradiții. De exemplu, volumele cu cele mai vechi poezii şi ritualuri chinezeşti i-au fost atribuite lui, deşi era evident că nu el le scrisese. Abordarea oficială era să-l consideri pe Confucius adevăratul culegător şi editor al acestor texte, transformându-l in păstrătorul imaginat al întregii tradiţii chinezeşti clasice. Termenul *confucianism* traduce cuvinte chinezeşti ce înseamnă „gândire intelectuală". Confucius a susţinut că abilitatea naturală (şi nu averea sau noblețea) era cca mai bună înzestrare pentru o carieră de cărturar. În cele din urmă, timp de mii de ani, avea să existe un examen la nivel naţional pe care trebuia să-l treacă oricine voia să lucreze in administraţia chineză. Confucius a propus ceea ce Occidentul a numit mai târziu aristocraţia talentului. Chiar şi femeile puteau intra in acest grup select, dar numai in condiţii extreme. În acest sens, volumul cu cele mai vechi poezii chinezeşti include una ce se intitulează „Carul cel iute" scrisă de o femeie, doamna Xu Mu. Pe lângă talentul de scriitoare, Xu Mu a fost o eroină a luptelor împotriva barbarilor nordici. A organizat apărarea regatului Wei în 660 î.Hr. după ce unchiul şi doi dintre fraţii ei nu reuşiseră.

În 221 i.Hr., gândirea intelectuală confucianistă era în ascensiune, dar învăţăturile etice nu însemnau nimic pentru dinastia Qin carc a prădat China dc Nord in acel an. Qin (pronunţat Chin) fusese demult un regat important. Capitala sa Chang'an fusese prima capitală dinastică Zhou cu opt sute de ani in urmă. Ocupa o zonă agricolă bogată şi un centru de

comunicaţii ce lega China de Nord de regiunile îndepărtate din sud şi vest. Influenţa stepei era puternică în Chang'an. Fiind unul dintre cele şapte state combatante, regatul Qin se bucura de o birocraţie puternică şi inovatoare formată din cărturari şi de o armată puternică. Aceasta este armata reprezentată de celebrii războinici de teracotă. Omologii lor adevăraţi au unificat Imperiul Chinez. în 221 i.Hr., forţele Qin au copleşit celelalte şase state combatante. Regele Qin a invocat Mandatul Cerului şi şi-a luat titlul Shi Huangdi, care însemna în mod explicit „împărat", nu doar „rege". El este amintit ca primul împărat care a condus întreaga Chină. Pentru mormântul său au fost modelaţi războinicii de teracotă, pentru a-l apăra veşnic. Mormântul aminteşte de cele construite de regii barbari din stepă (inclusiv unii regi Shang) care au sacrificat servitorii şi caii îngropaţi odată cu ei. Armata de teracotă este, de fapt, un substitut civilizat al batalioanelor dc servitori sacrificaţi.

Proiectul Qin a fost, din multe puncte de vedere, chinezesc prin excelenţă. Birocraţia mandarină Qin era puternică şi ambiţioasă, deşi nu foarte confucianistă. Cărturarii Qin obişnuiau să impună reguli stricte şi pedepse severe, nu neapărat omenia şi îmbunătăţirea sinelui confucianiste. În regatul lor războinic, mandarinii Qin dezvoltaseră metode de administraţie civilă precum recensământul, pentru a gestiona împărţirea pământului agricol. După 221 i.Hr., birocraţia dinastiei Qin s-a reprodus la nivel imperial, standardizând forma scrierii şi textele tradiţionale care circulaseră înainte de unificare. Pentru a lega şi mai strâns alfabetizarea de puterea

statului, cărţile aflate in posesie personală erau arse. Birocraţia Qin supraveghea lucrări publice imense, inclusiv canale, aproape 5 000 dc kilometri de zid de-a lungul graniţei de nord pentru a-i ţine departe pe ştim noi cine şi un sistem extins de drumuri pentru a încuraja comerţul şi a uşura guvernarea celor treizeci şi şase de provincii imperiale. De asemenea, dinastia Qin a avut grijă să aducă fostele familii domnitoare din celelalte şase state combatante la curtea imperială, pentru a-şi petrece zilele lăudându-l pe împărat în loc să conspire împotriva lui. Astfel, curtea imperială chineză a creat o aristocraţie locală. Totuşi, dinastia Qin a exagerat cu recrutările masive ale oamenilor de rând pentru armată şi lucrări publice. A fost răsturnată din interior după numai paisprezece ani. Cu toate acestea, Qin a fost cu adevărat începutul conducerii imperiale chineze. Numele China (Chin + a) provine de la Qin.

Dinastia Qin a fost înlocuită în 206 i.Hr. de familia Han, o nouă dinastie care a guvernat timp de patru secole. Ca mărime, durată si semnificaţie, China dinastiei Han poate fi comparată cu Imperiul Roman de Apus, oarecum contemporan cu aceasta. Comparaţia devine interesantă dacă luăm in considerare că, la apogeul lor, fiecare imperiu ştia despre existenţa celuilalt. Fiecare dispunea nu neapărat dc informaţii, cât mai ales de dovezi fizice convingătoare ale prezenţei celuilalt – in cantităţi mici de bunuri scumpe aduse de negustori, transportate de-a lungul Eurasiei, folosind ceea ce a devenit cunoscut, din motive evidente. Drumul Mătăsii. Atât dinastia Han, cât şi romanii, au adus laolaltă secolele de experienţă ale unei civilizaţii

extinse. Teritoriul pe care fiecare l-a cucerit nu era doar controlat, ci integrat în cele din urmă in fiecare imperiu. În acest sens, atât Imperiul Han, cât şi Imperiul Roman s-ar putea numi inclusive.

Mai mult. pe măsură ce se apropiau de anul 1 d.Hr., toate civilizaţiile din Lumea Veche dezvoltaseră deja învăţături etice complexe bazate pe principii morale universale care influenţează societăţile umane şi astăzi. Totuşi, aceste învăţături nu au pus capăt exploatării obişnuite, nemiloase, a unor oameni de către alţi oameni. Acesta a rămas un aspect obişnuit al vieţii civilizate.

Imperiile clasice din Orient şi Occident

Noile învăţături etice au influenţat imperiile *clasice.* stabilind modele culturale ce au fost imitate mai bine de o mic de ani mai târziu în regiunile lor din Eurasia. Dinastia Qin din China a fost urmată imediat dc dinastia Han care a adoptat oficial confucianismul. Cam in aceeaşi perioadă, societăţile elenistice din Mediterana de Est erau înghiţite de puterea crescândă a Romei care, în cele din urmă, a adoptat creştinismul.

Roma a luat naştere ca unul dintre oraşclc-stat din apropiere de Marea Mediterană. Romanii şi vecinii lor fuseseră afectaţi de influenţa îndelungată a popoarelor mării, precum grecii şi fenicienii. Oraşele-stat din sudul Greciei şi oraşele-stat etrusce la nord au limitat aspiraţiile teritoriale romane până când barbarii celţi i-au distrus pe etrusci pe la 390 I.Hr. După aceea, romanii şi-au început lunga expansiune militară încununată de succese nebuneşti. Mai întâi, au cucerit alte populaţii vorbitoare de latină din

centrul Peninsulei Italice şi le-au recrutat bărbaţii în armata romană. Apoi, au cucerit oraşele-stat vorbitoare de greacă din sudul peninsulei şi, în 264 i.Hr., au început o serie de războaie împotriva Cartaginei, un puternic oraş-stat de pe coasta africană.

Cartagina era principalul oraş-stat al fenicienilor, cei mai valoroşi dintre popoarele mării. Alfabetul fenician a evoluat in cele din urmă in cel folosit de noi astăzi, dar fenicienii nu au lăsat alte moşteniri culturale relevante. Cartagina a fost puterea maritimă dominantă în centrul şi vestul Mării Meditcranc. Pentru a o ataca, romanii au trebuit să construiască o flotă pe care au folosit-o în trei războaie care au durat aproape un secol, mai intâi pentru a cuceri Sicilia, apoi pentru a-i anihila pe cartaginezi, executând toţi bărbaţii şi luând ca sclavi femeile şi copiii. Într-unui dintre aceste războaie, Hannibal a invadat Peninsula Italică cu o armată cartagincză adunată in Spania, ajunsă celebră deoarece a traversat Alpii cu elefanţi. între timp, romanii invadaseră Grecia (unde au distrus, in trecerea lor, vechiul oraş Corint) şi au ocupat întregul târm estic al Mediteranei. Cuceririle romane nu s-au oprit aici. în cele din urmă, romanii vor transforma Mediterana într-un lac roman şi vor înghiţi mare parte din vestul Europei.

Puterea militară romană impresionează. Fără îndoială, aceasta era măndria cea mai mare a romanilor. Discuţiile despre succesul Romei in război deseori fac referire la magnificele sale legiuni, infanteria concentrată din Epoca Fierului – recrutaţi, antrenaţi, echipaţi, aprovizionaţi,

întreţinuţi şi folosiţi ca o maşinărie ce mergea ca unsă. Romanii aveau geniul ingineriei şi creării sistemelor de orice fel, iar maşinăria lor de război era un bun exemplu. Rezultatul a fost un stil de luptă asemănător cu al chinezilor, fără eroisme extravagante, dar de o eficacitate ucigaşă. Implicarea totală a romanilor in pregătirea războiului constituie o altă parte din formula de succes. Cucerirea era extrem de populară printre populaţie şi foarte profitabilă. întoarcerile triumfătoare ale generalilor romani victorioşi carc aduceau prăzi şi sclavi erau ceremonii publice pline dc extaz. Prada şi oamenii capturaţi in urma fiecărei cuceriri le alimentau pc următoarele. Victoria în război, despre care se credea că reflectă favorurile zeilor, a fost mereu o sursă dc prestigiu politic. (Zeii originali romani, precum cei greci, preţuiau câştigul mai presus de orice.) Chiar şi împăraţii lară rezultate militare aveau de obicei atitudinea unui comandant militar dc temut. Imperiul Roman a reflectat. într-o marc măsură, cultul războinicului care a caracterizat majoritatea societăţilor apărute după culegătorii nomazi, mai ales în Occident.

Prin comparaţie, in China dinastici Han cultul războinicului avea un rol mai puţin important. E adevărat, dinastia Han a extins Imperiul Chinez şi a menţinut ordinea internă cu o armată vastă, similară, in ansamblu, cu legiunile romane. Cel mai mare conflict susţinut al armatei Han era cu barbarii din stepă, care pândeau mereu dc-a lungul frontierei de nord. în jurul anului 1 i.Hr., exista o populaţie pe nume Xiongnu printre care s-a dus să locuiască legendara frumusețe Wang Zhaojun. împotriva

Xiongnu, dinastia Qin începuse tradiţia îndelungată, dar niciodată foarte eficientă, a construirii zidurilor de apărare la graniţă. Dinastia Han a ridicat alte ziduri. Acţiunile militare ale dinastiei Han împotriva Xiongnu i-au respins in cele din urmă, creând o reacţie in lanţ în regiunea de vest, de-a lungul stepei, până in Europa. La mii de kilometri depărtare, şirul de piese domino în cădere a împins hunii din stepă să atace Imperiul Roman. (De fapt, hunii şi Xiongnu erau înrudiţi, fiind poate acelaşi popor.) Forţele Han au extins pentru prima oară imperiul către Marea Chinei de Sud. iar cuceririle lor au fost permanente. Mai mult, dinastia Han şi-a extins controlul militar în vest de- a lungul Drumului Mătăsii. Centrul puterii Han delimita teritoriul ocupat permanent, de atunci, de etnici chinezi. Astăzi, numele *Han* defineşte această etnicitate. Cheltuielile militare ale dinastiei Han erau destul de mari ca să cauzeze revolte interne serioase şi să conducă la răsturnarea dinastici. Totuşi, războiul şi cuceririle nu i-au caracterizat ideologie pe cei din dinastia Han. Împăraţii Han nu au călcat aproape niciodată pe câmpul de luptă şi nici nu au pretins că o făcuseră.

Centrul economic şi demografic al Chinei dinastiei Han se afla in regiunile nordice şi centrale – valea Fluviului Galben care formaseră înainte cele şapte state combatante. Deşi exista cu siguranţă diversitate, marea majoritate a supuşilor dinastiei Han împărtăşeau o limbă scrisă şi, într-o măsură mai mică, o limbă vorbită. Acest sentiment de rudenie a contribuit la succesul domniei dinastiei Han. Treptat, aceasta şi-a extins controlul spre sud în bazinul fluviului Yangtze, care in cele din urmă a devenit

centrul Chinei, şi dincolo de el.

Pe de altă parte, Roma conducea mai *mult* ne-romani. Cultura romană timpurie definită de limba latină – era împărtăşită unanim doar în centrul Peninsulei Italice. Prima etapă a expansiunii romane a avut loc printre aceşti vorbitori de latină, dar, după aceea, romanii au fost străinii agresori oriunde se duceau. Cel mai adesea, ei soseau pe mare. În timp, au asimilat populaţiile supuse politic prin extinderea cetăţeniei romane, dar aceasta nu a reprezentat la început o afinitate culturală profundă. Controlul roman depindea în mod necesar mai mult de forţa militară decât controlul exercitat de dinastia Han, care se baza mai degrabă pe afinitate culturală şi ideologie comună, actualizând Mandatul Cerului.

Imperiul Roman a asimilat civilizaţia elenistică şi a adoptat tradiţiile greceşti, literatura şi religia greacă. Greaca era limba vorbită pc străzile Imperiului Roman dc Răsărit. Orientarea intens urbană şi publică a vieţii romane era tipică pentru oraşele-stat mediteraneene. Imperiul Roman era, Ln esenţă, o reţea de oraşe, legate sistematic de drumuri şi poduri superb construite, susţinute de apeducte lungi, străbătute de canalizări subterane. „Cetăţean", care. literal, însemna locuitor într-un oraş, era numele pe care romanii ¡1 dădeau bărbaţilor care aveau apartenenţă politică în imperiu. Ga şi civilizaţia, cetăţenia era definită de oraşe.

Oraşele romane – cu forul civic, templele, teatrul, amfiteatrul, termele, monumentele şi numeroasele spaţii publice pentru tot felul de întâlniri şi spectacole, precum intrecerile gladiatorilor şi cursele de care trebuie să fi fost lacuri mult mai

spectaculoase decât alternativele lor mai aşezate din Imperiul Han. Roma însăşi era un oraş plin de viaţă complex, cu o populaţie de peste un milion de locuitori. Chang'an şi Luoyang, capitalele Han, reprezentau o jumătate sau o treime din aceasta şi erau monotone prin comparaţie. în ciuda existenţei unor oraşe mari. China dinastici Han era în mod copleşitor agricolă, iar viaţa socială era caracterizată mai degrabă de îndeletniciri domestice. Cele mai mari construcţii din China dinastiei Han erau palatele celor bogaţi, care erau de fapt versiuni mai mari şi mai elegante ale unei case normale. În comparaţie cu tavernele, bordelurile şi extravaganta viaţă publică din reţeaua urbană mediteraneană din Roma, oraşele dinastiei Han erau mai puţin amestecate şi poliglote, mai întinse, mai orientate spre regiunea agricolă înconjurătoare. Cu străzile extrem de largi bătute de vânt, părăsite în iernile reci şi vecinătăţile lor cu porţi încuiate după căderea întunericului, oraşele Han par mai conservatoare decât cele romane.

Atât societatea romană, cât şi cea a dinastici Han erau extrem de patriarhale. Termenul *patriarh* este, bineînţeles, dc origine romană, iar patriarhatul este un principiu esenţial al confucianismului care a devenit ideologia oficială a dinastici Han. Atât fondatorii Romei, cât şi cei ai Imperiului Han exercitau un control absolut asupra tuturor membrilor familiei lor, mai ales asupra femeilor. Femeile din clasa superioară puteau învăţa să scrie şi să citească atât la romani, cât şi în dinastia Han. În ansamblu însă, ambele societăţi erau caracterizate de idealuri despre dominaţia masculină explicită, autoritară,

aproape absolută şi de restricţiile aspre aplicate activităţilor şi mişcărilor femeilor in afara sferei domestice. Acestea fiind spuse, trebuie să adăugăm că vieţile femeilor din epoca romană şi a dinastiei Han — in general doamne aristocrate care se deosebeau prin faptul că dădeau naştere unor bărbaţi faimoşi — sunt documentate istoric mult mai bine decât ale predecesoarelor lor. Uneori, putem găsi femei care s-au distins prin ele însele. Să o luăm ca exemplu pe Antonia, o aristocrată romană care a trăit intre 36 î.Hr. şi 37 d.Hr. Aceasta avea proprietăţi în Peninsula Italică, Grecia şi Egipt. A fost nepoata împăratului Augustus, cumnata împăratului Tiberius, mama împăratului Claudius, bunica împăratului Caligula şi străbunica împăratului Nero. A avut o sclavă supranumită Caenis, de asemenea numită Antonia, care era probabil mai interesantă decât stăpâna sa. Aparent, Antonia Caenis era o prizonieră de război şi nu o servitoare, ci mai curând o secretară alfabetizată.

După ce a fost eliberată, Cacnis a devenit concubina împăratului Vespasian până la moartea ci în 75 d.Hr.

O altă axă socială de putere in ambele imperii clasice era calitatea de *senior* care, la fel ca patriarhatul, este un cuvânt de origine romană. Bărbaţii in vârstă, în special *pater familias,* „cap al familiei", erau în poziţia supremă, iar fetele cele mai mici erau puse pe ultimul loc. În ambele imperii, fetelor nici nu li se dădeau prenume oficiale şi erau cunoscute prin porecle. Mamele şi bunicile impuneau respect prin vârsta lor, deşi mult mai puţin decât bărbaţii adulţi. În China, mai ales, ordinea naşterii intre fraţi era o formă de ierarhie aplicată in mod

obişnuit in viaţa de zi cu zi. Te adresai diferit fratelui tău, de exemplu, dacă era mai mare ea vârstă. Dacă unchiul tău se născuse înaintea tatălui tău. trebuia să i te adresezi cu un respect mai mare. Ordinea de vârstă a fraţilor este încă recunoscută în mod obişnuit in termenii elementari de rudenie în limbile modeme chinezeşti; esenţial în aceeaşi măsură este şi dacă un anume unchi, mătuşă sau văr provine din partea tatălui sau din partea mamei, ceea ce ii face în mod tradiţional mai puţin importanţi.

Aceste imperii clasice erau extrem de ierarhice şi dc autoritare. Din multe privinţe, ele nu reprezentau (ee ar părea azi) o conducere luminată.

Roma a fost monarhie până în jurul anului 500 i.Hr. şi după aceea a devenit *republică,* un alt cuvânt de origine romană. *Senatul* roman, care a dat numele pentru instituţiile de conducere din toată lumea, era o adunare a bătrânilor bogaţi şi puternici. Celelalte funcţii romane de guvernare reprezentativă erau consulii şi tribunii care reprezentau binele comun, diferit dc cel al nobililor. Acestea au fost repede puse in umbră de o autocraţie relativ liberă odată ce imperiul a ajuns la dimensiunea sa maximă. Prin urmare, concentrarea explozivă de bogăţie şi putere a depăşit complet dezvoltarea instituţiilor de constrângere. în jurul anului 1 d.Hr., primul împărat roman, Augustus, a stabilit natura semidivină oficială a împăratului. Această natură era pusă la îndoială de cei apropiaţi împăratului. Pe lângă vestitele dezmăţuri ale libertinului impărat Nero, mortalitatea încăpăţânată a împăraţilor romani submina in mod constant imaginea divină. Din cei douăzeci şi doi de împăraţi care au condus Imperiul Roman la apogeul

său, cincisprezece au fost asasinaţi sau s-au sinucis. Fortuna, o zeiţă romană, era capricioasă şi avea un rang mai înalt decât împăratul. Îşi oferea adesea favorurile generalilor triumfători şi gărzilor de elită din cazărmile imperiale care au dominat imperiul la apogeul său.

Împăratul Han pretindea şi el că are o relaţie specială cu Cerul, dar era una mai condiţionată. Conform ideilor oficiale, scopul principal al împăratului era ca poporul său să prospere. Totuşi, acest lucru nu avea nimic de-a face cu încurajarea acestora pentru a-şi căuta propriul destin. În schimb, călăuzită de o tradiţie complexă de gândire politică şi socială pe care cărturarii chinezi au studiat-o şi au interpretat-o secole la rând, vasta birocraţie din Imperiul Han dorea să specifice detalii despre cum ar trebui să se desfăşoare viaţa şi munca sub ceruri. În practică, ei erau foarte departe de capacitatea dc a microadministra viaţa din imperiu. Au început cu un model foarte centralizat, care însemna, pe scurt, că delegaţii din capitală guvernau provinciile in numele împăratului. După patru sute de ani de conducere a dinastiei Han, această centralizare sc erodase, ceea ce însemna că, in practică, autocraţii locali încă guvernau in numele împăratului, dar nu mai erau controlaţi de el. Fie că erau delegaţi pe baza meritelor sau erau beneficiari norocoşi ai patronajului local, se presupunea că funcţionarii care au guvernat China in timpul dinastiei clasice Han erau mai mult sau mai puţin cărturari. Modelul conducerii mandarine, atât de strâns legat de alfabetizare, a devenit un aspect permanent al tuturor imperiilor chineze ulterioare. Nu este întâmplător că limba

oficială naţională din China se numeşte astăzi mandarină.

Cărturarii chinezi, mai ales cei care deveneau mandarini, erau aproape toţi bărbaţi. Însă poate cea mai influentă literată timpurie a fost o intelectuală din timpul dinastici Han, pe nume Ban Zhao, care s- a născut cam în aceeaşi perioadă cu romana Caenis. Ban Zhao provenea dintr-o familie de cărturari. Era fără îndoială alfabetizată la vârsta de paisprezece ani, când părinţii săi i-au dat-o drept soţie unui bărbat mult mai în vârstă. Moartea lui i-a permis să-şi continue activitatea intelectuală. Ban Zhao s-a remarcat prin finalizarea istoriei oficiale a dinastiei Han începută de tatăl său. A devenit consilieră de încredere a familiei imperiale şi bibliotecara curţii imperiale, pregătind şi supervizându i pe angajaţi, printre care şi bărbaţi. Ban Zhao a studiat astronomia şi matematica. A scris poezii, polemici, comentarii şi o carte pentru fiicele ei, intitulată *Lecţii pentru femei,* care se mai citea la o mie de ani după moartea sa, în 116 d.Hr.

Sfaturile ei erau in mare parte convenţionale: să-ţi serveşti cu umilinţă soţul. Să nu încerci să ieşi in evidenţă sau să străluceşti. Când ci moare, să nu te recăsătoreşti. Mai important, ea insista ca fetele din familii bune să fie educate. Chiar dacă motivul invocat de ea era „pentru a-şi servi mai bine bărbaţii", poziţia ei era neobişnuită. Ban Zhao dădea sfaturi şi familiei regale despre „artele din dormitor", nu ca o practicantă, ci ca una care studiase „Dao despre iubire" care semăna puţin cu Kama Sutra. Scopul era să îmbunătăţească sănătatea prin „unirea esenţelor", echilibrând yinul şi yangul. Plăcerea

femeii era o parte esenţială a acestui proces.

În sfârşit, Ban Zhao a avut o strămătuşă pe care nu a întâlnit-o niciodată, dar a cărei amintire probabil a inspirat-o. Mătuşa ei fusese consoartă imperială, un rang de nivelul trei, sub soţie şi concubină, dar şi intelectuală, şi poctă. În anul 19 i.Hr., pasiunile împăratului s-au îndreptat spre două dansatoare pe care le-a promovat la rangul de concubine principale.

Atât împărăteasa, cât şi strămătuşă lui Ban Zhao, obiectaseră. Au fost acuzate că au făcut vrăji noilor concubine favorizate şi au fost alungate de la curte. Strămătuşă lui Ban Zhao făcuse o pledoarie spirituală în apărarea ci, folosind conceptele confucianiste. Impresionat, împăratul a iertat-o, dar aceasta a părăsit curtea pentru a o însoţi pe împărăteasa exilată.

Accentul chinezesc pus pe birocraţia civilă era diferit de abordarea romană directă care depindea mai mult de alianţele cu elitele locale şi adesea nu se atingea de provincie. Pe de altă parte, romanii au codificat legea, creând coduri oficiale cuprinzătoare pentru a înlocui legea tradiţională cutumiară. Aceasta a fost o inovaţie şi o reuşită romană, celebrele legi ale lui Hammurabi nefiind un cod cuprinzător.

Agricultura din epoca Han se baza pe o ţărănime liberă. La inceput, imperiul taxa direct gospodăriile ţărăneşti. Atunci când aristocraţii locali latifundiari au dobândit influenţă, i-au transformat pe ţăranii fermieri în arendaşi fără pământ pe vastele lor proprietăţi. În ce priveşte taxele, aristocraţii care deţineau pământ au găsit modalităţi să nu le plătească. De asemenea, au cooptat treptat puterea imperială in provincii. încet, centrul imperial şi-a

pierdut influența și, la începutul erei noastre, eșecurile agricole au dus la o întrerupere de paisprezece ani în domnia Han. întreruperea a fost inițiată dc un împărat parvenit., Wang Mang, care a domnit din anul 9 până in anul 23 d.Hr. și a redistribuit pământul țărănimii. Fluviul Galben și-a schimbat cursul in timpul domniei sale, cauzând dezastre uimitoare. Bineînțeles. Wang Mang a pierdut Mandatul Cerului.

În secolele următoare din domnia dinastiei Han, revoltele continue ale țărănimii au subminat imperiul. Sichuan, provincie întinsă și bogată, un ținut aproape izolat, a fost la un pas de a se separa de imperiu. Diversele mișcări ale țărănimii chinezești din această perioadă corespundeau ideilor și imaginilor tradiționale, fiind adesea organizate dc daoiști. Spre deosebire de confucianism, daoismul reprezenta latura mistică, „sălbatică", a gândirii spirituale chineze – în acest caz credința în dreptatea socială. Rebelii din timpul dinastiei Han târzii, care își legau o pânză galbenă în jurul capului, ca un fel de uniformă, credeau că foametea din provincie reprezenta un eșec al domniei împăratului, o anulare a Mandatului Cerului. Revoltele lor persistente au răsturnat până la urmă dinastia, dar acest lucru nu a adus triumful pe care il visau. Un timp după aceea, nu a mai existat nici un împărat, iar autocrații locali aveau puterea supremă.

În multe părți din Imperiul Roman orașele erau insule romane într-o provincie care nu era foarte romanizată în ce privea obiceiurile și limba. Evident că Peninsula Italică era cea mai romanizată, iar jafurile din imperiu îmbogățiseră centrul acesteia.

Una dintre „bogăţii" era o marc populaţie de sclavi ne-romani. Agricultura în zona centrală romană era bazată pe sclavie mai curând decât pe şerbie, în care şerbii erau ţărani legaţi de pământ. Înfiinţând plantaţii de sclavi, romanii urmau modelul mai amplu al societăţilor mediteraneene influenţate de elenism. Cuceririle romane au transformat sute de mii de captivi de război în sclavi aduşi în Peninsula Italică pentru a munci pe plantaţiile comerciale. Echivalentul roman al revoltelor chinezeşti ale ţăranilor împotriva dinastiei Han a fost răscoala sclavilor condusă de gladiatorul Spartacus in 73-71 i.Hr. şi o revoltă a sclavilor, puţin mai târziu, in Sicilia.

Adunând şi consolidând progresele civilizaţiei pe parcursul unui mileniu – atât în est, cât şi in vest, la marginile opuse ale Eurasici imperiile clasice au creat paradigme culturale, modele ce sunt în continuare imitate. Ele reprezintă realizări foarte artistice şi intelectuale care definesc lumea noastră. Pe de altă parte, au întruchipat deficienţele majorităţii societăţilor apărute după culegătorii nomazi: glorificarea războiului şi a războinicilor, ierarhiile sociale stricte şi inegalităţile, o concentrare extremă a averilor şi confuzia cronică a megalomaniei eu dreptul divin de a conduce. Imperiile clasice au permis conducătorilor să tortureze şi să ucidă pentru propriul amuzament. Noile sisteme etice ee simbolizau regula de aur au condamnat asemenea acte inumane fără a le preveni.

Sub Aşoka, Imperiul Maurya clasic din India a încercat să introducă echitatea şi toleranţa în mod oficial, ajungând până la a renunţa la războaiele de

cucerire, însă imperiul lui nu a rezistat la fel de mult ca altele. Etica confucianistă a devenit doctrina oficială a guvernării imperiale chineze care o putea interpreta, aplica sau ignora după cum dorea. În general, stăpânirea imperială era etică numai când le convenea conducătorilor. Imperiul Roman timpuriu nu era împovărat de o ideologie conducătoare etică, religia sa oficială, de tip politeistă, încuraja nimicirea dușmanilor, până când, în sfârșit, a devenit creștin.

Legături transcontinentale

Organizând economiile de piață la marginile de est și de vest ale Eurasiei, imperiile clasice au stimulat legăturile transcontinentale.

Drumul Regal al Imperiului Persan acoperise o bună parte din traseu. Stepa eurasiatică legase estul și vestul încă de la domesticirea cailor. Sciții, barbari din stepe, colindau din vestul îndepărtat al Ucrainei până in estul îndepărtat al graniței moderne a Chinei. Se deplasau cu ușurință, iar mormintele lor conțin mătase veche de două mii de ani păstrată de permalrost.

Alți intermediari între est și vest au fost sogdienii care vorbeau o limbă iraniană și trăiau înconjurați de deșerturi la est de Marca Arai unde fluviul Amu Daria se revarsă anual datorită dezghețului de pe versanții munților Himalaya, formând o oază mare de agricultură irigată vestită pentru strugurii ei, ca și pentru caii și dansatoarele ei. (De atunci, clima uscată și utilizarea apei de către oameni aproape că au secat Marea Arai.) Regiunea fluviului Amu Daria a constituit cea mai apropiată formă a civilizației occidentale față de China. Se afla la jumătatea drumului între Imperiile Roman și Han. între regiunea

fluviului Amu Daria şi capitala chineză din Chang'an se întindeau vaste ţinuturi de deşert. O expediţie Han a traversat deşertul, a găsit posibilităţi bogate dc partea cealaltă şi a iniţiat un proiect sistematic şi de lungă durată pentru a lega China de Asia Centrală, un coridor de transport sub protecţie militară, ce se întindea dc la Chang'an până în regiunea fluviului.

În jurul anului 1 i.Hr., rezultatul a fost Drumul Mătăsii. Numele este una dintre etichetele eronate, dar de neînlocuit care trebuie explicate cu grijă. *Drumul Mătăsii* este o denumire modernă. Nu a fost, de fapt, niciodată vorba de un singur drum, ci mai curând dc o reţea de drumuri ce traversa Asia, legând estul şi vestul. Comerţul sc desfăşură in etape, nu acoperea niciodată (decât mult mai târziu) întreaga distanţă dintre est şi vest. Nimeni (din câte ştim) nu a parcurs tot drumul din Roma antică până la Chang'an sau viceversa. Deşi mătasea era principala marfa, comerţul est-vest includea multe alte bunuri. Chinezii erau interesaţi in mod special să obţină cai din Asia Centrală. Era un interes militar, fiind motivul principal pentru care au creat coridorul dc transport. Interesul Imperiului Roman era mătasea chinezească ce se vindea in centrele comerciale din Siria. Atât de multă mătase a ajuns la aristocraţii romani încât moraliştii au denunţat-o. (iMătasea pură dezvăluia prea multe! Era totuna dacă o femeie umbla dezbrăcată!)

O altă preocupare, deoarece Roma nu producea nimic comparabil in schimb, era cantitatea de aur ce se revărsa în est pentru a cumpăra mătasea. Sticlăria romană era cea mai rafinată din lume, dar delicatele obiecte din sticlă nu erau uşor dc transportat mii dc kilometri de către un animal de povară. Din fericire

pentru exportatorii dc sticlă romană, cucerirea Egiptului din anul 30 î.Hr. le-a oferit negustorilor romani legături maritime cu India şi dincolo de ea. Un echivalent maritim al Drumului Mătăsii a inceput să funcţioneze de-a lungul coastei de sud a Asiei către şi dinspre China. Astfel se explică de ce arheologii au găsit sticlărie romană în provincia Guangdong (iniţial denumită Canton), poarta deschisă a Chinei spre Marea Chinei de Sud.

Eurasia dezvoltase un sistem comercial. Negustorii arabi traversau intre Arabia şi coasta de vest a Indiei in micile lor veliere, numite *dhow,* capabile să navigheze pe mare. între timp, coasta de est a Indici era deja legată dc Malaysia prin negustorii indieni şi malgaşi (şi prin cei arabi). Aceştia duceau idei indiene religioase şi politice în Asia de Sud-Est, transformând strâmtoarea Mal acea în cel mai important centru comercial al lumii. Negustorii chinezi se ocupau de ultima parte, din Malaysia până in Guangdong.

Apoi, dinastia Han a pierdut controlul şi Imperiul Chinez s-a fragmentat un timp. Roma a început de asemenea să decadă. Aristocraţii romani care cumpărau mătase au dispărut. Ca rezultat al acestor schimbări, analizate în detaliu în următorul capitol, comerţul pe ruta est vest a intrat in declin în toată Eurasia. între timp, împreună cu mărfurile, mesajele unor noi religii universale au început să circule. în secolele următoare, cele mai importante religii etice ale lumii vor ocupa un loc central ca principii de organizare. Zoroastrismul fusese prima religie etică cu o largă popularitate şi semnificaţie politică. Era însă specific persană şi nu s-a răspândit, iar diseminarea a fost esenţială pentru ceea ce vom

numi religiile lumii. Budismul a fost un călător neobosit, dar cei mai mari călători dintre toţi au fost creştinismul şi islamul.

6.

LUMEA CREDINŢEI

Declinul imperiilor clasice a slăbit legăturile care începuseră să unească Eurasia de la est la vest. Elitele imperiale din Roma şi din China dinastiei Han iniţiaseră comerţul transcontinental cu mărfuri de lux. Re măsură ce urbanismul roman şi cel din dinastia Han şi-au pierdut din importanţă, legăturile transcontincntale au devenit mai dificile. Între timp. noi sisteme dc credinţe etice au dobândit roluri mai proeminente, răspândindu-se de-a lungul rutelor comerciale, departe de locurile lor dc origine, pentru a deveni religii ale lumii. în centrul fiecăreia se regăseau principii de bază care promiteau să

reorganizeze viaţa pc Pământ în jurul regulii de aur a tratamentului etic faţă de toţi oamenii.

Isus din Nazaret, a eărui naştere defineşte începutul erei noastre, era considerat de discipolii săi Fiul lui Dumnezeu, un mântuitor denumit Hristos sau Mesia. Câteva referinţe din vremea sa (din afara tradiţiei creştine) confirmă că Isus a fost şi o figură istorică, un sfânt evreu pe care romanii l-au considerat periculos şi pe care l-au executat prin răstignire. Răstignirea era o moarte lentă şi chinuitoare ce le revenea de obicei criminalilor precum cei doi delincvenţi care au fost executaţi alături de Isus. Romanii au încercat să-l înjosească, însă s-a întâmplat exact opusul. Discipolii săi evrei au crezut că el a înviat din morţi şi s-a înălţat la ceruri, dovedind că era Mesia. Apostolii lui au fondat o religie care în cele din urmă s-a răspândit în toată lumea.

Şase sute de ani mai târziu, începând la câteva sute de kilometri în sud, Mahomed şi discipolii săi au iniţiat un proiect religios concurent. Mahomed şi Isus aveau rădăcini culturale comune. De exemplu, îngerul care in credinţa musulmană i se arată lui Mahomed şi îi dă Coranul este arhanghelul Gabriel. în tradiţia creştină, arhanghelul Gabriel vesteşte naşterea lui Isus. Atât islamul, cât şi creştinismul, împreună cu iudaismul, îl consideră pe Avraam părintele tuturor neamurilor. În tradiţia musulmană, Avraam a construit Kaaba. destinaţia pelerinajului anual la Mecca, înfăţişată în ilustraţia dc la începutul acestui capitol. De asemenea, musulmanii il consideră pe Moisc un mare profet, urmat de Isus, ultimul mare profet înainte de Mahomed.

Metaforic, dar neîndoielnic, islamul, creştinismul şi iudaismul, uneori denumite religiile avraamice, sunt înrudite. Nu este surprinzător că au devenit rivale, fiind atât de similare – profund etice şi patriarhale. Astăzi, o treime dintre noi suntem creştini şi un sfert suntem musulmani, acestea două fiind credinţele mondiale dominante. (Iudaismul are prea puţini adepţi pentru a fi comparabil şi nici nu caută convertiţi.) Acest capitol se concentrează pe dezvoltarea creştinismului şi islamului, mai ales intre anii 500 şi 1000 d.Hr. În aceşti ani, budismul, cea de-a treia religie a lumii, s-a răspândit în estul Asiei şi i-a redefinit culturile.

Creştinismul

Creştinismul a apărut în Imperiul Roman, dar nu *din* acesta. Pc lângă venerarea zilnicâa unor modeste spirite comune, religia romană la zenitul său a inclus un panteon dc zeităţi de fapt, panteonul grec pe care romanii l-au adoptat cu totul, dând fiecărui zeu grec un nume in latină, astfel că Zeus a devenit Iupiter. Atena a devenit Minerva şi aşa mai departe. Creştinismul a apărut în Palestina ocupată de romani, printre evreii vorbitori de aramaică. Răstignirea lui Isus a simbolizat profund relaţia de opoziţie a creştinismului faţă de puterea imperială romană. Timp de secole după aceea, credincioşii creştini şi-au dramatizat opoziţia, căutând martiriul in mâinile autorităţilor romane, ea o imitare a lui Isus.

Creştinismul s-a dezvoltat şi în cele din urmă s-a răspândit în toată lumea romană. Isus le predicase în aramaică numai evreilor. Primii săi discipoli au constituit de fapt o sectă disidentă a iudaismului. Numai când mesajul creştin a început să fie

diseminat în greacă s-a răspândit mai mult printre populaţiile urbane neiudaice din Imperiul Roman de Răsărit. Precum budiştii, creştinii dispreţuiau prestigiul social şi căutau o realitate transcendentă. Mai mult decât budiştii însă, creştinii au inversat semnele prestigiului mondial, proclamând că „cei din urmă vor fi cei dintâi" în împărăţia lui Dumnezeu. Autorităţile imperiale au interzis creştinismul pe motiv că era ameninţare politică.

Precum zoroaştrii, creştinii s-au concentrat pe comportamentul etic al oamenilor într-o luptă cosmică a binelui împotriva răului. Nimeni nu era considerat superior sau mai demn decât oricine altcineva. Care a fost profesia Fiului lui Dumnezeu? Tâmplar, o ocupaţie respectabilă, dar niciodată preamărită. Precum budiştii, creştinii primeau pe toată lumea în mijlocul lor, inclusiv pe cei înrobiţi şi pe cei săraci. Nu numai că averea şi luxul nu erau importante pentru caracterul divin creştin, ele erau de fapt un obstacol pentru el. Ca şi in budism, femeile au participat la cultul creştin de la început, o diferenţă faţă de tradiţia iudaică. Mesajul creştin trebuie să fi exercitat o influenţă puternică printre plebeii urbani din Imperiul Roman sclavagist în care împăratul era oficial o fiinţă divină. Nimic altceva nu poate explica felul in care creştinismul s-a răspândit atât de mult în ciuda dezaprobării romane constante, chiar dacă represiunea directă a fost mai curând o excepţie decât o regulă. Creştinii venerau în secret, dar nu in mormintele subterane denumite catacombe, după cum spune legenda.

Autorităţile romane au ucis sute de creştini, dându-i inclusiv de mâncare leilor in spectacole publice

oferite ca distracţii dc sărbători. Astfel, o tânără romană pe nume Perpetua a fost executată in Cartagina romană împreună cu alte persoane pentru a celebra ziua dc naştere a împăratului în jurul anului 203 d.Hr. Perpetua era bogată, căsătorită şi alăpta un copil in vremea aceea. Relatarea martiriului său a devenit un important text creştin timpuriu care a circulat pe scară largă in lumea romană. Se spune că tatăl Perpetuei a implorat-o să renunţe la credinţa ei, insă ea a refuzat, sfidându-i autoritatea patriarhală. O sclavă creştină pe nume Felicitas a fost martirizată în cadrul aceluiaşi spectacol. Felicitas fusese gravidă, dar a născut la timp pentru a fi martirizată alături de Perpetua.

Altă vestită martiră creştină timpurie a fost Agnes din Roma. Ea a fost denunţată drept creştină, în 304 d.Hr., de către un peţitor respins. Autorităţile romane au condamnat-o să fie târâtă goală pe străzi până la un bordel unde castitatea ci mândră a fost sfidată. Conform legendei, părul martirei a creseut instantaneu pentru a-i acoperi goliciunea în timp ce mergea in ruşine pe străzile Romei. În plus. Dumnezeu L-a orbit pe violatori. Există dovezi arheologice ale execuţiei ci şi a venerării ulterioare imediate. Numele ei a fost mereu repetat după aceea ca unul dintre cele şapte nume de femei din liturghia catolică. O bucată din craniul ei este încă păstrată ca relicvă sacră.

Treptat insă, creştinii au câştigat teren, iar numărul lor era in creştere in acesti ani. Ascensiunea lor era vizibilă pentru oricine intra in marile săli dc adunare creştine numite bazilici, care s-au înălţat în oraşele romane. Aceste structuri, primele biserici creştine

construite cu acest scop. nu imitau templele romane cu altarele lor întunecate pline de fum pentru sacrificii, ci mai curând curţile interioare romane destinate marilor adunări de oameni. Bazilicile aveau coloane interioare care susţineau un acoperiş înalt de-a lungul unui naos central, cu ferestre mari ce lăsau să intre lumina de sus. Bazilica a definit arhitectura de bază a bisericilor romano- catolice timp de o mie de ani. Unele bazilici puteau cuprinde o mie de credincioşi.

O legendă celebră despre împăratul Constantin descrie momentul când creştinismul a dobândit în cele din urmă aprobarea oficială în Imperiul Roman, în ajunul unei bătălii din 312 d.Hr., împăratul a visat că un simbol creştin (două litere greceşti ce semnificau Hristos) era cheia pentru victorie. El a adoptat simbolul pentru armata sa şi a câştigat bătălia, după care episcopii creştini au beneficiat de o scutire importantă de taxe. Numele *Constantin* este legat nu numai de dezvoltarea creştinismului in cadrul Imperiului Roman aflat în acel moment in decădere, ci şi dc împărţirea est vest care a devenit o parte din declinul acestuia. Constantin a dat numele său Constantinopolului (astăzi Istanbul), iar Constantinopolul a înlocuit Roma drept cel mai puternic oraş al imperiului. Constantinopolul a devenit capitala Imperiului Roman de Răsărit vorbitor de greacă şi aflat in ascensiune, devenit cea mai bogată regiune. Toate drumurile nu mai duceau la Roma.

Între timp, Imperiul Roman de Apus a continuat să decadă. Deoarece maşinăria dc război romană nu mai asigura prada din cuceriri, puterea imperială s-a diminuat. Oraşele romane din provinciile de vest au

început să răspundă mai puţin la directivele imperiale şi mai mult la influenţele locale. Controlul administrativ şi militar a scăzut, in parte din cauza populaţiilor barbare migratoare. Populaţiile care veneau din stepele curasiatice (hunii) au ocupat zone întinse de-a lungul fluviilor Rin şi Dunăre. Alţii (- goţii) s-au năpustit în Grecia, Peninsula Italică şi sudul Galiei. Alţii s-au mutat in Peninsula Iberică romană şi de acolo spre oraşele romane de pe coasta de nord a Africii. Aceştia erau vandalii a căror abordare a civilizaţiei este amintită prin cuvântul *vandalism*. Aceste aşa-numite invazii barbare nu erau neapărat invazii, ci migraţii ale unor populaţii strămutate (înarmate şi periculoase). Uneori, barbarii ofereau putere militară pe care generalii romani aflaţi în competiţie o recrutau în scopuri proprii. Însă migratorii care soseau deveneau, uneori, incontrolabili. O lovitură grea a venit când un împărat roman a fost învins şi ucis în 378 d.Hr. Treptat, noi-veniţii s-au stabilit şi au devenit locuitori creştini vorbitori de latină în provinciile romane târzii, marcate de un control imperial tot mai redus odată cu trecerea deceniilor.

Augustin din Hipona, unul dintre primii lideri ai Bisericii Romane, a trăit in timpul declinului Imperiului Roman de Apus. Augustin s-a născut într-o familie romană înstărită, in teritoriul cunoscut astăzi ca Algeria. Pentru Augustin, creştinismul a fost o alegere, religia mamei sale, dar nu şi a tatălui. Nefund încă creştin, a studiat in Cartagina la un secol după ce Perpetua a fost martirizată acolo. S-a convertit in anul 386 d.Hr. *Confesiunile* sale. un important text creştin timpuriu, descriu o evoluţie

spirituală care a implicat părăsirea amantei sale de multă vreme (la îndemnul mamei sale) pentru a se căsători cu o fată bogată. în cele din urmă, a decis să devină preot celibatar. Augustin a fost profund influenţat de Sfântul Antonie din deşert, un ascet creştin timpuriu care a meditat ani de zile în sălbăticia Egiptului. Antonie este uneori numit părintele tuturor călugărilor. Augustin a scris *Despre cetatea lui Dumnezeu,* un alt text de căpătâi de la începutul Bisericii Romane, după ce vizigoţii au jefuit Roma în 410 d.Hr. în 430 d.Hr, ziua în care a murit, fiind acum episcop de Hijjona, oraşul lui Augustin era sub asediul vandalilor. Sfântul Augustin a influenţat profund viitoarele practici ale creştinismului, mai ales datorită insistenţei sale asupra păcatului sexualităţii şi asupra virtuţilor spirituale ale celibatului. Abordarea riguroasă a lui Augustin faţă de combaterea păcatului a fost împrumutată de monahism. A inspirat ordinul monastic augustinian care ii poartă numele.

În cele din urmă, in 476 d.Hr., ultimul împărat roman din Apus a abdicat.

Imperiul Roman de Răsărit a continuat să existe încă o mic de ani. Numele după care este cunoscut este Bizanţ. Schimbările de nume au umbrit întrucâtva importanţa Bizanţului. Acesta era un loc unde multe elemente din civilizaţia romană, inclusiv cursele dc care şi intrigile sângeroase dc la palat, s-au păstrat in întregime, în timp ce restul Europei se cufunda in feudalism. Situat la intersecţia Anatoliei cu Europa, pe un curs de apă ce lega Marca Meditcrană de Marea Neagră, Bizanţul a devenit un centru comercial înfloritor înconjurat de ziduri, cu o jumătate

de milion de locuitori. Timp de secole, a continuat să conducă cea mai marc parte din vechiul imperiu răsăritean. Mai mult. oraşul fondat de Constantin a rămas pentru o mic de ani cel mai mare centru al „creştinătăţii", împărţită între versiunile sale de est şi de vest.

Bizanţul a devenit nucleul variantei estice a creştinismului (ortodoxia greacă), cu o conducere bizantină, a cărui limbă liturgică era mai mult greaca decât latina. Din Bizanţ, creştinismul răsăritean s-a răspândit în Europa de Est şi Rusia. (Între timp, episcopul Romei şi-a menţinut întâietatea printre creştinii din vest – dc aici denumirea de „Biserică Romano-Catolică".) Aşa cum bazilicile romane au devenit modelul arhitectural pentru viitoarele biserici catolice, bisericile bizantine, mai ales marea catedrală Hagia Sofia, care a fost timp de secole cea mai măreaţă din lumea creştină, a devenit modelul pentru bisericile ortodoxe. În Bizanţ, dreptul civil roman, probabil cea mai importantă moştenire lăsată de imperiu viitoarei civilizaţii europene, a fost păstrat cu grijă şi codificat de-a lungul secolelor, deşi asemenea activităţi dispăruseră in majoritatea creştinătăţii.

Între timp, fostul Imperiu Roman de Apus şi a încheiat existenţa. Populaţiile barbare – vorbitoare de limbi celtice, slave şi germanice – s-au stabilit în ccie din urmă şi au fondat zeci de regate in fostele teritorii romane. Printre ele se numărau hunii, războinici eficienţi care au alungat alţi barbari când au ajuns din stepe. Spre deosebire de barbarii care au invadat Imperiul Roman aflat in declin, dar la fel ca mongolii de mai târziu, hunii aveau o înfăţişare est- asiatică.

(Amintiți-vă legătura lor strânsă cu populația Xiongnu din regiunile de frontieră ale Chinei de Nord.) În anul 453 d.Hr., când regele lor Attila a murit pe neașteptate, hunii stăpâneau majoritatea Europei. Așa cum se întâmpla dc obicei in cazul cuceririlor nomade, imperiul hunilor nu a durat mult după moartea creatorului său. Hunii nu s-au stabilit in Europa, dar alte grupuri barbare au făcut-o. În teritoriile ocupate astăzi de Franța, Spania și Italia nou-veniții s-au integrat în cele din urmă într-o societate deja existentă, adoptând limba romană a provinciei și obiceiurile. Limbile moderne franceză, spaniolă și italiană descind direct din latina colocvială, de obicei numită vulgară, vorbită in vremurile romane.

Treptat, creștinismul roman s-a răspândit în Europa de Vest. Evoluția creștinismului la nord dc Rin (adică dincolo de fostul teritoriu roman) poate fi urmărită datorită construcției mănăstirilor care au plantat podgorii pentru a face vin pentru împărtășanie, cel mai important simbol creștin. Piraților vikingi care au atacat atât de eficient coastele europene intre anii 800 și 900 d.Hr. erau descendenții păgâni ai culturii neolitice a toporului de luptă, ncacceptând încă doctrina creștină. Aveau un cult faimos și puternic al războinicilor, cu imaginarul luptătorului la bustul gol, cu zeul păgân al tunetului, Thor, și viziunea lor despre Valhalla (paradisul) ca o celebrare etemă a victoriei cu vin, femei și cântece. Niciodată nu a existat o cultură mai sincer și fără teamă orientată spre război precum cea a vikingilor, care erau cât se poate de diferiți de pașnicii lor descendenți scandinavi.

Comerţul şi-a pierdut din importanţă in aşa- numita epocă întunecată şi, împreună cu d, şi oraşele. Din cauza micşorării oraşelor, multe alte lucruri au intrat în declin alfabetizarea, artele, instituţiile sociale de orice fel, chiar şi o conştientizare completă a lumii in general. Scara ierarhică a vieţii s-a redus, devenind locală, în cel mai bun caz regională. Guvernarea a devenit mai infórmala, structurată la vârf dc jurăminte feudale de loialitate şi supunere pe care războinicii le făceau unul către altul. Scrierea a devenit rară în afara mănăstirilor, lăsându-ne puţine surse care să explice situaţia. De-aici şi vechea denumire de Ev Mediu întunecat. Viaţa axată mai mult pe subzistenţă nu era neapărat mai întunecată decât înainte, deşi era mai limitată. Partea bună e că acea piatră dc temelie demodată a societăţii imperiale romane, sclavia, a dispărut din viaţa europeană. În ciuda diversităţii lor, aceste societăţi mici aparţineau bisericilor creştine, romane în vest, ortodoxe în est, care nu erau de acord cu luarea în sclavie a altor creştini. Prin urmare, sclavii au fost înlocuiţi de şerbi care, teoretic, nu erau luaţi ca sclavi fiindcă nu puteau fi cumpăraţi sau vânduţi.

Treptat, episcopii Romei au fost recunoscuţi drept conducători religioşi ai Europei de Vest, primii papi. Per ansamblu, vestul a tins spre restaurarea unităţii imperiale care nu s-a împlinit niciodată. în anul 800 d.Hr., Carol cel Mare. un rcge-războinic deosebit de triumfător, a călătorit la Roma pentru a fi încoronat de papă „împărat al romanilor". Efortul lui Carol cel Mare de a crea un aşa-numit Sfânt Imperiu Roman {nici sfânt, nici roman, nici imperiu, conform unei zicale faimoase) a fost o ultimă încercare nostalgică,

între timp, Bizanţul s-a consolidat drept capitala creştinismului grec ortodox, chiar dacă a pierdut mult din vechiul său teritoriu imperial in faţa armatelor musulmane.

Islamul

încoronarea lui Carol cel Marc în anul 800 d.Hr. a fost o reacţie cauzată parţial de rapida răspândire a islamului. Armatele musulmane cuceriseră teritorii imense într-un timp foarte scurt. în expansiunea lor iniţială, urmând profeţia lui Mahomed, devastaseră Africa de Nord şi, curând, au ocupat aproape întreaga Ibcrie care va rămâne predominant musulmană timp de secole. în vreme ce Buddha şi Isus aduceau mesaje despre mântuirea personală, Mahomed a adus viziunea unei societăţi divine şi a unor reguli specifice pentru a o crea pe Pământ. Precum creştinismul şi budismul, islamul şi a extins mesajul universal către toţi oamenii.

Asemenea celorlalte două religii, islamul a reprezentat un program explicit de înălţare spirituală, un set de reguli ce trebuiau urmate de toţi cei care se supuneau puterii divine. Diferit de Vechiul Testament, un fel de antologic a literaturii ebraice – de asemenea diferit faţă de Noul Testament, care in principal narează povestea lui
Isus şi a apostolilor săi Coranul este în primul rând un manual pentru o purtare divină. Există şi o tradiţie musulmană contradictorie, care promovează ideca unei întâlniri minunate şi personale cu divinitatea, subminând regulile comportamentale. Aceasta este calea urmată de tradiţia distinctă a minorităţii sufiste care a prosperat la marginile lumii musulmane in Africa şi Asia de Sud. Maeştrii sufiţi au înfiinţat

comunităţi separate de discipoli care deseori se retrăgeau din comunitate şi trăiau din pomană. Dar munca spirituală a sufiţilor (îndeplinită în continuare) este parte a unei căutări personale a lui Dumnezeu şi nu (în maniera mănăstirilor budiste şi creştine) o contribuţie la societatea din care ei s-au retras. Tradiţia majoritară sunită a islamului precizează foarte clar că nu e vorba de o retragere *din* societate, ci mai degravă dc o *modelare* a unei societăţi drepte. Coranul este un manual cu instrucţiuni.

Mahomed s-a născut în jurul anului 570 d.Hr. in Arabia de Vest, pe un drum comercial dintre Oceanul Indian şi Marea Mediterană. Oraşul său natal, Mecca, era un centru de distribuţie a mărfurilor pentru comerţul asiatic. Viaţa lui Mahomed este bine documentată in comparaţie cu vieţile profeţilor dinaintea lui. Nu a fost nici prinţ, nici tâmplar, ci negustor. Trăia într-o lume a credinţei, bogată în posibilităţi religioase, inclusiv cele ale iudaismului şi creştinismului. Revelaţia lui l- a convins că primise ordine stricte de la singurul Dumnezeu adevărat şi s a hotărât să creeze societatea bine ordonată descrisă în Coran. în timp ce Buddha şi Isus au devenit învăţători peregrini, inconjurându-se cu oameni dc la marginea societăţii, profeţia lui Mahomed a inclus o organizare socială dc la bun început, mai întâi la Mccca şi apoi la Medina, un oraş din apropiere, unde circumstanţele păreau mai promiţătoare. Mahomed era civil şi, din când in când, militar, precum şi conducător spiritual. Propunerile sale nu erau menite numai discipolilor săi, ci pentru întreaga comunitate pe care Mahomed o invita să se supună voinţei lui Dumnezeu. Atât termenul *musulman,* cât şi termenul

islam se referă in arabă la supunere.

Profetul Mahomed a murit in anul 632 d.Hr., dar inspirase o societate întreagă. Era o societate arabă, una a crescătorilor de animale, din care mulţi erau încă păstori nomazi care păstraseră vocaţia militară de la călăreţii asiatici de odinioară. Existau, de asemenea, şi mulţi evrei şi creştini, clar ei au fost refractari la profeţia lui Mahomed. Mesajul lui a fost împărtăşit întregii lumi de călăreţii războinici carc aveau un elan spiritual ce distrugea orice opoziţie. La numai câţiva ani după moartea lui Mahomed. cea mai mare parte a Arabici se afla sub control musulman, iar în 656 d.Hr., războinicii musulmani atacaseră o suprafaţă întinsă din Imperiul Bizantin. Ocupaseră Egiptul şi Siria, precum şi jumătate din coasta mediteraneeană a Africii, Mesopotamia şi Golful Persic, ¡mpreună cu restul Persici. După alţi câţiva ani au adăugat Asia Centrală, Spania şi Portugalia. Deocamdată, armatele musulmane cuceritoare îşi făceau tabăra în afara oraşelor existente unde puteau rămâne la distanţă şi îşi păstrau pură noua religie. Oamenii pe care îi cuceriseră au devenit treptat musulmani. Între timp.
teritoriile cucerite includeau populaţii supuse care plăteau o taxă specială pentru nonconformismul lor religios.

Egiptul, Siria şi Mesopotamia fuseseră bizantine sau persane (adică creştine sau zoroastricne) până la cucerirea lor de către armatele musulmane. Ele reprezentau culturi superioare, de tipul celor care ii asimilaseră pe crescătorii de animale cuceritori. Acelaşi lucru s-a întâmplat din nou în cazul dc faţă. De exemplu, învăţături eleniste păstrate în biblioteca

din Alexandria au trecut in stăpânirea respectuoasă a musulmanilor şi au fost păstrate. Persana a devenit şi a rămas timp dc secole principala limbă musulmană în literatură. Treptat, araba a ajuns limba cotidiană in Siria, Egipt şi Mesopotamia, la fel ca şi în Arabia. Damasc şi Bagdad au devenit reşedinţele succesorilor profetului, sau califilor, dar de fapt puterea concretă a califatului nu a fost niciodată mare. Califii nu erau conducători religioşi, iar autoritatea lor era mai mult teoretică. În timp, califatul a devenit irelevant, fragmentar şi a dispărut. Omeiazii, prima dinastic a califatului, erau arabi şi conduceau din Damasc. Abasizii. a doua dinastie, care conducea din Bagdad, erau persani, iar stăpânirea lor reprezintă sfârşitul dominaţiei arabe în lumea musulmană. Araba, limba Coranului, a rămas limba liturgici. O parte importantă din pregătirea religioasă temeinică era învăţarea pe de rost a Coranului, in limba arabă originală. Oraşele vorbitoare de arabă Cairo, Damasc şi Bagdad au rămas oraşele principale ale lumii musulmane. Totuşi, persana, turca, berbera şi apoi urdu, bengala şi malaeza au devenit şi ele limbi musulmane importante. începând cu anul 750 d.Hr., Abasizii au guvernat o epocă de aur a culturii islamice, Bagdadul devenind un centru al lumii ştiinţei, tehnologici, ingineriei, matematicii şi medicinci.

Ţinuturile musulmane se întindeau din Spania până in India şi apoi mai departe, dar unitatea lor era aproape in întregime religioasă, nu politică. Musulmanilor nu le place ierarhia religioasă. Nu există o organizare a „bisericii" musulmane. Instrucţiunile de bază se află in Coran şi se aplică

tuturor. Spre deosebire de Biblie, Coranul a fost creat de la început în întregime şi, un timp după crearea lui, nu a avut o formă scrisă. (Comn înseamnă recitare.) Odată ce ai instrucţiunile, nu mai trebuie decât să le aplici. Dacă a existat vreodată un cadru echitabil, acesta este lumea spirituală musulmană. Cele mai importante reguli sunt castitatea, rugăciunile frecvente şi o disciplină strictă asupra dorinţelor trupeşti. Reprezentarea publică a cultului este continuă, dar minimalistă. Nu presupune decât un spaţiu larg curat şi respectarea punctualităţii. După aceea, eşti numai tu şi conştiinţa ta sau, pentru credincioşii musulmani, tu şi Dumnezeul tău, care este de asemenea al tuturor deoarece, conform formulei esenţiale care a definit credinţa musulmană, „nu există alt Dumnezeu decât Allah, iar Mahomed este trimisul său".

Accentul social al profeţiei lui Mahomed se deosebeşte de accentul personal specific lui Buddha sau Isus. Scopul organizării religioase musulmane era întreaga comunitate. Autorităţile religioase musulmane erau preocupate de controlul comportamentelor greşite, asigurând necesităţile de bază şi ocupându-se de binele comun. Accentul social al profeţiei lui Mahomed a transformat autorităţile seculare în simpli executanţi. Nu exista o sferă separată complementari a conducerii seculare. Creştinii puteau „da Cezarului ce este al Cezarului", în timp ce ofereau un alt fel de tribut lui Dumnezeu, presupunând că Cezarul şi Dumnezeu cereau lucruri diferite. În lumea musulmană, autorităţile seculare acţionau pentru Dumnezeu şi doreau aceleaşi lucruri pe care El le dorea, cel puţin oficial.

Legea comună musulmană, greşit înţeleasa şaria, se baza pe o acumulare de interpretări religioase făcute de oameni învăţaţi, denumiţi colectiv ulemale. Ulemalele nu aveau un sediu central, o universitate sau o conducere. Orice om cu o învăţătură religioasă suficientă putea contribui, astfel că şaria era extrem de permeabilă la presiuni locale. Şaria este cuprinzătoare, ocupându-sc până şi de alimentaţie şi de igiena personală şi nu poate fi redusă la pedepsele brutale pentru comportamentul sexual greşit al femeilor. Astfel dc pedepse sunt adăugiri locale la şaria, care reflectă patriarhatul sever al comunităţilor vechi de o mie de ani şi izolate de crescători de animale. În mod paradoxal, calitatea deschisă, democratică a şarici, lipsa unei ierarhii, controlul centralizat, a permis populaţiilor rurale conservatoare să păstreze norme sociale depăşite care nu sunt susţinute de Coran.

Scrierile religioase musulmane sunt şi ele democratice. Conform Coranului, a doua parte din scriptura cvasisacră musulmană – ce cuprinde *hadith* şi *suma* – a fost alcătuită de ulemale. Cuvintele şi faptele lui Mahomed nu sunt menţionate in Coran. Din vremurile timpurii, exemplul viu al lui Mahomed (iunnnj şi cuvintele sale *(hadith)* au fost păstrate in tradiţiile orale şi. într-un final, în cele scrise. Mai multe tradiţii au fost adunate la colecţie treptat dc-a lungul secolelor, actualizând-o, umplând golurile importante, adăugând dovezi de o parte sau de alta a dezbaterii continue dintre ulemale. Ca şi in cazul şariei, nu există un control centralizat, iar singurul proces de verificare este dezbaterea deschisă. Este ca şi cum învăţaţi creştini ar stabili cuvintele lui Isus

prin argumente şi dovezi din tradiţia orală, citând provenienţa autentică a unei versiuni sau a alteia, oferită la început de martori oculari, amintită şi transmisă într-un lanţ documentat de surse orale de încredere, înainte de a fi în cele din urmă scrise. Nu există doar o singură ediţie din hadîth, ci mai multe.

În mod interesant, femeile au jucat un rol istoric de seamă în alcătuirea şi interpretarea celei de-a doua părţi din scrierea musulmană. La început, scrierea nu intra în calcul, iar femeile erau martori fireşti la lucrurile ce ţineau de viaţa de zi cu zi a profetului şi învăţăturile sale. Însă contribuţia femeilor din casa lui Mahomed a fost esenţială. Cea de-a treia soţie a profetului, Aisha, a adunat peste două sute de hadithuri. Nu doar martorii oculari din prima generaţie au fost femei. Rolul special al femeilor în adunarea şi transmiterea hadithurilor a continuat pentru multă vreme. Femeile recunoscute ca autorităţi in colecţiile speciale de hadith puteau să le dicteze elevilor băieţi şi să ţină prelegeri publice despre ele. Acesta parc să fi fost cazul lui Zaynab bint Sulayman, fiica guvernatorului din Basra, care a trăit în scurta epocă dc aur a califatului Abasid şi a murit in 759 d.Hr. O altă autoritate vestită a fost Abidah al-Madaniyyah care şi-a inceput lunga viaţă de cercetare ca sclavă in Medina. Abidah era încă sclavă, trăind in Ierusalim, când un distins învăţat din Spania musulmană a trecut pe acolo in drum spre Mecca. Uimit de cunoştinţele sclavei, a eliberat-o şi a luat-o înapoi in Spania. Se zice că până la sfârşitul vieţii ea adunase zece mii de hadithuri.

Musulmanii sunniţi, care formează majoritatea in islam, acceptă o colecţie vastă, de bază, dc hadithuri

şi sunna, dar există secte minoritare, mai ales musulmanii şiiţi, care acceptă alte relatări tradiţionale. Diferenţele de bază nu au legătură cu profeţia lui Mahomed, ci mai degrabă cu ce s-a întâmplat după aceea. Mai exact, musulmanii şiiţi cred că succesiunea corectă la autoritatea lumească a lui Mahomed s-a pierdut devreme, prin asasinarea moştenitorului legitim al califatului. Musulmanii şiiţi au devenit un grup minoritar aflat permanent în opoziţie. Tradiţiile lor diferite, întreţinute de-a lungul secolelor, ca şi o istorie a suferinţelor, sunt ceea ce ii separă pe sunniţi de şiiţi. Ca majoritate, sunniţii au exercitat constant o putere instituţională mai mare. Califatul, de exemplu, era controlat in mod normal de sunniţi. Lipsiţi de această putere, cu unele excepţii, şuţii s-au întors către o conducere mai carismatică, imamii, oameni despre care se credea că posedă o inspiraţie religioasă specială. Şiiţii credeau că un calif din linia legitimă urma să apară. Ei 1 au aşteptat plini de speranţă pe acest posibil calif sau „imamul ascuns". De câteva ori, au crezut că a apărut. Prin urmare, credinţele şiite nu erau doar diferite de cele ale sunniţilor, ele subminau direct pretenţiile sunnite la legitimitate.

În concluzie, islamul s-a răspândit brusc in anii 600 şi 700 d.Hr. pentru a deveni o putere transcontinentală şi o religie a lumii. Ducea lipsă de unitate politică, dar a definit o nouă civilizaţie importantă. Peste noapte, ca să spunem aşa. lumea musulmană s-a alăturat creştinismului ca una dintre cele patru civilizaţii majore care au cuprins Eurasia. Civilizaţiile indiene şi chineze treceau şi ele prin schimbări.

Budismul ajunge pe Drumul Mătăsii

Budismul, ce exista deja de o mie de ani la timpul profeției lui Mahomed. se răspândea de abia acum pe scară largă dinspre locul său de origine din valea cursului inferior al fluviului Cange, devenind o altă religie a lumii. Vocația urbană a budismului popularitatea sa deosebită printre negustori și meșteri îl purtase de-a lungul fluviului Cange, in sus, prin orașele comerciale din India de Nord sprcTaxila. la izvoarele fluviului Ind, aproape de trecătoarea Khyber. Dincolo dc munți. la câțiva kilometri spre nord, se întindea Asia Centrală – Bactria, Sogdiana și orașele de pe Drumul Mătăsii. Buhara și Samarkand. De acolo putea înainta spre est sau vest cu aceeași ușurință. Astfel, budismul a ajuns în China. (Masivul Himalaya blochează călătoria directă dintre India și China.) Din China, budismul s-a răspândit în Coreea și în Japonia. Direct din India, s-a răspândit pe mare în Asia de Sud-Est, centrul demografic al budismului în ziua de azi. Alte vlăstare din multitudinea dc credințe spirituale ale Indiei – jainismul. de exemplu, care a luat naștere in același timp cu budismul se dezvoltă in afara Indiei. Fără îndoială, popularitatea budismului printre negustori explică parțial tendințele sale peripatetice, dar numai parțial.

Mesajul budist explică restul. Budismul a început printre asceții care renunțaseră la confortul societății pentru a descoperi adevăratul înțeles al vieții. Accentul principal cădea pe imitarea, de către fiecare persoană, a căutării iluminării practicată de Buddha. Totuși, o religie universală trebuie să cuprindă mai mult decât zeloși spirituali. La mijlocul primului mileniu d.Hr. a apărut o ramură a budismului care a stârnit un interes mai general. Se numește Mahayana

sau „Marele vehicul" deoarece se referă la transportarea tuturor în starea dc nirvana. Apărătorii spirituali pot să intre într-o mănăstire şi să se dedice complet severului program de purificare şi autodezvoltare budist. Pentru cei mai slabi dintre noi, Mahayana oferă drept ajutor spirite miloase, denumite bodhisattva.

liodhisattva seamănă puţin cu sfinţii catolici. Dc obicei, bodhisattva au început ca oameni care au dobândit o perfecţiune spirituală supranaturală şi nu mai pot trăi pe Pământ, dar ale căror spirite au rămas pentru a-i ajuta pc credincioşii obişnuiţi care caută intervenţia lor. Bodhisattva au atins iluminarea, dai' şi-au amânat lung aşteptata răsplată. Cei mai mulţi sunt bărbaţi, însă o bodhisattva numită Tara (care probabil descinde din zeiţa hindusă Durga) a promis că se va naşte mereu ca femeie. Bodhisattva precum Tara sunt aliaţi puternici şi de încredere. Mai mult, conform credinţei Mahayana. Buddha însuşi nu mai era un învăţător vechi şi dispărut, ci mai curând o fiinţă divină la care oamenii se puteau ruga, căutând călăuzire. Spiritele bodhisattva de nădejde fac ca Mahayana să fie primitoare şi mângâietoare. Afecţiunea carismatică era o caracteristică comună a religiilor emergente ale lumii.

Între timp, între anii 500 şi 1000 î.Hr., budismul a început să intre în declin in ţinutul său de origine. Tradiţia religioasă denumită azi hinduism suferise o profundă transformare, cultivând o afecţiune proprie considerabilă. Zeităţile vedice anterioare, aduse dc arieni, fuseseră zeităţi cereşti îndepărtate, iar simbolul actului religios vedic era sacrificiul unui animal. Marile texte religioase ale ultimului mileniu

înaintea erei noastre, ulterioare *Vedelor,* fuseseră *Upanişadele,* tratate greu de înţeles despre transmigraţia sufletelor. Doar mult mai târziu. în jurul anului 500 d.Hr.. se pot observa forme ale vieţii religioase indiene aşa cum există ea astăzi, un amestec genial de tradiţii hinduse înrudite, dar disparate şi fără o autoritate centrală.

Hinduşii împărtăşesc interpretarea lumii spirituale (ce cuprinde karma, reincarnarea şi transmigraţia sufletelor), dar se situează în diferite moduri în cadrul ei. Zeităţile hinduse sunt nenumărate. Marile texte hinduse ale acestei perioade au fost *Ramayana* şi *Mahabharata,* naraţiuni extinse despre demoni fioroşi şi fapte eroice. Acestea au devenit texte unificatoare ale hinduismului aşa cum îl ştim astăzi. Noile puncte de atracţie erau zeităţile atrăgătoare şi senzuale Krişna şi Rama, croi mitologici care poate că la început au fost oameni, dar au fost mai apoi zeificaţi de tradiţie. Credinţa hindusă in reîncarnare ne ajută să legăm firele mitologiilor antice difuze. Krişna şi Rama au fost adăugaţi panteonului hindus ca noi reincarnări ale vechiului zeu păzitor Vişnu. Veselul zeu elefant Canesha, aducătorul de noroc, s-a alăturat panteonului ca fiu al vechiului zeu Şiva, zeul auster şi înspăimântător al cărui dans cosmic distruge şi recreează universul. Noii zei au adăugat poveşti secundare mitului cosmic. Noua versiune a hinduismului, mult mai veche decât versiunea vedică, a atras mulţimile.

Unele lucruri nu se schimbaseră. Brahmanii încă deţineau adevărul religios. Acest adevăr incă implica o logică a castelor, care a devenit extrem de elaborată. Ascensiunea hinduismului carismatic a

coincis cu reafirmarea puterii brahmanilor în societăţile indiene. Oraşele indiene au decăzut în această perioadă, aşa cum se întâmpla şi în China sau in Europa. Necesitând bogăţie urbană pentru a- şi finanţa arta şi mănăstirile, budismul a intrat într- un declin similar. Societatea mai ruralã s-a aflat din ce în ce mai mult sub influenţa brahmanilor. În cei peste două sute de ani din 320 până in 550 d.Hr., Imperiul Gupta a stăpânit nordul Indiei, recreând parţial Imperiul Maurya dinainte. Acest al doilea mare imperiu indian, amenințând regatele obişnuite, s-a asociat simbolic cu mauryenii dinainte şi le-a împărtăşit teritoriul. Câţiva membri din noua dinastie au folosit numele primului împărat mauryan, Chandragupta. Spre deosebire de mauryeni însă, dinastia Gupta era hindusă, venerându-l pe Vişnu. Ascensiunea sa a întărit autoritatea brahmanilor. Printre cei mai de încredere martori ai Imperiului Gupta sc numără mai mulţi budişd chinezi care veniseră in India pentru a studia şi a aduna texte religioase in ţara sfântă a budismului, din valea fluviului Gange.

Budismul s-a extins un timp spre est – niciodată înspre vest pe Drumul Mătăsii. De ce numai inspre est? Spre vest, budismul nu era acceptat în Persia zoroastriană şi mai târziu musulmană. Spre est însă, se afla China condusă de dinastia Tang (618 907) care nu avea o religie de stat puternică. Chinezii nu au aşteptat ca budismul să treacă pe lângă ei. L-au importat ca parte a unei deschideri voite către vest. Sub dinastia Tang. ca şi sub Han de dinainte, puterea militară chineză s-a extins către regiunea fluviului Amu Daria din Asia Centrală – nevoia de cai fiind din

nou motivul principal. Infanteriile Epocii Fierului nu mai dominau câmpurile de luptă eurasiatice, lăsând locul cavaleriei, parţial fiindcă acum călăreţii aveau scări. Atât în China, cât şi în Europa, nobilii erau războinici călare. (Numai in stepă caii nu erau un lux scump, o dovadă a unei bogăţii neobişnuite.) Pe lângă caii persani, dinastia Tang a importat până şi sportul persan dc polo călare ca exerciţiu pentru vremurile dc pace. Sculpturi ale lui Buddha şi temple care serveau un flux continuu de pelerini au fost săpate în stâncă de-a lungul Drumului Mătăsii. Capitala din Chang'an a dinastiei Tang, capătul estic al Drumului Mătăsii, a devenit cel mai mare oraş din lume.

După ce a petrecut mulţi ani adunând texte in India, călugărul budist chinez Xuanzang s-a întors cu ele în Chang'an, unde le-a tradus in chineză. Xuanzang lucra într-o pagodă timpurie, care a început ca o versiune chineză a unei stupe budiste. Precum creştinismul, budismul folosea relicve – fragmente din corpul unui sfânt – ca simboluri puternice. Cele mai puternice erau relicvele lui Buddha însuşi. Conform tradiţiei, cenuşa lui funerară a fost separată şi împrăştiată în toate direcţiile. O stupă era construită pentru a adăposti fiecare parte din cenuşa lui Buddha. Aşoka a ordonat construirea a mii de astfel de monumente. Stupele chinezeşti erau diferite, atât de mult încât au dat naştere unei forme arhitecturale pagoda. Pagodele erau mult mai înalte decât stupele indiene, având acoperişuri din ţiglă şi o înfăţişare tipic chinezească. China a schimbat budismul, creând propria variantă, denumită Chan, care in Japonia a devenit Zen- Statuia unui Buddha

vesel şi chel, foarte cunoscută în vest, este în mod clar chinezească. Budismul a atribuit o utilizare religioasă tipului de avuţie pe care imperiile o generează pentru clasele de sus. Mii de mănăstiri budiste, zeci de mii de călugări şi călugăriţe budiste au implicat o alocare imensă dc resurse, la fel şi operele de artă. precum multele statui uriaşe chinezeşti ale lui Buddha,

Budismul a ocupat un loc important în viaţa chinezilor, dar China nu a devenit unanim budistă, dimpotrivă. Au existat mereu unele elemente din budism care au părut mai mult indiene decât chinezeşti – precum celibatul şi dietele vegetariene.
în plus. China avea propriile idei religioase autohtone. Majoritatea practicilor religioase chinezeşti erau recunoaşteri umile, personale ale zeităţilor locale ce aveau legături specifice cu familiile, câmpurile şi căminele sătenilor. Calitatea domestică a multor venerări ale oamenilor le face să treacă cu uşurinţă neobservate in cadrul discuţiilor despre religia oficială in ciuda prezenţei lor in viaţa chinezilor.

Principalul concurent chinezesc pentru budism era daoismul, o adunare haotică de tradiţii mistice ale căror origini se regăsesc in timpul dinastiei Zhou. Dao (scris iniţial Tao) are multe elemente, multe dintre ele nereglementate. Micile sanctuare de lângă câmpuri, drumuri şi casele oamenilor erau vag daoiste. Un element istoric important al daoismului era prezicerea viitorului. Altul era căutarea nemuririi sau in orice caz prelungirea nelimitată a vieţii individuale. Mai mulţi împăraţi s-au otrăvit în încercări de a deveni nemuritori, inspiraţi de daoism. Tradiţiile daoiste includeau şi o viaţă dc meditaţie şi retragere

din societate pentru a găsi inspirația in natură, după cum am văzut deja. Multe elemente daoiste erau destul de asemănătoare cu budismul și se puteau amesteca ușor cu acesta. Budiștii erau însă in competiție cu daoiștii și le subminau pozițiile.

Wu Zeitan, pe eare o vom numi simplu împărăteasa Wu, a favorizat budismul în detrimentul daoismului. Din 690 până in 705 d.Hr., după ce fusese mult timp puterea din umbră, împărăteasa Wu și-a pus roba galbenă imperială a puterii absolute. A fost singura femeie care a făcut acest lucru nu ca o locțiitoare a unui bărbat, ci ca drept deplin al ei. Începuse ca o concubină imperială și a avansat, aparent datorită unei legături amoroase cu fiul împăratului, care a păstrat-o la palat după moartea tatălui său. Concubinele unui împărat decedat erau în mod normal exilate în mănăstiri budiste dacă nu îi făcuseră copii. Cronicile istorice oficiale din China o vorbesc de rău pe Wu Zeitan (așa cum fac mereu cu femeile puternice), acuzând-o de intrigi criminale la palat. Ea a încercat să distrugă dinastia Tang și să o înceapă pe a ei, dar nu a reușit.

Totuși, dinastia Tang cea interesată de budism a supervizat realizări culturale geniale. China dinastiei Tang era neobișnuit de deschisă față de lume. Comerțul chinezesc se extindea în Marca Chinei de Sud, cât și spre Asia Centrală. La început, porțelanul chinezesc era exportat pe mare. De exemplu, in jurul anului 826 d.Hr., o corabie arabă s-a scufundat în apele indoneziene, fiind încărcată până la refuz cu porțelan. În afară de budiști, Chang'an avea zeci de mii de alți locuitori străini, printre care persani, sogdieni, coreeni, japonezi, zoroastrieni, creștini și in

final musulmani. Când pagoda lui Xuanzang s-a prăbuşit, probabil îngreunată dc marea greutate a traducerii tuturor acelor texte sacre din sanscrită în chineză, împărăteasa Wu a reconstruit-o mai înaltă ca înainte. Principala utilizare a tiparniţei cu casete de lemn, inventată în această perioadă, era producerea de nenumărate copii din textele budiste – inclusiv poezii. Tang este epoca de aur a poeziei şi picturii chinezeşti. Elevii învaţă pe de rost poezii din timpul dinastiei Tang, de mii de ani.

Domnia împărătesei Wu a fost legată dc aceste dezvoltări ample. Femeile înstărite s-au emancipat puţin in China dinastiei Tang, purtând haine care lăsau să li se vadă formele, jucând inclusiv polo călare. Totul era mai degrabă necoufucianist, dar aşa a fost epoca dinastiei Tang. Curtezanele sofisticate, precum gheişele japoneze, erau numeroase, iar madamele care conduceau casc ale plăcerii erau figuri publice respectate. împărăteasa Wu. ea însăşi o parvenită, a promovat în mod Firesc ideea carierelor bazate pe talent. Pentru cărturarii aspiranţi, îşi dorea ca examenele competitive, nu favorurile politice să fie principala cale către funcţiile de conducere. încercarea împărătesei Wu de a fonda o nouă dinastie a fost de scurtă durată, la fel ca sponsorizarea budismului şi încurajarea sistemului oficial de examinare care s-au dovedit temporare.

Tradiţiile chinezeşti s-au întors împotriva budismului la jumătatea anilor 800. O motivaţie economică pentru această respingere a părut sa fie dorinţa imperială de a deposeda bogatele mănăstiri şi temple budiste. Expansiunea Tang dăduse putere militarilor, iar militarii au profitat. În rebeliunea

iniţiată de An Lushan, un conducător pe jumătate sogdian şi-a adus armata de frontieră pentru a ameninţa Chang'an. Guvernatorii militari regionali au început să depăşească influenţa mandarinilor împăratului, bagatelizând examenele, preferându-i pe cărturarii a căror principală calitate era loialitatea personală.

În general, anii 500-1000 d.Hr. au fost marcaţi de o refacere incipientă a relaţiilor comerciale în
Eurasia. China se deschidea către vest, islamul către est, iar cele două se întâlneau la mijloc. Traficul de pe Drumul Mătăsii s-a intensificat, reinnoind legăturile transasiatice din perioada romană şi a dinastiei Han. Ţinuturile musulmane nu erau unite politic, dar diviziunile lor politice nu împiedicau comerţul. Iar conducătorii musulmani asigurau o infrastructură care includea drumuri, locuri de popas, monede, pieţe şi o organizare socială. Cămilele au devenit principalele animale dc povară in întinsele deşerturi din Asia Centrală şi de Sud- Vest. Bagdadul, aflat la capătul vestic al Drumului Mătăsii, a devenit în timpul califatului Abassid alternativa vestică a Chang'an.

Comerţul maritim s-a dezvoltat şi el pe Marea Mediterană, pe coasta europeană a Atlanticului, în Oceanul Indian şi Marea Chinei de Sud. Cel mai important comerţ maritim pe distanţe lungi încă urma rutele maritime dc coastă care legau Arabia de India, de Malaysia şi de China. Drumul Mirodeniilor, după cum îl vom numi, era deschis dc secole. De exemplu, unul din primii chinezi budişti care a vizitat India a călătorit cu negustorii şi a naufragiat în Indonezia în călătoria de întoarcere. Arabii, în special, practicaseră acest comerţ dinainte de a deveni musulmani.

Corabia deja menționată încărcată cu porțelan care s-a scufundat în Indonezia în 826 d.Hr. (o *dhow* tipică) naviga spre Oman în Golful Persic. Se pare că traversase întreaga rută între Persia și China. Era ceva neobișnuit. Corăbiile de pe Drumul Mirodeniilor, precum caravanele de pe Drumul Mătăsii, acopereau de obicei un segment limitat.

Modele comerciale segmentate depindeau de vânturi. Oceanul Indian era străbătut de vânturi sezoniere denumite musoni care fuseseră un blestem pentru marinari încă din timpurile romane. Aceasta era lumea legendarului Sinbad Marinarul ale cărui șapte călătorii miraculoase au apărut în celc din urmă in O *mie și* unu *de nopți.* Musonul de vară are loc când soarele încălzește continentul asiatic, atrăgând aer mai rece și umed dinspre ocean și aducând ploi. Aceste vânturi bat cu regularitate într-o singură direcție luni la rând, iar apoi iarna bat in direcția opusă, când continentul se răcește. Vânturile musonului de vară înlesneau o călătorie extraordinar de rapidă și de ușoară de la malul Mării Roșii spre India, iar musonul de iarnă asigura călătoria de întoarcere. Marea Chinei de Sud e străbătută de vânturi musonicc alternative care determină traversările oceanice și întoarcerile.

Malaysia și India dc Sud erau punctele cruciale de transport naval pe Drumul Mirodeniilor. India de Sud se dezvolta in anii 500-1000 d.Hr. probabil drept ccl mai circulat centru comercial pe distanță lungă din lume. Capătul sudic al Indiei mișuna dc negustori din toată Asia musulmani, evrei și creștini care erau prea preocupați de comerț ca să se mai lupte. În anii 800 d.Hr. existau colonii însemnate de negustori

musulmani in toate punctele de transport de pe Drumul Mirodeniilor şi în Guangzhou, capătul estic al Drumului Mătăsii dc pe coasta Chinei de Sud.

În timp ce comerţul maritim din Asia de Sud lega China şi lumea musulmană, Europa a rămas la margine, având acces la Drumul Mirodeniilor mai ales prin intermediari musulmani. Deoarece existau mai multe corăbii care navigau de-a lungul coastelor europene, cei mai importanţi erau piraţii vikingi care mai mult jefuiau decât făceau comerţ. Comerţul dintre regiuni in Europa era la un nivel scăzut, iar legăturile Europei cu alte părţi ale lumii se prăbuşeau împreună cu reţeaua ei urbană. Într-o perioadă în care Chang'an avea peste un milion de locuitori şi Bagdadul aproape la fel, Parisul şi Londra, principalele oraşe din nordul Europei, aveau în jur de douăzeci de mii de locuitori fiecare. Roma, care se lăudase cu un milion de locuitori în zilele imperiale, scăzuse la treizeci de mii. Cele mai mari oraşe europene Palermo, Cordoba şi Constantinopol erau toate oarecum legate de marile rute comerciale asiatice, şi doar Constantinopolul era un oraş creştin.

Europenilor le era uşor să admire porţelanurile chinezeşti, dar le era greu să le cumpere. Produsele din Orientul îndepărtat se găseau din abundenţă în lumea musulmană, dar relaţiile conflictuale dintre creştini şi musulmani nu înlesneau comerţul. Situaţia era pe punctul de a sc înrăutăţi.

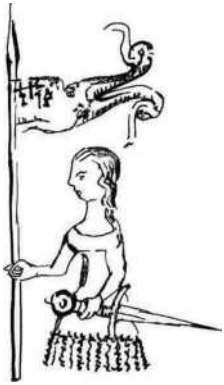

7.

LUMEA DURERII

în anul 1000 d.Hr., la un mileniu după naşterea lui Isus, religiile lumii organizau majoritatea societăţilor curasiaticc. Din păcate însă, promisiunea unei conduceri ideale nu se îndeplinise. O mică minoritate trăia cu adevărat conform principiilor sacre ale frăţiei

umane, în timp ce majoritatea modifica aceste principii pentru a face deosebirea dintre „noi" şi „ei" şi apoi ii trata pe „ei" (oricine ar fi fost) la fel de rău ca înainte. Noile învăţături etice temperaseră, dar nu reuşiseră să schimbe, barbaria cronică pe care oamenii o manifestau unii faţă de alţii.

Tânăra femeie pe care o numim Ioana d'Arc nu împlinise douăzeci de ani în 1431, când englezii au ars-o de vie aşa cum erau arse vrăjitoarele, pentru a scoate diavolul din ele. Cu ani în urmă, Arhanghelul Mihail i se arătase Ioanei în grădina tatălui său şi ii dăduse o misiune să-i alunge pe invadatorii englezi şi să înfăptuiască încoronarea regelui francez Carol al VII-lea. Ioana probabil auzise profeţiile care circulaseră timp de generaţii, spunând că armatele engleze vor fi în cele din urmă înfrânte de o fată tânără. Ioana d'Arc a trăit la sfârşitul Războiului de 100 de Ani in timpul căruia regii francezi şi englezi s-au luptat pentru regiuni care formează Franţa de astăzi. În vremea aceea, pretenţiile de loialitate şi protecţie feudală, legăminte personale făcute între războinici, încă puneau in umbră noţiunile incipiente de naţionalitate. Monarhii englezi controlau la fel de mult teritoriu in Franţa precum monarhii francezi, iar controlul englez era în creştere. După ce şi-a tăiat părul şi a îmbrăcat haine bărbăteşti, ţărăncuţă fără carte a pornit în căutarea prinţului francez aspirant, l-a informat despre misiunea dată dc arhanghel şi i-a oferit sprijinul împotriva englezilor.

Carol nu avea prea multe de pierdut. S-a ocupat ca Ioana să primească un cal. o flamură şi o armură veche, iar ca s-a dus să ridice asediul asupra oraşului Orleans – ceea ce a făcut, într-o săptămână, doar

fiind pe câmpul de luptă, fluturând drapcluL şi dând mărturie că Dumnezeu îl sprijinea pe Carol. Potenţialul militar direct al tinerei nu exista, in timp ce ţinea flamura sub o ploaie de săgeţi dintre care multe o lăceau să sângereze. Se folosea dc o forţă morală pură ce îşi avea rădăcinile in sacrificiul de sine. Nu întâmplător arhanghelul i se arătase insoţit de Sfânta Margareta şi de Sfânta Ecaterina, două martire de la începuturile creştinismului. Ştim că loana d'Arc i-a inspirat şi pe alţii, mai ales după ridicarea asediului oraşului Orleans, care a fost o dovadă evidentă a intervenţiei divine.

Din păcate pentru această tânără femeie curajoasă şi liberă, victoria i-a adus pieirea. Englezii trebuiau să o discrediteze total şi au făcut-o schimbând amănuntele poveştii ei. Intervenţie da, dar nu divină! loana a fost prinsă de duşmanii ei şi judecată pentru că îndeplinea lucrarea diavolului. Obiceiul ei diabolic de a apărea îmbrăcată ca bărbat a devenit o dovadă împotriva ei o denaturare convingătoare în acea vreme fiindcă ceea ce toţi ştiau despre „fecioara din Orleans" era exact faptul că apărea pe câmpul de luptă purtând armură, călărind un cal de ambele părţi, ca un bărbat. Chiar şi aşa, curtea marţială engleză a trebuit să-şi ignore propriile reguli ca săi confirme vinovăţia şi s-o execute. După moarte, loana a devenit un simbol al naţionalismului francez şi în cele din urmă o sfântă catolică.

După cum putem remarca, pretenţiile regale la legitimitate divină încă funcţionau in Europa anului 1431. Sc presupunea că monarhii încă domneau prin harul lui Dumnezeu. Religiile lumii arătaseră că puteau să critice puterea, dar in mod normal evitau

să o facă. Puterea statală şi religia organizată au fost de fapt asemănătoare intre anii 1000 şi 1500. Din ee in ce mai mult, conflictele erau încadrate in termeni religioşi- Cu toate promisiunile lor iniţiale – universalism etic, dorinţa de a fi un antidot contra nedreptăţii , religiile lumii au fost integrate total în structura societăţilor patriarhale fondate pe puterea statală exploatatoare. Conflictele mondiale dureroase au izbucnit în interiorul credinţelor şi intre acestea.

Lume musulmană, lume creştină

Între anii 1000 şi 1500, expansiunea musulmană s-a diminuat şi, ajungând la aproximativa întindere geografică actuală, s-a oprit. Epoca de aur musulmană se termina. Între timp, epoca de aur creştină nici nu se întrezărea. Europa de Vest nu manifesta semne ale viitoarei dezvoltări şi puteri globale.

Califatul musulman s-a prăbuşit. Să nc amintim că disputele tensionate cu privire la funcţia de calif creaseră prăpastia adâncă şi permanentă dintre sunniţi şi şiiţi. Califatul era în general un proiect sunnit, iar din 750 până in 1258 sediul calafatului a fost capitala Bagdad, construită pentru acest scop. În vremea aceea, califul nu a exercitat niciodată un control extins asupra ţinutului în expansiune ai credincioşilor musulmani. Mai mult, el avea uneori rivali direcţi. Un califat rival activa dc peste un secol în oraşul Córdoba in Spania musulmană, iar un alt califat exista la Cairo de peste două secole. Uneori erau trei califi simultan, nici unul dintre ei nu recunoştea legitimitatea pretenţiilor celorlalţi. (Budismul şi creştinismul se fragmentau şi e!e în anii

1000-1500, o perioadă in care existau două papalități rivale.)

Acesta a fost apogeul influenței șiite in lumea musulmană. în mod unic. califatul din Cairo era o creație șiită, iar cel din Bagdad a fost controlat un timp de o familie șiită, dar a dispărut complet când mongolii invadatori au distrus orașul in 1258. La acea vreme, califatele din Córdoba și Cairo dispăruseră și ele. Mult mai târziu, turcii otomani au încercat să înființeze un califat la Istanbul. dar majoritatea musulmanilor nu i-au recunoscut niciodată autoritatea. Între 1000-1500, islamul s-a împărțit politic în trei imperii musulmane. Fragmentarea și conflictul dintre musulmani – arabi, persani, turci și kurzi — au determinat invazia armatelor cruciaților dinspre Europă și a mongolilor din Asia Centrală. Când au sosit, mongolii au făcut cruciadele să pară un joc de copii.

Timp de trei secole, creștinii, evreii și alte secte mai mici trăiseră mai mult sau mai puțin pașnic sub conducere musulmană. Începând cu anul 1000 d.Flr., migrația turcă în ținuturile din Mcditerana dc Est a pus presiune pe comunitățile nemusulmane de acolo. După cum am văzut, au izbucnit conflicte și intre musulmani. Vestiții Asasini, o sectă radicală șiită de origine persană, ucideau nu numai creștini, in general, ei și arabi sunniți și turci. Prin turci ne referim la diversele valuri de populații vorbitoare de turcă din Asia Centrală care au pătruns în lumea musulmani in jurul anului 1000 d.Hr. Turcii – îndeosebi cei eare au devenit turcii otomani – au început să înainteze in ceea ce mai rămăsese din Imperiul Bizantin. În ciuda Marii Schisme dintre

ortodoxia de est şi catolicismul de vest. din 1054, împăratul bizantin, care conducea Biserica Ortodoxă, a apelat la capul Bisericii Romano- Catolice pentru ajutor împotriva turcilor.

În 1095, papa a răspuns iniţiind o cruciadă, un război sfânt, pentru a stabili controlul creştin asupra Ierusalimului. Zeci de mii de oameni au răspuns, mai ales din teritoriile de astăzi ale Franţei şi Germaniei. Musulmanii i-au numit franci pe locuitorii Franţei şi au folosit acelaşi nume pentru cruciaţii de mai târziu. De-a lungul a două secole, cruciaţii au întreprins sase expediţii transcontinentalc, călătorind în marc parte pe jos din nord-vcstul Europei până la câmpul de luptă din Mcditerana de Est. Prima Cruciadă şi-a îndeplinit misiunea de a aduce Ierusalimul sub control creştin, in urma unui măcel general al civililor necombatanţi. Nu era o exagerare să spui că sângele vărsat in numele lui Dumnezeu umplea şanţurile din Ierusalim, fiindcă era perfect adevărat. Cruciaţii au cucerit şi teritorii, au construit castele şi au înfiinţat „state cruciate" in Siria şi Palestina. Contele franc Balduin s-a autoproclamat regele Ierusalimului. Cucerirea Ierusalimului, un oraş sfânt pentru evrei, musulmani şi creştini deopotrivă, a creat treptat o unitate de apărare printre musulmanii divizaţi care şi-au găsit conducătorul in persoana unui războinic kurd pe nume Saladin. (Kurdistan, ţinutul kurzilor, nu a avut un stat suveran al său, dar a beneficiat mereu de apărători puternici. Pentru cititorii care nu cunosc istoria kurzilor, acesta este marele lor erou războinic.) Saladin nu a luptat însă pentru kurzi, nici pentru sine, ci pentru islam. Recâştigarea Ierusalimului, respectând viețile apărătorilor săi creştini, a fost în

contradicție cu baia de sânge făcută acolo de cruciați. Când a murit în 1193, averea sa personală nu a fost de ajuns pentru a plăti funeraliile. Cinstea legendară a lui Saladin i-a adus respect printre dușmanii săi europeni.

Unul dintre ei a fost Richard Inimă de Leu, regele Angliei, un om hotărât, un mare războinic, mult mai puțin reticent decât Saladin în executarea civililor. La un moment dat, Richard a propus ca sora lui să se mărite cu fratele lui Saladin, Ierusalimul fiind cadoul lor de nuntă. Scopul general al lui Richard era să păstreze pretențiile teritoriale cruciate din Siria care, în marc, a fost scopul principal al tuturor cruciadelor după cea dintâi. Ierusalimul, primul obiectiv, nu a mai fost niciodată cucerit, dar pretențiile teritoriale ale cruciaților au continuat.

De ce cruciații, nu numai baronii avizi de pământ, ci și soldații de rând cruciați, au pornit în repetate rânduri în călătoria aceasta primejdioasă? Ca în toate războaiele, a existat o varietate dc motive. Cruciații au câștigat respect și prestigiu pentru că „își purtau crucea", așa că purtau cu mândrie o cruce roșie cusută pe hainele lor. În mod esențial, ca răsplată, li se promitea „iertarea" păcatelor de către Dumnezeu. Se credea că indulgențele oficiale acordate de Biserică ii protejau pe păcătoși dc pedeapsa divină, un ajutor binevenit pentru cavalerii care petreceau un timp considerabil incăicrându-sc și distrându-se. Cruciadele ne amintesc că Europa, precum stepa asiatică, dezvoltase un puternic cult al războinicului, iar Evul Mediu a fost apogeul său. În același timp, majoritatea cruciaților chiar credeau că făceau o acțiune sfântă purtându-și crucea. Mulți lăsau în urmă

plăcerile unei vieţi normale şi nu se mai întorceau. În ansamblu, nu este uşor să separi motivele egoiste de cele idealiste in proiecte precum cruciadele.

Richard Inimă de Leu şi-a petrecut domnia mai mult in război decât ia cârma ţării. Deşi născut şi crescut in Anglia, după ce a devenit rege a părăsit ţinutul natal şi şi-a petrecut restul vieţii in cruciade şi în Franţa, unde a deţinut multe alte titluri nobiliare. Pe lângă faptul că era regele Angliei, Richard a fost conte de l'oitiers, Anjou şi Nantes, duce de Normandia, Gasconia şi Aquitania. Acesta era controlul divizat al Franţei care a continuat până în vremea Ioanei d'Arc. Richard moştenise o mare parte din teritoriul francez de la vestita sa mamă Eieanor de Aquitania, care a fost mai întâi regina Franţei, apoi a Angliei, fiind una din cele mai puternice femei din Europa medievală.

Frumuseţea lui Eieanor era deseori lăudată, dar c interesant că nu a fost niciodată descrisă. Ea era, în orice caz, destul dc bine educată pentru o doamnă din Europa medievală. Ştia să cânte, să danseze, să cânte la harpă, să vorbească latina, să ţeasă, să toarcă, să brodeze şi să coasă, precum şi să călărească pentru vânătoare sau să folosească şoimii in acest scop. Cu siguranţă insă cea mai marc atracţie a sa era imensa avere pc care o moştenise ca ducesă de Aquitania, ceca ce o transforma in cea mai bună partidă din Europa. Nu e de mirare că primul ei soţ a fost Ludovic al VH-lea, regele Franţei, pe care l-a insoţit in a Doua Cruciadă când papa i-a cerut acestuia să ajute la salvarea statelor cruciate in declin din Siria. Eleanor a avut un interes propriu in acest proiect, deoarece unchiul ei Raymand era un

cruciat cu o mizã într-unul din aceste state în declin. Cuplul regal a făcut impresie pe timpul şederii la Constantinopol, dar, a Doua Cruciadă a fost un eşec, iar căsnicia regală s-a dus de rãpă in timpul călătoriei de întoarcere. Eleanor născuse două fete însă, in cincisprezece ani, nici un băiat.

Lipsa moştenitorilor masculini era un motiv de destrămare a căsătoriilor regale, iar aceasta, precum nenumărate altele, nu a supravieţuit eşecului reginei de a avea un fiu. Cu ajutorul papei, Ludovic a anulat căsătoria pe motiv că el şi Eleanor aveau o relaţie prea strânsă dc rudenie. Teritoriile lui Eleanor i-au fost restituite şi, în ciuda eşecului de a-i da un moştenitor lui Ludovic, acestea au stârnit interesul pentru ea ca soţie. Mai mulţi nobili de rang înalt s- au gândit să o răpească şi să o oblige să se mărite cu ei. Aproape imediat, Eleanor s-a căsătorit cu Henric al 11-lea al Angliei (de asemenea duce de Normandia) care era cu unsprezece ani mai tânăr decât ea (şi mult mai înrudit cu ea decât primul ei soţ). Henric a crezut în potenţialul ei, iar ea i-a dăruit opt copii, dintre care trei au devenit regi.

Chiar şi ca regină a Angliei, Eleanor prefera Franţa. Acolo, in jurul anului 1185, ea şi doamnele sale dc onoare Îşi petreceau timpul citind poveşti de dragoste şi judecând certurile îndrăgostiţilor. Aceste activităţi sunt descrise într-un tratat contemporan intitulat *Arta dragostei curteneşti.* Eleanor se afla în centrul unui fenomen abia apărut, însemnând mai mult sau mai puţin începutul poveştilor cavalereşti moderne. Într-o lume in care căsătoriile corespundeau cerinţelor familiei, ideca dc a te îndrăgosti nu exista in alegerile matrimoniale. Noul concept de dragoste curtenească

(dragostea dintre nobilii de la curte) nu era despre căsătorie, nici măcar despre sex. Era ideea mistică de dragoste în care te îndrăgostești nebunește și veșnic de un suflet-pereche care nu este ales de părinți, fiind o celebrare a idealismului personal, neîntinat de considerații lumești. De fapt, doamnele lui Eleanor vedeau dragostea adevărată ca fiind imposibilă în cadrul unei căsătorii. Eleanor avea diverse păreri despre acest subiect. Soțul ei experimenta din plin dragostea curtenească. Când Eleanor a fost acuzată dc complot împotriva lui, Henric a ținut-o în închisoare mulți ani, parțial ca si nu se mai amestece in cunoscutele sale legături amoroase.

Între timp, turcii, a căror venire a declanșat cruciadele, au devenit noii stăpâni ai Mediteranei dc Est. Precum oamenii din stepă, ei erau soldați înnăscuți, fiind rezultatul combinat dintre arcași și călăreți. Un arcaș călare putea trage la țintă din galop. Numai exercițiul neîntrerupt și antrenamentul făceau posibilă această calitate, iar băieții din stepă începeau dc la vârste fragede. Odată ce arcașii călare au apărut în armatele musulmane, ei au devenit esențiali pentru victorie. Ideea era să recrutezi băieți care se antrenaseră dc plăcere in copilărie. Orice copil din stepă sc potrivea cu această descriere. Adesea, băieții turci din Asia Centrală erau vânduți recrutanților arabi sau persani care îi luau acasă pentru a servi ca *mameluci.* Mamcludi formau corpuri de mercenari de elită care continuau să vorbească turca, deși trăiau printre arabi. Turcii au pătruns în lumea arabă in grupuri migratoare și după ei au venit mongolii, războinicii din stepă care au pus capăt tuturor războinicilor din stepă. Mongolii nu au rămas

in regiune, însă turcii, da, şi au devenit musulmani, noii eroi de război ai majorităţii sunnite.

Exista un grup special de turci, turcii otomani, care într-un fel au reunit lumea arabă. Imperiul Otoman a existat peste şase sute de ani şi nu a inclus doar Egipt, Siria şi Irak, ci şi Anatolia, o mare parte din coasta Africii de Nord şi în cele din urmă toată Europa de Sud-Est. Capitala otomană Istanbul (iniţial Constantinopol, apoi Bizanţ) se afla in Europa. Bizanţul devenise centrul creştinismului grec ortodox şi încă era cel mai important oraş din lumea creştină în vremea cruciadelor. De fapt, timp de multe secole, turcii au dezmembrat Imperiul Bizantin şi l-au reorganizat în Imperiul Otoman. Momentul de referinţă a fost cucerirea dramatică a capitalei, in 1453, când turcii au fost ajutaţi de o artilerie de asediu. Turcii au trebuit să învingi multe armate musulmane în căutarea supremaţiei pe Marea Mediterană, dar. mai ales, au trebuit să înfrângă forţele navale creştine. Pentru a controla Marea Neagră şi Meditcrana dc Est, turcii care locuiseră în stepe au construit o flotă pentru a se confrunta cu puteri creştine precum Veneţia şi Genova. Galerele veneţienc şi genoveze deveniseră intermediari vitali intre pieţele europene şi Drumul Mirodeniilor.

Otomanii au avut multe interacţiuni cu creştinii. Marile moschei din Istanbul au dezvoltat un stil arhitectural clar influenţat dc bisericile ortodoxe estice ale oraşului, mai ales de Hagia Sofia. Administraţia otomană era inovatoare şi răsplătea talentul. Familia imperială otomană s-a retras din ce in ce mai mult din viaţa publică în luxosul palat Topkapi, lăsând mare parte din atribuţiile zilnice de

guvernare în mâinile unui grup dc birocraţi profesionişti aleşi şi pregătiţi cu rigoare. Deloc surprinzător, având in vedere originile pastorale, turcii au adus mulţi eunuci în casa imperială, mai ales in haremul palatului. Au creat şi folosit un alt tip de soldaţi imperiali, denumiţi ieniceri. Ca şi mamelucii, ienicerii erau băieţi luaţi din familiile lor, la o vârstă fragedă, pentru a Fi antrenaţi în cadrul unui corp de elită mercenar. Ienicerii însă nu erau turci, ci mai curând creştini convertiţi din zonele balcanice controlate de otomani.

Turcii otomani erau unificatori, în sens militar, prin cuceriri. În Asia Centrală şi in Afganistan, alţi turci erau şi ei unificatori. Câmpiile fertile din jurul fluviului Gange i-au atras pc aceşti războinici dc stepă prăfuiţi in nordul Indiei unde au format un sultanat la Delhi. O vreme, acesta a fost condus dc o dinastie de mamei uci, aşa cum mamelucii formaseră, de asemenea, o dinastie conducătoare în Egipt. Din 1236 până în 1240, Delhi a fost guvernat de o femeie. Tatăl Raziei Sultana era un sclav mameluc care, ajuns la conducerea Delhi, a lăsat-o pe fiica sa la guvernare cât timp el era în campanii, în cclc din urmă, i-a cedat ei tronul. Peste patru ani, aceasta a fost ucisă în luptă.

Să ne întoarcem acum la conflictul dintre musulmani şi creştini din regiunea Mării Mcditcrane. Conflictul a avut loc în contextul avansului otoman din est şi avansului castilian din vest. Diverse mici regate creştine din nordul Spaniei rezistaseră invadatorilor musulmani denumiţi mauri şi au scăpat încet de controlul lor între 1000 şi 1500, inghesuindu-i pe aceştia în oraşele-stat Sevilla, Cordoba şi în cele

din urmă Granada, care a căzut in 1492. Şapte secole de conflict şi coexistenţă în Peninsula Iberică sc inchciaseră. Datorită apropierii istorice de tradiţiile musulmane, creştinilor şi evreilor li se permisese să-şi practice propriile religii sub conducerea maurilor, cu condiţia să plătească o taxă specială pe neconformism religios. După căderea Granadei, regatele unificatoare din Castilia şi Aragon. care conduseseră recucerirea creştină, s- au simţit destul de puternice pentru a alunga marea lor comunitate evreiască împreună cu maurii care au refuzat să renunţe la islam. Puritatea religioasă era pe ordinea de zi. Inchiziţia spaniolă făcea un control de calitate, dezrădăcinându-i, torturându-i şi executându-i pe foştii musulmani sau evrei despre care se credea că practicau în continuare vechile lor religii.

Anul 1492 a reprezentat mai mult decât unificarea Spaniei. Femando de .Aragon şi Isabcla de Castilia, mândrii regi catolici ai Spaniei, finanţaseră, de asemenea, o expediţie a unui căpitan de navă genovcz carc îşi propusese să navigheze spre vest, traversând Atlanticul spre China. Nu a ajuns niciodată in China, după cum se va vedea într-un capitol ulterior. Mai întâi trebuie dezvăluite alte lucruri, cum ar fi o prezentare edificatoare a civilizaţiei europene care l-a produs pe Columb.

Europa Evului Mediu avea aproximativ aceeaşi pondere demografică precum China. India sau lumea musulmană. După diverse măsurători, in comparaţie cu Imperiul Roman, Europa medievală reprezenta un regres. Avea cu siguranţă construcţii mai puţin impresionante, mai puţine drumuri, canalizări şi clădiri publice. Avea şi mult mai puţini sclavi, aproape

deloc, dar țăranii obișnuiți erau adesea șerbi, legați de pământ, puși să muncească pentru latifundiar și veșnic neplătiți. Educația și alfabetizarea erau mai limitate decât în timpul romanilor, la fel și comerțul, călătoriile și toate formele de cultură superioară, precum teatrul, literatura, pictura și sculptura. Societatea medievală europeană avea în primul rând orizonturi mai înguste decât societatea romană care cuprinsese Europa de Sud, Africa de Nord și Orientul Mijlociu. Organizarea politică era la scară mică. un amestec nebunesc de regate, principate, ducate, comitate și oraşc-stat. Peninsula Italică, de exemplu, era împărțită intre câteva regate diferite, Statele Papale și oraşc-stat precum Genova și Veneția. Peninsula Iberică avea o jumătate de duzină de regate, iar Germania de azi zeci dc principate. Anglia era un regat unit care cucerise Țara Galilor, dar nu și Scoția sau Irlanda.

Viața in Europa medievală era fundamental rurală, profund locală și violentă cronic. Unitatea socială normală era moșia feudală, proprietatea privată a unei familii nobile. Centrul moșiei era reședința fortificată a nobilului – castelul. Țăranii care locuiau pe proprietate ca șerbi, posibil de generații, datorau o rentă familiei nobile, reprezentată de un procent din recoltă, majoritatea fiind destinată subzistenței și nu vânzării. Cu excepția ținerii evidențelor pentru plata rentei, proprietarul nu era interesat de munca agricolă. Spre deosebire de clasa conducătoare din Roma, nobilii din Europa medievală aveau un singur țel: războiul. Să fii nobil însemna să fii cavaler. Spre deosebire de romani, cavalerii în armură luptau călare. Armura unui cavaler era atât de grea încât

avea nevoie de forţa unui cal doar pentru a fi mutată. Deşi erau călare, tot ce puteau să facă aceşti cavaleri pe câmpul de luptă era să ţină lancea şi să-şi îndemne caii să atace. De obicei, era suficient. Forţa de şoc a unui astfel de atac putea distruge orice rezistenţă, risipind infanteria ca nişte popice. Cavaleria era neputincioasă împotriva fortificaţiilor invincibile, ceea ce garanta utilitatea castelelor. Un peisaj presărat cu fortăreţe dezvăluie absenţa unui control politic centralizat, castelele puternice puteau de obicei să reziste puterii regale. Când acest control a apărut în cele din urmă, o parte din el consta in interzicerea fortificării reşedinţelor de pe moşii şi păstrarea unei armate particulare. Între timp, toţi nobilii aveau suite de oameni înarmaţi-

După războiş şi cultul războinicului, de departe cea mai importantă instituţie socială paneuropeană a fost Biserica. În Europa medievală era suficient să pronunţi cuvântul „biserică" deoarece Biserica Romano-Catolică, în vest, şi Biserica Ortodoxă greacă, în est, nu permiteau existenţa unei alte Biserici. *Catolic* înseamnă atotcuprinzător. Mai mult decât o credinţă împărtăşită. Biserica era o instituţie cu o conducere centralizată, o ierarhie clar structurată şi registre minuţioase, fără a mai menţiona teritoriile constant ocupate, vastele resurse materiale şi o influenţă profundă asupra inimilor şi minţilor oamenilor. Latina sau greaca ecleziastică erau singurele limbi paneuropene. Pe lângă castele şi zidurile oraşelor, cele mai măreţe construcţii erau de departe catedralele gotice care au început să se înalţe in toată Europa de Vest în timpul lui Eleanor de Aquitania. Pe măsură ce generaţii după generaţii de

nobili au făcut donaţii financiare în speranţa unor răsplăţi spirituale, ţinuturile şi averea ecleziastice au crescut. în această privinţă, proprietatea Bisericii era diferită de proprietatea familiei care era împărţită la fiecare generaţie, dacă nu cumva legile speciale privind primogenitura împiedicau împărţirea, eedând toată moştenirea fiului cel mare.

Pe lângă clerul parohial care servea comunităţi locale, preoţii, călugării şi călugăriţele erau încadraţi în ordine sfinte, mulţi locuind în mănăstiri sau abaţii. Membrii ordinelor religioase au depăşit în cele din urmă numărul membrilor clerului parohial care slujea comunităţile. împreună, comunităţile religioase reprezentau un procent substanţial din populaţia medievală europeană. Diverse ordine aveau cerinţe şi misiuni diferite. Unele, în special călugăriţele, trăiau vieţi izolate ce implicau lipsa oricăror contacte sociale, cu excepţia celor din interiorul ordinului. Clerul de ambele sexe făcea un jurământ de tăcere ca să nu-şi întrerupă meditaţia şi rugăciunea. Unii depuneau un jurământ al sărăciei şi trăiau fără nici un confort, folosind un butuc de lemn pe post de pernă. Alţii ofereau servicii sociale, precum îngrijirea bolnavilor şi educarea copiilor. Nu numai sănătatea şi educaţia, ci toate formele de cultură scrisă, artistică şi muzicală erau apanajul clerului. înăuntrul Bisericii, scripturile latine erau copiate şi recopiate cu migală. Când se întâlneau la Roma, oamenii Bisericii din diverse părţi ale Europei de Vest puteau conversa în latină. În afara Bisericii, alfabetizarea era limitată, chiar şi printre nobili.

A existat o tensiune între bisericile creştine ale Europei şi structura feudală. Incapabil să pună capăt

promiscuităţii sexuale a bărbaţilor din clasa superioară, clerul se prefacca că nu vede. În ceea ce ii priveşte, nobilii conducători ii dispreţuiau pe preoţi, care purtau sutane în loc de pantaloni şi învăţau să citească în latină în loc să răstoarne din şa un adversar. Codul lor cavaleresc rezona mai mult cu războinicii păgâni din trecut decât cu textele din Noul Testament. Când preceptele creştine s-au lovit dc realităţile sociale, acestea au fost adesea ignorate. Era obişnuit să vezi preoţi şi episcopi războinici. Ei foloseau arme ncascuţite ca să evite vărsarea dc sânge. Un cavaler care măcelărise, jefuise şi violase putea spera că îndrepta lucrurile, înainte de a se confrunta cu judecata lui Dumnezeu pentru păcatele sale, prin donaţii generoase către instituţii ecleziastice. Gestul său pios îi cumpăra indulgenţele, un anumit număr de liturghii ţinute în onoarea sa şi. cu noroc, o criptă sculptată înăuntrul bisericii, aproape de altar.

China dinastiei Song şi mongolii

În timp ce europenii erau la apogeul castelelor şi cavalerilor, ceva cu totul diferit se întâmpla in China. Dinastia Tang dispăruse şi ţara devenise mai puţin militaristă. Între timp, centrul dc gravitaţie economic şi demografic al Chinei s a mutat in sud.

Fiecare dinastie domnitoare hotăra locul pentru capitală, dar până la dinastia Song, 970 1279 d.Hr., toate familiile domnitoare işi stabiliseră capitala in regiunile de nord de-a lungul Fluviului Galben, aproape de ieşirea spre stepe şi capătul Drumului Mătăsii. Toate dinastiile înainte de Song au avut interese mai mult continentale, legate de interiorul ţării. În schimb, China dinastiei Song a adoptat o

orientare maritimă, spre exterior, cel puțin la început. Cele mai importante orașe erau porturi. Manufactura și comerțul au devenit mai importante decât tributul sau războiul. Împărații dinastiei Song și-au stabilit capitala in orașul Nanjing, din sud, pc vastul fluviu Yangtze. cea mai marc arteră de transport a Chinei. Câmpia de est de-a lungul cursului inferior al fluviului Yangtze devenise cea mai populată și productivă regiune a Chinei. Când capitala Chinei s-a mutat în cele din urmă înapoi în nord, principala bogăție a țării a rămas în sud-est.

De-a lungul cursului inferior al fluviului Yangtze, China de Est a devenit marele centru de activitate economică. Accesul la transportul pc apă a transformat sud-estul Chinei in centrul manufacturii și cultivării orezului la scară largă. Porțelanul chinezesc, care necesită argilă specială și o încălzire puternică pentru a atinge perfecțiunea ca de sticlă, era produs în masă și transportat în siguranță către piețe cu bărcile pe canal. China se lăuda cu o rețea complexa de canale legate de marele sistem al fluviului. Poarta hidraulică, o parte necesară din acest sistem, a fost inventată de un inginer Song în 984. în Europa nu a existat nimic la fel pentru incă un mileniu și jumătate. Barjele pentru orez, de sute de tone, cărau mâncare din câmpurile din sud până în orașele din nord. Râurile, canalele și apele de coastă erau pltne de ambarcațiuni surprinzător de practice denumite jonci care aveau mărimi diferite. Joncile care plecau pe mare puteau fi enorme, mult mai mari decât orice corabie europeană. Negustorii chinezi erau ocupați să navigheze pe Marea Chinei de Sud, dar nu revendicau teritorii în numele împăratului. Dacă aveai mătase

sau porţelan de vânzare, nu mai aveai nevoie de revendicări suplimentare.

În opoziţie totală cu Europa medievali, economia de piaţă împreună cu oraşele şi alfabetizarea a înflorit în China dinastiei Song. Volumul extraordinar de activitate economică in China a avut nevoie de o monedă care să circule din ce în ce mai mult. Soluţia dinastiei Song a fost o altă invenţie: banii de hârtie. între timp, examenele pentru funcţiile publice erau mai competitive şi mai prestigioase ca niciodată. împăratul Song însuşi superviza etapele finale. Un indicator relevant al capacităţii tot mai răspândite de a citi a fost cererea pentru literatura de masă. Primele romane chinezeşti datează din timpul dinastici Song, cu aproape cinci sute de ani inainte de alternativele lor europene. Mai mult. dinastia Song era mult mai puţin militaristă decât fusese dinastia Tang. Birocraţii imperiali şi magistraţii din sistemul centralizat conduceau paşnicul imperiu Song.

Să îi luăm ca exemplu pe Zhao Mingcheng şi Li Qingzhao, un cuplu vestit dintr-un oraş din China de Nord, contemporani cu Eleanor de Aquitania. Cuplul era stilat, cu înclinaţii artistice şi amândoi scriau poezii. Dc fapt, toată elita chineză scria poezii. Soţul era un cărturar faimos, dar cea care atrăgea atenţia era soţia lui, Qingzhao, care nu a fost doar o poetă bună, ci una foarte bună. În prezent, Zhao Mingcheng e numit adesea „soţul vestitei Li Qingzhao". Mingcheng făcea parte din elita mandarină pasionată de studiul inscripţiilor străvechi pe care Mingcheng le aduna, colaţiona şi analiza critic când nu îndeplinea funcţii oficiale. Capodopera sa în treizeci de volume a devenit un studiu fundamental în domeniu. Soţia sa,

Qingzhao, îi împărtăşea pasiunea. Căsnicia lor implica o tovărăşie uimitoare. În timpul vieţii lor, dinastia Song a pierdut controlul asupra ţinuturilor de frontieră nordice in faţa unei alte incursiuni a călăreţilor din stepă. La un moment dat, cuplul a trebuit să fugă în sud cu cincisprezece căruţe cu cărţi şi alte posesiuni. Mingcheng a fost trimis pe post de magistrat într-un oraş din avalul fluviului Yangtze şi a murit de dizenterie pe drum. îndoliată, Qingzhao s-a mutat in oraşul învecinat Hangzhou, unde a continuat să scrie poezii şi, mai târziu, s-a recăsătorit.

Reacţia defunctei dinastii Tang faţă dc budism, inclusiv emanciparea femeilor, a continuat în timpul dinastici Song. Averea mănăstirilor budiste a fost treptat expropriată de guvernul imperial care promova o renaştere a gândirii confucianiste anterioare. Influenţa budistă in China a scăzut, dar nu a dispărut. în locul său insă, confucianismul patriarhal sever a recâştigat aprobarea oficială şi a dominat complet marele sistem de examene competitive pe care oricine dorea să fie mandarin trebuia să-l treacă. Confucius sugerase ca văduvele să nu se mai căsătorească pentru a onora mai bine amintirea soţilor răposaţi. Acum, groaznicul obicei al legării picioarelor fetelor a devenit o practică curentă în familiile înstărite. Daoismul, care nu-şi pierduse niciodată abordarea tradiţională, a redevenit popular in China dinastiei Song.

Dinastia Song s-a prăbuşit în cele din urmă din cauza invaziei mongolilor veniţi din capătul estic al stepei, la nord de China. Limba mongolă este probabil înrudită cu japoneza, coreeana şi turca. Mongolii erau un alt grup de arcaşi ce locuiau în iurte,

creşteau oi, consultau şamanii şi călăreau, care deveneau duşmani de moarte pentru oricine îndrăznea să reziste masacrului lor. Aceştia şi-au făcut simţită prezenţa din plin, la ambele margini ale stepei eurasiaticc.

Crearea Imperiului Mongol, ccl mai mare imperiu terestru (ca suprafaţă continuă) care a existat vreodată, este strâns legată de povestea creatorului său, Tcmujin, care nici măcar nu a avut un al doilea nume până când s-a autointitulat Genghis Han. Războinic din stepă care s-a ridicat din sclavie pentru a crea ccl mai marc imperiu al lumii. Temujin a fost un simplu om al timpului şi locului său. Populaţiile dc păstori îşi atacau constant turmele, iar Temujin a căzut in sclavie în timpul unui astfel de atac. A scăpat şi după mai multe aventuri s-a căsătorit în cele din urmă cu mireasa cu care fusese logodit dc la zece ani. Mireasa lui a fost apai răpită in alt atac, dar Temujin a salvat-o şi chiar l-a acceptat pe fiul ei conceput în captivitate. Deşi mai târziu a avut cinci sute de consoarte, ea a fost singura lui soţie.

în 1186, Temujin a fost ales han (rege) printre mongoli, dar i-a luat peste douăzeci dc ani ca să devină Genghis Han (împărat) in 1206, extinzându- şi stăpânirea asupra populaţiilor din stepă inrudite, multe dintre ele de origine turcă. Din 1206, el şi-a îndreptat ambiţiile spre vest şi a pornit cele mai extinse cuceriri din istoria lumii. Genghis Han nu a fost un comandant militar extravagant. Contribuţia lui personală la şirul monoton de victorii a constat in planificare, organizare şi sprijin. în câmp deschis, potrivit tacticilor de viteză şi manevră ale războinicilor din stepă, mongolii nu aveau egal, cu

excepţia altor războinici din stepă, precum populaţiile turcice din Asia Centrală care s-au alăturat în număr mare armatelor lui Genghis Han. Când se confrunta cu zidurile oraşelor, Genghis Han se folosea de ingineri de asediu chinezi pe care ii capturase din alte regiuni.

Atacul mongol din 1220 a transformat Samarkand şi Buhara, marile oraşe de pe Drumul Mătăsii din Asia Centrală, în ruine fumegânde, foştii lor locuitori devenind piramide de cranii. Armatele lui
Gcnghis Han au procedat la fel în Bagdad. Au devastat şi centrul originar al Rusiei, inclusiv Kiev. deschizând drumul pentru eventuala ascensiune a Moscovei. Cel mai mare imperiu terestru a fost creat în doar câţiva ani.

Armatele lui Genghis Han nu ştiau să piardă. De obicei, mai întâi le ofereau adversarilor posibilitatea de a se preda şi de a fi salvaţi. Cei care acceptau puteau fi trataţi cu destulă îngăduinţă. Mongolii erau dornici să recruteze oameni cu seturi de abilităţi „civilizate" meşteri, artizani şi oameni înţelepţi de toate felurile care ştiau lucruri pe care mongolii nu le ştiau. Aceştia ii respectau pe oamenii pioşi daoişti, budişti, musulmani şi creştini şi organizau dezbateri intre ei. Să rezişti mongolilor era însă o chestiune cu totul diferită. Cei care refuzau posibilitatea de a se preda îşi vedeau proprietăţile jefuite şi distruse, oamenii învinşi şi masacraţi, copiii şi femeile deveniţi sclavi. Această violenţă spectaculoasă era o metodă de război pe care mongolii nu o glorificau sau celebrau în mod special. Pentru duşmanii învinşi, salvarea de dominaţia mongolă era perioada scurtă in care era impusă. Printre abilităţile pe care

războinicii mongoli trebuiau să le dobândească era administrarea unor instituţii de guvernare stabile. Puteau să cucerească absolut orice, dar nu guvernau practic nimic. Cuceririle mongole tindeau să fie împărţite în fiecare generaţie când urmaşii cuceritorului se luptau pentru stăpânire. în 1300, regiunea întinsă dominată de mongoli fusese divizată în patru părţi, una din acestea Fiind China.

Mongolii au răsturnat dinastia Song şi s-au instalat ei înşişi pe post de noi conducători ai Chinei.

Nepotul lui Temujin, Kubilai Han. sc declarase primul împărat al Chinei din dinastia Yuan în 1271. Populaţiile stepei făcuseră parte din istoria Chinei încă din timpuri străvechi. Însă niciodată înainte străinii neasimilaţi nu cuceriseră toată China. Mongolii au mutat capitala Chinei la nord, într-un loc nou care astăzi se numeşte Beijing. Simţind nostalgia stepelor, ei au creat o pajişte în Beijing unde puteau să-şi petreacă timpul in iurte in timp ce caii păşteau în apropiere, nederanjaţi de populaţia chineză înconjurătoare care nu avea voie să intre. Acesta a fost începutul palatului din Oraşul Interzis din Piaţa Tiananmen. Firi pragmatice, conducătorii mongoli au păstrat accentul pus de dinastia Song pe industrie şi comerţ, deşi nu se ocupau ei înşişi de aceste activităţi. Oraşul Song Hangzhou fusese unul dintre cele mai active porturi din lume. Mongolii guvernau prin structura imperială deja existentă, dar fără să o venereze. Cultura literară chineză greu de obţinut nu îi interesa şi pragmatismul aspru şi direct a distrus prestigiul mandarinilor in timpul conducerii dinastiei Yuan. Pe de altă parte, conducătorilor Yuan le plăceau în mod special operele în dialectele locale,

care nu necesitau alfabetizare pentru a fi apreciate.

Din multe puncte de vedere, nu a fost o perioadă bună pentru China. Mongolii nu erau cuceritori paşnici, iar chinezii au devenit iritaţi de dominaţia străină. Mai mult, apariţia ciumei bubonicc în zonele îndepărtate din vestul Chinei a înrăutăţit foarte mult situaţia, cauzând pierderi umane uriaşe şi grăbind sfârşitul dinastiei Yuan în 1368.

Până atunci, ciuma bubonică făcuse ravagii şi in Europa. Traseul ei m anii 1340 arată că a venit pe Drumul Mătăsii. Galerele vencţicnc şi genovczc carc transportau mărfuri asiatice pe ţărmurile Mării Negre au adus odată cu bunurile asiatice şi purici purtători de dumă. Puricii au infectat atât echipajul, cât şi călătorii care se îndreptau spre porturile italiene, precum şi şobolanii care trăiau permanent pe corabie. Din porturile mediteraneene, duma bubonică s-a deplasat spre nord de-a lungul căilor de comerţ in restul Europei. Moartea Neagră, după cum au numit europenii ciuma bubonică, îşi ucidea victimele în mai puţin de o săptămână, prin febră, pustule şi vomitat sânge o moarte oribilă şi certă. Impactul dumei a fost imens şi studii recente au revizuit estimările în sens ascendent. Este probabil ca epidemia să fi ucis aproximativ jumătate din populaţia europeană, mai mult in oraşele mediteraneene, mai puţin in zonele rurale din nord.

Distrugând complet tot ce-i stătea în calc, ciuma bubonică a deschis drumul pentru noi dezvoltări sociale, culturale şi economice, mai ales în Europa. O epidemie care a ucis jumătate din populaţie a făcut ca supravieţuitorii acum consideraţi lucrători esenţiali să fie mai preţioşi. Oamenii de rând au inccput să fie

mai respectaţi. Apogeul aristocraţiei războinice europene părea că aparţine trecutului. Cavalerii şi castelele se demodau într-o epocă a prafului de puşcă, fiindcă nici armurile de oţel, nici zidurile de piatră nu rezistau tunurilor. Asediul reuşit al Bizanţului de către turci, care au folosit cea mai grea artilerie de până atunci, a reprezentat un moment de răscruce. Pe măsură ce aristocraţia războinică Îşi pierdea influenţa, renaşterea postmedievală a oraşelor şi a comerţului din Europa accelera.

Marco Polo. celebru pentru descrierea Chinei sub stăpânire mongolă, aparţinea unei familii de negustori veneţieni care începuse să exploreze Drumul Mătăsii la sfârşitul anilor 1200. Mii de alţi oameni făceau acelaşi lucru, dar Polo a scris o relatare importantă, care l-a făcut celebru. Dictată în timpul încarcerării in mâna concurenţilor genovezi, relatarea sa pare să fi fost menită iniţial ca un ghid pentru negustorii europeni care doreau să profite de *Pax Mongolica ce* domnea pe atunci in Asia Centrală. Autorul din umbră căruia Polo i-a dictat cartea şi-a luat câteva libertăţi pentru a face textul mai captivant şi a avut succes. La începutul anilor 1300, după un sfert de secol de aventuri asiatice, acest celebru călător s-a întors pentru totdeauna la Veneţia. A murit în 1324.

Anul următor, Ibn Battuta, un alt fiu al Mediteranei, şi-a început propriul sfert de secol dc călătorii. Putem să-l considerăm un Marco Polo marocan, căci vestitele călătorii ale celor doi au coincis oarecum, atât temporal, cât şi spaţial. Ibn Battuta nu era însă negustor, iar călătoriile sale au fost mult mai extinse decât ale veneţianului. Prima din nenumăratele sale

caravane l-a purtat prin Africa de Nord într-un pelerinaj la Mecca, iar scopul său general era să ofere o relatare completă despre lumea musulmană. Aceasta a inclus nordul Indiei controlat de musulmani, la fel ca Africa subsahariană şi coasta Swahili, porturile de la Oceanul Indian până în Sumatra – unde sultanatele musulmane îşi începeau stăpânirea fără a mai menţiona Persia şi Asia Centrală. Ibn Battuta a fost impresionat şi provocat de diversitatea culturală a lumii musulmane ale cărei margini le explora. De mai multe ori, s-a plâns autorităţilor loeale că femeile musulmane trebuiau să poarte mai multe haine. S-a întors acasă, într-un Maroc devastat de ciumă, în 1354.

India „medievală“

În mod interesant. India nu a suferit nici dc vreo invazie mongolă, nici de ciumă. Drumul Mătăsii continental se întindea în nordul subcontinentului indian, dincolo de obstacolele formate de munţii înalţi, păstrând India în afara rutei terestre a distrugerilor mongole. Pe de altă parte, Drumul maritim al Mirodeniilor traversa direct sudul Indiei. Comparabilă cu Europa şi cu China în ce priveşte ponderea demografică, India era una dintre cele mai de succes societăţi ale lumii, luând în considerare numărul de oameni pe care putea să-i hrănească.

Imperiul Clupta decăzuse cu mult înainte de anul 1000 d.Hr. Precum Europa, India era în majoritate fragmentată între multe regate şi principate aflate in conflict in perioada 1000-1500. Regate hinduse mici controlau părţi din ea. Budismul a continuat să decadă in India, cu excepţia unui centru puternic în insula Sri Lanka. În schimb, în această epocă, bogăţia

Indiei a atras mulţi invadatori musulmani din Asia Centrală. Mulţi au rămas şi s-au stabilit acolo, răspândindu-sc în nordul Indiei, care în peste cinci secole a devenit din ce în ce mai mult, deşi niciodată in totalitate, musulmană. Marca populaţie neconvertită indiană aflată sub conducere musulmană plătea obişnuita taxă pc ncconformismul religios. Cel mai important centru al invadatorilor a fost Delhi, unde Razia Sultana a domnit o scurtă perioadă. Aceasta era societatea care, in final, a devenit Imperiul Mogul.

Hinduşii au rezistat mult timp invaziei nordice, cu greu, având succese parţiale de-a lungul secolelor. Schimbările regionale din India au semănat întrucâtva cu luptele creştino-musulmane contemporane din jurul Mării Mediterane. în nordul Indiei şi în special in nord-vest, rezistenţa hindusă a format un peisaj alcătuit din castele şi o reţea de mai multe secte războinice hinduse precum sikh şi bishnoi, care să conducă lupta. Indienii celebrează amintirea mai multor regine războinice carc şi-au apărat micile regate împotriva expansionismului musulman. Rani Durgavati. o regină hindusă care a domnit în numele tânărului ci fiu, a călărit un elefant în bătălia din 1564 unde, rănită fiind, s-a sinucis ca să nu fie prinsă. O altă regină războinică hindusă a fost Chand Bibi, o musulmană şiită, regentă in Bijapur, un regat in partea central-vestică a Indiei, care a murit rezistând unui asediu mogul în 1599.

în sudul extrem al Indiei, stăpânirea musulmană a fost de scurtă durată. În general, brahmanii deţineau controlul religios în sud, care în India însemna şi control politic. Comerţul maritim in dezvoltare din

sudul Indiei îi atrăgea pe toţi nou-veniţii. Rolul central al Indiei de Sud pe Drumul Mirodeniilor era oarecum similar cu cel jucat de oazele din Asia Centrală pe Drumul Mătăsii. Porturile de pe vestita coastă Malabar din partea dc sud-vest a Indici făcuseră comerţ cu regiunea mediteraneeană din vremurile romanilor şi au sprijinit din plin comunităţile de negustori musulmani, creştini şi evrei. În partea sud-estică a Indiei, mai puţin cunoscuta coastă Coromandel era legată prin comerţ de Malaysia şi dincolo de ca. Coasta Coromandel a fost scena celei mai importante puteri maritime a Indiei, Imperiul Chola vorbitor dc tamil. La apogeul influenţei sale in anul 1000, Imperiul Chola controla Sri Lanka şi conducea uneori operaţiuni militare in Srivijaya pe insula Sumatra, un punct esenţial al comerţului intre India şi China. Bogăţia imperiului a finanţat construcţia unora dintre cele mai impresionante temple indiene.

Avantajele comerciale ale Imperiului Chola au fost moştenite de puterea sudică ce i-a succedat, Imperiul Vijayaaagara, 1336—1646. În timp ce interesul Imperiului Chola a vizat coasta, interesul celui de-al doilea imperiu s-a îndreptat către interior. A fost în primul rând un factor declanşator al rezistenţei hinduse faţă de cuceririle musulmane, fondate pe locul unor pelerinaje hinduse, casa tradiţională a zeului maimuţă Hanuman. Întregul relief al Indiei şi toate apele sale sunt sacre pentru hinduşi, însă Imperiul Vijayanagara era un loc mai special. Conform epopeii *Ramayana*, cu mult înainte ca acest imperiu să existe, stăpânul Rama vizitase locul respectiv ca să i ceară ajutorul lui Hanuman pentru a-

şi salva mireasa răpită, Sita, din ghearele răului. Datorită impresionantei sale capitale construită în stâncă la capătul de sud-est din centrul platoului Deccan al Indiei, opus sultanatelor din
Delhi. Vijayanagara a devenit marca citadelă a hinduismului luptător. A atras hinduşi strămutaţi din nordul Indiei, dar, de asemenea, in stilul tradiţional hindus, trata religia ca o problemă de alegere individuală. Imperiul nu era ortodox. Includea atât jainişti, cât şi musulmani. Îşi trăgea vitalitatea economică din cele trei sute de mici porturi cc operau pe ambele coaste, fără a mai menţiona propria producţie de mirodenii şi bumbac. Imperiul a fost vizitat de flotilele amiralului chinez Zhcng He când a explorat Oceanul Indian la începutul anilor 1400. în 1409, Zheng He a ridicat un monument de piatră dedicat comerţului paşnic, inscripţionat cu binecuvântări budiste, musulmane şi hinduse in chinezi, persană şi tamil.

Vijayanagara a fost bogat şi puternic, capitala sa era un oraş înfloritor cu posibil o jumătate de milion de locuitori şi o sursă complexă de apă, decorat cu temple ale zeităţilor hinduse, plin de sculpturi. Totuşi, motivul principal al existenţei Imperiului Vijayanagara a fost imensa sa armată. Numele oraşului însemna victorie. Grajdurile uriaşe ale elefanţilor de luptă imperiali erau aproape dc pavilioanele regale care nu aveau ziduri exterioare, unde tapiseriile luxoase îi protejau pe prinţi şi prinţese de ochii iscoditori fără a împiedica adierea vântului. Sultanatele din Delhi au reuşit in cele din urmă să distrugă Imperiul Vijayanagara şi au devastat strălucitoarea sa capitală care nu a mai fost niciodată reconstruită. Astăzi,

templele sculptate pline de maimuțe sunt parte a Patrimoniului Mondial UNESCO.

Evoluțiile culturale din India de Sud din această perioadă merită menționate. Mișcarea spirituală bhakti, care s-a dezvoltat la început în sudul Indiei, a insuflat practicilor religioase hinduse un nou zel în anii 1400. Între timp, femeile din sudul Indici aveau o mai mare libertate de mișcare și activitate decât surorile lor din nord. parțial fiindcă comerțul crea oportunități mai diverse. Pe de altă parte, precum în China și in multe alte părți din lumea civilizată de atunci, femeile hinduse care trăiau mai mult decât soții lor sufereau de o oprimare crescândă. Văduvele care alegeau să se sinucidă aruncându-se pe rugurile funerare ale soților erau admirate, iar mândrele lor familii ridicau monumente prin care le lăudau sacrificiul.

De-a lungul Eurasici, religiile pașnice au fost însușite de societăți războinice. Domnind in mod suprem ca ideologii organizatoare ale civilizației mondiale, marile religii ale lumii au consolidat patriarhatul și nu au făcut nimic pentru a diminua ierarhia socială.

Între timp, o nouă dinastie musulmană, mogulă, a început să-și consolideze și să-și extindă cuceririle deja realizate in nordul Indiei de către sultanatele din Delhi. În plus, musonul dc vest aducea mai mulți invadatori pe țărmurile indiene. În anul 1500, Europa își revenea demografic de pc urma ciumei bubonice și era pe cale să intre în traumatizantele ei războaie interne dintre catolici și protestanți. China își revenea demografic după ciumă și își concentra energia pe apărare, pe măsură *ce* se confrunta cu noi incursiuni la granița de nord și dinspre Japonia. În 1500, arcașii

călare din stepa eurasiatică puneau in sfârşit capăt celor două mii de ani in care fuseseră consideraţi un butoi cu pulbere continental. Între timp, oceanele şi coastele mărilor lumii erau martore la o nouă activitate. Caravanele de cămile vor eeda curând locul corăbiilor ca vehicule principale ale comerţului transcontincntal. Părţi ale lumii îndepărtate de Eurasia vor deveni acum legate dc acestea.

Apariţia, in jurul anului 1500, a unei lumi interconectate este un moment important in povestea noastră. Până acum ne am concentrat pe civilizaţiile interconectate din Eurasia. Deşi comerţul pe distanţe lungi fusese limitat istoric, societăţile eurasiatice împărtăşiseră specii de bază domesticite (de exemplu, grâu şi porci), inovaţii tehnice cruciale (de exemplu, roata şi plugul) şi instituţii sociale esenţiale precum banii şi patriarhatul. Punând întregul Drum al Mătăsii dintre China şi Europa sub o administrare unică şi favorabilă comerţului, mongolii au înlesnit legăturile eurasiatice. Nu toate rezultatele au fost pozitive. Un rezultat a fost experienţa Europei cu Moartea Neagră ce aparent a trecut de la animale la oameni mai întâi în vestul Chinei. Legăturile umane înseamnă şi împărţirea microbilor, pe lângă inovaţii.

Aşadar, deşi vedem mai multe legături interregionale, până acum este greu să descoperim un progres în ceea ce priveşte crearea unor societăţi drepte şi echitabile. Ierarhiile sociale stricte au caracterizat toate civilizaţiile lumii. Aproape toate au fost dominate de nobili şi de monarhi care priveau oamenii de rând ca inferiori şi nu erau interesaţi dc bunăstarea supuşilor lor. în ceea ce priveşte oamenii care nu erau legaţi încă de civilizata Eurasie, aceasta

este o altă poveste.

8.

LUMI DIFERI Ti

Să ne întoarcem la strămoşii noştri sociali, culegătorii nomazi. în jurul anului 1500, majoritatea populaţiei lumii trăia în marile societăţi agricole din Eurasia. Prin comparaţie, restul globului era puţin populat. 1% din populaţia globală trăia în America dc Nord şi mai puţin dc 1% în Australia. Puţini oameni trăiau în Siberia, Africa subsahariană. Asia dc Sud-Est sau în mare parte din America de Sud – să nu mai vorbim dc Antarctica. În jurul anului 1500. lumea era în majoritate ocupată de grupuri de culegători care continuau stilul de viaţă ancestral. Se schimbaseră, desigur, de-a lungul a sute de generaţii, dar nu se

ştie in ce mod. După preferinţă, locuiau in afara curentului principal de transformări istorice.

Pentru culegătorii rămaşi in lume. contactul cu civilizaţia avea să fie cel mai rău lucru care li s-ar putea întâmpla. Pentru mulţi dintre ei, a fost ultimul lucru ce li s-a întâmplat. După 1500, culegătorii au fost şterşi de pe hartă, iar „lumile lor separate" au fost complet uitate. Populaţiile de culegători au fost uneori distruse de-a dreptul, fie rapid, din cauza microbilor străini împotriva cărora organismul lor nu se putea apăra, fie încet, prin sclavie, exploatare şi disperare. Distrugerea societăţilor lor i-a prădat pe culegători de culturile ancestrale. Treptat, cei rămaşi au fost mutaţi pc treapta de jos a noilor ierarhii sociale ridicate de nou-veniţii civilizaţi.

La periferia poveştii pe care am narat-o in capitolele anterioare au existat multe alte lumi alternative în jurul anului 1500. Culegătorii au locuit multe dintre aceste lumi separate. Multe altele deja includeau agricultura şi cultul războinicilor, care nu a fost un fenomen specific Lumii Vechi. În regiunea subsaharianâ Sahcl şi Valea Marelui Rift, in centrul şi sudul Mexicului, America Centrală şi munţii Anzi – civilizaţia şi formarea imperiilor erau recent in plin avânt. În panteonui aztec Tezcatlipoca, o figură de origine străveche olmecă (reprezentat in ilustraţie purtând arme şi scut) era o divinitate foarte importantă. Asia dc Sud-Est urmează acelaşi model.

Pe la 1500, toate aceste alte lumi au început să intre în povestea noastră. În acest capitol, le vom analiza înainte ca europenii să le includă într-o lume *globală* interconectată.

Nordul subarctic

În nordul subarctic, in 1500, pădurea boreală (cercul cel mai nordic de păduri care inconjoară Oceanul Arctic) era încă în mare parte un ţinut al culegătorilor. Pădurile boreale ale lumii sunt regiuni întinse cu câteva specii de conifere ce cresc adesea în permaifost, un sol care este îngheţat tot timpul anului.

În Siberia, pădurea boreală se numeşte taiga. Aceasta este similară codrilor canadieni din nord. dar e mai mare. Trei din cele mai mari fluvii din lume, Obi, Enisci şi Lena, curg prin nordul taigalei până la Oceanul Arctic. înainte de a ajunge acolo, deasupra Gercului Polar, toţi copacii dispar de pe maluri, făcând loc unui peisaj de stânci acoperite de licheni. Pe lângă gerul aspru al iernii, dezgheţul de primăvară duce la apariţia unor roiuri dc insecte înţepătoare, chiar mai mari decât cele din zonele tropicale, şi creează dificultăţi de transport. Acesta este un ţinut in care agricultorii nu pot trăi. Diverşii culegători şi crescători de animale care au locuit acolo au avut multe nume şi au vorbit multe limbi. Numele pe care li le dădeau străinii erau adesea insulte. Acesta este cazul unor populaţii similare subarctice din „Laponia" sau mai degrabă nordul Scandinavici. E mai potrivit să fie numiţi poporul sami. Multe populaţii boreale împărtăşesc o adaptare unică. Membrii lor sunt crescători de reni, deşi simpla creştere dc animale nu descrie exact ceea ce fac. după cum vom vedea. În Siberia, cel mai numeros grup de acest fel este reprezentat de neneţi.

Oameni precum ncneţii trăiesc in nordul îngheţat de foarte mult timp. Vânătorii de mamuţi ncanderthalieni au locuit acolo înainte de *Homo*

sapiens, aprinzând deja focuri pentru a se încălzi şi a pregăti mâncare şi folosind piei pentru a face haine de blană. Neneţii au moştenit baza culturală superioară a lui *Homo sapiens* neolitic care include două animale esenţiale: renul şi câinii. Câinii ii ajutau să vâneze şi si crească animale, aşa cum fac câinii pretutindeni. Renii le asigurau majoritatea hranei, dar şi transportul când trăgeau săniile — de asemenea, pieile lor ii protejau pe oameni de gerul arctic. Neneţii migratori îşi transportau echipamentul, inclusiv locuinţele lor conice, pe sănii cu o structuri antică (care nu erau atât de diferite de cele modeme). Neneţii se mutau odată cu anotimpurile pentru a-şi însoţi turmele în transhumanţa anuală. Primăvara, renii migrau spre nord, afară din taiga, pentru a mânca licheni, transformând acea resursă abundentă in came, haine şi putere de tracţiune pentru neneţi. Transhumanţa anuală era hotărâtă de animale care în absenţa ci nu se puteau hrăni. Neneţii însoţesc renii migratori şi trăiesc de pe urma lor, vânându-i pe parcurs. La începutul erei noastre, fiecare familie avea mica ei turmă de animale domesticite care, precum renii sălbatici, trebuia să migreze la un anumit moment din an pentru a se hrăni.

Ncneţii Îşi priveau iubita taiga dintr-o perspectivă animistă. Ca multe grupuri de culegători, neneţii aveau specialişti care lucrau cu spirite – şamanii care ii tratau pe bolnavi, prevesteau viitorul şi zburau spre locuri îndepărtate in viziunile lor. Marile turme de reni le asigurau nencţilor hrană din belşug. Unii bărbaţi ncneţi erau destul de bogaţi ca să-şi permită mai mult decât o soţie, chiar dacă nu existau diferenţe de clasă sau orice fel de conducere in afara familiei.

Taigaua le oferea daruri din plin şi nimeni altcineva nu dorea să locuiască acolo sau nu ştia cum să o facă.

Mai departe spre nord, de-a lungul coastelor de astăzi ale Alaskăi, Canadei şi Groenlandei, alţi locuitori ai Cercului Polar erau specialişti in vânarea animalelor marine de pe gheaţa plutitoare. Aceştia formează populaţia inuitl, iniţial numiţi eschimoşi. Adaptarea lor telurică şi culturală uimitoare la viaţa polară era încă destul de nouă în anul 1500, dar reflectă posibilităţile create de resursele marine.

Mai departe, la sud, coasta Columbiei Britanice a fost una din puţinele excepţii de la regula că vânătorii şi culegătorii nu pot să se stabilească într- un loc permanent. Din nou. resursele marine au fost de ajutor. Aceştia sunt nativii americani ai căror stâlpi totemici sunt recunoscuţi pretutindeni. Secretul aşezărilor lor permanente a fost pescuirea de somon, o resursă de hrană sezonieră incredibil de abundentă care a redus necesitatea migraţiei când oamenii au învăţat să afume şi să depoziteze somonul pentru a fi mâncat tot anul. Destul de rapid, aceste populaţii sedentare, foste culegătoare, au dezvoltat ierarhii sociale stricte (chiar şi sclavia), sub conducători ereditari. Nu se mai deplasau, deoarece abundenţa de mâncare marină le-a permis acest lucru, iar construirea şi manevrarea canoelor pentru navigaţie necesita participarea mai multor oameni. Totuşi, nu au dezvoltat deloc agricultura. Aşezările lor de pe coastele mării au rămas mici, organizarea politică era simplă, iar comerţul, minim. Datina *potlatck,* in care surplusul de bogăţie era dăruit sau distrus in cadrul unei ceremonii, era cea mai distinctivă instituţie

socială a lor. Expediţiile de prădare aveau ca ţintă agricultorii paşnici care trăiau la sud de ei. În anumite feluri, ei au reînviat experienţa societăţilor orientate spre război din alte părţi.

În general, supravieţuirea dificilă din nordul subarctic i-a ţinut pe locuitorii săi izolaţi de restul lumii până aproape de anul 1500. Un nou comerţ global cu piei de animale va schimba această situaţie.

Australia

Culegătorii aborigeni din Australia aveau doar pentru ci acest continent izolat. Credeau că spiritele răsăriseră brusc din acel pământ şi că în final se vor întoarce în el. Neflind totuşi complet izolaţi de restul lumii, trăiau ca şi cum ar fi fost. În extremitatea nordică, australienii de pe coastă aveau cu siguranţă contacte permanente cu insularii din Macassar care practicau horticultura. În învecinată Nouă Guinee, alţi oameni cultivau ignamc, taro, trestie dc zahăr şi banane într-un mod specific sud- asiatic de horticultura alternativă. Totuşi, în Australia continentală, cel mai arid dintre continente, nimeni nu practica agricultura. Tara oferea deja hrană din abundenţă pentru modestele nevoi ale oamenilor. înainte de sosirea europenilor, cea mai mare influenţă exterioară asupra vieţii australiene din ultimele zece sau douăzeci de mii de ani a avut-o venirea câinilor.

Aproximativ jumătate de milion dc aborigeni australieni trăiau din roadele pământului. Deşi ni-i imaginăm într-un deşert, puţini dintre ei locuiau acolo, preferând zonele împădurite de pe coastă sau malul râurilor. Majoritatea circulau în aceleaşi zone

bine irigate din sud-est, unde astăzi este concentrată populația australiană de origine europeană. De-a lungul a zeci de mii de ani, cultura materiali a aborigenilor australieni a rămas simplă, însă lumea lor socială a devenit complexă. Vorbeau sute de limbi și dialecte. Grupurile culegeau în regiuni bine delimitate și se întâlneau sezonier cu alții care vorbeau aceeași limbă. Cu cât mai arid era teritoriul lor, cu atât mai frecvent se deplasau in căutarea hranei. Cei care pescuiau se mișcau mai puțin. Sistemele lor de rudenie și regulile cu privire la cine trebuia să se căsătorească cu cine erau incredibil dc complicate.

Nici una dintre limbile sau dialectele lor nu avea un cuvânt pentru „australian aborigen". Vorbitorii de limbi diferite se priveau deseori unii pe alții cu suspiciune. Totuși, cei mai mulți împărtășeau aceeași viziune spirituală. Precum culegătorii din lumea întreagă, ei credeau că plantele, animalele și chiar pietrele și râurile aveau spiritele lor. Acestea nu erau spirite individuale, ci totemice, reprezentând specii întregi – spiritul cangurului roșu, de exemplu, sau spiritul kookaburra. Trăsăturile fizice speciale ale reliefului australian reprezentau mituri despre creație aborigene: o linie muntoasă deosebită era un uriaș întins care fusese transformat în stâncă; apa dulce curgea acolo unde un strămoș vărsa sc râuri de lacrimi. Câmpiile monotone puteau fi scena unor întâmplări mitice vestite, invizibile acum, dar nu total dispărute. Aborigenii australieni își codifică amintirile colective într-o geografie sacră, într-un mod similar hindușilor. Versiunea indiană însă este scrisă de o mie de ani și este păstrată și interpretată de

specialişti, in timp ce aborigenii australieni iau asupra lor misiunea de a păstra şi repeta acea parte a povestirii care implică un anumit totem cu care ei se identifică.

Astfel ajungem la schimbarea specific australiană numită Timpul Visării. Timpul Visării era, mai presus de orice, momentul transcendent când spiritele totemice umblau pe Pământ şi ii clădeau o formă. Asta s-a întâmplat cu multă vreme în urmă, dar Timpul Visării *nu* aparţine doar trecutului. Pentru culegători, timpul nu este liniar, este circular, legat dc ciclurile naturale repetitive. Sezonul ploios s-a încheiat, dar ploile se vor întoarce, tot aşa cum noaptea a trecut, dar va veni din nou şi din nou, pentru totdeauna. Strămoşii sau spiritele totemice care au creat Pământul n-au încheiat socotelile cu noi. Pentru a le trezi şi a le reînsufleţi, aborigenii australieni cultivă relaţii personale cu anumiţi strămoşi. O persoană legată de un anumit totem trebuie să învețe „visele" lui. Fiecare totem are propriile vise, care sunt reprezentate de povestea sa sau de multe poveşti vizibile in relief într-o serie de trăsături fizice, precum punctele de reper sau, mai ales în deşert, sursele de apă. Aceste trăsături sunt legate unele de altele, chiar dacă doar in mintea visătorului, de o potecă ce se numeşte linia cântecului,

Cu o mie de ani in urmă, un amestec de linii ale cântecului, vizibile doar iniţiaţilor, acoperea deja chipul ars de soare al Australiei. Sunt încă acolo, ştergându-se din ce în ce mai mult. O linie a cântecului trebuie cântată, ceea ce presupune ca mai întâi să o găseşti. Pentru a face asta, oamenii au

învăţat să cânte versuri neobişnuite care l-ar călăuzi pe un călător de-a lungul liniei cântecului, indeplinind acţiunile ritualice necesare de-a lungul acesteia, doar ca lumea să funcţioneze aşa cum trebuie. Aborigenii australieni care dispar uneori pentru a hoinări caută probabil o linie a cântecului. Liniile cântecului sunt nesfârşite, trecând dintr-o zonă lingvistică in alta pe tot continentul. Aceeaşi visare există in multe limbi. Liniile cântecului funcţionau şi ca drumuri ale comerţului.

În 1500, oamenii din Australia avuseseră mai puţin dc trei sute de ani pentru a se îngriji de tărâmul lor strămoşesc înainte ea străinii să ii transforme în proprietatea privată a altcuiva şi să-i definească pe culegători drept intruşi leneşi şi ignoranţi.

Africa

Deşi *Homo sapiens* a evoluat in Africa, acest continent rămâne printre cele mai puţin populate din lume, regiunile sale fiind radical diferite. Prin urmare, istoria africană nu are o singură dimensiune. O vom aborda regiune cu regiune.

Coasta nordică a Africii, de-a lungul Mării Mediterane, a aparţinut cultural de Lumea Veche, linia continuă de aşezări legând Europa de China. Deplasându-ne spre sud peste marea de nisip nepopulată a Saharei, o treime din continent, vom explora marginea de sud a deşertului, unde agricultura a fost posibilă. Această regiune, Sahel, oferea o frontieră limitată intre Africa subsahariană şi restul lumii înainte de 1500. *Sahel* înseamnă ţărm. „Ţărmul" Sahel se deschide spre nord într-o marc de nisip traversată de caravane de cămile. Precum stepa eurasiatieă, Sahel este o răspântie de drumuri

importantă m istoria lumii. Caravanele transsahariene transportau sare şi aur pe o mare de nisip. Sarea provenea din salinele din deşert, aurul din Coasta de Aur Vest-Africană. Sarea se ducea spre sud, aurul se ducea spre nord. Legendarul oraş Timbuktu era cea mai importantă aşezare din Sahel. Marca moschee din cărămidă arsă clin Timbuktu. cea mai mare structură de acest gen, renovată an de an de muncitori voluntari, era un avanpost al religiei mondiale. La comerţul transsaharian şi productivitatea naturală din Sahel se adaugă destul de curând cai, praf de puşcă, să nu mai vorbim de prestigiul, puterea unificatoare şi convingerea unei religii mondiale – şi iată cum apar imperiile.

Imperiile musulmane in expansiune au început să existe în vestul Sahelului în secolele dinaintea anului 1500. Imperiile din Sahel însă nu durau timp îndelungat şi nici nu aveau graniţe sau instituţii bine definite. Chiar şi cunoscutele Imperii Mali şi Songhai au dispărut fără a lăsa vreo urmă. Africa nu putea fi un ţinut al imperiilor de durată deoarece nu exista o bază economică sau demografică. În pădurile tropicale de la sud dc Sahel oamenii se organizau la o scară foarte mică, in sate deseori inconjurate de sălbăticie, oferind societăţilor lor o frontieră fluctuantă.

Organizarea la scară mică a fost dintotdeauna strategia generală a lui *Homo sapiens* in pădurile tropicale. Mediile forestiere din Africa tropicală erau extrem de dificile pentru specia noastră, din cauza unor boli endemice precum malaria şi schistosomiaza. Celulele seceră care cauzează anemia par a fi o apărare evolutivă recentă împotriva

malariei endemice. Armatele călare formatoare de imperii din Eurasia nu au putut pătrunde În zona tropicală africană. Nu au existat cai la sud de Sahara până nu au fost aduşi de europeni in capătul extrem sudic, deoarece musca ţeţe africană cauza moartea animalelor de luptă eurasiatice. Agricultura s-a extins in zona tropicală africană între 500 i.Hr. şi 500 d.Hr. având puţine regiuni cu o productivitate privilegiată, excepţia cea mai notabilă fiind Valea Marelui Rift din Africa dc Est, leagănul speciei noastre. Africa Centrală conţine una dintre cele mai mari păduri tropicalc-umede de pe Pământ.

La sud de Sahara, răspândirea agriculturii şi a prelucrării fierului sunt în general asociate cu aşa numita expansiune bantu care a avut loc in ultimul mileniu î.Hr. În acea perioadă, o familie de limbi, limbile bantu, s-au răspândit în cea mai mare parte a continentului, începând din Nigeria şi Camerunul de astăzi. Acestea sunt singurele informaţii certe.

Detaliile sunt mai mult o chestiune de deducţie logică. Fără îndoială, această expansiune a fost, parţial, o migraţie a oamenilor vorbitori de bantu care au pătruns in pădurea tropicală-umedă şi au întemeiat lumi acolo, alungându-i pe locuitorii anteriori, precum pigmeii culegători. În schimb, limbile bantu au fost adoptate de locuitorii anteriori ai pădurilor, posibil împreună cu inovaţii precum agricultura, prelucrarea fierului şi diverse animale domestice. Indiciile lingvistice ne permit să ştim că limba bantu s-a mutat spre sud pe două rute generale: direct către sud prin pădurea tropicală-umedâ din Congo şi spre sud-est prin savanele luxuriante, pline de vânat şi ierboase din Africa de

Est. Mult mai la sud, vorbitorii de bantu i-au alungat pe culegătorii precum populația IKung care trăia în deșert și pe care am descris-o în capitolul unu.

În savanele ierboase din estul Africii, vorbitorii de bantu au crescut vite, dar în general importanța lor pentru povestea noastră este legată de agricultură. Au cultivat in Sahel o varietate de mei, iar în mediile forestiere, culturi de rădăcinoase, practicând rotația culturilor. Mediul înconjurător rămânea unul dificil și Africa era încă slab populată, satele dc agricultori bantu erau izolate, zona de frontieră virgină era mereu disponibilă. În aceste condiții, pământul avea o valoare financiară mică. Animalele domestice, chiar și oamenii, erau cea mai limitată resursă. Ca in majoritatea lumii, captivii de război erau deseori înrobiți.

Deși constantă, sclavia africană a fost mai fluidă decât în alte părți, iară să dureze mai mult de o viață dc om. Copiii unui captiv erau asimilați dc comunitatea care îi capturase. Acesta a fost un alt semn al golului demografic. Deși populau cu succes unele dintre cele mai greu de locuit zone ale planetei, populațiile bantu nu au fost capabile să cultive mai multă hrană decât aveau nevoie, generând prin urmare puțin surplus de avuție, insuficient pentru a stimula crearea de orașe și imperii.

Prin urmare, organizarea politică din Africa subsaharianã era de obicei la scară mică. Diferențele etnice nu erau importante în societățile fluide, unde migrația era frecventă. Bărbații puternici își distribuiau averea și își foloseau influența pentru a se favoriza pe ei înșiși, rudele, tovarășii lor și cei care depindeau de ei. Regalitatea ereditară exista cu

siguranţă in Africa subsahariană înainte de 1500, dar era relativ limitată. În consecinţă, templele, palatele, fortificaţiile şi clădirile publice erau relativ puţine. Războaiele şi războinicii au jucat un rol minor în viaţa africană. în 1500, Africa la sud de Sahara nu era o reţea dc regate, ci mai degrabă un caleidoscop de sate bantu independente cu culegători pre-bantu risipiţi, care fuseseră împinşi mai la sud în ţinuturi pustii precum deşertul Kalahari. Puterea de adaptare, strategia perfectă de supravieţuire umană, era o trăsătură bantu remarcabilă. Trebuia să fie. Căsătoriile în afara satului implicau adesea o schimbare de obiceiuri şi de limbă. Satele noi puteau fi întemeiate de indivizi cu origini în diferite sate. mai ales tineri care încercau să-şi găsească un loc al lor. Tinerii învăţau să-i recunoască pe cei din satele învecinate care aparţineau „grupei lor dc vârstă" care putea fi baza pentru viitoare cooperări pentru adaptare.

Sosirea negustorilor arabi a caracterizat ţărmurile Oceanului Indian din Africa de Est – un loc pe care il putem numi coasta Swahili deoarece swahili. cea mai vestită *lingua franca* din lume, a fost creată acolo. În anii 1000-1500 a avut loc o creştere generală a comerţului maritim asiatic, iar *dhout-* urile arabe transportau o mare parte din el. D/iou>-urile navigau odată cu musonii sezonieri la sud de Marea Roşie, drept spre est către India, apoi se întorceau spre vest odată cu schimbarea vânturilor. Pentru marinarii arabi, coasta de est a Africii era un loc familiar, iar ei o explorau din ce in ce mai spre sud, căutând fildeş, aur, animale exotice şi sclavi. Probabil că obţineau ceea ce doreau fiindcă le permiteau in schimb

africanilor să sc aprovizioneze de pe Drumul Mirodeniilor cu o uşurinţă pe care europenii ar fi invidiat-o dacă ar fi ştiut de ca. Astăzi, mici fragmente de porţelan chinezesc vechi dc cinci sute de ani încă sunt descoperite pe plajele nisipoase de pe coasta Swahili.

Swahili este numele dat limbii care a apărut pc acea coastă când vorbitorii de arabă şi vorbitorii de bantu făceau comerţ cu bunuri. Swahili combină structuri gramaticale bantu cu vocabular arab. O cultură comercială swahili a apărut in porturile comerciale, dintre care cel mai important era Kilwa, oraş construit din piatră a cărui moschee era cea mai mare structură înconjurată de ziduri la sud de Sahara. Existenţa oraşului Kilwa şi in mod similar a altor aşezări mai mici vorbitoare de swahili au stimulat comerţul interior. În timpul apogeului oraşului, intre anii 1000-1500. interesul aprig al negustorilor pentru aur a stimulat unul dintre cele mai notabile proiecte politice ale continentului, într- un loc ce se numea Marele Zimbabwe. Impulsionat de producătorii locali de aur. monarhul din Marele Zimbabwe (despre care ştim puţine) a construit ceea ce părea a fi un palat regal înconjurat de mari ziduri de piatră. Dezvoltarea socială din Africa epocii bantu urma astfel modele globale familiare, deşi la o scară mică. Per ansamblu, era încă una din cele mai puţin exploatatoare şi conflictuale lumi separate.

Japonia

Japonia a avut, de asemenea, structuri familiare, cultura războinică a stepelor pe de o parte şi influenţa constantă, milenară, a Chinei pe de altă parte. Totuşi, în 1500, insulele japoneze au rămas

deoparte, mai izolate de Asia de Est continentală decât ne-am putea aştepta, dată fiind vecinătatea Imperiului Chinez deja vechi dc două niii de ani.

Primii locuitori cunoscuţi ai Japoniei formaseră câteva aşezări sedentare de pescari, fără agricultură, un stil pe care l-am văzut printre constructorii stâlpilor totemici din Oceanul Pacific. Au inventat dc asemenea prima ceramică din lume, acoperind coşurile cu argilă pentru a face oale în carc să fiarbă fructele de marc. Au fost probabil strămoşii populaţiei ainu, aborigeni carc încă locuiesc în îndepărtatele insule de nord ale arhipelagului japonez. Aceştia au fost în cele din urmă alungaţi de strămoşii actualei populaţii japoneze carc a traversat marea, din Coreea, în jurul anului 250 Î.Hr. Invadatorii erau o populaţie agricolă, dar nu erau cunoscuţi pentru construcţia de oraşe. Lipsa de organizare politică pare a fi în parte o funcţie a izolării. China, deja unită şi organizată dc dinastia Han, era destul de aproape pentru a exercita o anumită influenţă, dar prea departe pentru a interveni. (Intervenţia chineză s-a manifestat, dc-a lungul istoriei, doar în ţările care au graniţă cu China – Coreea, Vietnam, Tibet, Mongolia.) Un călător chinez în Japonia cea încă sălbatică şi neorganizată a relatat despre comunităţi conduse de femei şaman la începutul erei noastre. Patriarhatul nu exista. Timp de o mie de ani, evoluţia japoneză a rămas in urma Chinei. O perioadă îndelungată, Japonia nu a avut o limbă scrisă, iar trocul a rămas principalul mijloc de schimb.

Apoi, in jurul anului 250 d.Hr., războinicii călare au invadat Japonia dinspre Coreea. Au stabilit un cap de pod în Kyushu, insula cea mai sudică. Aşezarea

principală a rămas in capătul de sud, dar treptat ci s-au răspândit spre nord de-a lungul lanțului de insule japoneze lungi de mii de kilomet ri. Ei erau evident înrudiți cu războinicii călare din stepă și, precum nomazii din stepă, admirau civilizația chineză. Și-au creat propria monarhie ritualică in stil chinezesc in care monarhul domnea, dar nu conducea. Il numeau pe acest monarh ritualic „împărat", posibil o altă influență chineză. Capitala lor – mai întâi într-un loc denumit Nara, apoi în Kyoto – nu era din întâmplare o versiune în miniatură a capitalei dinastiei Tang din Chang'an. În ce privește scrisul, japonezii au adoptat sistemul chinezesc, preluând direct multe caractere de bază. Au încercat să impună sistemul chinezesc de împărțire a pământului bazată pe recensământ și ierarhia bine definită a nobilimii imperiale. Au adoptat variantele chinezești ale budismului. Mobilierul chinezesc, hainele, pictura și poezia chinezească le defineau idcea de bun-gust. în jurul anului 1000 o mică elită privilegiată circula in trăsuri prin Kyoto și Tokyo pentru a vedea și a fi văzută. Murasaki Shikibu, o curtcană japoneză, a devenit primul romancier al lumii când a scris *Povestea lui Cenji* în acea perioadă. Romanul narează legăturile amoroase de la curte ale lui Genji, prințul irezistibil de atrăgător care este protagonistul.

Lăsând romanele scrise de femei deoparte, cultul războinicilor a fost mai proeminent în Japonia decât in China. În China, împăratul domnea și mandarinii conduceau. Războinicii in principal urmau ordinele. În Japonia, birocrații de felul mandarinilor erau puțini. După anul 1000 d.Hr., împăratul japonez domnea și războinicii conduceau. Puterea centralizată (când a

existat în Japonia) se afla in mâinile unui conducător militar denumit shogun. Minima conducere a împăratului le permisese războinicilor numiți samurai să controleze așezările lor. La fel ca in Europa medievală, războinicii dominau o societate la scară mică, puțin urbanizată. Cultura lor orientată spre război tehnicile, armele, armurile, fortificațiile au suferit elaborări nesfârșite. Asimilând metalurgia sofisticată chineză, au făcut săbii din straturi alternative subțiri din oțel cu mai mult sau mai puțin carbon pentru a produce o lamă flexibilă și ascuțită. Războinicii japonezi, cu belicoasa lor sectă Lotus, au asimilat până și accentul pus de budismul Zen pe autodisciplina meditativă. Shogunul era un conducător foarte lumesc, un samurai „primul dintre egali", ce nu avea nimic din caracteristicile ritualice și ereditare ale împăratului. Influența shogunului depindea prin urmare foarte mult de circumstanțe, de calitățile individuale și de puterea aliaților și adversarilor săi. Astfel, shogunul era uneori puternic, alteori slab sau absent cu totul. Rezultatul a fost o perioadă cumva anarhică denumită, in istoria japoneză, țara in război.

Această situație sumbră a avut un impact pozitiv asupra încercărilor europene de a coloniza Japonia le-a stopat. Țara Soarelui Răsare era apărată, desigur, și de amplasarea sa marginală. Indiferent de motiv, japonezii au reușit să reziste colonizării cu un succes, după cum vom vedea, nemaiîntâlnit.

Americile

America dc Nord și dc Sud erau cele mai izolate din lumile separate. În jurul anului 1500, culegătorii încă predominau teritorial pe ambele continente. Emisfera

vestică produsese o revoluţie agricolă proprie puternică, deşi fauna sa cuprindea puţine animale ce puteau fi domesticite. Amcricilc au creat de asemenea propriile culte ale războinicilor, propriul mecanism de formare a imperiilor, propriile oraşe cu temple înălţate în vârful piramidelor, care semănau cu ziguratelc – toate cu un decalaj temporal de mii de ani faţă de Lumea Veche.

Oknccii din sudul Mexicului şi societatea Norte Chico din Peru au fost urmate de alte populaţii ce locuiau în oraşe. în 1500, ideile şi practicile culturale olmcce se răspândiseră in centrul Mexicului şi nordul Americii Centrale, dând naştere mult mai dezvoltatelor civilizaţii mayaşe, toltccc şi aztece. în acelaşi timp. incaşii, succesorii peruvieni munteni ai civilizaţiei Norte Chico. se extindeau în Anzi. Imperiul Incaş care a apărut ulterior in Anzi a fost cel mai întins şi ambiţios concept politic din America nativă.

La fel ca în Eurasia, oraşele nativilor americani apăruseră in locuri caracterizate de o agricultură extrem de productivă. Agricultorii din Anzi au transformat pantele în terase, lângă o sursă de apă pentru irigaţii, şi au invăţat să folosească îngrăşăminte naturale care nu proveneau din bălegarul de vacă nu existau vaci în America nativă –, ci mai degrabă din guano de la păsările de mare. în centrul Mexicului, nativii au construit grădini terasate lângă lacuri de munte şi au construit şanţuri şi stăvilare pentru a le controla nivelul şi a umple solul din grădină cu aluviuni. Sudul Mexicului şi Guatemala (numite uneori împreună Mezoamerica) au cunoscut dezvoltarea unei agriculturi mixte, sistemul *milpa,* in care porumbul, dovleacul şi fasolea sunt plantate

împreună, influențându-se benefic in timp ce cresc. Agricultura nativă intensivă se concentra pe o cerealăporumbul. Oamenii din Anzi domesticiseră şi cartoful, pe care îl păstrau înghețându-l în aerul rarefiat de munte. Mezoamerica în mod special abunda în plante domesticite – fasole, ciocolată, ardei, avocado, roşii. Acest lucru s-a datorat în parte faptului că multe soiuri sălbatice erau disponibile pentru a fi domesticite. Dc cealaltă parte insă oamenii din Mezoamcrica par să fi fost extrem de talentați in găsirea candidaților pentru domesticire. Lungul drum al migrației din Asia în Americi traversase nenumărate zone climatice ce ii obligau pe culegătorii migratori să identifice noi plante comestibile. Situația cu animalele era diferită. Strămoşii animalelor domestice asiatice lipseau cu desăvârşire din Americi. Din cauza izolării lor față de Eurasia, civilizațiile native americane nu aveau nici vaci, cai, măgari, bivoli, porci, oi. capre şi găini şi nici metalurgia fierului, pluguri, vehicule cu roți şi scriere alfabetică elemente de bază ce erau comune civilizațiilor din Eurasia.

Precum în străvechea Mésopotamie, oraşele mezoamericane înconjurau centre ceremoniale, piramide în trepte unde preoții făceau sacrificii pentru zei. Piramida Soarelui din centrul Mexicului, un punct esențial al orașului Teotihuacan, un oraş construit cu peste o mie de ani înaintea venirii spaniolilor, era cea mai mare piramidă din lume. Piramidele mezoamericane seamănă cu ziguratelc mesopotamiene incât unii au crezut in mod greşit că această paralelă reprezintă o legătură istorică. În vârful amândurora se aflau templele zeilor locali, iar

ambele erau construite în scări, înălțându-sc cu trecerea timpului. Orașele-stat mezoamericane erau adesea înconjurate de altele care le împărtășeau limba și cultura. Orașele-stat mayașc erau într-o competiție atât de aprigă încât se crede că lupta dintre ele a fost un motiv principal al dispariției celor mai mari așezări cu mult înainte de 1500. Marile construcții centrale din orașul Cuzco din
Anzi erau făcute din pietre care sc interconectau ca niște piese dc puzzle, apărându-le de cutremure. Cel mai spectaculos oraș american era însă Tcnochtitlan cu piețele sale aglomerate și piramidele pătate de sânge, capitala Imperiului Aztec in 1500. Traversat de canale precum Veneția, mai populat decât Londra, Tenochtitlan se înălța pe malul unui lac de munte. Ca în civilizațiile timpurii din întreaga lume, aceste populații indigene erau împărțite in nobili, oameni de rând și sclavi. Venerau împărați asemenea zeilor, ii celebrau pe războinici și supuneau femeile toate obiceiuri familiare nouă.

În 1500, agricultura s-a răspândit in noi părți din America de Nord. Porumbul a fost cel mai cultivat. Se răspândise din Mezoamerica spre nord către New Mexico, permițând crearea unor structuri mari de locuit numite pueblo. Ajunsese și pe Marile Câmpii și în pădurile la est de fluviul Mississippi. Mai mult, zonele împădurite din America de Nord fuseseră modificate prin incendii care au produs un relief mai deschis, similar unui parc, presărat cu luminișuri, unde agricultorii nativi americani timpurii începuseră să planteze porumb. în anii când mongolii creau cel mai mare imperiu terestru ce a existat vreodată in Eurasia, indigenii din așa- numitele culturi de pe

Mississippi plantau porumb, fasole şi dovleci şi ridicau tumuli ceremoniali inspiraţi de piramidele mezoamericane. Populaţia care înconjura Cahokia, un centru ceremonial de pe fluviul Mississippi unde astăzi sc află oraşul St. Louis, a devenit pentru un timp cea mai mare aglomerare urbană din Statele Unite dc azi. Principalul tumul din Cahokia este o versiune mai mică de pământ a Piramidei Soarelui din Teotihuacan.

Porumbul se răspândise şi in America de Sud. În impăduritul bazin al fluviului Amazon (aproape jumătate de continent) o altă plantă prinsese rădăcini – o cultură rădăcinoasă numită manioc care a devenit planta de schimb indigenă la est de Anzi. Maniacul era potrivit pentru cultivarea prin rotaţie – folosirea temporară şi in cele din urmă abandonarea unor loturi de grădină, aşa cum obişnuiau să facă yanomamii, populaţia bantu şi locuitorii dealurilor din Asia de Sud-Est pe care ii vom întâlni curând. Indigenii din Amazon practicau o „selecţie nenaturală", favorizând în mod sistematic unele specii de pomi fructiferi din pădure. Au construit şanţuri ca să controleze inundaţiile sezoniere şi au îmbunătăţit solul prin loturi dc grădini permanente de-a lungul râurilor, susţinând populaţii substanţiale care au fost mai târziu distruse de bolile europene. Extinderile impresionante de soluri îmbunătăţite artificial nu au fost luate în seamă şi de-abia acum sunt eartografiate.

În Mezoamerica şi in Anzi (ca înainte în Mesopotamia şi China) conducătorii populaţiilor urbane au iniţiat proiecte imperiale. Ca în Egiptul antic, ci ii identificau pe împăraţi cu soarele. Regiu-

nea mayaşă cuprindea oraşe-stat aflate în conflict şi nu avea o unitate imperială. Cele două mari imperii indigene, aztecii şi mayaşii, au apărut doar în ultimele secole înainte de invazia europeană. Organizarea politică nativă a Amcricii a fost distrusă după 1492, chiar când începuse să ia avânt.

Ascensiunea aztecilor şi a incaşilor a reluat alte structuri familiare. Aztecii au venit din câmpiile aride din nordul Mexicului ca barbari care au preluat civilizaţia milenară olmecă din sudul Mexicului. Războinicii azteci au luptat cu aristocraţii lor adversari unul la unul, precum conducătorii de care din Epoca Bronzului sau cavalerii medievali.

Scopul lor principal era să captureze un duşman prestigios carc urma să fie sacrificat zeului Huitzilopochtli sau, o dată pe an, zeităţii războinice Tezcatlipoca din vârful Marii Piramide din Tenochtitlan. Un tânăr războinic care il reprezenta pe Tezcatlipoca era răsfăţat timp dc un an de către locuitorii din capitala aztecă, era hrănit cu delicatese, însurat cu patru fecioare, se întâlnea de mai multe ori cu împăratul înainte ca pieptul lui să fie deschis şi inima sa să fie extrasă ca tribut peutru zeul războinic. Dacă rezerva de captivi se împuţina, între oraşele-stat aveau loc competiţii ceremoniale denumite războaie ale florilor. împăratul aztec era atât marele preot al oraşului, cât şi comandantul suprem, o prezenţă semidivină la care oamenii dc rând nu îndrăzneau să se uite. Se presupunea că spectacolul public îngrozitor al sacrificiilor umane, uneori extrem dc numeroase, ţinea soarele pe cer, insă în realitate avea rolul de a spori controlul aztec asupra imperiului lor terorizat.

Împăraţii incaşi erau de asemenea consideraţi – şi se considerau şi ei – semidivini. Ei pretindeau că descind dintr-o zeitate principală, zeul solar Inti, şi conduceau o lume ceremonială la fel de complexă, dar mai puţin violentă. Pentru a preveni diluarea sângelui lor regal, fraţii se căsătoreau uneori cu surorile, la fel ca faraonii egipteni. Când mureau, împăraţii incaşi erau mumificaţi, dar in loc să fie înmormântaţi, ei continuau să joace un rol ritualic.

Primele civilizaţii americane erau surprinzător de asemănătoare cu versiunile lor eurasiatiee, singurele diferenţe fiind un decalaj de câteva mii de ani şi lipsa animalelor domesticite de nativii americani. Imperiile Aztec şi Incaş s-au extins rapid in 1500, dar zilele lor erau numărate.

Asia de Sud-Est

Asia de Sud-Est a fost cea mai puţin izolată dintre lumile separate. Asia de Sud-Est cuprinde cel mai mare şi mai complex arhipelag, cu o veche tradiţie maritimă ce leagă Oceanul Indian de Pacific, o răspântie globală de drumuri de la începutul erei noastTe. Pe de altă parte, regiunea continentală din Asia de Sud-Est este acoperită de munţi abrupţi cu păduri tropicale care creează mari dificultăţi pentru transport, in jurul anului 1500, Asia de Sud-Est continentală avea o şesime din densitatea populaţiei din India şi o şeptime din cea a Chinei. Era alternativa asiatică pentru America Centrală sau Africa Centrală, o regiune tropicală subpopulată.

Asia de Sud-Est avea, la origine, o tradiţie agricolă distinctă potrivită regiunilor umede tropicale. În schimb, prunele centre agricole ale lumii combinaseră un climat arid cu avantajele irigaţiilor. În

cca mai mare parte a lumii, primele culturi principale au fost cerealele, care sunt semințe. Ca reacție la mediul lor umed tropical, asiaticii din sud- est au început o tradiție horticolă mai bine adaptată pădurilor ploioase. Oamenii care plantau igname, taro. trestie de zahăr și banane in Noua Guinee (menționată puțin mai devreme) făceau parte din această tradiție, iar culturile lor principale sunt tipice fiindcă acestea cresc din lăstari, nu din semințe. În plus, sunt plante destul de mari, mai ușor de cultivat într-o grădină săpată în pădure. Spre deosebire de semințe, care sunt plantate în pământ uscat și apoi aduse la viață de apă, lăstarii trebuie plantați in soluri umede. Sunt perfecți pentru o climă musonică.

Din mai multe motive, cerealele care sunt ușor dc depozitat, distribuit și taxat pot fi produse pe scară largă și sub controlul statului. Baza monarhiilor din Asia de Sud-Est, începând cu adevărat în jurul anului 500 d.Hr., a fost orezul ce utiliza forța de muncă intensivă și irigațiile. Într-un ținut cu puțini locuitori, munca agricolă intensă nu era necesară, nefiind un mod de a hrăni oamenii, ci mai degrabă un fel de a îmbogăți statul. Prin urmare, agricultura intensivă in Asia de Sud-Est era de obicei practicată de robi. Fiecare regat ocupa o singură vale a unui râu, ideală pentru câmpurile dc orez ce hrăneau o capitală, armata și forța de muncă, templele și mănăstirile. Regii din Asia de Sud-Est nu puteau controla munții abrupți acoperiți de păduri care înconjurau regatele din văi. Înaintau în munți sau își atacau unii altora capitalele de cele mai multe ori pentru a captura forță de muncă.

Regii din Asia de Sud-Est pretindeau că au un rol

divin, ca regii de pretutindeni, dar este interesant că îşi formulau pretenţiile în sanscrita scrisă, limba sacră a Indiei, nu neapărat in limbile locale. Primii regi sud-asiatici aduseseră sfătuitori brahmani. Adoptaseră o veche ideologie indiană despre regalitate, intitulată *devaraja,* şi împreună cu ea venerarea zeităţilor hinduse precum Şiva. Cel mai bun exemplu este Cambodgia, iniţial Regatul Khmer, care s-a format in partea inferioară a fluviului Mekong, cel mai mare din regiune. Regatul Khmer s-a extins, devenind la un moment dat Imperiul Khmer, iăudându-se cu unui din cele mai aglomerate centre ceremoniale în jurul Angkor Wat la apogeul său din secolul al XI l-lea. Atunci însă, religia Asiei de Sud-Est devenise mai mult budista decât hindusă.

Diversitatea culturală a fost rezultatul inevitabil al situării regiunii la o intersecţie globală. Vietnam, un mic regat pe malul unui râu, la graniţa cu China, s-a extins pe coasta Mării Chinei de Sud, dezvoltând legături comerciale marine importante cu China. Din punct de vedere cultural şi geografic. Vietnam este apropiat de China dc Sud. A suferit o ocupaţie de o mie dc ani şi îşi priveşte ameninţătorul vecin din nord cu precauţie. Toată Asia de Sud-Est continentală are legături culturale strânse cu China. Multe din limbile sud-est asiatice sunt înrudite cu chineza şi multe grupuri etnice din Asia de Sud-Est continentală au migrat din ţările natale în China. Multe dintre minorităţile etnice ale regiunii in general, in limbajul comun, denumite colectiv oameni ai dealurilor – proveneau tot din China. Existenţa acestor minorităţi etnice a atras atenţia lumii în timpul războiului dintre Statele Unite şi Vietnam când minoritatea etnică

hmong a luptat de partea Statelor Unite.

Locuind adesea in zone abrupte şi izolate, aceste minorităţi etnice se regăsesc şi in India şi China, dar puţin populatele regiuni muntoase din Asia de Sud-Est au devenit refugiul şi reduta lor continentală. Expansiunea dc o mie de ani a Chinei către sud şi către vest de la izvoarele Fluviului Galben a răspândit ctnicitatea Han absorbind şi alungând populaţii care erau deja acolo. Oamenii dealurilor sunt astfel refugiaţi istorici, comunităţi carc au alimentat armate şi colectori de taxe, preferând si se apere in munţi izolaţi.

În zonele lor de munte, oamenii dealurilor din Asia de Sud-Est au practicat cultivarea alternativă de rădăcinoase precum taro şi igname, iar după anul 1500 cartofi dulci şi manioc din Americi recolte care stau sub pământ până sunt gata de mâncat, recolte care erau greu de furat sau distrus de către soldaţii din regatele din văi. Oameni precum hmong au format societăţi fluide, aspre, cooperante şi egalitare in opoziţie faţă de oraşele care cultivau orez şi aveau temple in văile râurilor – vorbind în mod normal o limbă diferită şi practicând o religie diferită. În trecut, oamenii dealurilor tindeau să fie animişti. Astăzi sunt adesea creştini, bucuroşi să fie diferiţi şi „în faţa" duşmanilor lor istorici, oamenii din vale.

Malaysia, Indonezia şi Filipine formează o altă parte a Asiei de Sud-Est – o peninsulă mică şi o infinitate dc insule, scena uncia din cele mai vechi tradiţii marinăreşti. Influenţa culturală şi comercială a Indiei a ajuns aici la începuturile erei noastre. Bali păstrează din plin elemente culturale hinduse până in ziua dc azi. Marile epopei indiene, *Ramayana* şi

Mahabharata, au fosl sursa principală pentru popularele forme artistice ale regiunii, precum jocul de marionete şi umbre. Dintre insulele importante Sumatra, Bomco, Java, Noua Guinee şi Luzon – numai Java a dezvoltat la scară largă o agricultură a câmpurilor de orez împreună cu regatele învecinate şi imperiile ocazionale. Regatele javaneze semănau cu cele din Asia de Sud-Est continentală. Aspectul social dominant al arhipelagului înainte de 1500 a fost însă navigaţia malaysiană. Cultura acestei navigaţii s-a extins din Madagascar, în largul coastei Africii, la est, mai mult de jumătate în jurul lumii, până în Insula Paştelui, in largul coastelor America de Sud. Precum contemporanii lor vikingii, marinarii malaysieni erau piraţi care făceau comerţ sau jefuiau, după cum se ivea ocazia. La fel ca vikingii, erau şi războinici şi specialişti in corăbii. Războinicii malaysieni cădeau uneori într-o transă a bătăliei, *amok.* aceasta fiind o altă asemănare cu vikingii cunoscuţi ca berserkeri. Tâlharii malaysieni se puteau angaja ca gardieni de coastă ai unui regat din vale ce avea câmpuri de orez. Tradiţia marinărească malaysiană permitea astfel (dar şi complica) rolul regiunii ca un nod esenţial de transport maritim pe Drumul Mirodeniilor.

Budismul, mai curând decât ideologia *devaraja* hindusă, a devenit cel mai semnificativ export religios către Asia de Sud-Est. Cultura budistă (asemenea celei musulmane mai târziu) a ajuns pe calc neoficială, adusă de negustori. Avea legături sociale mult mai adânci decât cultura hindusă finanţată de stat. Regii javanezi au construit complexe de temple budiste mari şi impresionante, precum celc din

Regatul Khmer din Cambodgia. Regatul Majapahit aflat intre câmpurile de orez din Java a devenit un strămoş al actualei Indonczii. Pe de altă parte, mai multe porturi din marele arhipelag au devenit puteri navale şi comerciale fără a avea o agricultură interioară notabilă, asemenea Cartaginci sau, mai târziu. Veneţiei, la Mediterana.

Cea mai semnificativă dintre aceste puteri maritime fără pământ era Srivijaya, pe insula Sumatra. Numele său cu rezonanţă sanscrită atestă influenţele indiene incipiente şi, general vorbind, aproximativ intre anii 700 şi 1100 d.Hr., Srivijaya a fost un centru principal pentru răspândirea budismului în Asia de Sud-Est. Srivijaya controla strâmtoarea Malacca, ruta principală dintre India şi China. La apogeul său, Srivijaya şi-a extins puterea asupra Sumatrei, peninsulei Malacca şi chiar şi Javei, atacându-i pe khmeri şi vietnamezi şi, in mod incredibil, organizând o migraţic in masă spre Madagascar, în largul coastei Africii, la peste 5 000 dc kilometri depărtare, aparent in jurul anului 830 d.Hr.

Rămân multe mistere cu privire la Srivijaya. A dispărut în secolul al XHl-lea, lăsând atât de puţine moşteniri, încât localnicii au uitat până şi faptul că a existat. Ca alte oraşe-port tropicale, probabil avea construcţii uşoare. Multe dintre clădirile sale pluteau într-un ansamblu de râuri şi estuare. Astăzi, fotografiile aeriene dezvăluie formele unor canale, iazuri, şanţuri de apă şi insule artificiale dispărute, de lângă oraşul Palembang din Sumatra, ultima amprentă vizibilă a Srivijaya. În mod interesant, deşi au construit puţin in interiorul Sumatrei, monarhii din Srivijaya au clădit multe monumente de piatră în

Java.

Ei au adăugat chiar şi retuşuri finale marelui monument budist javanez din Borobudur. Basorelieful din Borobudur arată tipul dc corăbii din cadrul acestei tradiţii maritime vechi şi aproape uitate. Înfăţişează furcheţi pentru o mai marc putere maritimă, iar cheresteaua chilelor corăbiilor, pentru a fi mai flexibilă pe valurile mari ale oceanului, este aparent îmbinată cu cabluri in loc să fie bătută în cuie. (O imagine a acestor corăbii, bazată pe o sculptură din Borobudur, deschide următorul capitol.) Oraşul Srivijaya a rămas budist chiar şi după ce efectul transformator al profeţiei lui Mahomed a început să sc simtă de-a lungul rutelor comerciale sud-asiatice în anii 700. Ideile musulmane au înlocuit treptat ideile budiste şi hinduse în drumurile saturate de comerţ din arhipelagul sud-asiatic. Oraşul budist Srivijaya a fost înlocuit, ca putere regională, de Malacca musulmană, la începutul anilor 1400.

Acesta a fost contextul celor şapte faimoase expediţii maritime conduse de amiralul chinez Zheng He între 1405 si 1433. Au fost proiecte imperiale de mare anvergură şi costisitoare, care au implicat construirea a sute de corăbii, unele dintre ele enorme. Fiecare călătorie a durat câţiva ani şi împreună au acoperit întregul Drum al Mirodeniilor de la gura fluviului Yangtze spre Java şi Malaysia, India şi Arabia, chiar şi coasta Swahili cea îndepărtată. Rutele, folosite dc arabi, indieni şi chinezi, erau bine cunoscute de mii de ani. În cea mai mare parte. Zhang He nu explora. A ajuns Ln
Malacca şi a descoperit o comunitate de negustori chinezi care prospera acolo. Cercetarea Dumului

Mirodeniilor dc către amiralul chinez era mai mult o combinaţie între o misiune dc recunoaştere şi un atac diplomatic convingător. Diplomaţia chineză consta în primul rând într-un spectacol strălucitor de bogăţie şi generozitate, o ploaie de daruri printre noii prieteni regali. Marile expediţii navale ale lui Zheng He au fost iniţiative vaste spre deosebire de călătoriile europene despre care vom vorbi în curând. Au avut succes, dar au fost întrerupte pentru totdeauna când interesele diplomatice chinezeşti s-au îndreptat, ca întotdeauna, mai devreme sau mai târziu, către graniţa de nord a imperiului unde un ultim grup de războinici din stepă se luptau pentru debutul lor iminent pe scena lumii.

În 1500, oamenii de la marginea civilizaţiei eurasiatice trăiau vieţi diverse: neneţii îşi urmau renii, aborigenii australieni umblau pe liniile cântecului, populaţia bantu îşi organiza categoriile de vârste între satele lor, japonezii perfecţionau cultul războinicilor, malaysicnii trăiau pe apă, oamenii dealurilor se ţineau departe de câmpurile de orez, nativii americani căutau hrană, plantau porumb şi îşi fondau imperiile teocratice. Toţi însă aveau ceva în comun. Erau mulţumiţi cu felul lor dc viaţă, oricare ar fi fost. Aveau cunoştinţe sumare şi erau puţin interesaţi de ceea ce era european. Şi la fel ca europenii, erau complet nepregătiţi pentru ce urma să se întâmple.

Lumea premodernă
Sunt indicate primele orașe principale, civilizațiile și rutele comerciale, precum și caracteristicile geografice Importante discutate în text.

Partea a II-a

9.

Lumea Nouă

Am ajuns la faimosul moment de cotitură în istoria lumii, ascensiunea Occidentului. Expediția maritimă a lui Magellan în jurul globului. între anii 1519 şi 1522, simbolizează schimbarea. Călătoriile transoceanice au ajuns curând să joace un rol determinant în istoria lumii. Vasele, precum cele din Srivijaya, aşa cum este cca ilustrată aici, intreprinsescră călătorii transoceanice. La fel şi corăbiile lungi vikinge, dftou'-urile arabe şi canoele cu chilă dublă polineziene. Dar astfel de moduri de a călători nu deveniseră cu adevărat o rutină înainte ca vest-europenii să exploreze restul lumii. Cauza principală pentru această transformare a fost monopolul otoman asupra comerțului transasiatic din capătul său vestic.

În 1453, otomanii cuceriseră marele oraş Bizanţ, cel înconjurat de ziduri. în 1500, Imperiul Otoman se apropia de apogeu. Cel mai mare sultan al său, Soliman Legiuitorul (pe care europenii l-au numit „Magnificul") era încă un copil. Sub domnia lui Soliman, otomanii şi-au extins imperiul la vest în Persia, la est de-a lungul coastei nord-africane şi la nord in Europa, anexând bulgari, croaţi, sârbi şi unguri, până când au fost în celc din urmă opriţi la al doilea asediu al Vienei in 1532. Soliman vorbea cinci limbi şi a domnit peste douăzeci şi cinci de milioane de supuşi. Se spune că a fost inspirat de Alexandru cel Mare. Nici una din limbile pe care le vorbea nu era europeană, dar este cunoscut pentru faptul că şi- a luat ca a doua soţie o sclavă europeană roşcată din harem. Ca reprezentant al legii, a promulgat coduri

de legi foarte diferite de legea comună şaria. A renovat Kaaba din Mecca, a construit Cupola Stâncii, a adăugat zidurile oraşului Ierusalim de astăzi şi a ridicat uimitoarea Moschee a lui Soliman din Istanbul. Capătul european al Drumului Mătăsii şi Drumului Mirodeniilor se afla in mâinile otomanilor. În calitate de stăpâni ai Mediteranci de Est, Mării Negre şi Mării Roşii, otomanii au putut să blocheze complet accesul intermediarilor veneţieni şi genovezi spre comerţul asiatic. Otomanii au condus de asemenea operaţiuni navale în Oceanul Indian. Prezenţa otomanilor a stimulat evident călătoriile de explorare europene in căutarea unei căi pentru a-i evita. Aceste călătorii rămân însă o evoluţie surprinzătoare.

În Europa şi în Eurasia viaţa dinastică se desläşura ca de obicei, o istorie nesfârşită de zgârcenie nobiliară şi lăcomie regală. Cele mai bune eforturi ale profeţilor şi reformatorilor religioşi nu aduseseră raiul pe Pământ pentru că, de exemplu, Henric al VIII-lea a scos Anglia din Biserica Catolică deoarece papa nu-l lăsa să divorţeze de soţie, apoi a decapitat altele două soţii in dorinţa de a avea un moştenitor masculin. Protestele religioase au zguduit mereu unitatea catolică a Europei. Sectele protestante care au apărut ulterior erau de diferite feluri. Unele dintre primele au fost afirmări ale suveranităţii (cazul Angliei deja menţionat). Alţi protestanţi au făcut încercări radicale pentru a recupera elementele de bază ale creştinismului timpuriu, precum implicarea carismatică a credincioşilor. Protestanţii doreau să renunţe la inovaţiile catolice, precum ritualul complicat, liturghia şi venerarea sfinţilor. Sectele protestante au apărut mai ales în nordul şi vestul

Europei în cadrul unui proces denumit Reformă. începutul Reformei, in 1517, a fost opera unui cleric german mânios pe nume Martin Luther. Acesta critica mai ales vânzarea dc către Biserică a indulgențelor prin care păcătoşii bogaţi puteau să-şi cumpere salvarea de porţile iadului. Protestanţii precum Luther doreau ca toţi credincioşii să citească Biblia care, prin urmare, trebuia tradusă in multe limbi. Luther însuşi a tradus Biblia in germană, ajutând la stabilirea formei standard a limbii germane moderne.

În mod deloc surprinzător pentru fragmentata Europă, catolicii şi protestanţii au intrat foarte repede în conflict. Spania, recent unificată după victoria navală a recuceririi creştine, a susținut cauza catolică. Anglia a apărat protestantismul. Armada spaniolă, cu o încercare nereuşită in 1588 de a invada Anglia, şi Inchiziţia spaniolă, caracterizată de impunerea conformismului religios, sunt manifestări faimoase ale conflictelor religioase din epocă. Franța, împărţită între majoritatea catolică şi minoritatea protestantă, a fost scena unor lupte interne îngrozitoare. Un exemplu extrem, dar reprezentativ, este Masacrul din Noaptea Sfântului Bartolomeu, in 1572, când, printr-un aranjament secret anterior, parizienii catolici au început brusc să ucidă parizieni protestanţi in numele adevărului religios. Un celebru subiect de dispută era dilema dacă pâinea şi vinul pentru împărtăşanie doar simbolizau sau *chiar se transformau* in trupul şi sângele lui Hristos. Parc un motiv nepotrivit pentru creştini să se ucidă unul pe altul, şi totuşi conflictul s-a răspândit in toată Franța, lăsând in urmă mii de victime. Schimbarea făcută de Luther in religia europeană a fost mai acută in nord,

unde glorioasele războaie religioase au culminat cu Războiul de 30 de Ani (1618-1648), un cataclism groaznic care a ucis milioane de oameni într-un vârtej de boli, foamete, distrugeri şi moarte.

Între timp, avea loc şi o „renaştere" intelectuală, artistică şi literară. Un element central al Renaşterii a fost recuperarea textelor din latină şi greacă, înţelepciunea „clasică" ce se pierduse in Europa în Evul Mediu, dar care fusese păstrată in bibliotecile musulmane. Mai mult, umanişti renascentişti precum Erasmus din Rotterdam, care citeau învăţăturile recuperate, au dobândit o înţelegere mult mai profundă despre lume. Erasmus critica dur religia, dar nu a abandonat creştinismul şi nici nu a devenit protestant. În schimb, a susţinut că întregul adevăr nu este adevărul religios, că necreştinii nu sunt toţi mână in mână cu diavolul şi că scriptura creştină nu este singurul lucru ce merită citit. Într-o perspectivă largă, ideea unei Renaşteri europene sc aplică mai mult în istoria artei. Majoritatea europenilor contemporani nu ştiau nimic de Renaştere. Notaţia cu majusculă provine de la cărturarii de mai târziu care au privit în urmă, cu admiraţie, la genii artistice precum Michelangelo sau da Vinci. Renaşterea a fost, de fapt, un fenomen mult mai restrâns decât Reforma, implicând în mare parte intelectuali, pictori, sculptori, arhitecţi şi mecena bogaţi. Deschiderea intelectuală pe care o vedem la Erasmus a luminat însă calea spre viitor.

În concluzie, Europa nu era pregătită pentru schimbarea geopolitică din 1500. Ţările europene cu ţărmurile lor atlantice stâncoase fuseseră întotdeauna sub influenţa eurasiatică. Mai mult,

creştinismul părea să piardă lupta sa veche de secole contra turcilor otomani. Pentru a înţelege călătoriile de descoperire şi ascensiunea acestui continent după anul 1500, care a condus la colonizarea fără precedent a globului de către europeni, nu trebuie să le privim ca un eveniment, ci ca un proces. Acest lucru se datorează faptului că o Europă capabilă de colonizarea lumii nu exista în 1500. A apărut treptat, după 1500, când europenii au învăţat din descoperirile lor iniţiale şi le-au aprofundat, ducând colonizarea peste hotare, industrializarea in patrie şi, în cele din urmă, ajungând să stăpânească întreaga lume.

Apariţia neaşteptată a trei sau patru continente necunoscute — o descoperire semnificativă – a schimbat radical gândirea europeană despre lume şi a dus in Final la revoluţia ştiinţifică ce era parte a procesului decolonizare. Europenii i-au alungat şi i-au jefuit pe locuitorii indigeni din Americi. La jumătatea anilor 1800, Europa a devenit dominantă din întreaga lume. înainte ca europenii să înţeleagă lumea şi să o stăpânească, au trebuit să o cucerească. Acest lucru nu se mai întâmplase, fiind sursa avantajului lor crucial.

Să analizăm aşa-numita Epocă a Marilor Descoperiri europeană pentru a vedea prunii paşi ai procesului.

Evadarea europeană

Mica Portugalie a fost capabilă să depăşească prezenţa otomană şi să aibă acces direct la Drumul Mirodeniilor. Apoi, Spania a distrus Imperiile Aztec şi Incaş. Aceasta este situaţia pe scurt – aceleaşi idei de bază pe care copiii le învaţă în şcoala primară, exprimate aici fără miturile obişnuite, in loc să aplaudăm, vom încerca să înţelegem modalităţile şi

cauzele procesului.

Portugalia a fost un regat precoce in Europa anilor 1400. Monarhia portugheză dobândise importanţă socială în urma cruciadei lungi, seculare, împotriva maurilor. Rolul său principal în recucerirea Iberici explică de ce mica Portugalie a fost prima care a înconjurat Africa pe mare. După ce i-a alungat pe maurii (şi pe evreii) carc au refuzat convertirea la creştinism in 1496, forţele combative ale Coroanei portugheze i-au urmărit pe musulmanii învinşi până în Africa de Nord. Regele portughez Sebastian a murit acolo când a condus personal un atac asupra liniilor musulmane. Trupul lui nu a fost niciodată recuperat şi zvonuri disperate despre supravieţuirea lui miraculoasă au circulat mulţi ani in Portugalia.

Imperiul Otoman era la apogeul său, iar portughezii se considerau un avanpost al creştinismului. Aceste detalii explică de ce portughezii au încurajat îndelung procesul de explorare, menit, parţial, să atragă susţinerea unui monarh creştin legendar, al cărui regat se presupunea că se afla in Africa subsaharianã.

Acest proiect, explorarea de către Portugalia a coastei atlantice a Africii dc la sfârşitul anilor 1400, a fost iniţiat de un om cunoscut ca Henrie Navigatorul. Un prinţ portughez care nu a ajuns niciodată rege, acest „navigator" nu a fost marinar. Henrie era un susţinător al monarhiei, care promova ideea de misiune religioasă, dar care avea şi alte planuri. Africa ii părea o regiune promiţătoare pentru îmbogăţirea Portugaliei. Micul, dar constantul izvor de aur adus din sudul Saharci prin comerţul cu caravane nu scăpase atenţiei sale. Şi-a dedicat viaţa adunând

informaţii, desenând hărţi şi finanţând expediţii. Proiectul său era să navigheze spre sud, in josul coastei atlantice a Africii, pentru a vedea ce se afla acolo. Se presupunea că Africa avea un cap sudic care putea fi înconjurat, permiţând navigarea dinspre Atlantic către Oceanul Indian, dar nimeni nu ştia cu certitudine adevărul. Problema nu era însă să intuieşti sau să îndrăzneşti să încerci. Vânturile dominante (ce bateau spre nord) făceau navigaţia spre sud, de-a lungul coastei, imposibilă, în consecinţă, portughezii au început să-şi echipeze corăbiile cu pânze triunghiulare folosite de *dhow*-urile arăbeşti care le-au permis să înainteze mai bine contra vântului, dar încă se deplasau înect. Expediţiile portugheze se întorceau, una după alta. încărcate dc frustrare.

Când Henrie a murit, Coroana portugheză a vândut proiectul unui consorţiu de investitori din Lisabona care l-a făcut mai profitabil. După ce au reuşit in cele din urmă să înainteze la sud de Sahara, exploratorii portughezi au început să se finanţeze singuri, oprindu-se de-a lungul coastei africane pentru a-şi procura pulbere de aur şi sclavi negri. Sclavia propriu-zisă, cumpărarea şi vânzarea de oameni, dispăruse din Europa după vremea romanilor. Prin urmare, sclavii africani erau acum scoşi pe piaţă în Portugalia şi Spania ca obiecte exotice şi noi pentru aristocraţie. Protestele im potriva sclaviei au făcut monarhia portugheză să reia controlul asupra explorărilor din Africa, iar în 1487 un căpitan portughez pe nume Bartolomeo Diaz a găsit in cele din urmă metoda prin care să înconjoare Africa. Vânturile predominante din Atlanticul de Sud bat in

direcţie inversă acelor de ceasornic, in sus spre nordul coastei Africii, peste America de Sud şi in jos de-a lungul coastei sud- americane, intorcându-se peste ocean spre extremitatea sudică a Africii, completând cercul. Era un drum lung şi indirect, dar uşor de urmat prin vortexul curenţilor din Insulele Canare până la Capul Bunei Speranţe, lucru pe care l-a făcut Diaz. Nimeni nu-şi mai imaginase aşa ceva. Drumul europenilor către India era deschis.

În 1497, o expediţie portugheză cu patru nave a repetat încercarea lui Diaz. Conducătorul expediţiei era Vasco da Clama, un nobil portughez cu legături regale, dar fără experienţă in aventuri maritime. Expediţia sa a înconjurat Capul Bunei Speranţe şi a navigat de-a lungul coastei Swahili estice a Africii. Acolo, da Cama era bine orientat şi întors în „lumea cunoscută". Negustorii arabi predominau de-a lungul coastei Swahili şi portughezul a găsit cârmaci obişnuiţi cu musonul, doritori săi călăuzească într-o traversare oceanică spre India. Mica floţă portugheză a ajuns pe Coasta Malabar in Calcutta, un regat comercial hindus asociat cu Imperiul Vijayanagara. Dacă portughezii doreau să se alăture

Drumului Mirodeniilor, ajunseseră in locul potrivit, dar diplomaţia lui da Gama nu a impresionat. Negustorii arabi care lucrau pe Coasta Malabar i-au transmis regelui local că darurile portugheze, mărfuri obişnuite de calitate mediocră, erau demne de râs. Patru mantii roşii, şapte vase de aramă, o cutie de trestie de zahăr şi două butoaie cu ulei de măsline? Unde erau mătăsurile. mirodeniile, bijuteriile şi metalele preţioase? Da Gama a riscat, cerând privilegii comerciale speciale. Când strategia lui a fost

refuzată, a răpit câţiva localnici şi a plecat in goană. Încercarea sa neaşteptată de a se întoarce in Africa pe acelaşi traseu nu a fost programată corect pentru a profita de muson şi a urmat dezastrul. în loc de 23 de zile, traversarea Oceanului Indian a durat 132. Foametea, scorbutul şi lipsa apei au ucis jumătate din echipajul lui da Gama şi i-au slăbit pe ceilalţi. Numai jumătate din corăbiile sale au ajuns la Lisabona. Chiar şi aşa. încărcăturile de mirodenii erau destul de valoroase ca să scoată un profit însemnat dc pe urma călătoriei. Da Gama a fost un erou.

În 1500 o altă flotilă portugheză a plecat spre India. De data aceasta însă a navigat pe curentul Atlanticului dc Sud *prea mull* la vest şi a dat de Brazilia, in comparaţie cu India, Brazilia nu avea aproape nimic dc oferit, deci, după ce a revendicat aceste teritorii „nedescoperite'' ca ale Portugaliei, amiralul neimpresionat a continuat spre Calcutta unde spera să înfiinţeze o bază comercială exclusiv portugheză, insă negustorii arabi locali nu au fost dc acord. A izbucnit conflictul şi şaptezeci de portughezi au murit. Portughezii au dat vina pe regele din Calcutta şi i-au atacat oraşul cu artileria navală, o armă care nu exista încă în Asia.

În 1502, Vasco da Gama a condus o flotă dc războiu de douăzeci de corăbii înapoi în Calcutta pentru a-i pune la punct pe insolenţii ei locuitori. Totuşi, nu i-a învăţat să-i respecte. Da Gama nu a reuşit să cucerească oraşul Calcutta şi a trebuit să se mulţumească să-i terorizeze pe negustorii de pe coastă, capturând vase comerciale neapărate şi tăind mâinile, urechile şi nasurile membrilor echipajelor. Victimele acestor lecţii erau in majoritate musulmani,

cei mai importanţi competitori comerciali ai lui da Gama. Înainte să bombardeze Calcutta, da Gama i-a oferit regelui şansa de a preda populaţia locală de negustori arabi, dar regele a refuzat. Astfel, da Gama a capturat o corabie plină cu sute de pelerini, majoritatea bărbaţi, care plecau din Calcutta spre Mecca şi i-a ucis pe toţi – încuindu-i sub punte şi incendiind nava — într-un acces de duşmănie.

Anul următor. în 1503, flota anuală portugheză din India a intrat în Calcutta şi a primit permisiunea de la un rege rival să construiască un post comercial fortificat în apropiere. Un tânăr războinic care se remarcase în acel an s-a întors în 1506 pentru a ataca el însuşi Drumul Mirodeniilor. Acesta era Alfonso de Albuquerque (după care a fost numită capitala statului New Mexico), cel mai vestit colonizator european al Asiei. Albuquerque fusese învins în luptele sale cu musulmanii in Africa de Nord, iar atacul său pe Drumul Mirodeniilor a fost o cruciadă răzbunătoare împotriva duşmanilor ereditari. Albuquerque a încercat, dar nu a reuşit să închidă

Marea Roşie pentru comerţul din Asia, fortificând şi instalând artilerie la gura sa îngustă din sud. A încercat apoi să oprească accesul către Golful Pcrsic, cucerind oraşul Ormuz de la perşi. Această reuşită a fost începutul unui şir de victorii excepţionale. Continuând in India, Albuquerque a pus mâna pe portul comercial Goa care a rămas o bază portugheză pe Coasta Malabar timp de peste patru secole.

În 1511, Albuquerque a condus un asalt asupra celui mai mare oraş asiatic pe care l-au cucerit vreodată portughezii Malacca. un oraş musulman din

peninsula Malaysia. Strâmtoarea Malacca era punctul central al Drumului Mirodeniilor între Oeeanul Indian şi Marea Chinei de Sud. Sub Sultanatul Malacca, orientat spre comerţ, Drumul Mirodeniilor devenise o întreprindere extrem dc diversă, implicând arabi, indieni şi chinezi, dar şi malaysicni. Albuquerque a dorit ca oraşul să devină creştin şi portughez. A considerat uciderea musulmanilor din Malaysia o lovitură contra Meccăi şi a Istanbulului. Cucerirea oraşului oferea o pradă bogată şi constituia un pas important in preluarea dc către portughezi a Drumului Mirodeniilor. Ultimul pas, stabilirea unei baze portugheze in China dc Sud, va dura mai mult.

Timpul era esenţial sau aşa părea a fi. Spania, un regat mult mai marc şi mai puternic decât Portugalia, devenise în 1492 un competitor brusc pentru comerţul asiatic, prin finanţarea primei călătorii transatlantice, pe cont propriu, a unui explorator genovez pe nume Cristofor Columb. Spania nu avea prea multă experienţă în explorările atlantice, dar Columb avea. Avea legături cu proiectele de explorare atlantice datorită soţiei sale portugheze, anilor in care locuise la Lisabona şi numeroaseslor sale călătorii de-a lungul coastei africane până in Ghana. La scurt timp după ce Bartolomeo Diaz a găsit şi a folosit curentul din Atlanticul de Sud către capul Africii, Columb a propus propriul plan alternativ pentru a ajunge in India şi China, marile centre ale comerţului asiatic, navigând spre vest in loc de est, neştiind ce vânturi il vor aduce înapoi, neştiind nici despre continentele americane care se aflau in drumul lui. Portughezii, care aveau deja cale liberă către Asia, nu erau interesaţi să finanţeze călătoria.

Spaniolii şi-au încercat norocul cu Columb, devenind a doua ţară europeană care căuta o cale indirectă spre Drumul Mirodeniilor.

Columb nu a găsit o astfel de cale, dar a crezut întotdeauna că reuşise, de aceea i-a numit pe nativii americani „indieni". Totuşi, susţinătorii săi spanioli erau mulţumiţi. Acum, atât Spania, cât şi Portugalia aveau pretenţii de suveranitate asupra „insulelor" îndepărtate, după cum numeau ei nou descoperitele ţinuturi din afara Europei. Pretenţiile ambelor regate aveau aceeaşi justificare religioasă. Dumnezeu era de partea lor. În calitatea lor de creştini care aduceau singura religie adevărată, atât spaniolii, cât şi portughezii pretindeau că deţineau un drept dat de Dumnezeu pentru a-i alunga pe păgânii care nu acceptau controlul lor. Pentru ca aceste două puteri catolice exemplare să nu intre in conflict una cu alta, papa a împărţit oficial lumea din afara Europei în două – viitoarea parte spaniolă şi viitoarea parte portugheză. Faimoasa linie Tordesillas ce separa viitoarele pretenţii teritoriale spaniole şi portugheze nu a fost respectată dc nimeni, deşi a rămas timp de decenii un „fapt" în diplomaţia europeană. Este un exemplu al modului de gândire din Epoca Marilor Descoperiri.

Din avanpostul lor din Goa, portughezii au plănuit încrezători salvarea sufletelor din toată Asia de Est. Da, resursele lor erau limitate de eforturile comerciale ambiţioase, dar ei erau siguri de ajutorul lui Dumnezeu pentru răspândirea catolicismului in toată lumea. Iezuiţii portughezi au înfiinţat misiuni in Japonia in anii 1550 şi au convertit mii de persoane. Ordinul iezuit a funcţionat ca un fel de avanpost de

evanghelizare catolic. Specialitatea lor era să studieze societăţile pe care sperau să le evanghelizeze, învăţându-le limba şi obiceiurile. Spaniolii, care au cucerit populaţii mari in Americi, i-au evanghelizat pe indigenii americani la scară continentală. Din California şi New Mexico până in Peru şi Paraguay, iezuiţii, franciscanii şi membrii altor ordine catolice au înfiinţat comunităţi de misionari în „sălbăticie". Un efect secundar notabil al strămutării populaţiilor indigene în satele misionare a fost moartea acestora, in număr mare, din cauza bolilor epidemice europene. Totuşi, din perspectivele lor oficiale, cele două regate iberice erau angajate în fapte lăudabile, aducând „adevărata religie" şi cu ea viaţa veşnică brutelor care altfel erau condamnate să ardă pe veci in iad.

Dominaţia temporară a lumii de către Europa a fost determinată dc o serie de motive. Retorica oficială era ideologică, despre salvarea sufletelor sau, mai târziu, despre scoaterea la lumina civilizaţiei a populaţiilor aflate în beznă. Reprezentanţii imperiilor emergente au discreditat roadele materiale ale victoriilor lor militare ca nişte beneficii minore, un semn încurajator al aprecierii lui Dumnezeu. Pe de altă parte, majoritatea oamenilor au părăsit Europa ca să exploreze şi să colonizeze lumea şi. mai ales, să-şi caute norocul. Salvarea sufletelor era ultima lor preocupare, iar înfiinţarea coloniilor, penultima. Ideologiile imperialiste sunt, in primul rând, pretexte pentru extinderea proprie. Să proclami motivaţii imperiale lăudabile salvează conştiinţele vinovate şi le influenţează pe cele maleabile. Discursul oficial trebuie recunoscut ca atare, nu desconsiderat. Chiar

şi când discută pompos despre „adevăratele religii", ideologiile imperialiste sunt, in prunul rând, instrumente ale agresiunii.

Columb se concentrase pe explorarea marilor insule din Caraibc şi prima încercare de colonizare a fost marea insulă Hispaniola, astăzi împărţită între Haiti şi Republica Dominicană. Populaţia nativă arawak, care practica agricultura alternativă, era paşnică şi nu a opus rezistenţă. Columb a relatat că puteau fi uşor cuceriţi şi evanghelizaţi, neavând, după cât s-a deranjat să observe, o religie proprie. Din păcate pentru ci, purtau cercei din aur, iar vânarea acelui aur de către spanioli a distrus populaţia arawak. Pe lângă metalele preţioase, spaniolii n au mai găsit nimic care să fie cumpărat de la gazdele lor, şi deveneau nerăbdători. în 1502, anul în care Vasco da Gama a făcut a doua călătorie in India, situaţia se deteriorase in Hispaniola. în acel an, un tânăr spaniol pe nume Bartolome dc las Casas s-a alăturat coloniei. Spaniolii începuseră să revendice forţă dc muncă indigenă şi hrană, iar indigenii rezistau. Las Casas, care îşi primise propria parte de muncă „indiană", a asistat personal la ororile făcute de coloniştii spanioli împotriva populaţiei indigene al cărei tribut îl considerau insuficient, şi apoi le-a denunţat. Sătul de abuzuri, las Casas a devenit preot catolic in 1510, primul hirotonit în America. A avut dreptate în legătură cu ceea ce văzuse. încercarea spaniolilor de a profita de pe urma nativilor din Caraibe ¡-a exterminat complet in doar câţiva ani.

Las Casas a relatat acest genocid în Scurtă *relatare asupra distrugerii Indiilor.* Munca sa de o viaţă a fost să împiedice repetarea acesteia. Crezând cu adevărat

în religia Spaniei, el a considerat totuşi tratamentul aplicat de spanioli indigenilor americani o crimă împotriva lui Dumnezeu şi a umanităţii. Motivul principal al acestei situaţii era evident. Precum incursiunea portugheză pe Drumul Mirodeniilor, invazia spaniolă a Americilor a fost determinată de creditori şi de investitori. Aceştia trebuiau plătiţi. Conform lui las Casas, conchistadorii spanioli erau hotărâţi să profite, ridicându-se la un rang social inalt care nu avea nici o legătură cu umilele lor origini din Spania. Potrivit acestei ideologii religioase, monarhia spaniolă a răsplătit fiecare conchistador, oferindu-i munca unui grup specific de nativi.

Urmând această logică, indigenii erau acum supuşii regelui spaniol care îi împărţea ca pe animale şi lăsa creştinarea lor forţată in seama grupului său dc mercenari cuceritori. Acest dar de muncă, numit *encomienda,* le-a permis cuceritorilor europeni să trăiască precum nobilii înconjuraţi de servitori, stăpâni ai proprietăţilor agricole care erau lucrate prin muncă forţată. O preluare violentă a Americii indigene le permisese cuceritorilor spanioli să-i transforme pe nativi într-un fel de şerbi. Nativii cuceriţi erau forţaţi să muncească timp dc generaţii pentru a răscumpăra jafurile şi distrugerile făcute de cuceritorii lor. De la marile insule din Caraibe, explorarea spaniolă a Americilor a continuat pc continent, fiind mereu in căutare de noi populaţii a căror muncă viitoare putea plăti costul cuceririi lor.

Ţinutul muntos din centrul Mexicului, locul Imperiului Aztec, avea probabil cea mai densă populaţie din emisfera vestică. Odată ajunsă pe coasta Mexicului în 1519, armata spaniolă, care

număra numai câteva sute de indivizi, a fost invitată în Tenochtitlan, dar a adunat mii de aliaţi din statele rivale aztece, mai ales dintr-unul denumit Tlaxcala. Fostul Imperiu Aztec devenise o domnie a terorii şi multe dintre oraşele supuse erau dornice să conteste conducerea aztecă. Primiţi in Tenochtitlan, spaniolii l-au luat ostatic pc împăratul aztec Montezuma şi când au fost invitaţi la un festival anual in onoarea zeităţii Tezcatlipoca, spaniolii au venit cu arme ascunse şi şi-au măcelărit gazdele într-un atac- surpriză. Pe scurt: ajutaţi de mii de aliaţi nativi, spaniolii au ras de pe faţa Pământului Tenochtitlan şi apoi şi-au construit propria capitală în acelaşi loc. Catedrala Metropolitană din Ciudad de México a înlocuit marea piramidă aztecă din centrul oraşului. Multe dintre fostele state tributare Imperiului Aztec i-au acceptat pe aceşti noi stăpâni imperiali, tot aşa eum, în cele din urmă, vor accepta şi religia cuceritorilor.

În Peru, sediul Imperiului Incaş, spaniolii au folosit ceea ce învăţaseră în altă parte. Atahualpa, conducătorul incaş, a fost luat ostatic după ce i-a primit in prezenţa sa. Spaniolii au cerut o răscumpărare imperială şi, după ce au primit-o, l-au ucis pe Atahualpa. A urmat confuzia. La fel ca in Mexic, aliaţii indigeni s-au alăturat în număr mare taberei spaniole. Pretendenţii rivali la tronul incaş începuseră un război civil înainte de sosirea străinilor. Acum, i-au ajutat pe spanioli până când, dându-şi seama de greşeala lor, a fost prea târziu. În 1533, capitala incaşă era in măinile spaniolilor. Ca în Mexic, un mic număr de aventurieri spanioli preluaseră controlul asupra densei populaţii agricole prin cucerirea unui imperiu indigen semiintact.

Deşi domnitorii azteci şi incaşi fuseseră cooptaţi sau eliminaţi, multe elemente de viaţă indigenă au rămas neschimbate. Imensa bogăţie dc animale domestice a Eurasiei avusese ca rezultat, de-a lungul mileniilor, boli zoonotice care nu ajunseseră in Americi. Bolile europene au făcut ravagii în populaţiile indigene care nu aveau o rezistenţă ereditară la ele. Procentajele dc morţi din America nativa au semănat cu cele ale ciumei bubonice în Europa. Invadatorii spanioli nu au fost afectaţi. Totuşi, nativii au format in continuare masa populaţiei, in timp ce europenii au devenit noua clasă conducătoare. De atunci, majoritatea elitei mexicane şi peruviene arată ca europenii, iar cei mai săraci, ca indigenii.

În general, ambiţiile spaniole semănau cu cele portugheze. S-au manifestat diferit din cauza circumstanţelor contrastante. Portughezii au ajuns în mijlocul Drumului Mirodeniilor şi şi-au folosit artileria navală ca să obţină ce doreau. Porturile fortificate de pe coastă şi insulele din largul mării erau locul preferat pentru comerţul asiatic. De acolo puteau începe să trimită încărcături profitabile de mirodenii in Europa, dezvoltând treptat comerţul sud-asiatic. Spaniolii nu găsiseră nimic asemănător in America. Recuperarea investiţiei le impunea să avanseze in interior. Indigenii din America purtau bijuterii de aur, iar clasa lor conducătoare avea comori pe care europenii puteau să le jefuiască. Totuşi, profitabilitatea pe termen lung a cuceririi trebuia să rezulte din munca indigenilor. Controlul teritorial spaniol s-a extins treptat, în timp ce portughezii s-au mulţumit cu aşezările de pe coastă şi antrepozitele

din largul mării.

Noul imperiul maritim al portughezilor era de fapt o rețea comercială globală. Așezările portugheze dc peste mare erau porturi, docuri, depozite și baze navale fortificate in puncte critice de-a lungul Drumului Mirodeniilor, locuri de pornire spre China, de cele mai multe ori insule: Ormuz, Goa, Malacca, Macao. Dată fiind vasta sa întindere, chiar și acest imperiu comercial limitat a pus multă presiune pe mica Portugalie care nu avea populație suficientă pentru echipajele tuturor corăbiilor sale. Un element esențial al imperiului maritim portughez a fost comerțul cu sclavi africani. Portugalia începuse comerțul european cu sclavi pentru a profita de explorarea coastei africane.

Activitatea s-a extins și a rămas un monopol portughez in anii 1500. Sclavii africani au devenit esențiali pentru plantațiile coloniale europene din toate Americile. Comerțul cu sclavi transatlantic a ajuns piatra de temelie a comerțului global, unind ambele coaste ale Africii cu Americile. De asemenea, comerțul cu sclavi a impulsionat Portugalia să înceapă colonizarea zonelor sursă din Africa, precum Angola și Mozambic. Brazilia a fost o colonie-plantație nouă ce a servit drept model pentru cele ulterioare conduse de spanioli, olandezi, englezi și francezi.

„Descoperirea" Braziliei de către Portugalia în 1500 a creat, pe termen scurt, doar profituri minore, țara europeană nu avea suficientă populație pentru a coloniza o regiune întinsă. Spre deosebire de teritoriile spaniole din America, Brazilia portugheză a rămas pentru mult timp un ținut de coastă. Timp de decenii, negustorii portughezi au dat nativilor securi

de oţel la schimb pentru lemn roşu. o materie primă pentru confecţionarea de haine în Europa. Pretenţiile Portugaliei faţă de Brazilia au rămas însă vulnerabile la intruşii europeni, precum francezii care au fondat o scurtă colonie denumită Franţa Antarctică (mai târziu cunoscută drept Rio de Janciro) până au fost alungaţi de soldaţii portughezi in 1567. Portughezii nu întâlniseră imperii indigene ce puteau fi complet înfrânte, aducând milioanele dc supuşi ca lucrători sub controlul lor, aşa cum făcuseră spaniolii cu aztecii şi incaşii. În schimb, portughezii au găsit doar culegători şi săteni indigeni care practicau rotaţia culturilor. Aceşti oameni nu puteau fi aşezaţi într-un loc şi taxaţi, aşa cum făceau spaniolii in ţinuturile ce fuseseră conduse de incaşi şi azteci. Pentru a pune mâna pe munca lor, era necesar să-i invingi şi să-i faci sclavi pe rând – sau să scapi de ei şi să aduci sclavi din Africa.

La începutul anilor 1530, câteva mii dc aventurieri spanioli şi portughezi şi finanţatorii lor stabiliseră planurile unei eventuale preluări a lumii de către Europa, implica ruperea rutelor comerciale stabilite şi aventurarea in teritorii necunoscute. Viza, de asemenea, războaie la scară mici. Primele victorii au adus dividende enorme şi au stimulat eforturi suplimentare de neimaginat înainte. Procesul de învăţare era in plină desfăşurare.

Apare un sistem global

Treptat, alte monarhii europene au început să urmeze exemplul spaniol şi portughez, finanţând expediţii proprii. Nu era vorba însă de o finanţare completă. Aceasta era în general privată şi comercială. Explorarea europeană a lumii a fost mai

ales un proiect axat pe profit. Finanţând o călătorie, un suveran european nu oferea numai bani, ci şi credibilitate, făcând mai uşoară găsirea investitorilor şi dând putere exploratorilor să declare suveranitatea asupra „nou descoperitelor insule", încetul cu încetul, marinarii europeni au creat un sistem global dc comunicare. Ca să-şi găsească drumul în jurul lumii, ei trebuiau să-i înţeleagă continentele, mările şi vânturile.

Magellan, navigatorul care a condus prima călătorie în jurul lumii, urmase vânturile din Portugalia spre India şi fusese prezent la cucerirea oraşului Malacca dc către Albuquerque. Magellan a localizat sursa mirodeniilor bogate in Insulele Molucce învecinate şi a propus găsirea unei rute mai scurte din Europa până acolo. Când regele portughez a refuzat să-l finanţeze, Magellan a navigat, precum Columb, pentru Coroana spaniolă. Ideea lui Magellan era să navigheze la vest de Spania, apoi la sud in jurul continentului (sau prin *el)* descoperit de Columb, apropiindu-se dc Insulele Molucce de la est. Magellan a reuşit deşi nu personal, fiindcă a murit in Filipine, încercând să impună botezul cu forţa asupra unui grup de localnici refractari. Oceanul Pacific s-a dovedit a fi mult mai marc decât se aşteptase. Traversarea lui a durat trei luni şi douăzeci de zile. Numai 18 sau 19 din membrii echipajului său de 270 s-au întors in Europa. Ajunseseră însă în Insulele Mirodeniilor pe care Spania le revendica, împreună cu Filipine. Ruta lui Magellan în jurul capului sudic furtunos al Americii de Sud (prin strâmtoarea Magellan, care îi poartă numele) nu a fost niciodată practică pentru navigaţia obişnuită. Contactul spaniol

cu Filipine a fost menţinut doar printr-o călătorie anuală transpacifică între Manila şi Acapulco.

În cele din urmă. Franţa şi Anglia au finanţat călătorii de explorare pentru a studia coasta atlantică a Americii de Nord, sperând eă vor trece de ea în drum spre China. Pentru a plăti pentru expedițiile lor, ele au folosit un nou instrument financiar, societăţile pe acţiuni. Ca şi finanţatorii individuali insă, societăţile pe acţiuni doreau o întoarcere rapidă. Expediţiile finanţate de Franţa şi Marea Britanie au zăbovit scurt timp de-a lungul coastei nord-amcricanc, dar nu au găsit un Drum al Mirodeniilor la care să se alăture. N-au găsit nici populaţii agricole dense şi bine organizate cc puteau fi supuse conducerii şi taxării europene. Proiectele *aşezărilor* coloniale, care implicau transferuri majore de populaţie europeană, vor necesita mai multe generaţii ca să ia avânt. între timp, englezii şi francezii găsiseră un singur mod pentru a-şi face lucrative pretenţiile asupra unor regiuni de pe coasta Atlanticului: comerţul cu blănuri. Pieile de castor şi alte animale cu blană din pădurile nordice aveau un preţ excelent in Europa, unde confortul era asociat cu moda şi prestigiul. Era uşor să cumperi blănuri de la populaţia nativă şi nu erau greu de transportat. Exploratorii au descoperit diverse căi acvatice spre interiorul continentului: Golful Chesapeake, fluviul Hudson şi fluviul Sfântul Laurenţiu. Golful Hudson, din nordul îndepărtat, a devenit centrul nord-american al comerţului cu blănuri.

Este greu astăzi să ne dăm seama cât de *primejdioasă* era coasta nord-americană pentru europenii din secolul al XVI-lea care căutau să obţină

un profit rapid. Păduri cu ierni pline dc ninsoare: populaţii care practicau rotaţia culturilor, semisedentare; ocazii mari de investiţii pentru comerţul cu blănuri toate existau din abundenţă mai aproape de Europa in taigaua siberiana. Coasta atlantică a Americii de Nord părea, din punct de vedere climatic, asemănătoare cu Europa, lucru deloc încurajator. În acest moment, europenii erau mai interesaţi de climatele tropicale care produceau bunuri exotice. încă incercând să găsească o cale indirectă spre Drumul Mirodeniilor, expediţiile comandate dc francezi şi de englezi căutau cu încăpăţânare o rută legendară, prin Marea Nordului, în jurul Amcricii de Nord, aşa-numitul Pasaj Nord-Vest. De fapt, pasajul nu exista atunci. Oceanul Arctic nu putea fi traversat in timpul anului din cauza gheţii. Totuşi, atracţia ideii era atât de mare încât „Pasajul Nord-Vest" este încă scris cu majuscule. Din nefericire, încălzirea globală uşurează navigaţia arctică, acum când nu avem nevoie de ea.

Între timp, explorările terestre ruseşti spre est, prin Siberia, au extins cunoştinţele europene despre Asia de Nord. Pretenţiile ulterioare au configurat un imperiu rusesc continental. Centrul iniţial al Rusiei era la Kiev, un loc de oprire al drumului acvatic al vikingilor dinspre Marea Baltică spre Marea Neagră. Apoi au venit mongolii, lituanienii, polonezii, suedezii şi germanii care au dominat pe rând Kievul, astfel că Moscova, mai izolată, a devenit capitala Rusiei. În timp ce Kievul privea spre vest către Europa. Moscova, un loc împădurit, cu biserici şi cabane de lemn era întoarsă spre est, spre frontiera siberiană. Din anii 1400 până in anii 1600 expediţiile ruseşti

insistente au cartografiat şi au extins pretenţiile Rusiei prin toată Siberia spre Oceanul Pacific. Precum alte forme de explorare şi expansiune europeană, şi aceasta a avut un motiv clar economic, comerţul cu blănuri,

Timp de un secol, Portugalia nu a avut rivali europeni pentru comerţul asiatic. În anii 1600 însă o altă ţară europeană mică şi neaşteptată a înlocuit-o parţial – Ţările de Jos, cunoscută adesea peste hotare ca Olanda, deoarece nordul şi sudul Olandei sunt principalele provincii comerciale maritime, in 1600, Ţările de Jos dezvoltaseră deja o înclinaţie spre comerţ datorită situării ţării la gura fluviului Rin. Axa majoră a comerţului medieval european legase oraşele industriale din nordul Peninsulei Italice de oraşele comerciale de la gura Rinului. Olandezii nu aveau prea mult teritoriu, acesta fiind motivul pentru care începuseră proiectele de asanare susţinute de mori de vânt. Aveau însă o poziţie foarte bună de asemenea, cunoştinţe maritime, şi ca majoritatea populaţiilor europene, o experienţă militară considerabilă. Navele de luptă olandeze au urmărit corăbiile portugheze până la bazele lor de peste mări, le-au capturat şi au preluat rutele lor comerciale.

Olandezii care deveniseră protestanţi nu aveau nici o intenţie să respecte împărţirea lumii colonizabile [acută de papă. Intruşii olandezi au luat în posesie Insulele Molucce care rămăseseră în mâinile portughezilor in ciuda speranţelor lui Magellan. După ce au cucerit bazele portugheze din Brazilia, Africa şi Malaysia, ocupând până şi o parte din Taiwan, olandezii şi-au înfiinţat propriul imperiu comercial global. Arhipelagul indonezian, centrat în jurul

populatei Java, devenise o veche colonie europeană, giuvaierul aşa-numitelor Indii de Est Olandeze. În 1602, olandezii au introdus un clement nou. ce urma să devină curând standard, al colonizării maritime europene. Aceştia şi-au organizat colonizarea ca un proiect strict comercial, Compania Olandeză a Indiilor dc Est, care a ajuns curând cea mai mare companie din Europa. Olandezii au dezvoltat şi o nouă rută maritimă pentru a aduce mirodeniile în Europa. Separându-se de traficul de coastă dependent de muson al Drumului Mirodeniilor, corăbiile olandeze navigau spre vest, direct prin Oceanul Indian dinspre Indonezia către Capul Bunei Speranţe pe care l-au luat de la portughezi, transformându-l într-o colonie olandeză. Între Indonezia şi Capul Bunei Speranţe se afla o vastă întindere de apă, spre deosebire de Drumul Mirodeniilor care era, in mare parte, un drum de coastă. În cele din urmă, accesul european la restul lumii a implicat multe asemenea traversări oceanice, cele mai vestite şi importante fiind cele iniţiate de Columb. Astfel de călătorii necesitau noi instrumente de navigaţie.

Oamenii studiaseră stelele mii de ani. Nu era greu să calculezi cu aproximaţie astronomică latitudinea. Înălţimea soarelui la amiază era un indice simplu. Marinarii mai ştiau că anumite stele rămâneau mereu în partea nordică a cerului. Când călătoreşti spre sud, de exemplu, Steaua Polară se îndreaptă spre orizont. Privind la Steaua Polară, marinarii puteau estima distanţa sa dc orizont, întinzându-şi braţele şi folosind „regula degetului marc". Diverse tipuri de instrumente de observaţie le erau de folos. Nu există însă o stea a estului sau a vestului, iar din cauza

rotației planetei era greu să masori longitudinea după stele. Marinarii trebuiau să încerce să calculeze distanța parcursă spre est sau vest, zi după zi. Puteau să lege un obiect greu plutitor de o frânghie cu noduri și să măsoare cât de repede se desfășura frânghia pe măsură ce corabia se îndepărta de ea, măsurând viteza după un număr de noduri. Asemenea calcule nu erau însă precise.
Corăbiile Companiei Olandeze a Indiilor dc Est care traversau sudul Oceanului Indian de la Capul Bunei Speranțe adesea ișsi subestimau progresul și ajungeau peste noapte pe coasta de vest a Australiei.

Să calculezi longitudinea după stele presupunea controlul rotației Pământului, adică controlul trecerii timpului. În acest sens, navigatorii aveau nevoie de un ceas precis, dar, în acele zile, ceasornicăria necesita un pendul ce nu ar fi funcționat pe mare. Această provocare inginerească avea să fie rezolvată de-abia in secolul al XVIII-lea, după ce guvernele olandez, francez, spaniol și britanic au oferit premii oricui era capabil să inventeze o metodă eficientă pentru calcularea longitudinii pe mare. Doar după eforturi lungi și intense a fost inventat un cronometru potrivit. Departe de a permite succese maritime europene timpurii, navigația celestă precisă a pornit de la el.

Europenii nu cuceriseră lumea până în 1600 și erau departe de a o face. Totuși, au lacul un mare pas în această direcție când au învățat cum să navigheze frecvent în jurul globului. Cuvântul-cheie aici e *frecvent*. Devenind călători ai lumii, europenii au dobândit o înțelegere mult mai amplă a planetei. Traversând jumătate de lume și apoi întorcându-sc

acasă, în mod repetat, transportând tone dc mărfuri, tot felul de animale şi mii de oameni au creat un sistem dc transport global care a depăşit şi în cele din urmă a înlocuit atât Drumul Mătăsii, cât şi Drumul Mirodeniilor. Noile rute comerciale sc întâlneau în vestul Europei din toate punctele globului. Mii de oameni, majoritatea europeni, se puteau lăuda cu călătorii in jurul lumii, concurând cu cele lui Ibn Battutasau Marco Polo.

Impactul acestei transformări a fost treptat, dar însemnat. Pretenţiile europene asupra Amcricilor, ca să nu menţionăm Asia, au rămas extrem de contestate, dar au crescut treptat. În 1600, europenii nu reuşiseră să reorienteze comerţul mondial, aveau acces numai la conducta principală. încetul cu încetul însă schimbarea s-a produs când generaţii de portughezi, spanioli, olandezi şi englezi au înfruntat valurile pentru a exploata imperiile comerciale de peste mări. Străinii din afara Europei, pe de altă parte, o vizitau mai puţin şi întotdeauna soseau pe corăbii europene. Până în anii 1500, Europa Atlantică fusese la periferia civilizaţiei eurasiatice la periferia reţelei de comunicare globale, dacă existase aşa ceva. Acum exista cu siguranţă, iar Europa Occidentală era în centrul său. Nici un alt loc dc pe Pământ nu primea veşti şi informaţii constante din locuri atât de diverse şi îndepărtate. în consecinţă, ţărmul european al Atlanticului dc Nord va deveni, pentru un timp. centrul economiei mondiale. Profiturile vor fi imense.

mni i

10.

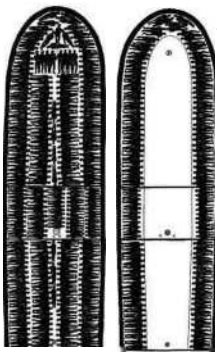

LUMEA COLONIZATĂ

Culegători şi triburi, regate şi imperii au reacţionat diferit la valurile fără precedent de intruşi europeni. Asiaticii, care împărţeau cu europenii moştenirea

civilizației
curăsiaticc, nu
au fost
impresionați.
Le-au rezistat
străinilor
gestul de bine
la început.
Pentru
populațiile din
Australia și
Americi însă
rezistența a
fost inutilă.
Europenii au
scos învăluiți
de cevă
asemănător
Morții Negre –
boli pandemice
care au ucis o
mare parte a
populațiilor
băștinașe,
lăsându-i
nevătămați pe
europeni. Mai
mulți, cea mai
mare parte din
Australia și
Americi era
locuită de
culegători a

căror singură apărare era lupta. Rezultatul a fost „colonialismul cuceritorului” care i-a nimicit şi i-a înlocuit pe foştii locuitori ai ţinuturilor colonizate în loc să-i asimileze.

Oricare ar fi fost tipul de colonizare insă, ea nu a fost reciproc benefică pentru colonişti şi colonizaţi. Mai devreme sau mai târziu, rezultatul era obţinerea unui tip de muncă forţată. Exemplul cel mai semnificativ a fost comerţul cu sclavi transatlantic care a transportat milioane de oameni, înghesuiţi ca sardelele într-o conservă, din Africa in Americi, unde soarta lor şi a copiilor lor era munca pe plantaţie. Aproape un milion de astfel de pasageri sclavi au murit în timpul călătoriilor. Amprenta colonialismului european este încă vizibilă in lumea noastră, chiar şi la generaţii după ce ultimul imperiu oficial a dispărut. Colonialismul european a modelat lumea, legând totul de o economic globală centrată pe Europa. Astăzi, acea economie încă există, deşi occidentalii nu o mai monopolizează. Acest capitol arată cum a apărut economia globală.

în ce-i privește pe chinezi, europenii au sosit la apogeul dinastiei Ming (1368-1644). După mai mult de un secol de ocupație mongolă, familia imperială domnitoare era din nou chineză. Mongolii avuseseră centrul dc guvernare in nord, aproape dc Mongolia. Stăpânirea Ming a apărut in sud și a mutat capitala chineză la Nanjing.

Scopul inițial principal al domniei Ming a fost să reconstruiască instituțiile chineze tradiționale. Semnificativ a fost curentul intelectual dominant, anume neoconfucianismul, care a devenit aproape o religie. Mongolii neglijaseră cultura literară chineză și sistemul imperial dc examene în administrație. Conducătorii Ming au început să le restaureze. Mai mult, aceștia au readus in funcțiune Marele Canal, artera principală de comunicare nord sud, și au ridicat multe ziduri la frontiera nordică. Celebrele imagini cu Marele Zid de astăzi reprezintă porțiuni recent restaurate ale zidului din epoca Ming. în sudul Chinei, unde multe milioane de oameni fuseseră integrați în ultima mie de ani pentru a deveni Han, etnici chinezi, alte multe milioane scăpaseră de integrare – sau sc lepădaseră de ea — și s-au revoltat. Mulți s-au deplasat în sud pentru a deveni oamenii dealurilor din Asia de Sud-Est. Parțial pentru a pune capăt acestor revolte, dinastia Ming a păstrat o armată permanentă de un milion dc soldați, precum și cel mai mare șantier naval din lume.

China din epoca Ming a pus un accent puternic pe tradiții. China a continuat să aibă cea mai mare și mai variată economie din lume. Regiunea deltei fluviului Yangtze, punctul de pornire pentru Marele

Canal nord-sud. era acum un centru al producţiilor premccanizate precum porţelanul şi mătasea.

Totuşi, conform abordării conservatoare Ming, dinastia a pus accentul pe cea mai chinezească activitate – agricultura. în timp ce dinastia Song promovase comerţul, baza de impozitare Ming s-a intors in zonele rurale. în plus, guvernul imperial a crescut imens. Administraţia mandarinilor se baza pe examenele oficiale restaurate şi pe un grup deosebit de mare de eunuci la palat, în jur de o sută de mii. Deşi mulţi erau servitori ai familiei imperiale, eunucii din China dinastiei Ming aveau şi multe responsabilităţi administrative. Un exemplu a fost Zheng He, amiralul care a comandat un şir de vestite expediţii navale Ming la începutul anilor 1400.

Aşa cum arătau construcţia de ziduri şi marea armată, statul Ming avea duşmani puternici. Mongolii fuseseră alungaţi, dar ci nu erau singurul popor pastoral din stepă care locuia la graniţa de nord a Chinei. O altă ameninţare era reprezentată de manciurienii care trăiau la nord de Coreea. O primejdie nouă, dar la fel de persistentă, se abatea asupra coastelor Chinei, piraţii care operau pe coasta de sud a Japoniei şi În mici insule răzleţe din Marea Chinei de Est. Coasta chineză era ţinta lor principală, dar acești piraţi acţionau pe cont propriu şi uneori atacau şi ţinte japoneze. în cele din urmă, au înfiinţat aşezări pc coasta continentală şi în Taiwan. Nici una dintre coastele Chinei nu a fost în siguranţă în faţa piraţilor În timpul primului secol al dinastiei Ming. Apoi. lucrurile s-au înrăutăţit când Japonia a lansat o puternică forţă de invazie, o armată de 150 000 de soldaţi, cea mai marc parte in Coreea, dar şi in

provincia Shandong, inima Chinei tradiționale. Contraatacul Ming a avut succes, dar aventurile militare japoneze din Asia de Nord-Est de-abia începuseră.

Între timp, negustorii portughezi au apărut în Guangzhou in anii 1510. Atunci vestitele călătorii ale amiralului Zheng He se intrerupseseră, deoarece dinastia Ming se străduia să suprime pirateria și să recapete controlul asupra coastei chineze printr-o interdicție totală a comerțului peste hotare, printre alte măsuri. Negustorii portughezi voiau mătase. Ei nu au fost dispuși să accepte interdicția și au devenit agresivi până când flota Ming i-a alungat inapoi în Malacca. Piraţii portughezi s-au alăturat altor piraţi care pândeau pe coasta de sud a Chinei. În final, străinii au ajuns la o înțelegere cu guvernul imperial, înţelegerea presupunea împărțirea profiturilor cu reprezentanții chinezi locali care erau destul dc puternici ca să tragă sforile imperiale. Astfel, în anii 1550, portughezii au obținut în sfârșit permisiunea de a face comerț – dar numai într-un loc, un mic ținut lângă gura Fluviului Perlă unde și-au construit depozite permanente. Macao, acel mic ținut, a devenit în Final o enclavă portugheză, iar astăzi încă exercită o extrateritorialitate moderată, ceea cc îi permite să reprezinte, pc plan intern, imaginea unui „Las Vegas chinezesc". Macao a fost modelul inițial pentru Hong Kong, creat in apropiere de către britanici câteva secole mai târziu.

Ambițiile comerciale portugheze au fost distruse de puterea statului Ming. Europenii își doreau foarte mult mătasea, porțelanul și ceaiul chinezesc, dar China în întregime și mai ales statul imperial nu

doreau nimic din ceea ce putea oferi Europa. Pe de altă parte, comerţul european aducea beneficii negustorilor chinezi şi celor din Guangdong. În consecinţă, guvernatorii locali chinezi au încurajat in secret ambiţiile comerciale portugheze în schimbul unei părţi din profit. Deseori însă împăratul trimitea câte o forţă pentru a distruge corupţia locală, iar negustorii europeni trebuiau să se regrupeze.

Cel mai relevant aspect al acestei întâlniri globale se referă la colaborarea dintre Xu Guangqi, un cărturar chinez a cărui ascensiune în rândurile birocraţiei imperiale mandarine se oprise când nu reuşise să treacă examenul la nivel naţional, şi Matteo Ricci, un iezuit italian care a fost probabil primul european care a învăţat chineza clasică. După ce s-a alăturat misiunii iezuite portugheze din Asia, Ricci a început să studieze limba şi cultura chineză în Macao. Xu Guangqi avea treizeci şi opt de ani când l-a întâlnit pe acest înţelept occidental care se îmbrăca şi vorbea ca un chinez. Xu a fost foarte impresionat. De partea cealaltă, eşecul lui Xu Guangqi era o dezamăgire obişnuită. Candidaţii care nu reuşeau se întorceau acasă pentru a-şi folosi cunoştinţele ca intelectuali de provincie. Xu s-a întâlnit cu Ricci în Nanjing in 1582, când acesta locuia deja in China de aproape douăzeci de ani.

Iniţial, pentru a demonstra că era un prozelit chinez, Ricci a vrut să arate că înţelegea şi respeeta acest popor – o abordare eficientă în cazul chinezilor, care considerau China drept centrul lumii. Ricci a învăţat să vorbească mai multe variante regionale ale chinezei vemaculare şi să citească şi să scrie în limba clasică ce se deosebea de chineza vemaculară aşa

cum latina clasică diferea de italiana vemaculară. Ricci s-a transformat într-un cărturar confucianist autentic. A lucrat la instrumente menite să-i ajute pe europeni să învețe chineza, printre care un dicționar și o formă fonetică de scris care respecta pronunția tonală chineză. În beneficiu] gazdelor sale, Ricci a întocmit prima hartă europeană a lumii cu numele așezărilor in chineză. Însă ceea ce i-a adus o invitație la palatul imperial a fost felul cum prezicea eclipsele solare. Se pare că, in calitate de Fiu al Cerului, împăratul Ming acorda cunoștințelor astronomice o mare importanță.

Xu Guangqi și Ricci s-au împrietenit Xu s-a convertit la creștinism. împreună, cei doi cărturari au tradus autorii clasici occidentali in chineză și autorii clasici chinezi în latină. Xu căuta metode practice pe care China putea sa le învețe de la Occident, precum introducerea de noi culturi și adoptarea artileriei europene. Mattco Ricci a locuit în China douăzeci și opt de ani și nu s-a mai întors acasă niciodată. Mai degrabă, China a devenit noua lui casă. Conform regulilor chinezești, un fel de carantină spirituală, străinii precum Ricci erau înmormântați în enclava străină Macao. Când Ricci a murit însă, chinezii au făcut o excepție și l-au îngropat la Beijing. O asemenea relație de respect și beneficii reciproce nu era obișnuită în lumea colonială. Nu promova deloc colonizarea.

Olandezii, care au navigat pe urmele portughezilor, au avut o abordare mai directă. Nici ei nu au reușit să se impună militar in China dinastiei Ming. Incapabili să câștige un avanpost comercial pe continent, precum Macao, olandezii au creat in anii 1620 un

avanpost neautorizat in largul coastei chineze, in sudul Taiwanului. care nu era teritoriu Ming şi servise de generaţii ca bază pentru piraţi. Olandezilor li s-a alăturat în câţiva ani, în partea de nord a insulei, un campament similar (deşi cu o durată mai scurtă) de aventurieri spanioli care sperau să profite de pe urma noilor pretenţii ale Spaniei in Filipine. Ocupaţia olandeză in Taiwan a durat patruzeci de ani. dar olandezii nu au intrat niciodată pe piaţa chineză şi in cele din urmă au renunţat, mulţumindu-se cu singura posesiune a Indiilor de Est Olandeze.

Aceste întâlniri tonice cu puternicul stat Ming au fost opuse experienţei portugheze din Japonia. Japonia nu era un stat puternic unificat in perioada de diviziune internă din cauza războaielor din ţară. Când portughezii au iniţiat primul contact, în 1549, puterea împăratului şi a shogunilor era inult diminuată. Conducătorii locali denumiţi daimyo, aflaţi sub stăpânirea lorzilor samurai, dominau sudul Japoniei — fiind permanent în conflict, o situaţie asemănătoare cu Europa medievală. Europenii au pătruns în Japonia mult mai uşor deeât în China, deoarece daimyo aflaţi în competiţie nu formau un front unificat. Ei nu îi considerau pc europeni o ameninţare, ci o şansă posibili aliaţi împotriva vecinilor lor. Conducătorii samurai au remarcat în mod deosebit utilitatea armelor europene. Praful de puşcă fusese inventat în China, desigur, făcând armele europene mai mult impresionante decât îngrozitoare în ochii est- asiatici. Copii japoneze ale armelor europene au apărut de îndată *ce* aceştia au pus mâna pe modele ce puteau fi reproduse. Curând, ei au început sâ monteze artilerie uşoară pc corăbii.

în cele din urmă, portughezii au primit protecţia shogunului care avea şi el nevoie de aliaţi. Armele europene au început să fie folosite dc conducătorii statelor japoneze împotriva unor daimyo neascultători. Sosirea europenilor în Japonia a consolidat, în final, puterea centrală, având ca rezultat invazia deja menţionată a Chinei de Nord şi Coreei, in anii 1630, shogunul era destul de puternic pentru a face dreptate, cu asul european in mânecă. Ameninţarea reprezentată de străini crescuse. Olandezii şi spaniolii sosiseră în Japonia, iar shogunul nu dorea ca lucrurile să scape de sub control. După mai multe generaţii de prozelitism, iezuiţii portughezi, însoţiţi acum de franciscanii spanioli, convertiseră la creştinism in jur de trei sute de mii de japonezi. Câţiva călătoriseră in Europa şi se întorseseră cu o perspectivă globală, japonezii ştiau acum că spaniolii colonizaseră atât Insulele Filipinc învecinate, cât şi, mai departe, un continent denumit America. Văzând că avea mai mult de pierdut decât dc câştigat de pe urma europenilor, proaspăt resuscitatul stat japonez i-a dat afară. Alungând toţi europenii şi executând mii dc convertiţi, fosta ţară aflată în război a devenit „ţara închisă". Japonia va rămâne închisă pentru lumea exterioară timp de două secole.

India şi Asia de Sud-Est

in India, europenii au găsit nenumărate ocazii să manipuleze puterile locale una împotriva alteia. Numai două dinastii conduseseră zona, fiecare timp de câteva generaţii. Totuşi, regatele şi principatele din subcontinentul sud-asiatic erau deosebit de consistente. Producţia economică a subcontinentului

era doar puțin sub capacitatea globală, depășită numai de China dinastici Ming, căreia India îi va lua locul in anii 1700. India (astăzi cea mai puțin urbanizată dintre țările importante) era mai urbană decât Europa. în primul rând fiindcă avea mai multe industrii prelucrătoare. Producea mai ales textile, folosind în primul rând bumbac, planta indiană aclimatizată destinată să fie, de atunci, fibra preferată pentru haine în climatele calde. Când Vasco da Cama a apărut pe coasta Malabar in jurul anului 1500, micile regate și principate dominaseră India timp de aproape nouă sute de ani. Exact când europenii au început să vină în forță pe coastele sudice, puternicii invadatori imperiali au intrat prin partea de nord. Aceștia erau mogulii.

Da. cuvântul *mogul* derivă din *numgol,* dar mogulii nu erau mongoli. Din punct de vedere etnic, îi putem considera moștenitorii turciei ai imperiului lui Genghis Han. musulmani care se rugau in arabă, scriau poezii în persană și preferau mâncarea indiană. Ca războinici de stepă ajutaseră la formarea Imperiului Mongol și și-au luat aere dc cuceritori. Odată ce au luat in stăpânire nordul Indiei, nu au mai plecat. Din punct de vedere cultural, mogulii erau inițial orientați spre Persia și perși, al căror rafinament superior s-au străduit să-l imite. Treptat, s-au simțit ca acasă in India, deși, după generații dc locuit acolo, chiar devenise casa lor. În cele din urmă au ajuns să vorbească urdu, o limbă derivată din sanscrită, similară cu hindi. (Astăzi, urdu este limba națională din Pakistan.) in interiorul zidurilor sale invincibile, reședința imperială mogulă din Delhi era formată, într-un stil specific indian, din pavilioane fără pereți,

asemenea celor din Vijayanagara.

Mogulii au pătruns in valea fluviului Gange dinspre nord-vest in jurul anului 1500, S-au răspândit in est către Bengal şi apoi treptat spre sud. Au ocupat platoul central Deccan din India, inclusiv Vijayanagara. India de Sud a rămas in general in afara stăpânirii lor. Între timp, centrelor comerciale portugheze li s-au alăturat cele ale competitorilor imperiali europeni, pe ambele coaste de sud. Cea mai importantă mirodenie din comerţul lor era piperul negru, iar principala sursă de piper negru era însăşi India de Sud. Mai mult, sudul era un punct important de transbordarc pe Drumul Mirodeniilor unde mărfurile treceau din mână in mână. încărcăturile ce soseau pe mare din est, precum cuişoare şi nucşoară din Indonezia, erau debarcate, de obicei, în centre comerciale de pe coasta dc sud- est şi transferate pe coasta de sud-vest de cumpărătorii lor. aşteptând acolo să fie transportate spre Golful Perşic sau Marea Roşie.

Portughezii au stabilit curând un şir de centre comerciale, inclusiv Goa. de pe coasta Malabar. În plus, au preluat insula Sri Lanka, sursa principală, la nivel global, de scorţişoară. Prin aceste locuri, în combinaţie cu alte centre comerciale ale lor de pc coastele Africii, Arabici, Malaysiei şi Chinei, portughezii au devenit cei mai importanţi transportatori de pe Drumul Mirodeniilor.

La începutul anilor 1600, o regină războinică indiană pe nume Abbakka Chowta a rezistat preluării de către portughezi a Drumului Mirodeniilor de pe coasta Malabar. Chowta a devenit o eroină populară al cărei farmec poate fi simţit şi azi. Un contemporan

i-a descris pielea întunecată şi hainele simple, aeestc fiind trăsăturile prin care este încă reprezentată. Chowta s-a amestecat cu adepţii ei şi semăna cu ei. Nu era însă nici hindusă, nici musulmană creştină sau evreică. În schimb, ea aparţinea unuia dintre micile grupuri religioase ale Indiei jainişti, care îşi mărturisesc respectul pentru toate formele de viaţă. Aceştia au fost mereu o minoritate tipic urbană, iar diversitatea religioasă era mediul lor natural. Ca regină a unui mic regat la sud de Goa, Chowta s-a aliat cu hinduşii, precum vechiul inamic al lui da Gama, regele din Calcutta, şi cu musulmanii locali din comunitatea comercială din Malabar. Abbakka Chowta a murit, încă rezistând portughezilor, in jurul anului 1625.

Contemporana ei Mumtaz Mahal a murit în 1631. Mumtaz Mahal nu era o războinică, deşi a murit dând naştere. În timp ce îşi însoţea bărbatul într-o campanie militară. Soţul ci. Shah Jahan, a condus Imperiul Mogul între 1628 şi 1658, o perioadă care este deseori considerată apogeul lui, deşi imperiul a continuat să se extindă teritorial până în jurul anului 1700. Ca majoritatea mogulilor, Mumtaz se născuse în India. Tatăl ei era persan, ceea ce i-a oferit un aer de rafinament, şi era frumoasă. I-a dăruit lui Shah Jahan mulţi fii războinici. Shah Jahan le-a ignorat pe celelalte soţii ale sale şi a fost cuprins de durere când Mumtaz a murit dând naştere celui de-al paisprezecelea copil al lor. În amintirea ei, a construit cel mai frumos mausoleu din lume, Taj Mahal, atât de întins şi dc măreţ, încât, în fotografii, mulţi oameni îl confundă cu un palat. Domnia lui s- a remarcat mai mult din punct de vedere cultural decât militar. A

încurajat coexistenţa paşnică intre musulmani şi hinduşi.

Deşi controla şi Afganistanul, Imperiul Mogul, in natura lui, era indian in anii 1600. Capitala sa era Delhi. Conducătorii lui erau locali. Modul de viaţă, deşi musulman şi impregnat de cultura literară persană, nu semăna cu nimic din ce exista in afara Indiei. Poate că merită subliniat că nu ne referim la întregul subcontinent. Cele mai musulmane părţi din India mogulă erau cele care astăzi au devenit Pakistan şi Bangladesh. Imperiul Mogul a fost un imperiu teritorial de modă veche. Iară flotă sau interes pentru comerţul maritim. Totuşi, forţa economiei sale şi rafinamentul culturii sale superioare au fost inegalabile.

Între timp, în jurul anului 1700, în Persia învecinată căreia ar trebui să-i spunem pe numele modem. Iran dinastia savafidă era şi ea în declin. Savafizii erau unici in lumea musulmană, o familie imperială al cărei prestigiu timpuriu şi-a avut originile la început in sufism şi mai târziu in şiism, amândouă marginalizate de sunniţii oficiali. Simultan, un al treilea imperiu musulman, cel al turcilor otomani, a decăzut după epoca de aur sub Soliman Legiuitorul. O a doua încercare otomană de a cuceri Viena habsburgică, în 1683, se terminase dezastruos. Armatele otomane nu vor mai face vreo incursiune teritorială în Europa. Câteva regiuni musulmane încă se dezvoltau în Asia de Sud-Est. Per ansamblu insă perioada formării imperiilor teritoriale musulmane se terminase, aceste fiind depăşite dc imperiile creştine reapărute in urma căilor variate ale comerţului maritim.

În anii 1600, olandezii, francezii şi englezii au navigat pe Oceanul Indian şi i-au provocat pe portughezi, înfiinţând propriile centre comerciale de coastă. Olandezii au furat Sri Lanka de la portughezi şi, pentru un timp, cei mai importanţi competitori din India au fost Compania Olandeză a Indiilor de Est şi Compania Britanică a Indiilor de Est. Anglia şi Ţările de Jos au devenit mari rivale în cadrul comerţului din India de Est o rivalitate care a dispărut din conştiinţa noastră istorică de azi, deşi anumite expresii englezeşti amintesc dc ea. La început, in 1688, a părut că olandezii au câştigat competiţia, când un nobil olandez, Wilhelm de Orania, a devenit regele Angliei. În consecinţă, Ţările de Jos au preluat conducerea comerţului cu mirodenii, extinzându-şi controlul peste Indiile de Est Olandeze. Între timp, Anglia s-a concentrat pc comerţul cu textile din India care s-a dovedit răsplata mai abundentă pc termen lung. Britanicii au inccput să importe pânzeturi indiene care atrăgeau nu numai prin culori şi modele, ci şi pentru că erau o noutate, fiindcă bumbacul nu mai fusese atât de disponibil în Europa.

Influenţa engleză a crescut în timp ce puterea mogulă a scăzut in India anilor 1700. Conducătorii hinduşi din centrul Indiei, maratha, au pornit o ofensivă militară contra mogulilor. Acum,
Compania *Franceză* a Indiilor de Est şi-a dezvoltat propriile centre comerciale în estul coastei Coromandel. Apoi, Anglia şi Franţa au luptat într- un război pentru imperiu, un război iscat din cauza conflictelor de la frontiera nord-americană, americanii cunoscându-l drept Războiul Franco- Indian. Războiul pentru imperiu s-a terminat în 1763. britanicii

bucurându-se de câştiguri substanţiale împotriva Franţei, atât în America de Nord, cât şi in India. Marea Britanic domina acum întreaga coastă Coromandel de la capătul ei sudic până în Bengal, centrul principal indian pentru producţia de textile şi construcţia de nave. Bengalul a fost un câştig enorm pentru Compania Britanică a Indiilor de Est. Sediul său din Calcutta a devenit noul post de comandă al proiectului colonial britanic în curs de dezvoltare, care se afla sub ferma supraveghere a Parlamentului la sfârşitul anilor 1780. Pierderea coloniilor engleze din America a urgentat operaţiunile militare britanice împotriva teritoriilor rnogule rămase. Pornind din Bengal, coloniştii britanici au înaintat în interiorul ţării, extinzându-şi treptat controlul asupra întregului subcontinent în numele acţionarilor Companiei Indiilor de Est.

Colonizarea Asiei de Sud-Est a fost şi ea consolidată treptat între anii 1600 şi 1700. Compania Olandeză a Indiilor de Est Îşi începuse operaţiunile in Indonezia sub forma unui şir de centre comerciale, dar la sfârşitul anilor 1600 a început să-şi extindă controlul asupra marii insule Java, inima agricolă a regiunii. După ce au reuşit să obţină Malacca dc la portughezi, olandezii au eşuat, totuşi, după mai multe incercări. să preia Manila de la spanioli. Acţionând din minunatul port din Manila, spaniolii au folosit Filipine pentru inccrcări sporadice de a intra pe piaţa comerciala chineză. Spaniolii au exercitat un control neînsemnat asupra majorităţii Insulelor Filipine până când britanicii au ocupat Filipine in 1762-1763 in timpul războiului pentru imperiu. Intorcându-se sub control spaniol, Filipine a devenit treptat cadrul

pentru agricultura de tipul plantaţiilor caraibiene, producând zahăr, tutun şi cânepă. La începutul anilor 1800, britanicii au cucerit Malacca de la portughezi şi au adăugat alte centre comerciale, dintre care unul a fost Singapore. În schimb, Asia de Sud-Est continentală (astăzi Myanmar, Thailanda, Cambodgia, Laos şi Vietnam) a evitat colonizarea europeană până în anii 1850-1860. Intervenţia militară franceză în regiune a urmat prezenţei misionarilor catolici – iezuiţi, ca în Japonia şi China — care îşi începuseră activitatea în Vietnam cu mulţi ani în urmă. Vietnam, Laos şi Cambodgia au devenit in cele din urmă un „protectorat" francez denumit Indochina. Apoi, Myanmar a trecut sub control britanic, făcând ca Thailanda să rămână singura ţară necolonizată din Asia de Sud-Est.

Pătrunderea europenilor în Asia a fost lentă şi cumulativă, spre deosebire de năvălirea bruscă şi totală a spaniolilor in Amcrici. Europenii nu au adus boli epidemice necunoscute în Asia, aşa cum au făcut în Americi, fiindcă asiaticii şi europenii împărţeau microbii din Lumea Veche. Companiile comerciale de stat europene nu s-au sfiit să folosească violenţa pentru a se impune, dar au lucrat in partcneriat cu elitele locale asiatice. Populaţiile native au rămas în general intacte. Pe scurt, clădirea imperiilor comerciale europene in Asia a implicat puţină imigraţie europeană sau colonizare teritorială directă de tipul celei care a avut loc in Americi sau, după cum vom vedea, în altă parte.

Apariţia societăţilor neoeuropene

Spaniolii au aspirat să conducă populaţiile native americane, în timp ce alţii mai ales englezii şi-au dorit

să populeze coloniile americane cu europeni. Rezultatul acolo (la fel ca mai târziu în Australia şi Africa de Sud) a fost un fel diferit de colonialism, un colonialism al *ocupantului*. Coloniştii europeni aveau adesea sentimentul îndărătnic că noua lor casă fusese nelocuită înainte sau că adăpostea oameni care erau prea puţini sau prea primitivi pentru a conta. Deseori, aceşti nefericiţi erau culegători. Coloniştii doreau să recreeze stilul de viaţă european în afara Europei. I3oar îndepărtarea sau exterminarea indigenilor le-a permis societăţilor ocupante să le imite pe cele europene. În consecinţă, locuitorii iniţiali trebuiau distruşi, daţi la o parte sau înglobaţi în societatea ocupantă ca o castă separată de lucrători rurali iară drepturi. Acest fel de colonialism a dus la apariţia societăţilor neoeuropene care aveau ca scop recrearea vieţii europene prin introducerea oamenilor, plantelor şi animalelor care să înlocuiască cc fusese înainte acolo. Această dislocare enormă şi violentă este încă prezentă în mitul patriotic despre popularca unui nou Eden. Viziuni mitice umbresc orice analiză lucidă a colonialismului ocupant.

În esenţă, colonialismul modern a fost mereu o activitate legată de profit. Aspectul fundamental al oricărei versiuni a neo-Europei era bunul exportat pentru profit. Colonizarea era foarte scumpă, iar coloniile trebuiau să-şi plătească existenţa. Produsele de export defineau puterea de câştig a unei colonii faţă de ţara mamă. Defineau, de asemenea, dezvoltarea internă a coloniei. Spre deosebire de cucerire, colonizarea a durat mult mai mult. Aceasta presupunea un mare transfer transatlantic de populaţie, iar coloniştii trebuiau să înveţe să se

hrănească în noul mediu înconjurător. Deşi aceste populaţii dc colonişti se descurcau în cea mai mare parte pe cont propriu, ele voiau să aibă şi o legătură permanentă cu societăţile originare din Europa. Spaniolii voiau să bea vin spaniol, iar englezii să poarte haine englezeşti. Numai un produs de export profitabil putea să le asigure coloniştilor mărfuri europene de import. Numai un produs de export profitabil putea să-i plătească pe investitori şi creditori. Prin urmare, activitatea dc export a unei colonii îi definea relaţiile economice şi sociale. În coloniile plantaţii, stăpânii plantaţiei dominau. În coloniile miniere, dominau proprietarii de mină şi aşa mai departe.

Ce fel dc societăţi au rezultat? Orice fel de neo-Europa era un tărâm al oportunităţilor pentru europeni, de aceea atât de mulţi au migrat acolo. Terenurile cultivate erau mult mai uşor disponibile pentru colonişti peste hotare decât in ţările de origine din Europa. Emigranţii europeni săraci şi au îmbunătăţit statutul social, devenind moşieri coloniali. Eliminarea populaţiilor existente a creat o abundenţă pentru coloniştii care soseau. Relaţiile sociale in cadrul populaţiilor dc colonişti erau mai egalitare decât cclc din ţara mamă europeană. Aceasta a fost, in linii mari, egalitatea atât de celebrată la începutul Statelor Unite. Totuşi, acest spirit *excludea* populaţiile native şi sclavii importaţi. Oricât dc mult putea o colonie să prospere, nativii şi sclavii nu se bucurau niciodată dc beneficii. Dimpotrivă, sclavii de pe plantaţii trebuiau să muncească mai multe ore când preţul tutunului, bumbacului sau zahărului creştea fără să câştige mai

mult fiindcă, de fapt, ei nu câştigau oricum nimic. în ansamblu, coloniile cu o mare populaţie neeuropeană erau mai puţin egalitare decât ţările din Europa.

Nici o colonie neocuropeană nu a reprezentat mai bine acest tip de societate decât New England. Să începem, precum elevii din Statele Unite, in 1621, în colonia Plymouth din Massachusctts. O corabie denumită *Mayfiouier* îşi lăsase încărcătura de disidenţi religioşi pe ţărmul de vest al golfului Cape (iod. Călătoria lor fusese sprijinită de una dintre noile societăţi pe acţiuni din Anglia, dornică să facă profit prin finanţarea coloniilor peste hotare, însă seopul lor, in principal religios, este amintit prin denumirea de *pelerin*. Aceşti pelerini erau protestanţi care părăsiseră Anglia şi Biserica Angliei din motive religioase. Nu doreau să se mai întoarcă. În schimb, şi-au propus să înfiinţeze o nouă societate, mai bună, călăuzită dc idei protestante, dar trebuiau să şi plătească investitorii care le finanţaseră colonia. În majoritate, ei nu fuseseră fermieri la origini şi nu erau pregătiţi să supravieţuiască in Massachusctts. Jumătate dintre ei au murit în timpul primei ierni aspre. Din fericire pentru aceştia, au primit ajutor de la un nativ carc s- a împrietenit cu ei şi i-a ajutat să se pregătească pentru a supravieţui in a doua iarnă.

Numele său era Tisquantum, dar elevii americani il cunosc sub numele de Squanto. învăţăm despre el in şcoala primară în contextul celebrării recoltei care a devenit sărbătoarea de Ziua Recunoştinţei. Aflăm că Squanto le-a arătat pelerinilor cum să cultive porumbul, că ei au avut după aceea o recoltă bună şi că, din recunoştinţă, l-au invitat împreună cu alţi „prieteni indieni" la un ospăţ. Aceasta a fost prima Zi

a Recunoştinţei. Se pare că in vremurile bune de demult toată lumea se înţelegea cu toată lumea. Dar nu, povestea începuturilor armonioase dispare când cercetezi mai profund. De exemplu, Tisquantum lacea parte din Patuxet, numele tribului carc locuise în Plymouth până când bolile europene l-au şters de pe faţa Pământului, cu câţiva ani înainte de sosirea pelerinilor, lăsându-le câmpurile necultivate. Tisquantum supravieţuise pentru că nu fusese acolo. Puţin mai devreme, in 1614, fusese ademenit pe o corabie engleză aflată in trecere şi răpit împreună cu alţi douăzeci şi şase de nefericiţi patuxet, fiind vândut ca sclav în Spania. Clerul spaniol l-a salvat de sclavie, iar el a reuşit cumva să se întoarcă în Massachusetts şi să descopere că tribul lui nu mai exista. Tisquantum a locuit în colonia Plymouth douăzeci de luni, oferind faimoasele sale sfaturi despre cum se plantează porumbul – in felul mezoamerican, împreună cu fasole şi dovleci. De remarcat e şi faptul că i-a apropiat pe neliniştiţii pelerini dc comerţul cu blănuri, principala lor sursă pentru a-i satisface pe investitorii nerăbdători.

Indigenii care au participat la prima Zi a Recunoştinţei in 1621 aparţineau unui grup înrudit, Wampanoag, nouăzeci ia număr, Împreună cu şeful lor, Massasoit. Au rămas câteva zile şi au vânat cinci căprioare pentru sărbătoare. Deşi problemele au apărut după prima Zi a Recunoştinţei, bunele relaţii ale tribului Wampanoag cu englezii au durat până la moartea lui Massasoit. Fiul şi urmaşul lui Massasoit, Metacomet, şi-a luat numele ceremonial de Philip în amintirea prieteniei tatălui său cu englezii. Când tribul lui Metacomet s-a simţit înghesuit de înmulţirea

aşezărilor englezeşti, au izbucnit conflicte şi coloniştii s-au mobilizat. Războiul Regelui Philip, 1675-1678, a devenit cea mai importantă conflagraţie de la începuturile New England. Multe aşezări englezeşti au fost atacate şi multe au fost distruse. Populaţia nativă din regiune a fost redusă la jumătate. Prietenii indieni ai pelerinilor de la prima Zi a Recunoştinţei au fost exterminaţi de noua generaţie de colonişti.

Colonizarea din 1607 a localităţii Jamestown din Virginia a fost începutul aşezării permanente a englezilor în ceea ce formează acum Statele Unite. Povestea sa c şi mai puţin impresionantă, în jamestown, coloniştii n-au avut motive religioase sau civice. Aici, ideea de bază a colonizării europene a fost evidentă. Un drog indian, tutunul, pe care nativii îl foloseau ceremonial, a găsit o piaţă avidă în Europa, unde era folosit de plăcere. în scopuri recreative, tutunul creează o mare dependenţă, iar după un consum îndelungat, practic se vinde singur.
De aceea, tutunul a devenit produsul legendar de export de la începuturile Virginiei, modul ci eficient de a-i plăti pe investitorii din Compania Londrei. în Massachusetts, unde nu exista o asemenea ocazie, coloniştii cultivau pământul pentru propria subzistenţă, devenind moşieri independenţi.

Profitabilitatea tutunului a transformat Virginia într-o colonie plantaţie condusă de „plantatori". Un plantator din Virginia îşi folosea averea sau influenţa pentru a lansa o activitate comerciali pc o scară relativ largă. Un asemenea domn nu muncea niciodată pc câmpurile propriei plantaţii. Avea nevoie dc mulţi lucrători, aceasta fiind cca mai costisitoare parte a activităţii. Profiturile plantatorului depindeau

parțial dc plata mică pe care o primeau lucrătorii. Într-o colonie plantație, activitatea era organizată in favoarea plantatorilor, iar aceştia aveau nevoie de forță de muncă ieftină şi stabilă. Astfel, coloniştii din Virginia soseau deseori din Anglia ca lucrători cu obligații contractuale – servitori cu contract – care munceau ca sclavi pe plantație ani de zile pentru a plăti costul călătoriei lor în Virginia. Să fii servitor cu contract nu tc îmbogățea, iar cci din Europa nu rezistau mult ca forță dc muncă agricolă. Plantatorii de tutun i-au înlocuit cu africani vânduți în comerțul atlantic cu sclavi. Aşezările englezești la sud de Virginia au urmat modelul plantațiilor. Carolina de Sud a aplicat cel mai intens aceste principii de bază. în zonele joase cu plantații dc orez, sclavii africani îi depăşeau cu mult ca număr pc cei europeni liberi. Charleston, în Carolina de Sud, a devenit un oraş colonial bogat, plin de sclavi urbani.

Plantațiile au constituit o formă importantă de colonialism în Americi. Din Virginia şi Maryland până in Cuba şi Brazilia, munca pe plantație a fost mereu munca sclavilor. Comerțul atlantic cu sclavi a existat in primul rând pentru a furniza forță de muncă pentru coloniile plantații profitabile, încărcăturile umane erau îmbarcate pe coasta africană unde negustorii de sclavi europeni cumpărau prizonieri de război cu sutele. Principala piață pentru sclavi se afla in colonii plantații precum Virginia, multe dintre ele fiind înființate in anii 1600 şi 1700. Astfel, vechiul obicei al sclaviei, vechea crimă a omenirii impotriva omenirii, s-a extins enorm, devenind un motor principal al economiei atlantice şi o piatră de temelie pentru noile structuri comerciale globale. Comerțul cu sclavi

a ajuns o mare afacere – poate cea mai mare — in noile imperii europene de peste mări. Mai mult de douăsprezece milioane dc oameni deveniţi sclavi în interiorul Africii mărşăluiau in lanţuri spre coastă şi erau vânduţi negustorilor europeni. (Cifrele noastre îi iau în calcul numai pc aceia care au supravieţuit săptămânilor infernale ale traversării Atlanticului. Nu se ştie câţi au murit pe mare în timpul primelor patru sute de ani ai acestui comerţ ucigaş.) Comercianţii erau de obicei creatorii imperiilor maritime. După volumul încărcăturilor umane, prima era Portugalia, urmată de Anglia, Franţa, Spania şi Ţările de Jos. Chiar şi pioşii locuitori din New England cumpărau sclavi din Africa, dându-i la schimb pentru zahărul de pe plantaţiile din Caraibe pe care apoi îl transportau acasă pentru a-l distila în rom. Acolo. încărcaţi cu rom şi tutun, navigau înapoi in Africa pentru a face comerţ cu şi mai mulţi sclavi. Acest comerţ triunghiular i-a îmbogăţit pe primii negustori yankei.

Societăţi foarte diferite au apărut din aşezările din New England în comparaţie cu aşezările din Virginia. New England a fost neo-Europa care s-a apropiat cel mai mult de original. Aşezările de aici au răspuns, în ansamblu, aspiraţiilor religioase şi comunitare comune şi nu doar profitului. Au reuşit să-i satisfacă pe creditori şi investitori, exportând blănuri şi rom fără a exploata mari populaţii de lucrători înrobiţi. Locuitorii aveau ferme care serveau in primul rând pentru a hrăni familiile. După Războiul Regelui Philip, nu au mai existat nativi care să încalce drepturile de proprietate ale coloniştilor. New England cea bogată in cherestea a început să construiască corăbii şi să profite dc comerţul triunghiular cu sclavi. Societatea

de aici a contribuit la economia atlantică la fel de mult ca societatea engleză, devenind in consecinţă mai bogată. Alte colonii la nord de Virginia. mai ales New York şi Pennsylvania. semănau cu New England în această privinţa. Toate aceste eolonii au atras călători europeni care erau dornici să aibă propriile ferme de subzistenţă. Nici una nu a devenit o colonie plantaţie importantă parţial din cauza climei mai reci, parţial din alte motive. Pennsylvania şi Georgia au răspuns la început proiectelor şi oportunităţilor de reformă socială benefică. Maryland, care avea plantaţii, a fost fondată ca un refugiu pentru catolicii englezi.

Neo-Europa nu a fost niciodată un proiect incluziv. Supremaţia albă era in ADN ul ci.

Coloniile au alungat mereu şi au marginalizat (uneori au anihilat) populaţia originară. Coloniile plantaţii au produs cele mai rele efecte sociale. Moştenirea exploatării violente, prelungite, a fost o traumă şi o patologie socială de durată. Sindromul stăpân-sclav a creat disparităţi adânci de avere, putere şi privilegii, afectând relaţiile sociale timp de secole. Marile populaţii de sclavi de pe plantaţiile comerciale semănau doar eu situaţia din Imperiul Roman. Societăţile dezvoltate in jurul unor plantaţii cu regimuri dc sclavie intense aveau uneori o majoritate africană, păstrând adesea clemente de limbă, muzică şi religie africană. Inevitabil, rezultatul a fost un amestec cultural care s-a întors împotriva aspiraţiilor coloniale. Societăţile plantaţii nu puteau să fie foarte neoeuropene. Plantatorii bogaţi încă îşi doreau să fie englezi (sau portughezi, spanioli, francezi, olandezi) cât mai mult posibil, ca să importe sticlărie elegantă,

pânzeturi fine şi ustensile specializate din vechea ţară, trimilându-şi de multe ori fiii pentru a fi educaţi acolo. Copiii lor însă erau crescuţi de doici sclave şi trăiau înconjuraţi de sclavi care deseori le deveneau tovarăşi in copilărie, confidenţi pc termen lung şi parteneri sexuali.

Plantaţiile erau concentrate pe coastele Mării Caraibilor, mai ales pc celc mai mari insule şi în Brazilia, modelul tuturor coloniilor plantaţii. Haiti şi Jamaica erau colonii plantaţii franceze şi engleze, ambele situate pc insule mari smulse de la Spania. Olandezii, de asemenea, aveau avanposturi în Caraibe luate dc la Spania. Mai mult, principalii mari competitori imperiali aveau alte colonii plantaţii in America de Sud: Guyana Franceză (fostă britanică), Guyana şi Surinam (fostă olandeză). Zahărul era marfa principală dc export din regiunea Caraibilor, ca şi în Brazilia.

Plantaţiile de zahăr au eliminat curând populaţia indigenă care ii primise pe primii europeni, lăsându- i numai pe coloniştii albi, sclavii lor negri şi o mulţime de creoli printre ei. Prezenţa creolilor semnifică un amestec de rase şi fluiditate socială. în coloniile plantaţii, coloniştii europeni erau bărbaţi singuri. De obicei, aveau copii cu femeile sclave, fie consensual, fie cu forţa. Deseori, îşi eliberau copiii născuţi ca sclavi. Mai mult, sclavii puteau uneori să câştige şi să economisească destul de mulţi bani pentru a-şi cumpăra libertatea. Cele mai multe societăţi plantaţii dezvoltau un fel de clasă intermediară compusă din oameni liberi din rase amestecate. Rezultatul era crearea unor relaţii ceva mai blânde, mai armonioase (deşi tot inegale) printre oamenii de rase diferite.

Portughezii şi francezii au devenit cunoscuţi pentru că interacţionau fără probleme cu oamenii colonizaţi din jurul lor. Englezii şi olandezii, mai puţin.

Brazilia practic a inventat plantaţia de zahăr, iar plantaţiile de zahăr au inventat Brazilia. Zahărul creştea cel mai bine pe câmpiile înguste de pe coasta acestei ţări. mai ales in regiunea de nord-est, în jurul aşezărilor Recife şi Salvador. În timp ce depozitele de argint i-au atras rapid pe coloniştii spanioli in interior, colonizarea portugheză a rămas pe coasta braziliană din anii 1500 până in anii 1700. Posibilitatea descoperirii aurului (şi chiar a unor diamante) departe de coastă a devenit în final irezistibilă. în cea mai marc parte insă, interiorul Braziliei a rămas o frontieră puţin colonizată locuită de indigeni şi dc vânători dc sclavi. între timp, nativii aproape că au dispărut de pe câmpiile de coastă. Nu au putut supravieţui sclaviei de pe plantaţii. Bolile şi disperarea i-au anihilat. Cele mai puternice familii din colonia portugheză erau deţinători de mari plantaţii de zahăr a căror funcţionare implica sute de sclavi. Brazilia a devenit cel mai mare cumpărător, cea mai frecventă destinaţie pentru comerţul cu selavi. Aproximativ jumătate din milioanele de oameni care supravieţuiau traversării Atlanticului ca marfa umană ajungeau în Brazilia. De-a lungul secolelor, migraţia masivă, forţată, a oferit putere şi continuitate culturii africane a Braziliei.

În plus. Brazilia este încăpătoare. Când scăpau dc pe o plantaţie, sclavii brazilieni formau adesea propriile societăţi în apropiere. Cea mai vestită a fost Palmares, care a rezistat aproape o sută de ani in regiunea Pernambuco din nord-est. Ultimul

conducător din Palmares a fost Zumbi, un rege african născut in Brazilia, învins, decapitat, cu regatul pierdut şi capul expus într-o ţeapă in 1695. Regatul lui Zumbi din străfundurile din nord-estul Braziliei era format, la apogeul său, din probabil treizeci de mii de oameni în unsprezece sate. ocupând dealuri îndepărtate dc plantaţiile de zahăr aflate de-a lungul coastei. Aşezările din Palmares cuprindeau in special foşti sclavi care la început au denumit locul Mica Angola. Palmares a fost un *quil&mbo* – o organizare socială in stil african care adună populaţie dispersată cu origini diverse, pentru a forma un nou grup. (Faimoasele *imbangalas* angoleze din anii 1600, noi comunităţi create prin alianţe intre tineri războinici din multe sate, au reprezentat ceva similar.) Oamenii din Palmares cultivau pământul, făceau comerţ şi atacau pentru a se aproviziona. În timpul atacurilor, luau sclavi şi vite. Autorităţile portugheze eşuaseră în mod repetat să distrugă Palmaresul înainte de anii 1690. Au reuşit in 1695, trimiţând împotriva Palmaresului, în locul miliţiei portugheze, o forţă formată din vânători de sclavi din sălbăticie, majoritatea cu origini indigene.

între 1580 şi 1640, intruşii olandezi au ocupat cea mai prosperă regiune din Brazilia şi au învăţat să folosească sclavi pentru culturile de zahăr. În final, fiind alungaţi din Brazilia, olandezii au introdus cultivarea zahărului în regiunea Caraibilor prin coloniile din Surinam, Aruba şi Curaşao. La mijlocul anilor 1600, Anglia şi Franţa şi-au exprimat propriile pretenţii de cultivare a zahărului în Caraibc. Spaniolii au fost ultimii care au creat plantaţii de zahăr la scară largă, distraşi de posibilităţile tentante din

Mexic şi Peru. Totuşi, colonia spaniolă din Cuba va deveni în cele din urmă cea mai importantă fabrică de zahăr care folosea sclavi din lume.

Mexic şi Peru nu erau colonii plantaţii, deşi amândouă aveau câteva plantaţii. Mexic şi Peru exportau metale preţioase, cea mai valoroasă marfă din lume. Primul transport a fost aurul din comorile Imperiale Aztece şi Incaşe, dar marile mine din Mexic şi Peru erau cele de argint. Argintul era căutat. /Argintul, nu aurul, a fost cheia pentru comerţul cu China, unde produsele europene aveau puţini cumpărători. Economia internă uriaşă a Chinei dinastici Ming era limitată din cauza lipsei de monede, aşa cum fuseseră şi economiile chineze anterioare. Banii asigură schimburile. Aceasta este marea lor importanţă pentru economia de piaţă. Nevoia de monede pe termen lung a Chinei condusese deja la introducerea banilor de hârtie, dar argintul era mai sigur şi ceea ce işi dorea de la negustorii europeni în schimbul produselor sale. Timp dc secole, argintul din minele americane era transportat in Spania şi de acolo mai departe, pentru a plăti mătăsurile, ceaiul şi porţelanul chinezesc.

Exporturile de argint au transformat Mexic şi Peru în cele mai bogate colonii spaniole. Întregul proiect de colonizare spaniol din Americi a fost organizat pentru a sprijini mineritul şi exportarea lingourilor de argint. Coroana spaniolă lua o parte de 20%, denumită „cincimea regală", din producţia totală. Corăbiile cu comori spaniole, galioane ameninţătoare încărcate cu lingouri, le transportau anual. Piraţii englezi, francezi şi olandezi roiau în jurul lor ca muştele.

Privită în întregimea sa, America spaniolă este diferită de toate celelalte colonii europene analizate până acum. Conchistadorii cuceriseră nu numai comori şi teritorii, ci şi multă forţă dc muncă. Mexic şi Peru au fost zonele cel mai dens populate şi consolidate politic din America indigenă. Foştii supuşi din Imperiile Aztec şi Incaş au devenit acum supuşi ai monarhiei spaniole şi au fost incluşi în societatea colonială drept clasă muncitoare. Ei au ajuns, cu zecile de mii, lucrători în minele de argint.

cci carc săpau în minele adânci, cxtrâgeau metalul, ¡1 topeau şi îl bateau, îl transportau din ţinuturile muntoase pe coastă şi îl incârcau pe corăbii pentru flota anuală de comori. Fermierii din sate care munciseră odată pentru stăpâni azteci şi incaşi lucrau acum aceleaşi câmpuri pentru conducători spanioli. Astfel, originile ancestrale indigene caracterizează în continuare Mexicul şi Peru. Mulţi nativi încă păstrează îmbrăcămintea şi obiceiurile tradiţionale şi multe limbi indigene sunt încă vorbite. Moştenirea eterogenă este norma. În anii 1600. bogăţia argintului şi abundenţa forţei de muncă au condus la construirea unor fortificaţii, clădiri publice şi universităţi impresionante. Economia minieră din Mexic şi Peru a fost esenţa proiectului colonial spaniol.

În anii 1500, conchistadorii călătoriseră în zone întinse din America de Nord şi de Sud, în căutarea metalelor preţioase şi ocaziilor de a cuceri, înfiinţaseră o reţea amplă de oraşe, declacându-şi drepturile asupra lor. dar niciodată controlând vaste regiuni continentale. Zonele lipsite de mine sau plantaţii rentabile nu aveau ce exporta. Atrăgeau

puţini coloniști, importau puţini sclavi, nu reușeau să cucerească triburile locale și in general zăceau ea niște regiuni coloniale neimportante. Coloniile spaniole americane din Caraibe au dezvoltat plantații profitabile de zahăr odată ce economia minieră a început să intre in declin. De aceea, Cuba, Republica Dominicană și Puerto Rico au populații moderne cu origini africane și un amestec rasial important.

În ceca ce privește proiectul colonial francez din America, acesta nu a lăsat prea multe urme. Haiti cea producătoare de zahăr a fost nestemata cca mai prețioasă. Între timp. Franța avea pretenții imense in America de Nord. Aceste pretenții cuprindeau New Brunswick, Nova Scoția și Terra Nova – așezări de coastă, cu orientare maritimi. Principala pretenție teritorială a Franței in America dc Nord se întindea în interior de la Atlantic, începând cu fluviul Sfântul Laurențiu până la Marile Lacuri și dincolo de ele. Totul se învârtea in jurul comerțului cu blănuri. Vânarea animalelor cu blană era făcută de nativi. Coloniștii francezi călătoreau și munceau îndeaproape cu ei, pornind din teritoriile imense pretinse de francezi de la Marile Lacuri, continuând în vest în valea fluviului Mississippi și în sud spre New Orléans, călătorind cu canoea timp de multe luni. Așezări franceze propriu-zise au existat numai pe fluviul Sfântul Laurențiu in jurul orașelor Quebéc și Montréal, unde franceza este încă vorbită.

Coroana franceză finanța coloniști, dar sc aștepta ca ei să asigure munca agricola cu contract. Puțini francezi au traversat de bună voie Atlanticul pentru a-și rupe spatele pentru un moșier din Americi. Cu excepția comerțului cu blănuri, colonizarea franceză

în acea parte a globului a fost mereu mai mult o aspirație decât o realizare. Comerțul cu blănuri însuși a creat doar așezări risipite, câteva centre comerciale izolate, apărute pe malurile râurilor mici și mari. Teritoriile răzlețe pretinse de francezi pc hartă erau locuite de nativi care rareori văzuseră francezi, dacă nu zăriseră doar câțiva *coureurs des bois,* așa cum erau numiți comercianții ambulanți de blănuri.

Comerțul cu blănuri s-a consolidat in 1627 datorită Companiei Noua Franță, iar *les coureurs des bois* erau agenții ci comerciali în regiunea Marilor Lacuri și valea fluviului Mississippi. Aceștia trăiau adesea împreună cu femei native și vorbeau limbi indigene. îi considerau dușmani pe irochezi și prieteni pe huroni și algonquini. Locuiau in lumea nativilor și, chiar dacă o schimbau prin simpla lor prezență, o distrugeau mai puțin decât agenții oricărui alt proiect colonial european.

Nu doar Americile au avut parte de colonialiști.

Să luăm ca exemplu Australia. începând cu sosirea primei flote britanice in Sydney in 1788, Australia a devenit o colonie britanică penală. în mod neobișnuit, aici a existat un program oficial dc colonizare finanțat de guvern și nu de investitorii privați. Primii coloniști erau ocnași carc au ales „transportul" în Australia în locul încarcerării in Marea Britanie. Nu era necesară nici o ispită a vreunei legături profitabile cu economia mondială pentru a-i motiva pe acești coloniști, și nu au găsit nici una în Australia. în schimb, au *descoperit* un continent cu ținuturi „nerevendicate" deoarece guvernul britanic a refuzat să recunoască drepturile aborigenilor asupra pământului. Teritoriul nu a însemnat nimic, cel puțin până când au fost aduse oi

europene. Lâna, una dintre primele mărfuri de export ale Europei, lega acum continentul australian de economia lumii.

Aborigenii australieni au fost complet deposedaţi de colonizarea britanică. Au rezistat pierderii lumii lor, dar nu au obţinut nici o victorie. Invadatorii nu au făcut nici un tratat, nici măcar din acelea care se dovedesc inutile, cu aborigenii. Coloniştii şi-au explicat (unul altuia) că acei culegători erau *ipso facto* sălbatici primitivi care nu deţineau pământ şi nu aveau conducători cu care oamenii civilizaţi puteau să încheie tratate. Coloniştilor li s-au dat drepturi legale asupra pământului pe care aborigenii ¡1 traversaseră cu liniile cântecului lor din timpuri imemoriale. Colonizarea Australiei nu a vizat doar coasta de sud-est temperată şi bine irigată, ci întreg continentul. Uneori, coloniştii cu drepturi de proprietate şi mânuitori de arme au tolerat prezenţa nativilor in ţinuturile traversate de liniile cântecului, alteori nu. Atât de profund au fost anihilaţi culegătorii încât colonia australiană a devenit modelul pentru neo-Europa.

Africa de Sud a devenit şi ea colonie printr-un efort european combinat. Portughezii au ajuns primii, dar nu au întemeiat aşezări. Apoi localizarea strategică a Africii de Sud a dus la o colonizare permanentă de către Compania Olandeză a Indiilor de Est in 1652, fiindcă Africa de Sud era ţara în care puteai profita de vânturile dc est pentru o lungă călătorie pe Oceanul Indian spre Indiile de Est Olandeze. Colonizarea olandeză a Africii de Sud a început, ca şi instalarea portugheză pe care a înlocuit-o, cu un centru maritim în Cape Town. Regiunea era prielnică

colonizării europene. Aceasta este originea burilor vorbitori de afrikaans. (Afrikaans este de fapt olandeza locală, iar *boer* („bur") înseamnă „fermier" în olandeză.) Conflictele imperiale dintre competitorii olandezi, francezi şi britanici au lăsat oficial colonia din Cape Town în mâini britanice. în 1815. Ca răspuns, locuitorii vorbitori dc afrikaans ai fostei colonii olandeze au început să călătorească spre nord pentru a scăpa dc controlul britanic, lăsând în urmă aşezările de coastă. Călătoriile lor prin savana sud- africană au adăugat cuvântul *trek* („călătorie lungă") in limba engleză. Antipatia faţă de controlul britanic asupra coloniei din Cape Town a iâcut ca aceşti călători disidenţi să-şi creeze propriile republici coloniale independente care au durat câteva decenii. Colonialismul a întâmpinat obstacole in Africa de Sud, precum apariţia puterii Zulu sub marele conducător Shaka între 1816 şi 1828. Populaţia nativă africană era prea multă ca Africa de Sud să fie efectiv neoeuropeană, chiar şi cu măsurile extraordinare impuse de regimul oficial de supremaţie albă denumit apartheid.

Pătrunderea europeana şi împărţirea majorităţii Africii avi avut loc foarte târziu. în ajunul secolului XX. Colonialismul european este o poveste prea amplă pentru a fi analizată într-un capitol din istoria lumii. S-a spus că soarele nu apunea niciodată in Imperiul Britanic atunci când acesta includea India, Canada, Australia şi Africa de Sud. Mica Anglie formase cel mai mare imperiu mondial din toate timpurile. Mongolia nu mai avea cu ce să se laude. Punând laolaltă toate părţile din lumea colonizată dc europeni, rezultatul era cu adevărat dramatic. Foarte

puține regiuni de pe Pământ au scăpat de colonizarea europeană. China a scăpat, oficial, dar a suferit peste un secol de umilințe. Doar Japonia, Etiopia și Thailanda au reușit în întregime.

Occidentul era în ascensiune.

11.
LUMEA MODERNĂ

Înainte dc 1800, europenii începuseră colonizarea tuturor continentelor lumii cu excepţia Antarcticii. Totuşi, controlul lor total era încă destul de limitat. La început, europenii au ocupat enclavele dc coastă legate de ţările lor de origine prin călătorii primejdioase, prelungite şi inevitabil haotice, aflate la mila vânturilor şi curenţilor. Exploratorii europeni traversaseră, dar nu populaseră încă

interiorul Americilor dc Nord şi dc Sud. Africii şi Asiei. Europenii controlau principalele rute comerciale ale lumii, dar importau mult mai mult decât exportau. Această situaţie s-a schimbat în anii 1800.

În anii 1700, economia globală incipientă se răspândise in lume, dar implica numai o mică parte din producţia şi consumul mondiale. Majoritatea oamenilor, o majoritate covârşitoare, erau fermieri, crescători dc animale sau culegători care supravieţuiau cu ceea ce adunau, vânau sau creşteau. Purtau haine produse in casă. Făceau lunar comerţ cu sare, eu unelte de fier la câţiva ani, poate cu o bijuterie o dată in viaţă. Erau implicaţi în proporţie dc 90 95% într-o economie de subzistenţă şi doar 5 10% într-o economie monetară. Pieţele de mărfuri importante erau locale sau regionale. Circuitele comerciale internaţionale dobândiseră o anvergură globală, dar nu aveau destul sprijin.

În anii 1800, susţinerea a crescut şi noua economie a lumii a influenţat din ce în ce mai mult viaţile

oamenilor. Piaţa care cuprinsese lumea întreagă cu fire de borangic, transporturi de mătase, argint şi mirodenii, s-a extins pentru a conţine mărfuri voluminoase şi materii prime grele. Firele dc borangic au fost înlocuite cu şine de oţel şi sârmă de cupru. Oamenii au abandonat treptat sau au pierdut accesul la o economie de subzistenţă. *Homo sapiens,* mai ales locuitorii din oraşe, trăiau din ec in ce mai mult scufundaţi într-o economie de piaţă. Aceasta însemna că aveau nevoie de mai mulţi bani pentru a cumpăra lucruri pe care înainte le crescuseră sau le făcuseră singuri. Chiar şi unele necesităţi de bază proveneau acum de peste hotare. Până in anii 1900, când fata din ilustraţie lucra într-o fabrică de bumbac din sudul Statelor Unite, aproape toţi oamenii trăiau, în întregime, în noua economie globală. Aceasta devenise cheia pentru avere şi putere pretutindeni. Adâncirea şi intensificarea economiei lumii au transformat substanţial viaţa pe Pământ.

Pe scurt, industrializarea a impulsionat schimbarea. Producţia mecanizată a crescut teribil volumul comerţului global. În forma sa elementari, industrializarea a implicat scoaterea activităţilor tradiţionale de subzistenţă precum torsul şi ţesătoria în afara casei. Investitorii au acumulat capital, au adunat muncitori, le-au disciplinat activităţile, au cumpărat materii prime, au vândut produsul şi au băgat profitul în buzunar. În câteva industrii, precum morari tul, europenii dominau de mult morile de apă acţionate de puterea râurilor. Porţelanul chinezesc era deja produs în masă, având o diviziune specializată a muncii. Revoluţia Industrială din Europa a accelerat datorită mecanizării sporite şi

folosirii unor forme noi dc energie. Aburul generat de cărbune şi, mai târziu, puterea electrică au stimulat un salt imens in cantitatea produselor. Producţia mecanizată era inferioară calităţilor unui meşteşugar priceput, dar la nivelul volumului, maşinile au câştigat de departe. Neobositele maşini ajungeau să satureze orice piaţă, făcând ca pieţele de export să fie cruciale pentru industrializare.

Industrializarea a sporit avantajele comerciale europene. Materiile prime şi mărfurile, nu numai bunurile finisate, au început să călătorească pe distanţe lungi. Fabricile nord-atlantice aveau o relaţie specială cu sistemul de plantaţii deoarece principalul lor produs era pânza de bumbac. Coloniile europene ii îmbogăţiseră pe colonişti din anii 1500. Controlul european asupra navigaţiei, finanţelor şi pieţelor constituia deja un avantaj enorm in comerţul mondial. Europa era de mult un *importator* net de bunuri fabricate cu dezechilibru comercial cronic în relaţia cu India şi mai ales cu China. Revoluţia Industrială europeană a inversat treptat această relaţie. De la mijlocul anilor 1800, europenii au devenit principalii exportatori de bunuri fabricate către restul lumii, inclusiv China. Deschiderea pieţelor spre „comerţul liber" a devenit regulă. Prin urmare, deşi mecanizarea producţiei s-a produs doar în câteva locuri, impactul a fost global.

Modernizarea lumii

Revoluţia Industrială din Europa şi din lume a început în Anglia, din mai multe motive. Anglia avea cărbune şi fier. ambele fiind cruciale. Anglia era unificată politic. Anglia exporta de multă vreme lână. deci avea deja pieţe de export şi infrastructura necesară

(precum porturi, canale, bănci şi societăţi de asigurării) pentru comerţul cu textile.

Noua ascensiune a industrializării a depins de textile. Compania Britanică a Indiilor de Est a perturbat piaţa textilelor prin importul de pânză din India, ca un adaos la comerţul cu mirodenii care începuse la sfârşitul anilor 1600. Pânzeturile calico indiene erau ieftine şi atrăgătoare. Ţesătorii englezi au reuşit să interzică importurile indiene, iar antreprenorii locali au răspuns provocării dc a asigura ei înşişi cererea engleză. în anii 1700, industriaşii englezi au construit primele fabrici moderne de textile, la început puse in funcţiune prin forţa hidraulică, aducând împreună sute de muncitori in structuri ce nu mai existaseră niciodată înainte. Deceniile in care cârpiseră le-au permis ţesătorilor şi torcătorilor să-şi conecteze vârtelniţele şi războaiele de ţesut in mod mecanic la forţa hidraulică a râului.

Generaţii de elevi au învăţat mai târziu denumirile elementelor deosebit de inovatoare ale mecanismelor dc producţie a textilelor, precum vestita invenţie timpurie a lui James Hargreaves, prima maşină de tors. Aceasta a accelerat producţia, răsucind mai multe fire deodată. Hargreaves era un analfabet din nordul Angliei care ţesea manual la războiul de ţesut şi care nu muncea într-o fabrică, ci acasă. Acest tip de activitate era adesea îndeplinit de femei, de aceea Hargreaves şi-a numit maşinăria „jenny". El a construit primele maşini de tors pentru prietenii lui care au fost entuziasmaţi până când au văzut că preţul produsului lor a scăzut în consecinţă. Într-un fel, mecanizarea însemna că muncitorii produceau mai mult şi câştigau mai puţin. Evident că unii

muncitori au devenit adepţii antimecanizării, vrând să scape de maşini. Aceştia nu au profitat niciodată dc accelerarea producţiei in masă. Cei care au profitat au fost proprietarii de fabrici. Dc aceea, Richard Arkwright. „părintele sistemului de fabrici", a murit bogat, în timp ce Hargreaves a continuat să muncească manual.

Arkwright a adunat capitalul necesar pentru a conecta multe asemenea maşini la o roată de apă de tipul celei care era demult folosită pentru a măcina faina. De aceea, fabrica pe care a construit-o in 1771 a fost denumită *Moara* Cromford. Adunarea muncitorilor în jurul unei surse mari de putere mecanică – *aceasta* a fost inovaţia care i-a îmbogăţit pe Arkwright şi pe viitorii capitalişti. Arkwright a recrutat familii întregi de ţărani strămutaţi şi a construit cămine pentru muncitorii din „moara" sa. Mai târziu, a construit mai multe mori. La un moment dat avea 1 150 de angajaţi, aproape două treimi din ei fiind copii. Lucrau permanent in două schimburi de treisprezece orc. Turele însemnau faptul că maşinile nu se opreau niciodată, nici măcar câteva minute.

Timpul reprezenta bani şi valorile înalte dc producţie nu erau necesare pentru piaţa de larg consum. În 1803, Anglia deţinea 2 400 de războaie de ţesut. În 1833 avea 100 000. Acesta era numai începutul. Bumbacul englezesc a devenit cea mai importantă marfa pentru comerţul internaţional în anii 1800 ceea ce mătasea, mirodeniile şi porţelanul fuseseră în secolele precedente. Ţesăturile din bumbac, mai curând decât cele din lână, au fost marele produs al fabricilor de textile englezeşti, in ciuda climatului rece al Angliei şi tradiţiilor legate dc

lână ale acesteia.

Dezvoltarea fabricilor de textile in Anglia a fost elementul definitoriu al Revoluției Industriale. A avut loc exact atunci când Imperiul Britanic era în expansiune și nu a fost întâmplătoare. Fabricile englezești au ajuns să toarcă și să țesă bumbacul indian pentru a-l vinde pc plan internațional – inclusiv și in special în India, Războaiele dc țesut din zilele Imperiului Mogul dispăruseră. Dezindustrializarca Indici nu a fost doar simultană cu dezvoltarea fabricilor englezești: a fost efectul invers al aceleiași povești. La început, cantitatea de materie primă era importată in totalitate din coloniile de peste mări – din India și din coloniile plantații din Americi. în Amcrici, sclavii africani cultivau o plantă sud-asiatici pentru a furniza materii prime pentru fabricile englezești care exportau în vrac în toată lumea. Cuvântul-cheie este *vrac*.

Impactul industrializării modeme s-a manifestat și in zonele rurale engleze. în general, în istoria omenirii, majoritatea populației căutase mâncare, cultivase pământul sau crescuse animale, trăind cât mai aproape de pământ, în timp ce puțini oameni locuiau la oraș, fără legături cu pământul, precum negustorii, servitorii, meșteșugarii, războinicii sau birocrații. în societățile tradiționale din lume, orașele rareori au reprezentat o zecime din populație. Apoi Revoluția Industrială din anii 1700 și 1800 a început în mod indirect să depopuleze ruralul englezesc in cadrul unui proces denumit *enclosure* („împrejmuire"). Împrejmuirea era ridicarea unor garduri de lemn sau garduri vii în jurul proprietăților private ale marilor moșieri. În practică, nobilii englezi

deţineau mare parte din ţară ca răsplată pentru loialitatea lor faţă de rege. Precum alţi ţărani europeni, cei englezi trăiseră de generaţii întregi ca şerbi pe aceste pământuri de care se presupunea că avuseseră grijă nobilii. Pământurile comune asigurau un acces la subzistenţă. Relaţia dintre nobil şi şerb era însă un concept demodat într-o lume care se reorganiza in jurul relaţiilor dc piaţă.

Noua cerere industrială pentru fibre textile a schimbat lucrurile. Moşierii au maximizat producţia de lână. Turmele de oi aveau nevoie de puţini ciobani cu normă întreagă ale căror abilităţi erau obişnuite şi ieftine. Pajiştile bine îngrădite diminuau nevoia de muncitori şi înlesneau experimente privind reproducerea selectivă şi pedigriurile. Marii moşieri au devenit „fermieri gentilomi" care practicau „zootehnia ştiinţifică", selectând masculi cu musculatură sau lână deosebită pentru a le conduce turmele, creând vite special desemnate pentru a produce lână sau carne de oaie în abundenţă. Plantau lucerna ca furaj special. Zootehnia ştiinţifică a impus o nouă lege in viaţa rurală.

Împrejmuirea i-a făcut pe mulţi oameni din mediul rural „redundanţi". O mulţime de copii flămânzi, veri, bunici şi alţii nu reprezentau decât mai multe guri de hrănit. Orice lucru pe care foştii şerbi îl ofereau înainte fostului lor stăpân putea fi cumpărat chiar de el datorită noilor profituri din producţia de lână. În consecinţă, populaţia rurală nu mai era legată de pământ ca în epoca medievală. Fosta ţărănime avea acum toate şansele să plece – de fapt, oamenilor li se cerea să plece după multe generaţii, chiar daca aveau sau nu unde să se ducă. Împrejmuirea a golit

zonele rurale englezeşti de fosta forţă de muncă, la fel cum fabricile de bumbac englezeşti au început să angajeze mai mulţi muncitori în oraşele industriale.

Urbanizarea s-a accelerat. Noii locuitori ai oraşebr trebuiau să găsească o legătură cu economia globală sau să fie închişi in azilele de săraci. Fabricile erau în general urbane şi unele oraşe englezeşti – precum Manchester sau Birmingham – s-au dezvoltat în jurul lor. Chiar şl oraşele fără multe fabrici au evoluat rapid in economii industriale in timp ce zona rurală avea mai puţini muncitori. Porturile mari au devenit cu precădere importante datorită expansiunii rapide a comerţului maritim. Urbanizarea rapidă a devenit parte din noul model al economiilor Industrializate.

Model este însă un cuvânt greşit. Revoluţia Industrială din Anglia nu a fost cu adevărat un model pe care alţii să-l adopte. Da, a accelerat expansiunea imperiului comercial maritim al Marii Britanii, cel mai mare din lume. Da, a conferit Angliei, pentru prima oară. un produs dominant de export pe care să-l folosească in comerţul mondial. Însă ultimul lucru pe care şi-l doreau industriaşii era să inspire imitatori din toată lumea. Ei îşi priveau inovaţiile tehnice ca pe nişte secrete comerciale şi le păstrau cu grijă. Mai mult, Revoluţia Industrială engleză implica mai mult decât o serie de inovaţii tehnice. A apărut dintr-o situaţie istorică anume, un set de ocazii reprezentate de noua poziţie privilegiată a Angliei in comerţul mondial. Prin urmare, revoluţia s-a răspândit foarte puţin. A fost limitată spaţial (către nord-vest) chiar şi in .Anglia. S-a răspândit puţin în sudul Scoţiei, dar nu mai departe, nici măcar in Irlanda sau Ţara Galilor.

În Europa continentală, doar Germania (mai ales

bazinul Ruhrului) şi într-o anumită măsură Belgia şi Ţările de Jos s-au industrializat într-un mod semnificativ în anii 1800. Rolul principal aJ Ţărilor de Jos in comerţul mondial a contribuit evident la acest lucru. Nordul Germanici, de asemenea, cu liga sa comercială medievală Hanseatică, juca deja un rol important în comerţul european şi. la fel ca nordul Angliei, avea avantajul depozitelor de cărbune şi fier care erau deosebit de importante în această fază a industrializării. Alte părţi ale Europei alimentau noile industrii şi cumpărau de la ele fără a se industrializa foarte mult. Un aspect frapant al începuturilor industrializării ca fenomen global a fost extrema limitare geografică, chiar şi in Europa.

Celălalt loc in care industrializarea a apărut la începutul anilor 1800 a fost New England. în loc să imite evoluţiile Angliei, populaţia din New England a inventat, o dată cu ea, producţiile mecanizate. Colonia devenise un participant activ in comerţul atlantic. Dc asemenea, era plină de aceiaşi disidenţi protestanţi care animau industriile Angliei. Aceştia au început să construiască fabrici dc bumbac aproape imediat după cele înfiinţate de englezi. Până la Revoluţia Americană din 1776, majoritatea coloniştilor americani sc considerau supuşi englezi loiali. Nu e dc mirare că inginerii din fabrici îşi răspândeau cunoştinţele între Anglia şi New England. Importanta maşină de egrenat bumbac, care permitea toarcerea şi ţeserea complet mecanizate a bumbacului, prin îndepărtarea seminţelor din el, a fost inventată de un localnic din
New England care a vizitat o plantaţie din Georgia în 1793.

Anglia, nordul Germanici. New England şi treptat alte regiuni din nord-estul Statelor Unite – precum New York, Pennsylvania şi Ohio unde existau mari rezerve de cărbune – formau nucleul industrializării mondiale in anii 1800. Aceasta era lumea aburului, a oţelului şi a electricităţii, elementele esenţiale ale celei dc-a doua etape a industrializării carc a început în 1850. Această lume a folosit mai întâi cărbunele. Peisajele sale şi o mulţime de oameni au fost înnegriţi de praful de cărbune. În ajunul Primului Război Mondial, Statele Unite, Anglia şi Germania exploatau 93% din cărbunele mondial.

Cărbunele pare murdar şi neatrăgător astăzi, dar să ne amintim că înainte de cărbune cea mai mare putere era foiţa musculară, a oamenilor sau a animalelor domesticite. Ca şi petrolul, cărbunele este un combustibil fosil care reprezintă energia concentrată a milioane de ani de fotosinteză. Motoarele cu aburi, alimentate de cărbuni, asigurau funcţionarea fabricilor fără ca acestea să mai depindă de puterea apei. Energia extrem de concentrată a cărbunelui l-a transformat într-o sursă ideală de alimentare pentru vehicule. Acest lucru a fost valabil mai ales pentru petrol care în cele din urmă a înlocuit cărbunele. în 1859, antreprenorii din Pennsylvania au construit prima sondă comercială de petrol. Economiile industriale moderne au luat naştere şi s-au dezvoltat întotdeauna in strânsă legătură cu combustibilii fosili.

Între timp europenii descurajau activ industrializarea din alte regiuni. În contextul unui colonialism global, industriaşii europeni nu voiau sâ fie in concurenţă cu ţesătorii din India, de exemplu, ci

să-i facă să dea faliment. înainte de al Doilea Război Mondial, industrializarea modernă nu se răspândise dincolo de nucleul său originar. În afară de Europa și Statele Unite, numai Japonia devenise cu adevărat un stat industrializat. Mecanizarea a transformat producția din nucleul industrial mondial. A energizat la propriu economia lumii capitaliste, iar acest lucru a transformat întreg globul. Textilele din bumbac englezești erau toarse și țesute în Anglia, dar orice fibră de materie primă trebuia importată din afara Europei. Prin urmare, plantațiile coloniale din lume și-au dublat eforturile pentru a produce hrană și materii prime ca să alimenteze industrializarea europeană.

În general. Revoluția Industrială a definit centrul economiei globale emergente in anii 1800. Centrul se afla în Europa de Vest și în nord-cstul Statelor Unite. Anglia devenise cea mai conectată țară la nivel global. Acum a devenit și cea mai importantă regiune industrială. înainte de 1700, comerțul dc lux eu argint, mătase și porțelan integrase economic numai o mică parte din populația lumii. Acum, economia globală emergentă transporta cantități mult mai mari dc bunuri: articole produse pentru consumul de masă, materii prime, minerale, fibre și hrană.

Transporta și oameni. Economia industrializată globală a stimulat cea mai mare migrație in masă. pe distanțe lungi, din istorie. Unele au fost migrări forțate- Comerțul cu sclavi transatlantic a continuat până la mijlocul anilor 1800, la fel și comerțul cu sclavi africani spre est, în țările musulmane, care implica un număr foarte marc de oameni. Acestor mișcări li s-a adăugat la sfârșitul anilor 1700 o migrație in masă, de un secol și jumătate, a

europenilor. Țările exportatoare cele mai importante au fost Marea Britanic. Țările de Jos, Spania și Portugalia – suspecții obișnuiți când e vorba de imperii maritime, excluzându-i pe francezi care au emigrat mai puțin. Canada franceză era populată mai ales dc indigeni, iar coloniile franceze din Caraibe în majoritate de sclavi africani și rase mixte.

A fost nevoie de migrări cu adevărat masive pentru a da naștere unor populații stabile de cealaltă parte a lumii. Anglia a produs cei mai mulți emigranți care practicau agricultura. Au întemeiat așezări în Statele Unite, Canada, Australia sau Africa de Sud. În total, emigranții europeni au experimentat mai mult atracția oportunităților decât strămutarea forțată. Dar existau și foarte multe impulsuri. Marea Foamete Irlandeză din anii 1840 a fost un factor decisiv, iar emigranții care au plecat erau adevărați refugiați. Împrejmuirea și industrializarea au strămutat milioane de englezi, unii dintre ei fără să-și găsească o posibilă slujbă. Acumularea sărăciei și aglomerația din închisori au inspirat căutarea de colonii penale precum Australia. Mai mult forțată decât stimulată a fost migrația rușilor (europeni) în exilul siberian. Germanii și italienii, alungați de războaiele europene de consolidare națională, au fost de asemenea împinși către Americi.

Muncitori cu obligații contractuale, un alt grup de emigranți, au părăsit India și China – unii mai mult forțați, alții mai mult atrași. Mulți indieni, dc exemplu, fuseseră țesători înainte de a-și pierde locul de muncă din cauza Revoluției Industriale. Muncitorii cu contract traversau oceane pentru a munci din greu. de obicei in grup, mai ales pe plantațiile tropicale, dar

şi în minerit şi construcţia de căi ferate sub directive britanice. Mulţi erau obligaţi să muncească ani la rând pentru a plăti costul transportului lor. Indienii au călătorit in Africa de Sud, Guyana, Trinidad, Jamaica, Malaysia şi Fiji. Mulţi înlocuiau munca foştilor sclavi care au refuzat să lucreze pe plantaţii după emancipare. Muncitorii chinezi îşi încercau norocul în Africa de Sud, Peru, Cuba. Australia, Malaysia, Hawaii şi California. Fie că practicau mineritul, munceau pe plantaţie sau construiau căi ferate, ei contribuiau la economia lumii. După ce Războaiele Opiului au deschis China pentru activităţile britanice, mulţi dintre muncitorii chinezi au fost *coolie* cu contract, lucrători în grup fără drepturi legale. Coolie proveneau dintre cei mai săraci şi erau adesea răpiţi sau îi se făceau contracte împotriva voinţei lor. Majoritatea emigranţilor chinezi nu erau însă coolie. Lucrătorii liberi chinezi care îşi plăteau transportul alegeau destinaţii mai promiţătoare. California şi Australia atrăgeau muncitori liberi chinezi, cu contract. Unii emigrau în Asia de Sud Est (Thailanda, Filipine, Java, Malaysia), centrul istoric al diasporei comerciale maritime a Chinei. Rezidenţii chinezi din Asia de Sud-Est deveniseră o clasă dc mijloc prosperă formată din negustori şi antreprenori. Numai in Asia de Sud-Est emigranţii chinezi au înfiinţat comunităţi permanente substanţiale. în medic, emigranţii chinezi se Întorceau acasă mai des decât cei din alte ţări de origine.

Toată această interconectare necesita mai multe mijloace de comunicare şi mai eficiente. Dincolo de nucleul industrial al economiei mondiale, locomotivele şi vapoarele cu aburi au fost cele mai

tangibile semne ale industrializării globale. Avantajele noii tehnologii erau uriaşe, in special în ce priveşte transportul terestru. Într-o epocă în care majoritatea oamenilor transportau fizic încărcăturile, se foloseau de măgari sau in unele locuri împingeau căruţe pe drumuri noroioase folosind animale de tracţiune, acoperind numai câţiva kilometri pe zi. căile ferate ofereau un câştig de confort, viteză şi capacitate de transport de neimaginat până atunci. Era greu şi costisitor să construieşti căi ferate fiindcă presupuneau o forţă de muncă imensă şi materii prime. Şinele dc tren pot urca, coborî sau întoarce numai treptat, aşadar construirea lor presupune multe planuri, săparea tunelurilor şi construcţia de terasamente. Navele cu aburi (cu un motor cu aburi legat dc o roată cu zbaturi sau un propulsor subacvatic) sc mişcau mai repede decât corăbiile cu pânze, dar cele mai mari câştiguri constau în capacitatea de încărcare şi în fiabilitate. Aburul i-a eliberat pe marinari de tirania mareelor şi vânturilor. Fără să mai fie nevoite să aştepte vântul prielnic, vapoarele puteau pentru prima oară să respecte orarele. Forţa aburului era legată de construcţiile din fier. Deşi pare paradoxal, vapoarele cu carcnă dc fier puteau fi mult mai mari şi mai capabile decât corăbiile de lemn. Noile vapoare mari cu carenă de fier aveau nevoie dc porturi mai mari şi mai adânci.

Telegraful, strămoşul telefonului, trimitea un simplu semnal electric printr-un cablu dc aramă. Semnale lungi şi scurte, scrise într-o secvenţă de linii şi puncte, corespundeau Uterelor din alfabet în vestitul cod Morse. Telegraful a fost un sistem pe distanţă lungă, niciodată distribuit în reşedinţe individuale, dar

cablurile dc telegraf care se întindeau dincolo dc fundul oceanului în anii 1870 puteau transmite ştiri peste Atlantic, precum fluctuaţiile preţului mărfurilor, în câteva minute.

Interconectarea a adus schimbare, dar rata şi gradul acesteia variau imens de la un loc la altul. Provinciile interioare îndepărtate şi satele dc munte inaccesibile au rămas mult timp izolate de economia globală. O vizită acolo era o adevărată călătorie în trecut. Între timp. oraşele portuare bine deservite de calea ferată începeau să-şi împărtăşească stilul dc viaţă pe plan internaţional. (Ilobalizarea s-a accelerat. Per ansamblu, in timp ce pieţele se extindeau în mod inevitabil în anii 1800, economia mondială structura viaţa din ce in ce mai mult. Din punct dc vedere material, lumea modernă era formată din banii acumulaţi, adică din capital.

E momentul să i spunem capitalismului pe nume.

Experienţa capitalismului

Capitalismul apare când banii conduc, înlocuind alte feluri de autoritate. Tocmai am descris originile şi forma generală a economici mondiale capitaliste.

A sosit momentul să analizăm logica sa internă, felul în care a fost experimentat şi impactul general asupra vieţilor oamenilor atât in centrul economiei mondiale, cât şi in regiunile periferice.

În anii 1800, logica pieţei, in care relaţiile umane erau mediate de bani şi schimburi, domina ameninţător. Obsesia crescândă a banilor era atunci criticată pe scară largă ca „rădăcina tuturor relelor". Banii deveniseră o preocupare majoră pentru mulţi. S-a întâmplat firesc, pe măsură ce ei îşi consolidau participarea în piaţă. De-a lungul istoriei, oamenii

care își cultivau propriile alimente, își făceau propriile haine, nu plăteau chirie și nu trăiau într-o economie de consum, nu foloseau bani. Cu cât relațiile competitive de piață înlocuiau relațiile cooperative de subzistență, cu atât creștea rolul banilor. Oamenii care au descoperit că subzistența cooperativă era înlocuită de piața competitivă simțeau adesea că lumea devenise un loc mai crud și mai aspru. De exemplu, vecinii care obișnuiseră să împartă lucruri pe care acum și le vindeau unul altuia simțeau mai puțină solidaritate. Deseori, piața mondială capitalistă era înțeleasă ca un amestec extern care răsturna relațiile sociale tradiționale. „Obișnuiam să avem încredere unul în altul, dar acum.Dacă un nou scop și eficiența schimburilor au fost latura pozitivă a globalizării capitaliste, aceasta a fost latura negativă: pierderea corozivă a reciprocității comunicaționale. În ansamblu, societatea a suferit, dar antreprenorii moderni care dădeau lovitura puteau să treacă cu vederea mai ușor pierderea relațiilor tradiționale de colaborare și reciprocitate. Oamenii de la țară strămutați simțeau mai mult dorul de trecut.

Mai ales în afara regiunilor din nucleul capitalist, mulți muncitori potențiali au rezistat participării la economia de piață, spre frustrarea antreprenorilor carc considerau că un asemenea comportament era un semn de prostie. La urma urmelor, cine nu-și dorește lucruri mai frumoase? Nativii care își cultivau propriile alimente și își făceau propriile haine puteau adesea să fie păcăliți să cumpere lucruri pe care nu le voiau și de care nu aveau nevoie. Autoritățile coloniale le aruncau uneori bunuri nedorite de ei și apoi colectau plata cu forța. La fel, fără să vrea să

consume bunurile europene, țăranii din America Latină sau din Asia de Sud-Est nu acceptau munca plătită pe plantații dacă o puteau evita.

În lumea colonizată, antreprenorii capitaliști din zonele rurale își forțau de multe ori muncitorii. O tactică generală de „recrutare" era să-i priveze pe potențialii angajați de accesul la activitățile tradiționale de subzistență. Alta era să facă munca plătită o cerință legală pentru oamenii din zona rurală. Cei care trăiau de pe urma pământului, în vechiul stil, puteau fi închiși pentru vagabondaj sau înrolați într-o armată colonială. Uneori, moșierii cumpărau tot pământul astfel că oamenii nu mai aveau unde să-și cultive alimentele. .Alteori, dădeau cu împrumut plata pe o lună angajaților care nu puteau părăsi plantația până când datoria nu era plătită. De multe ori, salariul era așa de mic și prețurile atât de mari încât datoria unui muncitor nu putea fi plătită ușor. Uneori, muncitorii puteau primi hrană și provizii doar la prăvălia cu prețuri mari a companiei. Denumit peonaj, acest sistem dc îndatorare permanentă a existat pretutindeni in lume în perioada modernă. „încarci șaisprezece tone și ce obții? Ești mai bătrân cu o zi și mai îngropat în datorii. Sfinte Petre, nu mă chema fiindcă nu pot veni. Sunt dator cu sufletul la prăvălia companiei." Versurile acestui cântec descriu sistemul din minele dc cărbune din Kcntucky la începutul secolului XX.

Averea împărțită pe scară largă nu a fost, in general, o caracteristică a primelor întreprinderi capitaliste. Primele fabrici au fost niște locuri sumbre pentru muncitorii industriali. Orele lungi, salariile mici și condițiile periculoase dc lucru erau uneori

comparate nefavorabil cu cele ale sclavilor de pe plantație. Cele mai grave abuzuri se întâmplau probabil în zonele rurale, unde plantațiile orientate spre profit au înlocuit agricultura de subzistență la scară mică, precapitalistă. Deși destul de inegale și exploatatoare, structurile precapitaliste erau cel puțin previzibile și adecvate oarecum pentru supraviețuire. Săracii mai ales agricultorii săraci de subzistență au prosperat rareori înainte de apariția plantațiilor, dar de obicei nu mureau de foame. Dimpotrivă, amenințarea foametei a fost o trăsătură dc bază a capitalismului colonial. În consecință, disoluția cauzată de piețe a structurilor sociale tradiționale a produs o neliniște semnificativă în lume. Beneficiile capitalismului agrar sc refereau mai ales la marii moșieri și la țările mamă colonizatoare.

Statele Unite ale Americii, patria fabricilor și plantațiilor, întruchipează experiența capitalistă. Probabil este considerată cea mai importantă poveste de succes capitalistă, însă latura întunecată nu este absentă. Industrializarea foarte timpurie avusese loc în New England. urmată de New York, Pennsylvania și țărmurile sudice ale Marilor Lacuri – in timp ce sudul și vestul au rămas agricole sau pastorale. În sudul Statelor Unite, plantația dependentă de sclavi, nu industria mecanizată, era încă instituția economică definitorie. Ținute separat, plantația și fabrica erau de fapt parte din același sistem. Conacele cu coloane albe inconjurate de barăci ale sclavilor și câmpuri de bumbac? Ele reflectau globalizarea industrială la fel ca fabricile din cărămidă roșie cu armatele lor de muncitori care manevrau mașinării. Într-a anumită măsură, industria a urmat căruțelor cu coviltir ale

fermierilor pionieri de la vest de Ohio, dar numai la latitudini nordice, unde sclavia era interzisă. Societatea de stăpâni şi sclavi din Sudul bumbacului nu se putea amesteca cu societatea fermierilor de subzistenţă, antreprenorilor şi muncitorilor industriali liberi care nu aparţineau nici unui loc. Le putea da sclavilor idei despre emancipare. Totuşi, Nordul şi Sudul erau părţi complementare ale capitalismului mondial, de aceea au coexistat sub Constituţia Statelor Unite vreme de două generaţii de sclavie.

Războiul Civil American din 1860 1865 a pus în sfârşit capăt sistemului de plantaţii cu sclavi din nucleul capitalist. A fost primul război cu adevărat industrializat din lume, pentru că a implicat căi ferate, nave de război din fier, chiar şi mitraliere cu mai multe cartuşe – şi nu a existat vreo competiţie egală. Nordul industrial a copleşit Sudul plantaţiilor, a cărui singură consolare a fost să facă un cult din gloria sa militară distrusă. Societatea sudică a stăpânilor şi a sclavilor şi-a pierdut baza legală, iar foştii sclavi au refuzat să mai muncească vreodată în grupuri pe plantaţii. Dar foştii stăpâni încă posedau tot, în afară de corpurile celor care le- au fost sclavi. Foştii stăpâni şi foştii sclavi nu aveau altceva de făcut decât să cultive bumbacul împreună. Societăţile de plantaţii care se adunaseră in jurul unei singure recolte pentru export au găsit cu greu noi angajaţi, lin fost sclav putea păstra jumătate din bumbacul pe care îl creştea pe pământul fostei plantaţii, in timp ce fostul stăpân păstra cealaltă jumătate. Aceasta era o împărţire a recoltei, o afacere bună pentru fostul stăpân care nu risca nimic şi nu avea altă treabă decât să posede. Nu era la fel de bună pentru fostul

sclav care nu avea profit şi de obicei făcea toată munca. Totuşi, în lipsa unui pământ al său, el nu avea alternative. Eşecul unei recolte îi expunea familia la foamete dacă fostul stăpân nu-i împrumuta mai mulţi bani, dar cel puţin trăia în propria lui casă, avea propria familie şi îşi controla singur timpul. Transformarea unei societăţi a plantaţiilor în ceva mai bun avea să dureze multe generaţii. După Războiul Civil, Sudul american carc posedase sclavi a intrat într-un secol de împărţire a recoltelor şi declin economic.

Între timp. industrializarea s-a accelerat în Nordul Statelor Unite. Emigranţii europeni s-au revărsat în acea parte a ţării după Războiul Civil American. Erau aproape toţi europeni, dar majoritatea vorbeau limbi şi practicau religii carc erau relativ noi în Statele Unite. Mulţi erau catolici, in timp ce religia
Statelor Unite rămăseseră în principal protestantă de la începutul colonizării, iar atitudinile anticatolice s-au manifestat puternic, dc-a lungul timpului, printre vorbitorii de engleză. Producţia de război din anii 1860 stimulase dezvoltarea industrială din Nord, în timp ce luptele şi distrugerile avuseseră loc numai în Sud. Cele două societăţi diferite au rămas la fel de contrastante ca înainte, dacă nu chiar mai mult. Acum apăruse o altă regiune în Statele Unite, Vestul. Construcţia de căi ferate a avansat la o scară nemaivăzută în lume, traversând complet continentul în 1869, iar în câţiva ani a completat o reţea naţională de căi ferate. Această construcţie a necesitat cantităţi uriaşe de oţel.

„Panglicile dc oţel" au pus capăt izolării ultimilor nativi care rămăseseră liberi să colinde in Marile

Câmpii. Vânătorii profesionişti de bizoni au început măcelărirea sistematică a marilor cirezi de animale de care indigenii din Marile Câmpii depindeau. Trasul cu puşca din tren a fost una dintre tehnicile vânătorilor dc bizoni. Puşcaşii nu aveau nevoie dc animalele rănite sau moarte. În afară de practicarea acestui sport, scopul lor principal era exterminarea cirezilor ca populaţiile native să depindă dc rezervele dc hrană. Vânătorii de bizoni au avut succes. în anii 1880, triburile indigene răspândite în ţinuturile din vest s-au prăbuşit în faţa viziunii profetice care promitea salvarea: dispariţia coloniştilor şi întoarcerea bizonilor. Indigenii care se confruntau cu distrugerea lumii lor au început să participe la maratoane de „dansuri ritualice" religioase, încercând să se salveze şi să aducă ordinea în lume. „Fanaticii" dansurilor ritualice erau o ameninţare înfricoşătoare la adresa civilizaţiei şi au fost măcelăriţi de coloniştii şi soldaţii nemiloşi. Sutele de femei şi copii masacraţi barbar laWoundcd Kncc (in rezervaţia indiană Pine Ridge din Dakota de Sud) erau dansatori rituali. Distrugerea triburilor native a fost bine primită de coloniştii care se deplasau la vest de Saint Louis. în percepţia lor. conform zicalei rasiste şi din păcate memorabile, „singurul indian bun este indianul mort". Mulţi colonişti sperau că puteau practica agricultura în câmpiile din vest, dar aceasta s-a dovedit o idee prea optimistă din cauza climei semiaride. iar multe aşezări agricole au decăzut in final. Alţi colonişti au călătorit :n nord- vest în caravane de căruţe cu coviltir, pentru a lua în posesie excelentul pământ agricol din Oregon. Vitele erau cea mai bună opţiune pentru câmpii. Vitele care

să hrănească muncitorii industriali înfometaţi erau mânate la nord de Texas către un cap de cale ferată din Dodge City.

Între timp, elicelc industrializării nord-atlantice se învârteau cu putere in apele de coastă ale America Latine. De fapt, independenţa multor ţări la sud de Statele Unite a fost obţinută între 1810 şi 1823, parţial ca răspuns la acest stimulent. Să analizăm acum impactul capitalismului in America Latină. Industrializarea şi prosperitatea clasei de mijloc nu au ajuns in toată America Latină decât la jumătatea secolului XX. Participarea Amcricii Latine la economia mondială capitalistă a fost similară cu cea a Sudului sau Vestului Statelor Unite: economii miniere, plantaţii exploatatoare sau societăţi de frontieră, deseori stratificate dc ierarhii rasiale.

În anii 1700, legăturile principale ale Americii Latine coloniale cu pieţele mondiale erau zahărul şi argintul. Acestea nu rămâneau insă În ţările mamă colonizatoare. Mai curând, treceau prin ele către alte destinaţii. Ceea ce America Latină colonială voia cel mai mult să importe erau textilele din bumbac englezeşti, dar Imperiile Spaniol şi Portughez erau sisteme închise, cu monopol comercial. Doar corăbiile spaniole şi portugheze erau primite în porturile coloniale, iar negustorii străini erau respinşi. Produsele fabricilor englezeşti ajungeau numai prin intermediari, cu o selecţie limitată şi un adaos comercial mare. În anii 1700, imperiile maritime concurau comercial intre ele, pentru a păstra un echilibru pozitiv de plăţi şi capital acumulat, o rivalitate denumită mercantilism. Capitalismul devenise acum un mediu primar al puterii globale.

Apoi au urmat Revoluţia Franceză şi războaiele napoleoniene, analizate tn următorul capitol. Criza din Europa le-a oferit elitelor din America Latină şansa dc a scăpa din sistemele comerciale mercantile închise. Multe erau dornice să facă acest lueru. Marea Britanic a răspuns prin sprijinul diplomatic acordat mişcărilor de independenţă din America Latină. Mulţi conducători răzvrătiţi acţionau din exilul londonez. Celebra scrisoare din Jamaica a lui Simon Bolivar era o rugăminte pentru ajutorul britanic, cu perspective promiţătoare despre viitoarele şanse comerciale ale Marii Britanii în America Latină. Câteva mii dc mercenari britanici au plecat să i se alăture lui Bolivar în Venezuela. Deschiderea porturilor lor pentru comerţul britanic a fost unul din primele lucruri pc care l-au făcut ţările din America Latină după cc şi-au câştigat independenţa. Statele Unite au jucat un rol asemănător mai târziu. în Mexic şi în Caraibe.

În Brazilia, deschiderea dramatică faţă de comerţul britanic a avut loc chiar şi înainte de obţinerea independenţei. Marea Britanie l a ajutat pe regele Portugaliei să scape de o invazie franceză in 1807. Escortat in Brazilia de o flotă britanică, regele şi-a arătat recunoştinţa la sosire prin deschiderea imediată a porturilor braziliene pentru textilele englezeşti. Brazilia a intrat după aceea pe orbita comercială britanică, mai uşor decât alte ţări în curs dc dezvoltare din regiune. Acest lucru s-a intâmplat parţial datorită faptului că Brazilia era o colonie plantaţie care exporta hrană şi materii prime în Europa. Bumbacul brazilian aproviziona fabricile de textile englezeşti. Pe lângă zahăr , care îşi pierdea valoarea pe piaţa mondială deoarece din ce in ce mai

multe plantaţii îl produceau, plantaţiile cu sclavi din Brazilia au început să cultive cafea. După independenţă, cafeaua a devenit marfa principală de export a Braziliei. Timp de un secol. Brazilia a devenit regatul cafelei, aşa cum Sudul Statelor Unite înainte de război fusese numit regatul bumbacului. Plantatorii de cafea care deţineau sclavi au devenit clasa conducătoare. La sfârşitul anilor 1800, sclavii brazilieni realizau cea mai marc parte din producţia de cafea de pe piaţa mondială.

Majoritatea ţărilor din /America Latină se bazau pc o singură recoltă pentru export, dar Brazilia avea mai multe. Regiunea unde creştea cafeaua în Brazilia se afla in sud-estul ţării, in jurul oraşelor Rio de Janeiro şi São Paulo. Alte regiuni din Brazilia aveau propriile produse tropicale de export. în bazinul Amazonului, produsul pentru export era cauciucul, seva coagulată a copacului din pădurea tropicală umedă. În alte părţi, erau boabele de cacao, adică ciocolata. Plantaţiile cele mai prospere nu au renunţat la sclavie, care a continuat să domine agricultura de plantaţie din Brazilia până În anii 1880, mai mult decât oriunde altundeva pc glob, chiar dacă plantaţiile de zahăr şi cafea din Cuba au fost lucrate de sclavi aproape la fel de mult.

Argentina şi Chile, izolate in sudul îndepărtat, regiuni coloniale fară zahăr sau argint, cuprindeau societăţi de frontieră prospere în anii 1880. Integrarea lor târzie pe piaţa mondială s-a dovedit benefică. Precum învecinatul Uruguay, Argentina şi Chile nu aveau populaţii mari de muncitori oprimaţi pe plantaţie sau mineri exploataţi. Populaţiile lor restrânse au creat ocazii mai bune pentru emigraţia

postcolonială. Un climat similar cu al Europei făcea aceste ţări mai atractive pentru emigranţii europeni, mulţi dintre aceştia dorind să cultive o plantă europeană grâul. Unii dintre noii emigranţi au fost spanioli, după cum era de aşteptat, de asemenea englezi şi irlandezi la jumătatea anilor 1800, dar in cele din urmă majoritatea a fost formată din ţărani „împinşi" din zonele rurale italiene de schimbările globale. Emigranţii europeni au fost şi „stimulaţi" de salariile mari sau dc carnea de vită disponibilă de la fermele răspândite în pampasul argentinian. În consecinţă, cele mai sudice ţări din America de Sud au devenit în mod evident mai ncocuropene decât cele de la tropice. Totuşi, dacă nu luăm în calcul un fapt crucial, Argentina. Chile şi Uruguay, precum Statele Unite şi Canada, au putut prospera ca societăţi neoeuropene deoarece i-au deposedat foarte eficient pe indigeni. Prosperitatea societăţilor neoeuropene nu aducea in general nici un beneficiu populaţiei indigene alungate. Ei au plătit preţul, la fel cum prosperitatea societăţilor plantaţii a fost posibilă cu preţul forţei de muncă a sclavilor.

În Asia, a fost nevoie dc mai mult timp ea acest capitalism să transforme vieţile oamenilor şi când asta s-a întâmplat, in cele din urmă, a fost sub controlul lor, ceea ce explică de ce s-a dovedit a fi mal benefic. Europa preindustrială produsese foarte puţine bunuri de mare valoare pentru comerţul asiatic. Asiaticii erau mai puţin tentaţi decât neoeuropenii de industriile mecanizate ale Revoluţiei Industriale. În general, statele asiatice nu căzuseră încă sub tutela europeană. Asiaticii doreau să aibă acces la comerţul global, dar nu voiau să fie complet

înghiţiţi de o economie mondială ce fusese creată şi era controlată dc europeni. Prin urmare, capitalismului i-a fost mai greu să pătrundă în societăţile asiatice, care preferau să negocieze cu Occidentul prin cadrele deja stabilite.

În general, economia mondială emergentă a fost mereu marcată de un dezechilibru comercial major creat de cererea superioară de bunuri chinezeşti. La sfârşitul anilor 1700, ca rezultat al expansionismului imperial britanic, importurile din China ocupaseră un loc emblematic in Anglia şi într-o mai mică măsură in Europa şi neo-Europa. „Ora ceaiului! Scoateţi porţelanul cel mai bun!" Amintiţi-vă de asemenea de nevoia enormă a Chinei pentru monedele din argint. Argintul din marile mine din Mexic şi Peru fusese transportat masiv în Spania – şi dc acolo în alte ţări europene carc aveau nevoie dc argint pentru a plăti mătasea, porţelanul şi ceaiul. Pc o altă rută, care începea in Filipine, aşa-numitul Galion din Manila făcuse câte o singură călătorie transpacificâ pe an (timp de peste 250 de ani), transportând produsele chinezeşti in Mexic şi argintul mexican la negustorii chinezi in călătoria de întoarcere.

Alte produse distinctive ale industriei tradiţionale chinezeşti, precum obiectele lăcuite, au jucat roluri auxiliare in moda europeană a lucrurilor „orientale". Precum mătasea, porţelanul a fost ceva specific chinezesc până când a fost imitat in altă parte printr-un transfer tehnologic forţat. În jurul anului 1800, ceaiul devenise cel mai valoros produs de export chinezesc, iar nevoia de a plăti pentru ceaiul chinezesc cu argint devenise foarte incomodă pentru negustorii britanici şi autorităţile imperiale.

Ce era de făcut? în cea mai mare parte a timpului. China şi Japonia ii ţinuseră pc europeni în afară sau la distanţă, după cum am văzut. Shogunul din Japonia ii alungase definitiv la începutul anilor 1600. China tolerase un comerţ limitat cu europenii, mai ales în Guangdong. În jurul anului 1800, negustori din mai multe naţiuni se îndreptaseră spre Guangdong. Nu li sc permisese însă să intre în ţară, doar să facă afaceri cu negustorii chinezi in port. Britanicii au considerat că China avea nevoie de „deschidere". Neoficial, negustorii englezi işi dăduseră seama de cererea masivă de opiu în China, pe care guvernul chinez o privea ca o problemă socială. Pentru a limita folosirea opiului, guvernul imperial chinez a descurajat producţia sa in China, făcând comerţul ilegal şi mai profitabil. Viclenii negustori britanici au văzut obiceiul de a fuma opiu ca un mijloc de a-şi corecta dezechilibrul comercial supărător. Cum ar fi fost dacă opiul, nu argintul, era folosit in schimbul ceaiului? Evrika! Britanicii au inceput să cultive şi să proceseze maci pentru opiu în colonia lor indiană şi apoi să facă comerţ ilegal cu opiu in schimbul ceaiului. Mânios, împăratul chinez a oprit comerţul şi a trimis o scrisoare de protest reginei Victoria a Angliei fără să primească un răspuns. Guvernul chinez a luat atunci măsuri drastice, inclusiv confiscarea stocurilor ilegale de opiu care se aflau in posesia negustorilor britanici din Guangzhou. Acum era rândul britanicilor să se înfurie.

Rezultatul a fost Războiul Opiului din 1839-1841 urmat de al Doilea Război al Opiului în 1856-1860, în care incursiunile militare europene, organizate şi conduse de Imperiul Britanic, au forţat China să se

deschidă spre comerţul liber, opiul furnizat de Marea Britanic fiind principalul element al acestei „libertăţi". Puterea militară britanică a stabilit si un statut privilegiat pentru negustorii europeni in porturile chinezeşti, dintre care cinci s-au deschis permanent pentru aceştia. în Guangdong, britanicii s-au recompensat pentru eforturile lor prin înfiinţarea unei enclave comerciale permanente asemănătoare cu Macao: Hong Kong. În noul stil de imperialism dependent de comerţ, posesiuni coloniale precum Hong Kong puteau fi obţinute prin forţa armelor, apoi asigurate prin vânzarea cu dobânzi favorabile. Războaiele Opiului au indicat un avantaj european tot mai mare în tehnologia militară şi o continuă slăbiciune a Chinei. în această perioadă, dinastia Ming fusese înlocuită dc dinastia Qing, o problemă in sine, deoarece monarhia Qing nu era tocmai chineză.

Familia Qing, ultima dinastie imperială a Chinei (1636-1912). provenea din Manciuria, un ţinut dincolo de frontiera dc nord a Chinei. Precum Xiongnu şi mongolii înaintea lor, manciurienii erau in primul rând războinici. Ei au extins Imperiul Chinez până la cea mai mare întindere a sa. în acest punct. China avea cea mai dezvoltată economie din lume şi conducea o treime din populaţia globului. Dinastia Qing a insistat ca bărbaţii chinezi să adopte coafura manciuriană, ce lăsa fruntea dezgolită, cu o coada lungă la spate. Toţi funcţionarii guvernamentali trebuiau să poarte haine manciuriene. Dispreţul chinezilor pentru dinastia Qing şi lipsa lor de devotament pentru ea explică de ce Imperiul Britanic a învins China atât de repede şi eficient în Războaiele Opiului. Alte revolte imense au dezvăluit slăbiciunea monarhiei Qing. Revolta Taiping

din anii 1850 şi 1860. care a ucis probabil douăzeci de milioane dc oameni, a fost cea mai marc revoltă ţărănească din istoria lumii.

La sfârşitul anilor 1800, China a fost integrată treptat în economia mondială, într-un mod gestionat mai ales de prădătorii externi. În consecinţă, cel mai vechi imperiu începea să se clatine. India a suferit aceiaşi declin precipitat sub capitalism în anii 1800.

În 1750, India Imperiului Mogul încă era ţesătoarea principală de pânză de bumbac din lume şi reprezenta un sfert din producţia globală. Bumbacul este originar din India, aşa că materia primă era la îndemână. Centrul industriei de textile indian era Bengal, la gura fluviului Gange. Superioritatea militară britanică a fost stabilită de cucerirea la scară mică a Bengalului, în 1757. Negustorii englezi plătiseră cu aur şi argint produsele torcătorilor şi ţesătorilor indieni. Dar în timp cc colonizarea engleză avansa pe coasta dc est a Indiei şi apoi se răspândea in interior în valea Gangelui, coloniştii au anihilat ţesătorii şi le-au exportat materia primă în fabricile engleze. Apoi au adus produsul finisat înapoi pentru a-l vinde în India, completând triumful lor capitalist in stilul unei execuţii.

După aceea, colonia indiană a fost administrată ca o vastă întreprindere de profit, producând averi imense pentru investitorii şi funcţionarii Companiei Britanice a Indiilor de Est. Abordarea generală era să lucrezi cu clasele conducătoare din subcontinent, obligându-le să extragă cât mai multă bogăţie posibilă de la indieni şi apoi să ia cireaşa dc pe tort. în 1857, indienii s-au revoltat şi şi-au cerut independenta. Răscoala a fost înăbuşită şi, ca să

prevină repetarea ei, coloniştii au intensificat guvernarea colonială, făcând-o pe regina Victoria împărăteasa oficială a Indiei. Britanicii au plănuit o nouă capitală colonială la Delhi, fosta reşedinţă a alungatei monarhii a mogulilor, şi s-au apucat să transforme subcontinentul in sursa tuturor averilor imperiale.

În acest scop. britanicii au supervizat construcţia unui sistem extins de căi ferate şi au înfiinţat instituţii guvernamentale in limba engleză. Totul era făcut pentru a spori eficienţa supravegherii coloniale, extragerea hranei şi materiilor prime şi distribuirea produselor englezeşti. Politicile agrare au fost create mai degrabă pentru a permite impozitarea şi a încuraja recoltele profitabile, decât pentru a susţine subzistenţa, o inovaţie care în general a adus malnutriţic în rândul ţărănimii tradiţionale. Parţial din cauza „îmbunătăţirilor" continue, o foamete severă a devastat Bengalul in anii 1870. Foametea din Bengal a întipărit imagini ale sărăciei şi bolilor corpuri depozitate ca nişte buşteni pe stradă in imaginaţia modernă europeană. Între timp. Compania Britanică a Indiilor de Est a continuat să anunţe profituri pe care până şi Parlamentul le-a considerat obscene. Contribuţia Indici la producţia globală a scăzut la 2% până în 1900.

în 1900, multe lucruri se schimbaseră din zilele când indienii şi chinezii îi alungaseră pe negustorii europeni ca pc nişte ţânţari enervanţi. Modernitatea eclipsase toate vechile centre ale civilizaţiei mondiale. Între timp, imperiile comerciale europene colonizaseră cu succes o nnare parte din lume şi o inhâmaseră la economia mondială capitalistă.

Europa (şi neo-Europa) a fost beneficiarul principal al dezvoltării capitaliste, nu numai datorită comerţului colonial, ci şi mecanismelor financiare capitaliste, companiile pe acţiuni, bursele şi băncile fiind situate de obicei in centrul imperial. Transpor tul maritim asiatic nu a dispărut de pe rutele dc coastă pe care le deservise sute de ani, însă acest transport era realizat acum de europeni.

Industrializarea a fost avantajul final european, inversând avantajul chinezesc îndelungat de dinainte. Pe măsură ce capitalismul a prosperat, ascensiunea sa a ridicat in primul rând companiile europene (şi neo-europene). Şi chiar a prosperat. Comerţul anterior pe distanţe lungi transportase numai mici cantităţi din bunuri de mare valoare folosite de către elite. Mărfuri noi precum ceaiul, zahărul şi tutunul erau consumate în cele din urmă de clasele dc mijloc, uneori, într-o oarecare măsură, dc săraci. Prin urmare, volumul comerţului mondial a crescut considerabil in anii 1700 şi chiar mai mult in anii 1800. În plus, producţia industrială oferea bunuri de consum mai ieftine decât înainte, ceea ce însemna că mai mulţi oameni le puteau avea. Ritmul zilnic al vieţii se schimba în toată lumea. Pentru consumatori, multele schimbări însemnau bogăţie, dar majoritatea oamenilor din afara regiunilor din nucleul capitalismului nu puteau fi numiţi consumatori.

Lumea modernă de la 1900 nu era în întregime capitalistă, dar pornise pe această cale. Precum dinamita, capitalismul industrial putea muta munţii din loc. Dragostea pentru bani încă era considerată de mulţi o ticăloşie, rădăcina tuturor relelor. Belşugul capitalist, capitalismul însuşi era, în ochii lor, suspect

din punct de vedere moral. „Bancherii avizi de bani” dc pretutindeni erau prost văzuți de tradiționaliștii care se aflau în tabăra pierzătoare a transformărilor capitaliste. Prin urmare, valorile tradiționale înrădăcinate în ideile religioase încetineau avansul perspectivei capitaliste modeme și adesea încurajau rezistența la aceasta. Mai mult, câteva ideologii moderne au apărut alături de capitalism, fie ca să-l susțină, fie ca să i se opună, ca parte a unui val dc gândire nouă care. treptat, va pune Ja îndoială vechile obiceiuri și adevăruri din întreaga lume.

12.

LIBERTATE

Prima idee nouă a fost Libertatea. Pentru a-i explica originile şi impactul, trebuie să descriem apariţia ei in timp şi În context. La sfârşitul anilor 1700, experimentele puneau bazele astronomiei moderne, biologiei, geologiei şi fizicii, dar şi politicii.

Declinul autorităţii tradiţionale a stimulat această schimbare in gândirea europeană, care a răspuns la nevoile practice create de colonizarea europeană, precum nevoia de a naviga în jurul lumii, de a te confrunta cu diversitatea ei şi de a face faţă la fenomene neimaginate până atunci. Noile provocări nu puteau fi rezolvate prin referire la autoritatea unor cărţi vechi despre care se credea că cuprind tot ce merita ştiut. Amplasarea tradiţională a Pământului în centrul creaţiei, cu raiul deasupra şi iadul dedesubt, nu reuşea să explice ceea ce putea fi văzul prin telescopul lui Galilci. Insistenţa lui Galilei că Pământul se învârte în jurul Soarelui l-a adus într-un mare conflict cu Biserica, aceasta reducându-l oficial la tăcere. Astăzi însă îl recunoaştem drept părintele ştiinţei moderne. Când sursele tradiţionale de cunoaştere, precum sfintele scripturi, nu au mai putut să explice noile date, gânditorii moderni au lăsat deoparte textele vechi şi s-au bazat pe dovezi şi logică. Dacă microbii cauzau boli contagioase, spălatul pc mâini şi carantina i-ar fi controlat mai bine decât stropirea cu apă sfinţită. Universitatea lui Galilei din Padova, aproape de Veneţia, marele centru italian de comerţ maritim, a înfiinţat o grădină botanică pentru a studia plantele recent descoperite peste mări. În final, întregul stil al educaţiei europene

se va schimba pentru a se opune memorării pe de rost şi argumentelor vechii autorităţi. Accentul modern s-a pus pe rezolvarea problemelor practice prin adunarea de date, ipoteză şi empirism.

Ideile modeme au apărut şi au răspuns la o lume ce era rapid in schimbare. Gânditorii moderni au presupus că schimbarea era firească, inevitabilă, ceva ce trebuia să accepţi şi nu să i te opui. Ideile modeme au devenit vocea schimbării, o provocare directă faţă de vechea autoritate de orice fel. În timp ce gândirea premodernă venera tradiţia, gânditorii moderni credeau că tradiţia stătea în calea progresului. Dreptul divin al regilor şi superioritatea aristocraţiei cu sânge albastru se bazau pe vechile sisteme de credinţe care puneau accent pe o ierarhie socială stabilă. Gânditorii politici moderni credeau că valoarea unei persoane nu trebuia să depindă de avere sau de genealogie. Ei credeau că oricine merita o şansă egală, nimeni nu trebuia să se nască proprietar sau dator. Se presupunea că lumea modernă oferea şanse egale tuturor. Această idee de bază. esenţa gândirii politice moderne, era cuprinsă în cuvântul *libertate*. Vestita Statuie a Libertăţii din New York, care ţine in mână torţa pentru a călăuzi „popoarele nefericite ce tânjeau să respire liber", este o personificare a acestei idei. Tot aşa este Marianne, care ţine în mână tricolorul revoluţionar francez in celebrul tablou al lui Delacroix, chemând oamenii la revoltă împotriva aristocraţilor şi regilor.

În jurul anului 1800, libertatea era o idee revoluţionară. Ea contrazicea ierarhia socială şi domnia prin drept divin. Modernitatea şi tradiţia deveniserâ adversare. Pretenţiile regale tradiţionale

de a conduce prin Mandatul Cerului fuseseră discreditate dc gânditorii moderni caic credeau că religia şi guvernarea trebuiau separate.

Totuşi, când a fost vorba de regândirea bazei puterii statului, gânditorii politici moderni au indicat direcţii diferite. O direcţie, cea mai puternic individualistă, a fost cunoscută drept liberalism. Acesta a produs un „stat liberal democratic" cu o guvernare limitată, pluralistă „a oamenilor, de către oameni şi pentru oameni". Un stat liberal democratic garantează alegeri libere şi o presă liberă, drepturi ale proprietăţii şi contractului, stat de drept, justiţie independentă etc. Pentru liberali, cel mai bun guvern este cel care aduce beneficii majorităţii indivizilor. Drepturile individuale sunt punctul de pornire pentru gândirea liberală.

Naţionalismul şi socialismul, două direcţii alternative ale gândirii politice moderne, au un punct de pornire diferit: conceptul de comunitate. Naţionaliştii evocă o comunitate a oamenilor carc împart o ţară, o istorie, o limbă şi o religie. Marele scop al acţiunii naţionaliste este consolidarea propriei comunităţi naţionale şi apărarea ei de alţii. Socialiştii apără un alt fel de comunitate, „oamenii de rând" din toate naţiunile care timp de mii de ani au fost victimizaţi de regi şi nobili sau, mai recent, dc magnaţii miliardari capitalişti. Îşi doresc ca masele exploatate de pretutindeni să-şi dea scama dc situaţia lor comună grea şi să lucreze împreună împotriva celor care ii victimizează. Socialiştii cheamă la schimbări revoluţionare pentru a-i ridica pe eei oprimaţi din Fiecare naţiune şi pentru a reorganiza lumea prin eliminarea inegalităţii sociale.

Gânditorii moderni numiţi *filosofi* promovau liberalismul, punând la îndoială cunoştinţele tradiţionale despre religie, guvernare şi societate în Franţa imperială din anii 1700. Cel mai faimos dintre ei a fost Voltaire, care a criticat public şi Biserica, şi nobilimea opulentă care se aduna la curtea regală de la Versailles. Voltaire a corespondat cu alţi gânditori care participau la trezirea intelectuală pe care retrospectiv am denumit-o Iluminism. Precum Renaşterea, Iluminismul este adesea exagerat. Iluminismul a apărut mai mult în centrele de transformare socială, religioasă şi economică din nord-vestul Europei, mai ales în Franţa. Un alt filosof, Diderot, a editat prima *Encyclopédie,* o sistematizare curajoasă a noilor cunoştinţe. Diderot a publicat de asemenea o analiză critică a colonialismului european din „cele două Indii" deoarece aşa erau numite atunci Indiile de Vest (americane) şi Indiile dc Est (asiatice). Totuşi, un alt filosof, Rousseau, a scris *Discurs asupra originii şi fundamentelor inegalităţii dintre oameni* care punea la îndoială presupusa superioritate a nobililor faţă de oamenii de rând. Într-un text important, *Contractul social,* Rousseau a propus o interpretare modernă a statului. Conform filosofilor, regii nu erau aleşi de Dumnezeu. Dar, dacă regii nu domneau prin dreptul divin, atunci ce sc întâmpla? Ideea unui contract social înseamnă că statul este împuternicit de societate, nu invers. Puterea legitimă nu provine de sus, de la Dumnezeu, ci *de jos,* de la cei guvernaţi. Guvernele care nu conduc prin acordul celor guvernaţi sunt tiranii. Numai o susţinere majoritară conferă dreptul dc a conduce. În Anglia, ideile lui Locke şi Hobbes tratau

teme similare, provenind din premise raţionale şi invocând o idee asemănătoare a contractului social.

Treptat, conceptele politice modeme precum libertate, naţiune şi revoluţie au înlocuit tradiţiile milenare despre Buddha. Confucius, Isus şi Mahomed. Deşi îşi menţinuseră un anumit potenţial pentru a provoca puterea egocentrică a statului, religiile consacrate ale lumii funcţionaseră timp de un mileniu pentru a-i apăra „pe cei care deţin puterea". Numai în mod excepţional au devenit religiile instrumente ale egalităţii sociale. În mod tradiţional, ele justificau vechile inegalităţi prin reluarea vechilor mituri despre creaţia lumii. Libertatea, Naţiunea şi Revoluţia au năvălit pe scena lumii ca nişte mituri noi, substituente, reprezentând valori politice modeme, ţintind direct în vechile nedreptăţi.

Acest capitol analizează ascensiunea primului dintre aceste mituri substituente — Libertatea – care a evoluat in liberalism. La început, liberalii erau profeţii politici ai tuturor lucrurilor moderne, ideologii noii ordini capitaliste. Ei au fondat noi republici şi au promovat industrializarea. Liberalismul a devenit tema generală a Revoluţiei Franceze, ideologia fondatoare a Statelor Unite ale Americii, crezul neoficial al Imperiului Britanic şi lumina călăuzitoare a pluralismului democratic. Liberalismul a schimbat experienţa oamenilor legată de familie şi de comunitate. A devenit un nou fel de a trăi, foarte potrivit pentru noua ordine capitalistă.

Spiritul anului 1776

Revoluţiile franceză şi americană au fost evenimente globale fondatoare ale politicii moderne şi liberalismului mondial Ambele au provenit din noi idei politice, au fluturat steagul libertăţii şi au invocat

dreptul natural al oamenilor de a se bucura de egalitate politică. Ambele au înlocuit un rege care pretindea că are dreptul divin cu o republică constituțională care a domnit, teoretic, având consimțământul celor guvernați.

Revoluția Franceză a fost o încercare totali de a redefini societatea și guvernarea. Deși resentimentele legate de abuzurile și taxele regale i-au stârnit pe revoluționari, aceștia și-au depășii cu mult intențiile lor inițiale. Pentru a obține bani pentru imensele cheltuieli militare imperiale, regele Franței convocase o întâlnire a Stărilor Generale, o instituție care ii reprezenta pe nobili, cler și oamenii de rând, componentele evident inegale ale vechiului sistem feudal francez. Împreună cu regele, nobilii și clerul dețineau proprietăți și activau in Franța pentru propriul beneficiu, in timp ce oamenii de rând – imensa majoritate care plătea cele mai multe taxe – nu aveau nici o putere și nici un drept. În vremea singurului an cu adevărat revoluționar, 1789. totul s-a schimbat. Oamenii de rând au respins propunerile regale care ii chemaseră la Paris și, rcunindu-sc fără nobili și cler, s-au declarat membrii Adunării Naționale, care nu mai reprezenta statele feudale, ci întreg poporul francez.

Revoluționarii francezi din 1789 au pus sub acuzare sistemul feudal, l-au spânzurat, l-au expus și au înfipt o țeapă de lemn în inima sa. Au stabilit principiul suveranității populare și au abolit privilegiile feudale care le permiscscră ducilor, conților, baronilor și marchizilor să conducă Europa timp de patruzeci dc generații. I-au trimis la închisoare și i-au executat pe regele domnitor și pe regina Maria Antoaneta, cea de

neatins, urâtă din toată inima şi nepăsătoare. Au promulgat o lege universală a drepturilor care în cele din urmă a devenit preambulul constituţiei scrise. Au distrus sistematic puterea Bisericii Catolice din Franţa, confiscându-i averea, transformându-i pe clerici în funcţionari publici sub conducerea statului. De asemenea, au adus sub control public ferm multe activităţi tradiţionale întreprinse de Biserică, precum educaţia. Un timp chiar au încercat să înlocuiască religia catolică cu un „cult al raţiunii" instaurat de stat, dar opoziţia i-a forţat să proclame în schimb un fel de 2eitate *dujour,* un „cult al fiinţei supreme" general. Au scos din calendarul public multe sărbători catolice, precum Crăciunul, Săptămâna Mare şi Paştcle, împreună cu zilele de sărbătoare a sute de sfinţi pc care le-au înlocuit cu sărbători legale. Revoluţia Franceză a scăpat dc sub eontrol la mijlocul anilor 1790 când a ghilotinat mii de presupuşi contrarevoluţionari într-o perioadă numită, pe bună dreptate. Teroarea. După câţiva ani, s-a prăbuşit sub expansionismul militar dictatorial şi nu foarte revoluţionar al lui Napoleon Bonaparte, care a introdus cultul personalităţii şi s-a încoronat împărat.

În ajunul acestor evenimente, independenţa Statelor Unite a fost mai puţin revoluţionară. Revoluţia Americană a fost organizată dc clasa conducătoare colonială, mulţi dintre ci fiind proprietari de plantaţii, şi nu a scăpat niciodată dc tutela lor. A fost revoluţionară mai ales prin faptul că a înlocuit un rege cu o republică: nou-născutele State Unite ale Americii liberale, cu organizarea lor federală, alegeri periodice, legislatură bicamerală şi separare a puterilor pentru a garanta statul de drept.

Marca populație de lucrători sclavi a creat contradicții pe care le vom analiza mai târziu, dar cumva spiritul anului 1776 a devenit pentru un timp cel mai de succes proiect național din lume, însăși definiția unui stat liberal democratic. Statele Unite ale Americii, la începuturile lor, au ajuns un model de inspirație imitat frecvent de republicile apărute niai târziu în întreaga lume.

Liberalismul revoluționar a apărut în opoziție cu ceva: un regim vechi construit pe tradiții, idei religioase și o structură a puterii familiilor nobiliare. Poziția Europei în noua economie a lumii i-a favorizat pe negustorii, bancherii, artizanii și industriașii care în mod tradițional nu avuseseră putere politică. În termeni foarte generali, liberalismul a fost ideologia politică a acestor clase de mijloc in ascensiune care din punct dc vedere social se aflau între moșierii nobili și țăranii fără pământ. Atât nobilimea, cât și țărănimea își aveau rădăcinile în zonele rurale, aveau interese locale, în timp ce noile clase de mijloc erau integrate în economia de piață mai largă. Industriașii urbani, artizanii și negustorii se desprinseseră de creștinismul medieval care descuraja împrumuturile financiare cu dobândă, dezaproba imbogățirea in interes propriu, predica despre limitele comunale ale proprietății private și susținea că un preț corect pentru o pâine, de exemplu – *nu* depindea dc ceea ce putea piața să ofere. Din perspectiva creștină tradițională, prețul era o problemă etică, nu economică. Pentru a se opune acestor idei, liberalii au avansat logica pieții, ceea ce noi astăzi considerăm principiile de bază ale economici de piață liberă.

Canonul principiilor pieței libere este *Avuția națiunilor,* carte publicată in 1776 de Adam Smith, carc a fost numit părintele capitalismului. Smith a fost profesor la Universitatea Glasgow din Scoția, un liberal înflăcărat înainte ca termenul să fie inventat. A fost profesor de filosofie morală, un domeniu care analiza comportamentul oamenilor unii față de alții. Smith a fost un orator faimos și un profesor aiurit, care vorbea singur și care s-a împiedicai într-o groapă în timp ce ținea un discurs despre comerțul liber. A scris despre relațiile sociale mediate de piață și a militat pentru acestea. A făcut cea mai influentă declarație din istoric despre ce se numește astăzi raționalismul orientat către piață. Procedând astfel, a inventat economia clasică. Raționalismul orientat către piață era, de-acum, un avantaj personal pentru participanții la o economic capitalistă. Smith a descris piața ca un mecanism care se autoregla, a evidențiat rolul crucial al interesului de sine individual și a susținut fragmentarea sarcinilor complexe in unele simple și repetitive, diviziunea de bază a muncii într-o epocă modernă și industrială.

Liberalii au sugerat noi modele ale societății și sinelui. Protagoniștii unei societăți orientate către piață erau indivizii, nu familiile. Alegerea individuală conta mai mult deoarece structurile sociale deveneau din ce în ce mai fluide. în practică, individualismul modera a slăbit multe legături sociale vechi, ineurajându-i pe tineri să ignore obiceiurile tradiționale, să plece la oraș și să se reinventeze, să adopte noi stiluri de îmbrăcăminte și de comportament. Alegerile matrimoniale nu mai erau făcute de părinți in scopuri familiale, ci de către

indivizii moderni, bazându-se pe preferinţe romantice, fiind o chestiune de alegere personală liberă. Pentru a ţine în frâu „materialismul lacom" al indivizilor moderni, liberalii, mai ales cei englezi, au declarai sacralitatea proprietăţii private. Pentru a motiva hărnicia oamenilor, posesia privată a roadelor muncii lor trebuia garantată în mod absolut. Altfel, se presupunea că, în mod raţional, ci nu vor mai inund atât dc mult. Egoismul material era presupus de la sine, chiar tolerat. Adesea, liberalii doreau sa limiteze puterea politică a deţinătorilor unor proprietăţi însemnate, mai ales imobiliare. Aceşti indivizi care deţineau proprietăţi aveau o mizâ personală in sistem, astfel că se putea conta pe ei ca să-l păstreze.

Liberalismul, modelat de noile realităţi economice, a devenit arma politică a capitalismului industrial. Liberalismul încuraja atât producţia, cât şi consumul. Societăţile tradiţionale rareori apreciascrâ acumularea nesfârşită de tot mai multe lucruri. De-a lungul timpului, doar nobilii şi familia regală posedaserâ casc mari sau mai multe schimburi dc haine. Revoluţia Industrială a schimbat societăţile umane, democratizând posesiunea bunurilor materiale. Interioarele destul de goale ale caselor europene în anii 1700 au început să se umple în anii 1800 cu covoare, tapete, bibelouri şi piese de mobilier ticsite de lucruri. Deoarece producţia in masă favoriza cantitatea în detrimentul calităţii, excesul de producţie era o ameninţare constantă, conducând la recesiune industrială. Imperiile comerciale şi-au asumat o funcţie nouă: să asigure o piaţă de desfacere pentru bunurile care nu puteau fi

consumate pe plan intern. Căutarea unor pieţe noi a devenit o necesitate geopolitică. O critică comună a populaţiilor neeuropene era lipsa dorinţei lor de a dobândi proprietăţi. Cei mai mari contravenienţi erau desigur populaţiile reduse de culegători care nu cumpărau niciodată nimic. În cele din urmă, odată cu inventarea reclamelor, societăţile capitaliste au creat stimularea perpetuă a dorinţelor, dând naştere unor societăţi cu o putere aparent nelimitată de a consuma. Asta s-a întâmplat abia în secolul XX, dar n-ar fi devenit o realitate tară noua valoare pozitivă conferită materialismului lacom din anii 1700 şi 1800.

„Să te culci devreme, să te scoli devreme, iată ce îl face pe un om sănătos, bogat şi înţelept!" Virtuţile lui Benjamin Franklin, scrise în *Almanahul sărmanului Richanl* şi, mai explicit, în *Sfaturi pentru un tânăr negustor,* erau toate despre progres. Fiul unui producător de săpun şi lumânări, Franklin a devenit ucenicul unui tipograf, a fugit la Philadelphia şi şi-a înfiinţat propriul ziar. A fost un autor neobosit în favoarea raţiunii şi libertăţii. „Să vezi lucrurile prin ochii credinţei", a scris el, „înseamnă să închizi ochii raţiunii." Franklin le-a oferit cititorilor almanahului său „sfaturi utile pentru cei care voiau să devină bogaţi". Cu răbdare şi folosind un limbaj simplu, a explicat conceptul economic denumit „cost de oportunitate" şi importanţa stabilirii unui credit bun. Timpul înseamnă bani, au început să spună cei deştepţi. Ca tipograf, Franklin a reprezentat un alt curent central al liberalismului timpuriu, legătura sa strânsă cu presa. Ziarele din anii 1700 şi 1800 conţineau adesea o singură foaie împăturită, publicată de un singur om, editorul, carc era de

obicei un liberal pătimaş. Editorii de ziare se considerau parte a unei reţele dedicate răspândirii de cunoştinţe in lumea modernă. În mod tipic, editorii schimbau ziare între ci datorită serviciilor poştale proaspăt înfiinţate şi retipăreau multe articole din alte publicaţii care serveau drept corespondenţi la distanţă. Majoritatea editorilor scriau ei înşişi cea mai mare parte dintr-un număr. Ştirile politice şi economice erau clementul principal. Progresul modern era principala temă. Promovarea de către Franklin a bibliotecilor dc împrumut şi serviciului poştal public ar trebui privită in acest context.

Liberalismul a dominat curând instituţiile educaţionale din lumea industrializată. Liberalii considerau educaţia publică crucială pentru autoguvernare. Cum ar putea oameni ignoranţi să se autoguverneze dacă nu prost? Standardul de aur al reuşitei elitei sociale pentru domnii vorbitori de engleză era o „educaţie liberală". Aceasta a încercat să introducă o înţelegere largă, modernă a lumii, incluzând bazele fizicii, chimici şi biologiei, precum şi literatură, istorie şi ştiinţele Pământului. Primii doi ani de educaţie generală din universităţile americane sunt rămăşiţe ale vechii educaţii liberale. Ea avea ca scop introducerea unei empatii umaniste extinse care afirma unitatea experienţei umane. Instituţiile educaţionale liberale au acceptat treptat şi femei, Meseria de profesoară a devenit una din primele ocupaţii respectabile ale clasei de mijloc formate din femei. Conservatorii credeau în continuare că o educaţie mai formală nu era potrivită pentru minţile femeilor, dar liberalii se dedicau educării fetelor. Deoarece conceptele de descoperire, raţiune şi

alegere individuală erau atât de importante pentru liberalism, adevăratul liberal devenea un cititor avid. Romanele, care cuprindeau în mod normal teme legate de alegeri matrimoniale şi erau citite in special de femei, prezentau noi modele de dragoste romantică ce loveau în plin patriarhatul conservator.

Legată de educaţie, cultura liberală era deseori cultura elitelor. O educaţie liberală conferea un capital cultural puternic. O persoană care nu avea probleme să folosească cuvinte latine şi greceşti, să discute despre operă, precum şi despre cele mai recente descoperiri ştiinţifice şi să-şi exprime opinii informate despre evenimentele naţionale şi internaţionale era o persoană modernă. „Modem" era deja antonimul lui „înapoiat". Mai mult, cultura liberală era asociată cu grupurile sociale dominante, mai ales cele protestante. Acronimul WASP (Whitc Anglo-Saxon Protestant, Protestant Alb Anglo- Saxon) era folosit pentru a denumi etnia dominantă a Statelor Unite şi, desigur, mai ales pe cea din New England. Colegiile protestante răspândite în Statele Unite promovau „artele liberale", un termen păstrat astăzi numai în mediile academice. În Statele Unite mai ales a existat mereu o alternativă la liberalism, o neîncredere populară faţă de profesioniştii supraeducaţi. Totuşi, la mijlocul anilor 1800, comanda culturii naţionale din întreaga lume vorbitoare de engleză era în mâinile liberalilor autoproclamaţi mândri. La fel şi comanda economiilor naţionale. Antreprenorii „prin forţe proprii" ar putea să-i dispreţuiască pe băieţii de elită din colegii, dar nu şi liberalismul.

Cultura liberală era. de asemenea, cheia succesului

pentru cei care dobândeau bogăţie şi statut. Manipularea creditului pentru avantaje maxime, aşa cum Benjamin Franklin îi sfătuia pe tinerii negustori, le îmbunătăţea marja de profit pentru toată viaţa. La fel făceau cumpătarea, hărnicia, raţionalitatea, eficienţa, planificarea şi amânarea calculată cu grijă a recompensei. Cultura liberală asigura programele potrivite pentru funcţionarea unei economii industriale capitaliste. Scrierile lui Franklin erau dovada principală a faimoasei teorii despre etica protestantă a muncii asociata cu începuturile capitalismului. „Timpul înseamnă bani" era un concept care începuse cu elita administrativă, dar care treptat a devenit popular în rândul tuturor celor care aveau ambiţii de a urca pe scara socială. Gândirea liberală se exprima iji mentalităţi extrem de influente pc care părinţii progresişti le insuflau cu râvnă copiilor lor. Să te culci devreme, să te scoli devreme, iată ce îl face pe om sănătos, bogat şi înţelept! Mai mult decât orice altceva, educaţia publică a răspândit acest model al modernităţii culturale dc la familiile de elită la cele carc nu formau elite in Statele Unite. De atunci, oamenii mai bine educaţi au înclinat să fie mai liberali.

Programul social pentru o economie industrială capitalistă a apărut împreună cu echipamentele industriale, fabricile in sine, în centre ale capitalismului mondial, chiar şi când aceste centre colonizau America de Sud, Africa şi Asia. Perspectiva şi abilităţile cu care oamenii se adaptau la viaţa economică modernă au devenit parte din culturile europene în general, mai rapid în nordul atlantic decât în sudul mediteraneean. Populaţiile

neoeuropene, precum cele din Statele Unite, Canada, Africa de Sud şi Australia, au moştenit această gândire, această tehnologie, aceste abilităţi, începând cu a doua jumătate a anilor 1900, elitele din ţările asiatice, africane şi latino-amcricane – care fuseseră ferm integrate in piaţa mondială – învăţau franceza şi engleza şi începeau să-şi însuşească acelaşi repertoriu cultural. Liberalismul s-a răspândit întrucâtva in lumea colonizată când fiii şi fiicele elitelor asiatice, africane şi latino-americanc au devenit parteneri de afaceri, s-au alăturat cluburilor Rotary şi au obţinut diplome de la universităţi americane şi europene. în cea mai mare parte insă, cultura liberală nu era disponibilă (dacă era dorită, ceea ce nu era întotdeauna cazul) pentru oamenii de rând din lumea colonizată, nici măcar când a devenit cheia pentru prosperitatea personală.

în timpul primului secol de globalizare industrială standardele de viaţă mondiale au fost complet inegale. Marea Britanie şi Ţările de Jos aveau cea mai mare producţie per cap de locuitor, iar ţările europene atinseseră in general un nivel de viaţă ridicat. În ajunul Primului Război Mondial centrele europene ale culturii liberale erau de patru sau cinci ori mai bogate decât părţi ale globului, lucru care in mod clar nu se întâmplase in perioadele istorice anterioare. De departe cele mai mari averi personale erau acumulate in Statele Unite. în top era cea a industriaşului, producătorului de oţel şi filantropului Andrew Camegie, un emigrant scoţian care a dotat bibliotecile de împrumut ale clasei muncitoare. Până in 1919, finanţase construcţia a aproape jumătate din bibliotecile din Statele Unite. Chiar şi ţările cu o

industrie mai mică, precum Argentina şi Australia, s-au putut bucura, în cele din urmă, de un standard european de trai deoarece împărtăşeau programele culturale necesare.

Alegerile libere şi deschise, cu voturile numărate onest, au devenit testul suprem pentru statul democratic liberal. Alegerile şi drepturile de vot s- au răspândit treptat în cele câteva societăţi bogate industrializate. Obligativitatea calităţii dc proprietar a fost eliminată, alegerile au devenit mai directe, iar dreptul la vot a fost în cele din urmă acordat şi femeilor. Treptat, spiritul liberal răzvrătit din 1776 s-a transformat într-o formă dominantă de cultură a elitelor. Până la începutul Primului Război Mondial, liberalismul devenise ideologia cvasioficială a celor mai puternice state din lume.

În alte părţi insă, în majoritatea societăţilor mondiale, tradiţia şi religia încă dominau. Economia globală pătrunsese in viaţa dc zi cu zi aproape pretutindeni, dăunând cel puţin tot atâtor oameni câţi beneficiau de pe urma ei. Există întotdeauna câştigători şi pierzători din cauza tulburărilor capitaliste. Libertatea a fost coloana sonoră politică a pieţei intruzive, aşa că i-a inspirat mai mult pe câştigători decât pc pierzători. Liberalii declaraţi „au eliberat" un continent de colonii spaniole şi portugheze în anii 1820, dar liberalismul nu a atras prea mult aceste populaţii diverse.

Americile

Când începutul capitalismului a permis ascensiunea negustorilor şi industriaşilor, punându-i în umbră pe membrii familiilor regale şi pe nobili, accentul liberal pus pe egalitate a fost un factor al acestei eclipsări,

după cum am văzut. în general, premisa că „toți oamenii s-au născut egali" a pus ia îndoială privilegiile sociale și ierarhia. Egalitatea are însă limite. Oameni al căror orizont mental este configurat de casă și familie, religie și tradiție, nu au neapărat ceva împotriva inegalităților sociale familiare. Ei spun că așa a creat Dumnezeu lumea. Ce putem face? Acest lucru este cu atât mai valabil in cazul claselor conducătoare tradiționale care sc bucură dc privilegii, beneficiază de pe urma ierarhiei și își exploatează „inferiorii" lară nici o remușcare. în multe cazuri, principiile liberale nu au ca rezultat o practică liberală. Societățile cu gândire tradițională tind să sc apere de implicațiile radicale ale liberalismului. În practică, sistemele politice liberale nu au reușit să atingă adevărata egalitate, ocolind această idee, in schimb, prin excluderea totală a unor oameni din comunitatea politică. Proprietarii dc sclavi din Sudul Statelor Unite sunt un exemplu evident.

Libertatea, egalitatea și fraternitatea (valorile Revoluției Franceze) se aplicau tuturor – in *afara celor cărora* nu li *se aplicau*. Problema era rezolvată după bunul-plnc al celor care o soluționau! Astfel, femeile nu erau incluse în cercul magic al drepturilor cetățenești depline, și nici oamenii de rasă neeuropeană, ca să nu mai vorbim de sclavi. Rasa și genul au devenit principii esențiale ale excluderii. Nu numai în Franța desigur, ci și in Statele Unite și in pretinsele democrații liberale din Americi, unde rasismul sistemic oferea un cadru universal, condiții legale cu privire la clasele de oameni care puteau fi excluse, din principiu, din cercul respectului reciproc.

Să ni-i imaginăm pe autorii Constituției SUA din anii

1780, încercând să-şi dea seama dacă şi în ce măsură sclavii puteau Fi consideraţi oameni. Să ai în proprietate fiinţe umane contrazicea evident valorile liberale („toţi oamenii s-au născut egali"); prin urmare Constituţia SUA nu putea face aluzie la sclavie. Totuşi, clasa conducătoare din Sud, inclusiv George Washington şi Thomas Jefferson, erau oameni cu afaceri agricole, care deţineau sclavi şi care se îmbogăţiseră datorită sistemului de plantaţii colonial. Fără să spună nimic despre robia umană, Constituţia le-a permis proprietarilor de plantaţii să deţină un control ferm asupra lucrătorilor sclavi. Sclavi? Care sclavi? Apoi, a venit următoarea decizie a convenţiei constituţionale, faimosul compromis al celor trei cincimi. Problema era legată de numărul reprezentanţilor aleşi pc care proprietarii de plantaţii ii puteau trimite in Congresul american. Sclavii nu votau niciodată în alegerile pentru Congres, iar modestele lor interese nu erau deloc reprezentate. Dar dacă sclavii erau consideraţi oameni, mărind populaţia din statele sudice, puternicii proprietari de sclavi ar fi obţinute o influenţă in Congres asupra nordicilor, care nu deţineau sclavi. Ah, *acri* sclavi! Ca un compromis, sclavii, la care se făcea discret aluzie în textul convenţiei ca fiind „celelalte persoane", trebuiau să fie număraţi sau mai curând desconsideraţi ca trei cincimi din rata „persoanelor libere".

Statele liberale se ocupau de obicei de inegalitatea socială, nu prin eliminarea ei, ci prin *evitarea* ci. adesea prin menţinerea acesteia invizibilă din punct de vedere legal. America Latină, cea mai importantă regiune globală în care liberalismul s-a răspândit in

anii 1820 şi 1830, oferă celc mai bune exemple. Liberalismul a avut succes în America Latină datorită prestigiului contemporan al noii ideologii in lumea occidentală. Noile republici latine au fost printre primele state liberale din lume. Din multe privinţe, ceva nu se potrivea. Noile republici aveau, din vremuri istorice, instituţii religioase influente, în general, populaţiile lor aveau o gândire foarte tradiţională. Toate societăţile din America Latină aveau economii orientate spre export, susţinute în mod substanţial de munca neplătită. Toate erau controlate de elite de moşieri albi şi cuprindeau în mod majoritar populaţii *fără* origini europene. Toate dezvoltaseră un sistem de caste complex, ca rezultat al colonizării europene. Oamenii cu origini pur africane sau indigene erau la baza acestui sistem, oamenii cu origini pur europene erau în vârf.

În aceste regiuni, discriminarea rasială a justificat subjugarea pc termen lung a populaţiilor Intino-americane, adesea sub o conducere liberală republicană. Marca excepţie a fost Republica Haiti care fusese printre cele mai brutale şi productive plantaţii de zahăr până la Revoluţia Franceză. Virusul libertăţii, egalităţii şi fraternităţii s-a răspândit repede in colonia franceză şi a dus la o revoltă, una din cele mai faimoase rebeliuni a sclavilor, în care clasa plantatorilor a fost pentru totdeauna scoasă din ecuaţie. Haiti a devenit marele avertisment pentru proprietarii de sclavi americani şi latino-americani în anii 1800, exemplul a ceea cc se putea întâmpla dacă vorbeai cu nepăsare despre egalitate în faţa lucrătorilor. În general, noile republici din America Latină au eliminat vechile legi ale castelor care

contraziceau evident constituţiile lor liberale, dar acest lucru nu a anihilat: moştenirea sistemului de caste, cc se regăseşte in comportament şi atitudini până astăzi. în general, noile republici au proclamat principii liberale, pc care refuzau să le aplice unor oameni consideraţi nepotriviţi pentru a fi trataţi egal.

Precum modelele lor politice, Statele Unite mai ales, republicile latino-americane erau state democratice şi liberale în teorie. Pentru a crea un stat democratic liberal, era nevoie, pe hârtie, de o adunare constituantă aleasă pentru a scrie o constituţie şi a înfiinţa diverse instituţii de stat, precum tribunale, armată, legislatură şi preşedinte. Când state liberale au fost înfiinţate in juriul plantaţiilor unde munceau sclavi sau ţărani asupriţi, garanţiile democraţiei liberale erau mai mult de decor. Proprietarii de moşii întinse şi verii lor de la oraş au ajuns să formeze, în realitate. întreaga populaţie de cetăţeni. Majoritatea rurală săracă nu vota sau, fiind incapabilă să-şi reprezinte propriile interese, juca numai rolul dc servitori loiali care depuneau voturi primite de la moşieri. Exclusă din politică, populaţia majoritară cu pielea închisă la culoare din America Latină era declarată „nepregătită pentru autoguvernare" de către elita cu piele albă. Până la un punct, era adevărat. Ţărănimea din America Latină nu era deloc educată. Cu siguranţă, membrii acesteia aveau nevoie de educaţie pentru a deveni cetăţeni alegători ai unei republici liberale, după cum au remarcat „superiorii" lor, care nu se grăbeau deloc să rezolve situaţia. Majoritatea latino-americanilor nu vor avea acces la educaţie publică mai mult de un secol.

Educaţia publică nu a fost cu siguranţă o prioritate pentru Pedro 1, conducătorul independenţei braziliene din 1822. Era un monarh de modă veche cu un temperament autocratic. Aspira însă să fie un rege modern, ceea ce inevitabil însemna să fie liberal. Astfel, într-un act de neräbdare, a dizolvat adunarea care încerca să scrie o constituţie liberală şi a scris-o el însuşi, creând o nouă nobilime specific braziliană şi un senat cu mandat pe viaţă, şi introducând calitatea de mare proprietar pentru a vota la alegerile periodice din ţară. A lăsat populaţia enormă de sclavi a Braziliei mai afundată în sclavie.

Plantatorii brazilieni au simţit că nu se puteau descurca fără sclavii lor şi, din perspectiva acestora, educarea sclavilor era riscantă. Pedro al II-lea, care a domnit din anii 1840 până in anii 1880, şi-a eliberat propriii sclavi într-un gest autentic liberal şi. ¹Pᵉ deosebire dc tatăl său, chiar credea în puterea transformatoare a educaţiei. Dar proprietarii de sclavi controlau încă regatul cafelei, iar în şcolile publice învăţau numai fiii lor, nu şi sclavii. Investiţia colectivă în sclavia din Brazilia a scăzut doar după 1850, când Imperiul Britanic a depăşit comerţul cu sclavi, apoi l-a interzis şi şi-a folosit flota ca să intervină in traficul brazilian. Când industriile britanice umpleau piaţă după piaţă in Americi, sclavia a inceput să limiteze profiturile in loe să le garanteze. Se presupunea că muncitorii liberi aveau să consume mai multe importuri britanice. În plus, deşi calculele comerciale se inversau, aboliţionistii britanici reuşiseră să facă sclavia vizibil mai respingătoare pentru sensibilităţile liberale de pretutindeni. În cele din urmă. Brazilia a abolit sclavia în 1888.

În jurul anului 1900, ştiinţa rasială europeană funcţiona sistematic pentru a înlesni încălcarea principiilor liberale. O generaţie de oameni dc ştiinţă europeni catalogase şi clasificase specimenele umane la scară globală. Ideile ştiinţifice erau acum îndreptate spre marele scop al comparaţiei indivizilor. Explorarea globală şi colonialismul ii determinaseră pe europeni să creeze o taxonomie a fiinţelor umane într-o serie de subspecii denumite *rase*. Au făcut-o într-un mod intelectual, ca parte a unui proiect mai amplu denumit istorie naturală, o încercare ştiinţifică de a înţelege întreaga istorie a planetei noastre şi a vieţii dc pe ca. inclusiv oamenii, în mod inevitabil, savanţii europeni s-au identificat, împreună cu familiile şi compatrioţii lor, ca specimenele superioare ale fiinţei umane. (Se pare că nimic nu îl predispune pe *Homo sapiens* la greşeli de judecată ca dragostea dc sine.) Teoreticienii europeni ai raselor au situat oamenii care semănau cel mai puţin cu europenii la baza ierarhiei rasiale. Limbajul familiar al bigotismului şovinist sistemul rasial al codului culorilor care împărţea „omenirea" in negri, albi, roşii şi galbeni a apărut in acest context. Două secole mai târziu, înţelegem că un genom de o variaţie uimitoare configurează diversitatea umană care în nici un caz nu poate fi redusă la schema celor patru culori. în vremea aceea însă sc presupunea că rasismul era o ştiinţă, făcând ca ideea „lipsei de pregătire pentru autoguvernare" să fie un criteriu permanent împotriva neeuropenilor din toată lumea.

Ştiinţa supremaţiei albe a încurajat şi a scuzat trădarea principiilor esenţiale liberale. Nu este o coincidenţă că supremaţia albilor este invocată cel

mai des în lumea vorbitoare de engleză, care a consfinţit îndeosebi aceste principii. În Statele Unite dc după epoca plantaţiilor, fostele elite deţinătoare de selavi au preluat din nou controlul după Războiul Civil şi au lansat o domnie răzbunătoare a terorii care a anulat drepturile de vot ale foştilor sclavi pentru jumătate de secol. Între timp, tot din cauza presupusei lor inferiorităţi rasiale, triburile indigene din Marile Câmpii fuseseră reduse la supunere şi mizerie, iar muncitorii chinezi care construiseră căile ferate din Statele Unite au fost declaraţi intruşi permanenţi. Accentul pus de liberalism pe protecţiile legale ale cetăţeniei egale a încurajat excluderea totală a celor consideraţi nedemni rasial.

La sfârşitul anilor 1800 s-a răspândit o ştiinţă a aşa-zisci îmbunătăţiri rasiale, eugenia, care mai târziu a devenit o specialitate nazistă. Eugeniştii, carc existau în Europa. Statele Unite şi .America Latină, au încercat să limiteze drepturile de reproducere ale oamenilor pe care îi considerau o rasă inferioară. Oamenii cu gene de „calitate înaltă", indicate de reuşitele lor sau de tipul rasial, trebuiau să aibă mulţi copii, conform eugeniştilor, in timp ce aceia cărora le lipsea originea potrivită trebuiau să dispară complet. Aşezările coloniste au aplicat eugenia asupra resturilor decimate ale populaţiilor native. Unii oameni colonizaţi erau consideraţi inapţi, dar poate „recuperabili" din punct de vedere cultural". Indigenii americani, canadieni şi australieni erau trimişi la şcoli speciale, rupţi de rădăcinile lor native pentru a deveni apţi pentru cetăţenie. Alţii erau consideraţi fără şanse, irecuperabili, candidaţi pentru sterilizarea forţată, ipoteticii lor nepoţi fiind lăsaţi uitării.

Argentina şi Brazilia liberale au încurajat imigrarea europeană în această perioadă, sperând că argentinienii şi brazilienii cu pielea închisă la culoare să fie depăşiţi, prin reproducere, de nou-veniţi. „albind" in acest fel populaţiile locale.

Vinovăţia liberală, o conştientizare neplăcută a ipocriziei rasiale, putea să apară uşor in aceste situaţii, dar de obicei nu se întâmpla. Vinovăţia liberală încă nu exista, in general. Adepţii supremaţiei albe, care îşi imaginau o competiţie globală intre rase in jurul anului 1900, disprețuiau vinovăţia liberală considerând-o o slăbiciune pentru molâi. În opinia lor, era firesc şi necesar ca rasa stăpânitoare să triumfe. Între timp, liberalizarea nu era o opţiune pentru zonele colonizate sau aproape colonizate din Asia. Colonialismul contrazicea in mod direct spiritul Libertăţii.

Asia

Liberalismul a lipsit cu desăvârşire din Asia. Europenii s-au abţinut din propagarea ideilor de libertate, egalitate şi fraternitate acolo. În Asia, filosofia politică europeană nu atrăgea deloc. Când asiaticii au acceptat modernitatea capitalistă, au făcut-o pentru a răspunde cu aceeaşi monedă.

Japonia, care nu a fost niciodată colonizată, este cel mai bun exemplu. începând cu anii 1630, când înmulţirea convertiţilor la creştinism a devenit ameninţătoare, shogunul care conducea Japonia a suprimat creştinismul complet. Apoi, pentru mai mult de două sute de ani, japonezii au închis ţara în faţa influenţelor străine materiale sau culturale. Au interzis toţi străinii, inclusiv negustorii. Au interzis până şi întoarcerea negustorilor japonezi care

locuiseră peste hotare şi probabil se contaminaseră cu idei europene. A fost o respingere totală a gândirii liberale – aproape opusul său autoritar. Rezultatul, în ce priveşte dezvoltarea socială, a fost pozitiv. Comerţul intern a crescut, iar în Edo, oraşul care va deveni Tokyo, s-a dezvoltat o societate prosperă dc artizani şi mici negustori. Apoi, în anii 1850, nave din Statele Unite au apărut în porturile japoneze, refuzând să plece, dczvăluindu-şi zgomotos artileria navală şi începând să supravegheze apele de coastă pentru operaţiunile lor viitoare. Japonia avea să se deschidă către economia mondială, altfel o încurca.

Răspunsul japonez a fost renunţarea la două secole de autoizolare. Japonezii au acceptat dimensiunile economice ale modernităţii liberale cu o promptitudine neobişnuită. A fost o reluare a ceca ce se întâmplase în jurul anului 1600, când japonezii adoptaseră foarte repede armele europene pe care le- au folosit apoi pentru a-i alunga pe europeni. Modernizarea Japoniei nu a însemnat şi o adoptare a valorilor europene. A fost o modernizare defensivă. Aspectele care au contat cel mai mult au fost cele industriale şi militare. Ambele s-au combinat pentru a construi nave de război. Flotele de război blindate, acţionate cu aburi şi având obuze, erau temelia militară a imperiilor maritime în anul 1900. Britanicii îşi folosiseră mobilitatea superioară pc coastă şi pe marile fluvii ale Chinei pentru a umili forţele Qing în Războaiele Opiului din 1839-1842 şi 1856 1860. Orice putere aspirantă a lumii dorea să aibă o flotă dc război competitivă, iar in anii 1890 japonezii construiseră deja una.

Ca urmare a umilinţelor suferite, dinastia Qing din

China i-a imitat pc cei care o umiliseră, modernizându-şi autoapărarca. Dinastia Qing nu avea de ales decât să se modernizeze deoarece Războaiele Opiului o obligaseră să-şi deschidă teritoriul în faţa pătrunderii occidentale comerciale şi ideologice. Chiar şi răspândirea limitată a creştinismului i a ajutat să se inspire pentru vasta şi distrugătoarea Revoltă Taiping. Precum dansatorii ritualici indigeni din vestul Statelor Unite, Revolta Taiping a implicat o criză psihică ce a afectat milioane de oameni şi a ameninţat autoritatea Qing. După Războaiele Opiului, misionarii creştini se puteau duce oriunde voiau în China, călătorind până departe în bazinul fluviului Yangtze pe vase europene cu aburi, iar acum misionarilor catolici li se alăturaseră protestanţii mai puţin sensibili la diferenţele culturale. După ce a înăbuşit mai multe rebeliuni la jumătatea secolului, dinastia Qing a început să construiască o industrie modernă de apărare şi o flotă blindată, cu nave cu aburi şi tunuri cu obuze. Regimul Qing producea muniţie pentru carabinele de import Remington şi artileria Krupp. Apoi chinezii au fabricat ei înşişi armele. Au înfiinţat o fabrică de bumbac în stil englez la Shanghai şi o linie comercială navală chineză pentru a concura cu transportatorii străini de pe coastă şi fluvii. Au răspândit fire de telegraf care comunicau între provincii şi Beijing. Au fost mai ambivalenţi faţă dc construirea celui mai mare şi mai costisitor element de infrastructură de transport din lume: căile ferate. Autorităţile Qing au cumpărat primul tronson scurt dc cale ferată în 1877 şi apoi l-au distrus. În 1896, când Japonia avea 3 700 de kilometri de cale ferată,

China deţinea numai puţin sub 600 dc kilometri.

Viteza şi temeinicia modernizării autoapărării japoneze au făcut-o foarte eficientă. Cel mai important antidot mondial la colonizarea europeană a fost naţionalismul, iar acesta – şi *nu* liberalismul a fost elementul esenţial al perioadei de transformări denumită Restauraţia Meiji. Modernizatorii japonezi restaurau autoritatea familiei imperiale, in timp ce anihilau budismul şi promovau vechea religie animistă a Japoniei, şintoismul. drept cult national. Armata modernă japoneză a impulsionat mândria naţionalistă. Testul cel mai dur a fost Războiul Ruso-Japonez din 1904-1905, in care puterea asiatică în ascensiune a înfrânt uşor flota de război a puterii imperiale europene. Din păcate, forţele militare modeme ale Japoniei erau folosite în scopul secular al agresiunii, pentru a stimula „măreţia naţională". Conducătorii militari şi industriali japonezi doreau să se alăture cursei imperiale europene. În timp ce britanicii cuceream treptat toată India, Statele Unite îşi extindeau puterea in Caraibe, iar puteri europene similare ¡şi măreau pretenţiile în Africa şi China – naţionaliştii japonezi au început să-şi îndrepte atenţia spre Coreea şi China ca locuri posibile pentru un imperiu japonez.

Încercarea Chinei de a-şi moderniza autoapărarea nu a fost încununată de succesul japonez. (Construirea şi folosirea unei vaste flote de război necesita mai mult decât capacitate tehnică. Implica vigoarea şi concentrarea instituţională pe care dinastia Qing nu le mai avea. Ultima dinastie a Chinei imperiale fusese zguduită din temelii de rebeliunile de la jumătatea secolului şi de incursiunile străine.

Suveranitatea sa fusese compromisă semnificativ. Dinastia Qing ştia că trebuia să procedeze diferit, dar poziţia ei se clătina. În fond, era o familie manciuriană şi, in interiorul Chinei, era încă identificată cu o putere străină. La sfârşitul anilor 1800, împărăteasa Cixi domnea ca regentă in numele rudelor masculine nepotrivite, iar o regenţă este echivalentă cu slăbiciunea în orice monarhie. Între timp. europenii voiau să liberalizeze legile şi guvernarea chineze fiindcă acest lucru le-ar fi încurajat proiectele neoficiale de colonizare. în urma războaielor opiului, China a fost împărţită în diverse zone de influenţă străină. În fiecare din acestea, anumite puteri europene deţineau concesiuni comerciale privilegiate. Numai Statele Unite, venite mai târziu, au renunţat la dorinţa de a avea partea lor, proclamând în schimb că toate puterile imperiale ar trebui să aibă acces direct la China, aşa-numita politică a uşilor deschise.

După anul 1900, prestigiul dinastiei Qing a continuat să decadă, in ciuda eforturilor de reformare. Când tânărului împărat Guangxu i s-a permis să facă politică, ceea ce nu era obişnuit, el a susţinut şcolile vocaţionale şi a redus importanţa poeziei şi caligrafiei la examenele de stat tradiţionale. în plus, guvernul imperial începuse să încurajeze învăţarea limbilor străine şi mulţi studenţi din China călătoreau în Japonia, Europa şi Statele Unite pentru a dobândi cunoştinţe despre industrie şi studii superioare.

În jurul anului 1900, împărăteasa Cixi a trimis un grup de cinci cărturari doi chinezi şi trei manciurieni pentru a studia sistemele politice modeme din

Japonia, Europa şi Statele Unite. La întoarcere, ei au recomandat modelul japonez: modernizare *fără* liberalizare. Dar nu a fost să fie. Cixi şi Guangxu au murit in 1908. Singurul posibil moştenitor al dinastiei Qing era copil, iar regenţii săi au fost toţi manciurieni.

Legitimitatea domniei

Qing era distrusă. În 1909, pentru prima oară in istoria Chinei, au fost alese adunările liberale provinciale.

Felul în care dinastia Qing s-a prăbuşit in cele din urmă, punând capăt sistemului imperial, dezvăluie factorii care au contribuit la acest declin. În 1912, construcţia de căi ferate chineze începuse cu adevărat, fiind realizată de companii străine, care răspundeau iniţiativelor şi împrumuturilor străine. Rezultatul a fost un sistem feroviar menit nu să consolideze dezvoltarea naţională a Chinei, ci mai degrabă să aducă profit companiilor străine toate plătite de chinezii sărăciţi. Controlul chinez asupra noilor căi ferate a devenit o problemă naţionalistă urgentă. Noua armată a Chinei era un alt interes al sentimentului naţionalist. Soldaţii au devenit susţinători entuziaşti ai naţionalismului chinez, într-un moment celebru, un general Qing care ţinea un discurs in faţa trupelor sale, ce stăteau aliniate dinaintea lui, le-a ordonat celor vinovaţi care protestau împotriva controlului străin asupra căilor ferate să facă un pas în faţă pentru a fi identificaţi şi pedepsiţi. Soldaţii vinovaţi au ascultat ordinul, dar, simultan, toţi camarazii lor au păşit şi ei în faţă. Această demonstraţie impresionantă de solidaritate militară l-a făcut pe general să renunţe la ordin. Un asemenea naţionalism fervent explică dc ce revolta

din diversele unităţi ale armatei din jurul centrului major de transport feroviar şi fluvial din Wuhan a putut să ia avânt şi să se răspândească – din ce în ce mai mult fără să se acţioneze eficient pentru a o opri. Totuşi, revolta spontană din 1912 care a răsturnat dinastia Qing şi a format o republică nu a fost un triumf al liberalismului şi nu a avut un impact prea marc.

Vieţile femeilor asiatice, cel puţin o parte din ele, au oferit o bază pentru ideologia liberală. Primii liberali nu erau feminişti. Ideea esenţială că toţi oamenii au fost creaţi egali nu se aplica decât marginal femeilor. Patriarhatul continua să existe in Europa şi Statele Unite. Totuşi, critica modernă feministă a apărut într-adevăr printre nişte nonconformişti liberali in anii 1800, in primul rând in ceea ce priveşte educaţie femeilor. Aceasta a fost situaţia şi în Asia.

Femeile din cele mai mari societăţi tradiţionale ale lumii aveau mare nevoie de o gândire nouă. încă din Neolitic, cele mai populate societăţi din lume avuseseră tendinţa să devină mai ierarhice şi opresive. Situaţia femeilor se înrăutăţise atât în India, cât şi in China. În ambele ţări, oamenii cei mai religioşi, conservatori şi devotaţi se aşteptau uneori ca văduvele (de orice vârstă) să-şi sacrifice viaţa in amintirea soţilor decedaţi. Recăsătoria nu exista. Se considera o lipsă de respect ca femeia să-şi ia al doilea soţ după cc primul murise. Legarea picioarelor, pentru a crea o imagine a unor picioare minuscule, apăruse în China, mai întâi in familiile bogate, ca o modificare corporală la modă pentru fete. De fapt, le transforma in fiinţe schilodite, earc de-abia mergeau

pe picioarele mici şi distruse. Unor bărbaţi li se părea ceva atrăgător şi aparent provocator sexual. Fetele cu picioarele legate aveau o viaţă întreagă la dispoziţie să stea cuminţi şi să citească sfaturile clasice din obligatoriile *Patru cărţi pentru femei* care le îndemna să practice „supunerea revercnţioasă" faţă dc bărbaţi. Extrema indiană de opresiune ticăloasă era obiceiul *sati*, in care o văduvă trebuia să se sinucidă pc rugul funerar al soţului. Atât legatul picioarelor, cât şi sati erau obiceiuri impuse femeilor, parţial de către alte femei. Mamele legau picioarele fiicelor ca ele să fie soţii mai atrăgătoare pentru bărbaţi bogaţi. Limitările draconice ale libertăţii femeilor reprezentate de şaria musulmană proveneau din tradiţii înapoiate similare.

În acest context, ideile liberale aduceau adesea îmbunătăţiri. Femeile occidentale la modă purtau corsete din oase de balenă pentru a crea imaginea unei minuscule „talii de viespe", dar cel puţin multe dintre ele primeau o educaţie liberală, care nu era obligatoriu limitată la broderie şi la pregătirea religioasă preferată de conservatori. Societăţile liberale aveau o tradiţie a alfabetizării femeilor care se trăgea parţial din ideile protestante despre importanţa lecturii textelor religioase. Pe măsură ce educaţia se răspândea în ţările industrializate, noii profesori erau in primul rând femei. Interesul pentru educaţie fetelor era un aspect al culturii liberale pc care coloniştii il acceptau când aveau de-a face cu populaţiile colonizate. Era un gest relativ minor, dar semnificativ pentru femeile ale căror vieţi erau afectate.

Colonizarea britanică a Indiei cu greu putea fi

descrisă in termeni umanitari. În mare parte, a fost o expansiune imperială care i-a îmbogăţit pe britanici şi a sărăcit populaţia din subcontinent. Totuşi, in ce priveşte bunăstarea femeilor, stăpânirea britanică era întrucâtva liberală. Anandi Gopa Joshi ar fi confirmat cu siguranţă acest lucru. Colonialism sau nu, tânăra indiană supusă împărătesei Victoria a studiat medicina in Statele Unite in anii 1880, devenind prima femeie din Asia de Sud-Est care a primit o diplomă in medicină.

Chcndramukhi Basu (Universitatea din Calcutta, promoţia 1883) provenea dintr-o familie creştină din Bengal care îşi educase toate fiicele. Basu a fost una din primele două fete dintr-o colonie care au obţinut o diplomă universitară in întregul Imperiu Britanic excluzând ţara de origine. Mai puţin obişnuită, dar mai semnificativă, este povestea lui Savitribai Phule. Fiică a unei familii rurale din Maharashtra, Savitribai Phule s-a căsătorit la nouă ani cu un băiat cu trei ani mai mare decât ea. Atât ea, cât şi soţul ei au trebuit să crească înainte de a-şi consuma căsătoria şi de a deveni profesori, deschizând prima şcoală pentru fete din India şi neluând în seamă sistemul de caste. Astăzi, fotografia lui Savitribai apare pe un timbru poştal din India. Nimic din toate acestea nu este surprinzător. Femeile au fost mereu mai uşor de asimilat de colonişti decât bărbaţii, iar educaţia s-a aflat în centrul proiectului liberal de la început.

Liberalismul livresc a prosperat întotdeauna in şcoală. în calitate de student la drept la Universitatea din Londra, lui Mohandas Gandhi i-a venit ideea că principiile liberale ar putea şi ar trebui să fie aplicate populaţiilor cucerite din întregul Imperiu Britanic. Cu

diploma dc absolvire a dreptului in mână, Gandhi avea intenţia de a înfiinţa un cabinet juridic in Africa de Sud unde britanicii îşi impuneau prezenţa colonială la sfârşitul anilor 1800.

Populaţia colonizată din Africa dc Sud vorbea încă în mare parte afrikaans. parte a moştenirii imperiale olandeze, şi nu era în cei mai buni termeni cu noii conducători coloniali. Pentru a avea forţă de muncă, britanicii începuseră să transporte muncitori indieni in Africa de Sud, după cum am văzut, tratându-i ca „negri" transportabili şi inferiori. Britanicii foloseau termenul rasist de „ciori" în imperiul lor cu la fel de multă libertate ca albii din sudul american. în 1893 l-au folosit pentru Gandhi, în vârstă de douăzeci şi trei de ani, care îşi luase o slujbă de avocat în Africa de Sud. Gandhi, un adevărat cetăţean al imperiului, spusese că se simţea mai întâi britanic şi apoi indian. Autorităţile britanice l-au lămurit, aruncându-l dintr-un tren când a îndrăznit să cumpere un bilet la clasa întâi, gonindu-l pe peron unde negrilor nu li se permitea să calce. Gandhi a rămas în Africa de Sud până in ajunul Primului Război Mondial, luptând pentru drepturi civile în Imperiul Britanic, dezvoltând idei despre nesupunerea civică paşnică pe care a aplicat-o cu atâta succes mai târziu în India.

Liberalismul, prima ideologie politică modernă, se dovedise a fi o forţă transformatoare în ansamblu. Afirmaţia că toţi „oamenii" s-au născut egali s-a aplicat în cele din urmă tuturor. Pe de altă parte, afirmaţiile şi realitatea nu sunt acelaşi lucru.

Echivalentul liberal al regulii de aur era deseori ignorat în practică. Orice ideologie a guvernării devine parţial un instrument de control social. Clasele

conducătoare care cred in ierarhii au putut transforma promisiunea liberalismului despre egalitate într-un principiu al excluderii rasiale. Toţi vor fi egali, cu excepţia celor care sunt consideraţi inferiori şi care ar trebui să fte sterilizaţi. Liberalismul nu a fost o ideologie deosebit de *populară* in vreun loc. Religiile extrem de neliberale sau ideile tradiţionaliste dominau mult mai puternic gândirea oamenilor. Aceasta era o realitate nu numai in afara nucleului dezvoltării capitaliste industriale, ci şi in interiorul lui.

Provocările liberale la adresa gândirii tradiţionale erau greu de asimilat pentru mulţi oameni. Între timp, liberalismul va trebui curând să concureze cu alte ideologii politice moderne. Una din ele, naţionalismul, s-a dovedit pe placul mulţimilor. Naţionalismul definea un grup specific de oameni care să fie tratat cu respect egal, fiind membru aceleaşi „familii naţionale". Crearea unor familii naţionale viabile era o provocare, dar mult mai uşor de acceptat pentru mulţi oameni decât respectul egal pentru diversele triburi din lume, fără a face diferenţe. Naţionalismul a oferit oportunităţi dc unificare politică pentru a îndrepta animozităţile asupra străinilor. În loc să conteste vechile tradiţii şi prejudecăţi, naţionalismul le-a manipulat adesea şi s-a bazat pe ele. Utilitatea sa pentru anticolonişti şi demagogi l-a transformat in cea mai puternică ideologie politică a lumii modeme.

13.
Naţiuni

A fost India o singură naţiune sau mai multe? Subcontinentul fusese rareori unificat politic. Indienii vorbesc o mulţime de limbi. În jurul anului 1900, limba înţeleasă cel mai mult în zonele îndepărtate din ţară era engleza vorbită de colonişti şi de colaboratorii lor indieni, o mică parte din populaţie. Indienii practică diverse religii. Hinduismul nu este o religie unitară şi doar recent, sub influenţa politicii, indienii au început să considere diversele lor practici spirituale o singură religie împărtăşită. Termenul hinduism a fost de fapt folosit de coloniştii britanici pentru a se referi la „toate practicile religioase indiene locale", excluzându-i pe musulmani. Aceştia reprezentau o minoritate din populaţie, una influentă, datorită trecutului mogul. Chiar şi după ce Pakistanul şi Bangladeshul au fost separate de trunchiul principal al Indici, ceea ce a rămas a fost în

continuare cea mai variată societate în ce priveşte religia, limba şi condiţiile generale de viaţă. Fără îndoială, pentru a se elibera de ruşinea colonială. India a avut nevoie de o doză de naţionalism.

Pentru a explica puterea naţionalismului modem, trebuie să stabilim cc este o naţiune. Naţiunea implică rudenie, cea mai puternică legătură umană. Cuvântul *naţiune* provine dintr-o rădăcină latină care înseamnă naştere. Te naşti într-o naţiune, aşa cum te naşti într-o familie. O naţiune este un grup de oameni care se consideră o mare familie, legaţi prin sânge, istorie şi cultură. Toţi membrii unei familii conteazâ. Toţi aparţin ei. Totuşi, metafora unei familii sugerează şi patriarhat, şi inegalitate. Părinţii, nu copiii, controlează familiile. În orice conflict cu lumea largă însă membrii familiei sunt în mod normal uniţi. La urma urmelor, numai *eu* pot să-mi bat fratele mai mic! Naţionalismul este mai degrabă un producător decât un produs al unităţii. Produce imitate, invocând ideea unei ameninţări externe asupra familiei.

Societatea indiană era construită ca un fagure, din mii de celule separate înghesuite între ele. Britanicii reuşiseră să cucerească subcontincntul, extinzându-şi controlul de la o celulă la alta. Au păstra; familia regală mogulă pe tronul din Delhi până au preluat tronul pentru ei. Presupusa unitate a Indiei sub domnia reginei Victoria a îmbunătăţit presupusa unitate a ţării din Imperiul Mogul, o imagine deloc caldă şi plăcută pentru mulţi indieni. Pe scurt, unitatea politică este o provocare străveche in India.

Aspectul cel mai unificator al Congresului Naţional Indian a fost de departe faptul că *se opunea* colonialismului britanic. Opoziţia comună este un

excelent clement unificator deoarece opozanţii trebuie să fie de acord doar in privinţa duşmanului lor comun. În fond, duşmanul duşmanului meu este prietenul meu. Congresul Naţional Indian condus de Gandhi după 1920 s-a definit in primul rând prin opoziţia împărtăşită faţă de colonialismul britanic. Gandhi îşi definea identitatea indiană împotriva coloniştilor prin adoptarea unor haine neeuropene. Avocatul educat la Londra care purtase cu mândrie îmbrăcăminte formală britanică in cea mai mare parte a vieţii lui şi-a scos haina şi cravata şi a purtat numai veşmintele largi, simple, specifice unui săţean indian. Interlocutorii lui britanici au strâmbat din nas la „semigoliciunea" lui Gandhi. dar săţenii umili din India nu au făcut-o.

Accesând spiritul dc rudenie, naţionaliştii s-au folosit de emoţiile umane primordiale. Dacă îi considerăm pe toţi cetăţenii demni de aceeaşi stimă pc care le-o acordăm fraţilor noştri, rezultatul este o naţiune unită puternic. în mod esenţial, naţionaliştii vor să amplifice solidaritatea emoţională a unui grup de culegători la societăţile de milioane de oameni. Cei mai mulţi membri ai unei naţiuni nu se întâlnesc niciodată unul cu altul. Orice sentiment de rudenie trebuie să depăşească experienţa directă. Sentimentul naţional c ceva despre care se învaţă la şcoală, ceva ce văd la evenimentele publice, precum funeraliile dc stat şi competiţiile sportive internaţionale. Naţionalismul este mai curând organizat decât spontan. Naţiunile nu apar pur şi simplu, ele sunt create. Sunt proiecte politice. La începutul secolului XX, Congresul Naţional Indian a demarat un asemenea proiect.

încă ceva despre naţiuni. Deşi ele evocă sentimente de identitate primordială, naţiunile sunt *modeme*. Astăzi, fiecare regiune de pe Pământ aparţine unei anumite naţiuni. Cu o sută de ani in urmă insă existau puţine naţiuni clar constituite. Cea mai mare parte din lume era de departe controlată de monarhi. Etnidtatea nu era incă un concept politic esenţial. Un monarh şi supuşii săi aveau rareori afinităţi etnice sau naţionale. Împăraţii Habsburgi din Europa aveau supuşi în tot continentul, care vorbeau o varietate de limbi şi aparţineau unor grupuri etnice vag definite, fiind loiali mai mult dinastiei Habsburgice decât unul altuia. Prin urmare, naţiunile erau elemente cu totul secundare într-o lume de regi şi de împăraţi, în lumea republicilor însă, naţiunile au pus în umbră monarhiile.

Elementele de bază aJc ideologiei naţionaliste sunt puţine şi simple. În primul rând. o naţiune pretinde *loialitate*. Ne aşteptăm ca oamenii să-şi dea viaţa pentru a apăra naţiunea. în al doilea rând, o naţiune este legată de un teritoriu. în al treilea rând, toate naţiunile trebuie să fie suverane, independente şi să se autoguverneze. în mod ideal, toţi membrii unei anumite naţiuni ar trebui să trăiască sub conducerea unui stat organizat care le apără interesele colective şi exprimă voinţa lor colectivă. Cu alte cuvinte, Fiecare naţiune trebuie să aibă propriul stat. Ar trebui să fie un *stat naţional*. Fiindcă aceste principii de bază au fost universal acceptate in ultimele două secole, naţionalismul a devenit cea mai marc forţă care a distrus imperiile. împărţirea de astăzi a lumii în state naţionale arată atracţia universală a principiilor de bază naţionaliste.

Naţionalismul are şi nişte funcţii mai puţin lăudabile pc lângă distrugerea imperiilor. Dinamica interacţiunilor umane în grupuri sociale mari uşurează construirea solidarităţii naţionale pe baza unor emoţii negative, precum lipsa de încredere, resentimentele şi teama faţă de străini. Acumularea dc animozităţi şi de resentimente este instrumentul de bază al naţionalismului. Familia ta este ameninţată! Apâr-o! Chemarea la arme a naţionalismului funcţionează ca o alarmă de incendii noaptea, trezindu-ne din grijile cotidiene pentru a face faţă unui pericol iminent, mortal. Reacţionând la o alarmă dc incendiu, nu încercăm să decidem singuri dacă chiar are loc un incendiu sau nu. Mai întâi vine acţiunea creată de adrenalină, iar reflecţia, dacă apare, se întâmplă mai târziu. Chemarea naţionalistă la arme funcţionează in acelaşi fel. Dc aceea panica motivează atât de multe chemări naţionaliste.

Pe scurt, mai curând decât o teorie completă a guvernării, naţionalismul este o tactică, un drapel unificator, un mod dc a obţine sprijin politic. Mult mai frecvent, conducătorii naţionalişti se bazează pe prejudecăţi şi interesul propriu. Partea întunecată a naţionalismului a fost împrumutată de demagogie.

Apariţia naţionalismului modern

Naţionalismul modem a apărut împreună cu liberalismul la sfârşitul anilor 1700. Ambele au fost prezente in revoluţii din Franţa şi America, promovatoare a ideii că puterea politică ar trebui să vină de jos, de la poporul unei naţiuni suverane către conducătorii aleşi. Deja am văzut cum liberalismul a încurajat alegerile şi constituţiile scrise de reprezentanţii poporului. Naţionaliştii, pe de altă

parte, sunt mai puțin preocupați de „oameni", un amestec dc diverși indivizi, și mai mult de „popor", o entitate mică cu o singură voce. Naționaliștii vorbesc despre „voința poporului". în realitate, diversele grupuri nu sunt niciodată unanime și nu vorbesc niciodată cu o singură voce. Numai într-un fel limitat și retoric au putut autorii Constituției SUA să declare „Noi, poporul". Totuși, conducătorii naționaliști nu se pot descurca fără această concepție. Demagogii moderni se laudă cu un raport cvasimitic ce le permite să vorbească în numele întregii națiuni.

Naționalismul modern nu a apărut dintr-un impuls social puternic, ci din nevoi politice. Națiunile nu strigau să fie create. Mai curând, conducătorii politiei le-au înființat prin impregnarea societăților tulburate. După 1800, Napoleon a îndreptat Revoluția Franceză in direcții naționaliste, „eliberând" o mare parte din Europa in Imperiul Francez. Alte națiuni europene au rezistat imperialismului francez, invocând adesea principiile revoluționare franceze pentru a o face. Liberalismul și naționalismul au interacționat în conflictul ce a urmat. Invadați de Franța în 1807, spaniolii au scris o constituție liberală pentru a rezista invaziei.

Rezistența spaniolă în fața lui Napoleon a devenit primul război modern de eliberarea națională purtat in numele poporului spaniol. Mobilizarea militară din Europa a dus la o izbucnire a sentimentului naționalist în timpul războaielor napoleoniene.

În afara Europei, naționalismul modern a ajuns la apogeu la începutul anilor 1800 ca antidot la colonialismul european. Primul mare câmp de luptă al

naţionalismului a fost teritoriul american. Undele de şoc s-au resimţit peste Atlantic când liberalii spanioli care luptau cu Napoleon au cerut ajutorul coloniilor spaniole. Totuşi, acestea au rezistat statutului colonial, iar in anii 1820 au înfiinţat zeci de noi republici, un eveniment crucial în istoria naţionalismului mondial. Toate aceste noi republici erau mai degrabă naţiuni aspirante decât consolidate. Sentimentul de apartenenţă naţională – inima naţiunii — era totuşi destul de limitat în aceste societăţi. Populaţiile latino-americane descindeau atât din opresori, cât şi din oprimaţi. Foştii sclavi şi foştii proprietari de sclavi puteau fi rude de sânge, dar în general nu simţeau că formează o familie. Chiar şi in cele mai fericite cazuri, durează câteva generaţii pentru a clădi o naţiune in minţile oamenilor.

Dc-a lungul anilor 1800, ţările din America Latină au fost conduse de clase de moşieri, participarea altor oameni fiind limitată. La vremea alegerilor electorale, lucrătorii rurali (majoritatea) puteau acţiona ca servitori loiali, votând sau purtând arme, dar ei o făceau la ordinul stăpânilor, nu în propriul interes. Între timp, stăpânii lor ascultau operă italiană, citeau literatură franceză. Erau atenţi la preţul mărfurilor din Londra şi la moda dc la Paris. Respingeau moştenirea culturală autentică din America Latină care era o amintire jenantă a rădăcinilor neeuropene pe care nu doreau să le cultive. în loc să înfiinţeze şcoli bune acasă, ei îşi trimiteau copiii să înveţe peste hotare. Economiile orientate spre export latino-americane nu aveau nevoie de infrastructură, dezvoltare politică sau

mobilizarea maselor. Naţionalismul, instrumentul principal al mobilizării politice a maselor, zăcea în cutia cu unelte, fiind folosit foarte puţin in anii 1800.

Pe măsură ce societăţile latino-americane s-au urbanizat şi s-au industrializat tTeptat după 1900, conducătorii politici au apelat la naţionalism. Muncitorii urbani trăiesc in general comunicând unii cu alţii şi cu lumea largă. Prin comparaţie cu ţărănimea, oamenii de la oraş sunt mai puţin legaţi de sursele patronajului tradiţional şi îşi cunosc mai bine drepturile. Modalitatea de a-i implica pe muncitorii industriali in politică (fără a-i lăsa însă să stabilească agenda) le oferă un loc simbolic la masa naţională, demnitatea respectului public şi cetăţenie completă. După 1900, naţionaliştii latino-americani au abandonat retorica liberală a „lipsei de pregătire pentru autoguvernare" şi au făcut curte în mod activ populaţiilor majoritare dc origine africană sau nativ americană. Epoca politicii de masă sosise in sfârşit, iar naţionalismul era magia. Rasismul ştiinţific a dispărut şi rasa neeuropeană a definit noile identităţi naţionale. Pictorii au creat tablouri murale pline dc ţărani indigeni care erau creoli şi frumoşi. Muzicieni de rasă mixtă au adoptat ritmurile şi instrumentele aduse de sclavii din Africa. Eseiştii au explorat ideea rădăcinii mixte a culturilor latino americane. Spre deosebire de oamenii de ştiinţă care studiau rasele, ci au declarat amestecul adevăratul geniu al regiunii. Vecbea insultă rasistă la adresa populaţiilor latino-americane care erau numite „corcituri" a fost răsturnată şi a devenit un simbol al mândriei. Romanele naţionale, predate acum in şcoală, descriau îndrăgostiţi predestinaţi care se loveau de

contraste sociale şi rasiale pe care uneori le depăşeau. Amestecul dc rase a devenit patriotic.

În anii 1910 şi 1920, conducătorii naţionalişti ai regiunii au apelat la circumscripţii noi de creoli şi au primit un răspuns entuziast. Partidele liberale pro-europene care guvernaseră regiunea s-au prăbuşit în timp ce sistemul economic mondial a stagnat in 1929. În Brazilia şi Argentina, Mexic, Chile şi Columbia industrializarea semnificativă a avut loc în anii 1930, iar conducătorii naţionalişti au beneficiat de un val de sprijin din partea muncitorilor şi a clasei de mijloc. Preşedinţi naţionalişti carismatici ţineau discursuri fulminante la adunări entuziaste şi la radio, declarând „independenta economică" de ordinea capitalistă „neocolonială". Din păcate, mulţi adepţi puternici ai naţionalismului erau demagogi populişti care abuzau de autoritatea lor. însă naţionalismul şi-a găsit adepţi devotaţi la scară largă şi a schimbat contururile puterii politice. Politicienii laburişti de la jumătatea secolului XX au câştigat alegerile prezidenţiale timp de o jumătate de secol în Argentina şi în Brazilia.

Pe plan global, până la inceputul Primului Război Mondial, spiritul libertăţii îşi pierduse atracţia revoluţionară, fiind înlocuit cu spiritul naţionalist al incluziunii şi autodeterminării. În America Latină căutarea identităţii naţionale a devenit o mişcare culturală puternică. Artiştii scoteau în evidenţă caracterul distinctiv al experienţei sociale, folclorului şi tradiţiilor. Muzica populară şi dansul, precum tangoul sau samba, s-au transformat în mărci de succes ale culturilor naţionale latino- americane. Compozitorii naţionalişti creau muzică clasică cu

teme folclorice, pictorii naţionalişti pictau ţărani simpli, dar demni, autorii de cărţi de bucate adunau reţete străvechi regionale pentru gastronomia naţională. Demonstrând puterea şi vitalitatea identităţilor lor naţionale, toţi militau pentru autodeterminare, *ipso facto*.

În 1900, toate imperiile mondiale erau vulnerabile la mişcările de secesiune cu o bază naţionalistă. Imperiile încă conduceau lumea, dar nu pentru mult timp.

Către o lume a naţiunilor

În jurul anului 1900, republicile liberale erau încă relativ puţine in Europa, Asia şi Africa. În afara Amcricilor. monarhiile şi imperiile dominau harta lumii. Un val global de mişcări naţionaliste a schimbat totul. Abia în secolul XX puterea a ajuns cu adevărat in mâinile „poporului", cel puţin în principiu.

Este uşor să uităm de supremaţia generală a regilor şi împăraţilor care a existat până de curând. Europa de astăzi, majoritar democratică, era încă un vis liberal in anii 1800. Deşi războaiele napoleoniene au creat republici în Europa, reacţia conservatoare din timpul Congresului dc la Viena din 1814 restaurase vechile monarhii. Europa adăpostea Imperiul Britanic, Francez, Olandez, Spaniol, Portughez, Rus, Habsburgic şi Otoman. Existau câteva monarhii constituţionale, dar alegerile libere şi deschise încă erau pretitutindeni un element al viitorului.

Evident, nu putem să oferim o descriere detaliată a evenimentelor politice din lume. Tendinţa generală este suficientă şi este destul de clară. În lupta lor intre ele (şi împotriva supuşilor lor coloniali) de la sfârşitul anilor 1800, imperiile au trezit reacţii

naţionaliste. Naţionaliştii invocau principiul de bază că fiecare naţiune avea dreptul la autoguvernare. Acest principiu pare extrem dc evident astăzi, dar cu două sute de ani în urmă nu era aşa. Întemeierea de naţiuni nu avusese loc în multe părţi iile globului. În loc de o hartă cu naţiuni colorate cu graniţe clare, să ne imaginăm un caleidoscop ameţitor de culturi şi de structuri politice. Europa de Est, de exemplu, era un amestec nebunesc de etnii şi de limbi, acolo unde imperiile au năvălit şi s-au retras dc-a lungul secolelor. Multe etnii slave polonezi, sârbi, cehi, slovaci locuiau în Imperiul Habsburgic sau Imperiul Rus, răspândite în sate şi regiuni, căsătorindu-se uneori în interiorul lor, formând un arhipelag schimbător dc etnii. Aceste identităţi etnice erau ambigue şi fluide, aşa cum sunt de obicei identităţile culturale, înainte ca naţiunile să prindă contur şi să le modeleze prin legi, administraţie şi şcoli publice.

Din nou, naţionaliştii au format naţiunile, nu invers. Naţionaliştii ne cer să fim loiali unui lucru mai presus decât noi, apoi ¡1 creează. Aşa se întâmplă in cazul tuturor naţiunile, în grade diferite. Astfel, artiştii şi scriitorii naţionalişti au definit prin operele lor identităţile specific naţionale din Europa de Est, America Latină sau alte părţi. Muzica ne oferă un exemplu semnificativ. Compozitori clasici precum Liszt şi Chopin au scris sonate şi rapsodii bazate pe cântecele populare maghiare şi poloneze. Ei considerau cultura tradiţională ţărănească un depozit al autenticităţii naţionale. Est-europenii care trăiau sub stăpânire imperială au creat o nouă expresie a naţionalismului când tinerii s-au adunat să practice antrenamente fizice şi exerciţii militare în spirit

patriotic. Se visau rebeli patrioţi în armate neoficiale care ii instruiau, gata să-i submineze pe stăpânii imperiali în numele naţiunii lor. Polonezii, de exemplu, îşi aminteau de începuturile glorioase ale independenţei lor faţă de Imperiul Rus care acum îi conducea. Amintirea fostei independenţe a inspirat revoltele din anii 1830 şi 1860. Sârbii aveau propria istorie glorioasă şi propria limbă, dar in mod frustrant nu aveau un stat naţional propriu. În schimb, erau împărţiţi între Imperiul Otoman in sud şi Imperiul Habsburgic în nord. Otomanii ie-au dat drumul in 1878, dar o scânteie din lupta continuă a sârbilor, o asasinare teroristă, a dus la izbucnirea Primului Război Mondial. Ne vom întoarce la acesta imediat.

Marea poveste naţionalistă de la jumătatea anilor 1800 în Europa a fost unificarea Germaniei şi Italici. Nici una nu fusese un stat unitar in timpurile moderne. Naţionalismul etnie a fost invocat pentru a clădi aceste două state-naţiuni. mari şi populate, dintr-o mulţime de regate minore, ducate şi principate. Istoricii naţionalişti din Germania au promovat ideea că Prusia, una dintre multele regiuni vorbitoare de limbă germană din Europa. întruchipa spiritul naţional german. Acest lucru a conferit legitimitate incercării lui Bismarck de a-i uni pe vorbitorii de germană într-un stat naţional sub conducere prusacă. Un moment important a fost când Prusia a Învins Franţa în 1871 şi a anexat disputatele provincii Alsacia şi Lorena, locuite de vorbitori atât de germană, cât şi franceză. După aceasta, generaţii de elevi francezi au fost îndemnaţi să răzbune această ticăloşie făcută naţiunii franceze. Ca şi Germania, Peninsula Italică fusese mai degrabă

o zonă culturală decât o unitate politică. O parte din peninsulă era condusă de papă, altele de diverşi prinţi şi monarhi. Abia in 1861. mişcarea naţionalistă a lui Garibaldi a creat un regat unificat ai Italiei, alegând un rege disponibil din zona de nord-vest a ţării. Germanii, de asemenea, înfiinţaseră un Keich, o monarhie mai curând decât o republică, dar una naţională. Unificarea Germaniei şi Italiei a implicat lupte considerabile. La sfârşitul anilor 1800 a avut loc ascensiunea militarismului german. Germania, unită de Prusia, a înlocuit Franţa în calitate de cel mai periculos vecin de pe continent.

În afara Europei, naţionalismul a găsit mai puţine perspective de dezvoltare la jumătatea anilor 1800, parţial deoarece atât de multe state-naţiuni potenţiale erau intens colonizate de europeni. Cele mai importante imperii europene susţineau acum că noneuropenii nu erau încă pregătiţi pentru nici un fel de autoguvernare. Imperiul Britanic, care era devotat conceptului de supremaţie albă. sc afla la apogeul său, fiind cel mai mare imperiu ce a existat vreodată. Imperiul Francez îşi sporise considerabil pretenţiile in anii 1800. Controla acum regiuni întinse din Africa, şi, începând cu mijlocul secolului, Vietnamul, care împreună cu teritoriile învecinate devenise Indochina Franceză. Deşi Spania îşi pierdea locul printre puterile imperiale, Portugalia şi Ţările dc Jos îşi păstraseră poziţia. Indonezia încă forma Indiile de Est Olandeze. Imperiul Otoman era muribund. Imperiul Chinez era defunct, dar trupul său nu fusese încă îngropat. India, un centru major al civilizaţiei lumii, se transformase într-un activ financiar al britanicilor.

Până şi Statele Unite, care oficial încurajau

republicanismul liberal peste hotare, renunţaseră la scrupulele de cetate de pe munte şi s-au alăturat cursei imperialiste. Producţia industrială americană în creştere ameninţa cu o criză a unei supraproducţii, ce crea nevoia de a găsi noi pieţe peste mări pentTU produsele americane. Construcţia americană a unui canal transoceanic peste Istmul Panama a răspuns acestui impuls, la fel ca şi ocupaţia permanentă a Insulelor Filipine, cu portul lor neasemuit cu ape adânci din golful Manila, la intrarea în legendara piaţă est-asiatică. Statele Unite au cucerit Cuba, Puerto Rico şi Filipine după un scurt război cu Spania în 1896. Consecinţa a fost înfiinţarea de baze navale americane şi staţii de cărbune precum cea din golful Guantănamo din
Cuba – pentru a înlesni proiectarea puterii navale şi comerciale americane. Germania, Rusia şi Japonia visau şi ele la un imperiu. Anii 1880 au fost marcaţi de un ultim avânt al expansiunii imperiale în zonele ce nu fuseseră colonizate de europeni.

Conferinţa din 1884 de la Berlin a iniţiat „Lupta pentru Africa'' internaţionali şi ruşinoasă. Deşi spaniolii, francezii, portughezii, olandezii şi englezii deţineau deja enclave comerciale pe coasta africană, interiorul Africii era partea Pământului cea mai puţin cunoscută de puterile europene când acestea au convenit amiabil la Berlin cum să îl împartă. în douăzeci dc ani, ele şi-au atins scopul. În jurul anului 1900, steagurile europene fluturau pe fiecare stâlp din Africa. Deşi principiile de bază ale naţionalismului — dreptul la autodeterminare, dreptul de a avea un stat naţional — nu erau contestate, acestea păreau că nu se aplică în Africa. Aceste principii aşa-zis

universale ale organizării politice umane erau trecute cu vederea în felul in care europenii îi tratau pe africani, așa cum fusese cazul sclavilor la începuturile Statelor Unite sau al țăranilor indigeni in Mexic și Peru. Franța, avantajată dc colonizarea Algeriei cu decenii în urmă, a revendicat cel mai mare teritoriu, deși o parte însemnată era deșertul Sahara. Regele belgian Leopold a obținut și a gestionat așa-numitul Congo Belgian ca o afacere personală bănoasă. În câțiva ani, pretențiile sale in Africa, concentrate in jurul colectării forțate a cauciucului din pădurea tropicală, au dus la moartea a milioane dc oameni.

Între timp, Imperiu German recent unificat avea cea mai hotărâtă strategie imperială in Africa.

Precum industriașii militariști din Japonia, cei din Germania își doreau nespus un imperiu. Nu din întâmplare fusese organizată Conferința din 1884 la Berlin. Din 1884, Germania a lansat proiecte coloniale în trei regiuni separate, întinse, ale Africii, șase inccrcări cu totul, patru din ele de durată (Camerun, Namibia, Tanzania, Togo). Între timp, Italia avea propriile aspirații imperiale, ocupând Libia, Eritreea și o parte din Somalia. Britanicii care ocupaseră Egiptul l-au folosit ca bază pentru incursiuni in Sudan și mai departe in sud, zone pe carc ulterior le vor anexa. Prin urmare, doar arida și muntoasa Etiopic, un premiu mai puțin ispititor sau interzis, a rămas necolonizată.

În Asia, ca și in Africa, naționalismul va fi mai mult o poveste a secolului XX. Marea excepție a fost ascensiunea Japoniei industrializate carc deținea arme moderne, fiind capabilă să se apere împotriva posibililor coloniști europeni. Japonezii păstraseră – și

revigoraseră – monarhia lor tradiţională ca pe un talisman naţionalist. În 1895, japonezii ţi-şi extinseseră controlul asupra Coreei, lansându-şi propriul plan imperial. Imperiul Chinez, o simplă umbră a ceca cc fusese cândva, a opus in zadar rezistenţă încercărilor imperialiste japoneze. Pentru a-şi impune punctul de vedere, japonezii au anexat provincia chinezească Taiwan. Ruşii au contestat imperialismul japonez şi au fost şi ei umiliţi. Flota japoneză a obţinut o victorie uşoară contra navelor de război ruseşti în 1905. În ajunul Primului Război Mondial, puterea flotei de război japoneze era depăşită numai de cea a Marii Britanii, hegemona mondială, şi dc principalul său competitor naval, Germania.

Între timp, potenţialul naţionalist al poporului chinez era evident. Originile nonchinczcşti (şi lipsa de popularitate care a urmat) ale dinastiei Qing contribuiseră la decăderea ei. Sentimentele naţionaliste s-au remarcat in protestele chinezeşti împotriva agresiunii japoneze din 1895. Au fost evidente in spiritul xenofob al Răscoalei Boxerilor din 1898 1899 care a avut ca ţintă misionarii europeni. Rebelii erau denumiţi boxeri pentru că practicau calistenii paramilitare care în China însemnau arte marţiale. Pentru a înăbuşi răscoala, forţele armate europene de intervenţie, situate în zonele lor de influenţă, şi*au îndreptat armele împotriva poporului chinez. Apoi au pedepsit naţiunea chineză, impunând despăgubiri disproporţionate pentru infracţiunea de revoltă patriotică. Sentimentele naţionaliste crescânde au fost evidente în boicotul din 1905 care protesta împotriva tratamentului rasist aplicat chinezilor din Statele Unite. Exista o minusculă

opoziţie liberală în China sau mai degrabă în exil condusă dc cumpătatul Sun-Yat Sen care fusese educat în America. Acesta a organizat o mişcare, mai întâi în Japonia, apoi în cadrul comunităţii chineze din Asia de Sud-Est şi in cele din urmi in toată lumea. Avea o afinitate puternică pentru Statele Unite şi chiar a acceptat ideea liberală că chinezii de rând nu erau pregătiţi pentru autoguvernare. Când dinastia Qing s-a prăbuşit în cele din urmă, transformându-l pe Sun-Yat Sen în preşedintele interimar al noii Republici Chineze, guvernarea sa a devenit ¡relevantă. Fervoarea naţionalistă s-a făcut simţită în cadrul armatei şi în demonstraţiile de masă în favoarea dreptului dc proprietate al chinezilor la noua reţea de căi ferate. S-a evidenţiat mai ales după Primul Război Mondial când concesiunile germane din China au fost cedate Japoniei prin Tratatul de la Versailles. Studenţii chinezi, care se aşteptau la un alt rezultat, au iniţiat o mişcare numită după ziua în care primiseră veştile, Mişcarea din 4 mai 1919.

Mişcarea din 4 mai a fost începutul unei perioade prelungite de introspecţie naţionalistă şi a unei hotărâri tot mai mari de a contesta privilegiile imperialiste in China. Puterile imperiale care câştigaseră concesiuni in China erau decise să-şî păstreze privilegiile şi nu au ezitat să le garanteze prin forţă ucigaşă. Când muncitorii din Shanghai au demonstrat împotriva unei greve patronale a angajatorilor lor japonezi, trupele britanice au tras în ei, omorând zeci de persoane. Când muncitorii din Hong Kong au protestat împotriva acelui masacru, soldaţii britanici au tras şi in ei. Incursiunile din cc în cc mai dese ale imperialismului japonez în China au

fost ecl mai supărător motiv dintre toate.

La fel ca in China, în India, naţionalismul a câştigat puţin teren, dar a fost totuşi influent. În 1915, întorcându-se din Africa de Sud în subcontinent, Gandhi se alăturase Congresului Naţional Indian. Congresul începuse ca un fel dc societate de dezbateri liberală formată sub patronaj britanic pentru a oferi absolvenţilor Universităţii din Calcutta un forum pentru opiniile lor. în acea perioadă, lui Gandhi nu prea îi mai era de folos liberalismul. Şi-a formulat programul folosind
cuvinte şi concepte indiene: *ahimsa,* nonviolcnţă; *satyagraha,* nesupunerea civică: *swaraj,* autoguvernarea. A pus în opoziţie materialismul occidental şi spiritualismul indian. Probabil că niciodată nu a spus, atunci când a fost intrebat despre opinia sa in legătură cu civilizaţia occidentală, eă i se părea „o idee bună", dar pare că i se potriveşte acest răspuns. Reacţia populară la naţionalismul lui Gandhi a înspăimântat guvernul colonial care a masacrat grupurile care practicau nesupunerea civică paşnică în 1919.

De atunci, Gandhi a transformat Congresul Naţional Indian într-o forţă reală pentru decolonizare. *Swadeshi,* neparticiparea la economia colonială, a devenit cea mai aprigă tactică a lui. Acesta a condus un boicot împotriva ţesăturilor britanice, sugerând că indienii ar trebui să-şi dezvolte economia internă, să se bazeze pe ei înşişi, chiar să-şi ţeasă propriile haine ca un exerciţiu de meditaţie spirituală. În acest perioadă, Gandhi a adoptat costumul ţărănesc indian, purtând o haină simplă de bumbac pe care a ţesut-o el însuşi. Un alt gest măreţ a fost cel din 1930 când a

mărşăluit cu o mulţime de adepţi 400 de kilometri până la mare. declarându-şi intenţia de a produce sare fără a mai plăti taxa colonială pe ea. Pe drumul spre marc, adepţii săi au fost bătuţi de forţele coloniale fără a opune rezistenţă. Asemenea tactici provocatoare au făcut ca Gandhi să fie aruncat in închisoare timp de doi ani în anii 1930. Apoi a izbucnit cel de al Doilea Război Mondial, iar indienilor li s -a cerut sau mai curând li s-a poruncit să apere Imperiul Britanic.

Războaiele mondiale sunt scene intense şi pline de înţeles in imaginaţia noastră contemporană: Ziua Infamiei, Blitz-ul Londrei, Violul din Nanjing, Asediul Leningradului – expresii celebre, momente definitorii, drame de viaţă şi de moarte, reprezentate de croi şi ticăloşi. Ne amintim războaiele mondiale din secolul XX drept conflicte între naţiuni. La nivelul istoriei lumii însă, ceea ce contează este imaginea de ansamblu. Ambele războaie mondiale au fost în primul rând conflicte intre imperii.

Războaie mondiale

Ambele conflagraţii au adus in conflict posibile imperii împotriva celor deja existente. Aspiraţiile imperiale ale militariştilor germani şi japonezi erau proclamate vehement şi evidente. Ei voiau ceea ce britanicii, americanii. francezii, olandezii, portughezii şi ruşii deja aveau. Imperiile existente erau hotărâte să oprească expansiunea rivalilor lor care, după Lupta pentru Africa, nu se puteau extinde decât pe cheltuiala *lor* imperială. În acea vreme, Imperiul Chinez şi Imperiul Otoman erau deja muribunde. Imperiul Britanic era la apogeul său, cea mai extinsă entitate politică din lume, cuprinzând o cincime din

regiunile terestre de pe glob. Statele Unite dezavuau de obicei ambițiile imperiale, dar subjugaseră națiunile lor indiene suverane, anexaseră Pucrto Rico, Hawaii și Alaska (fără a mai vorbi de Texas, New Mexico, Arizona și California), au ocupat Filipine timp de decenii, au invadat în mod repetat Cuba, Haiti, Republica Dominicană, Nicaragua și Panama și și-au trimis marea flotă albă dc războiu să navigheze în jurul lumii pentru a flutura steagul puterii americane la începutul secolului XX.

Cât despre aspiranți, in jurul anului 1900, Japonia și Germania deveniseră concurenți principali, împreună cu Marea Britanie și Statele Unite, într-o mare cursă militară navală. Din cauză că toți concurenții conduceau imperii maritime – sau aspirau să focă asta – este logic că flotele erau armele lor preferate. Imperiile maritime aveau de protejat rute maritime, așezări și stații de cărbune. Trebuiau să flutureperiodic steagul ca să-i înspăimânte pc creolii din porturi sau, dacă teama nu funcționa, să arate nemulțumirea imperială, bombardându-i pe cei răzvrătiți de pe mal cu artileria navală, un obicei denumit diplomația canonierelor. Epoca vaselor cu pânze se terminase, iar navele de războiu din acele vremuri foloseau cărbune, fiind niște uriași blindați cu turele dc tun pivotante. Artileria cu bătaie lungă de pe cele mai mari nave de războiu putea lovi ținte aflate dincolo de orizont cu obuze care explodau și erau prea grele pentru a fi încărcate de marinari iară macarale. Construcția navelor modeme necesita industrie grea, tehnologie avansată, investiții enorme. Cele mai mari dintre noile nave de războiu erau considerate invincibile. Observatorii armelor

imperiale le ţineau evidenţa, notând numărul, tonajul şi puterea artileriei de pc navele care erau lansate an de an.

În ajunul Primului Război Mondial, imperiile şi aspiranţii stabiliseră un echilibru precar de alianţe reciproce in Europa. Imperialiştii germani voiau să se extindă în detrimentul otomanilor şi ruşilor. De asemenea, vizau teritorii britanice şi franceze din Africa. După ce au ocupat Coreea şi Taiwanul, forţele japoneze erau gata să preia ţinuturile imperiale britanice, franceze, olandeze şi americane din Asia de Sud-Est. Imperiul Otoman in curs de destrămare pierdea teren in Balcani, iar atât Imperiul Habsburgic, cât şi cel Rus sperau să sc extindă acolo. Naţionaliştii sârbi, care rezistau năvălirii habsburgice, au asasinat un nobil din familia Habsburg la Sarajevo, atrăgând intervenţia concurentă, pe măsură ce ruşii şi Habsburgii înaintau umăr la umăr. Când nici un imperiu nu s-a sesizat, au activat alianţele lor militare cu alte puteri imperiale. Iată, Primul Război Mondial. Imperialismul l-a pregătit, naţionalismul l-a declanşat, industrialismul l-a transformat în iadul pe Pământ.

Izbucnit într-un entuziasm patriotic. Primul Război Mondial (1914—1918) a devenit o competiţie de anduranţi şi capacitate industrială. Armatele germane au cucerit teritorii la vest, în Franţa, şi la est. în Rusia. însă avansul iniţial s-a oprit parţial fiindcă mitralierele grele şi amplasarea artileriei îi favorizau pe apărători, nu pe atacatori. Tehnologia militară de atac tancuri, avioane de război, submarine şi portavioane a fost dezvoltată treptat în timpul războiului, dar nu la timp pentru a depăşi avantajele existente ale apărării. Ambele tabere săpaseră prea adânc. Greul luptelor

din Primul Război Mondial a fost un conflict de forţă brută şi de uzură cruntă, în carc bătăliile durau luni de zile. Prin definiţie, imperiile modeme erau industrializate. Pentru a câştiga războiul aveau nevoie de un avantaj strategic ce insemna mai multe nave, mai multe arme, mai mulţi tineri, mai multe resurse şi muniţie pe care duşmanul le distrugea in fiecare lună. Principalul teatru de operaţiuni din Primul Război Mondial, in nordul Franţei, consta din linii de front staţionare şi transee adânci pe post de adăpost, separate dc o zonă a nimănui unde artileria, mitralierele şi gazele otrăvitoare amestecau uniforme însângerate, în putrefacţie, şi sârmă ghimpată ruginită cu noroiul, an după an. Nici o bătălie nu era decisivă; doar rezultatul cumulat hotăra victoriile sau înfrângerile. Care dintre imperii avea să rămână primul fără arme, muniţie, provizii sau tineri? Când înfrângerea a devenit inevitabilă în Primul Război Mondial, generalii germani au decis să oprească măcelul şi să se predea.

Acesta nu a fost un război de eliberare naţională. Totuşi, naţionalismul şi entuziasmul patriotic au fost principala temă mobilizatoare pentru ambele părţi, chemate la arme de nevoia universală pentru mobilizarea în masă. Ascensiunea naţionalismului a validat dc asemenea principiul de bază conform căruia orice naţiune merită să fie un stat naţional. Prin urmare, după măcelul care a distrus o generaţie, autodeterminarea naţională a devenit o temă majoră a conferinţei de pace de după Primul Război Mondial. Începuturile unei guvernări mondiale au apărut după conferinţă şi, în mod semnificativ, au luat forma Ligii Naţiunilor. Aceasta a întruchipat aspiraţia că toate

statele suverane puteau fi reprezentate in mod egal, fiecare naţiune având un vot. Liga Naţiunilor nu reflecta realitatea faptului că imperiile europene încă înconjurau globul. Ruptă de realităţile puterii mondiale. Liga Naţiunilor s-a destrămat in anii 1930.

Între timp, imperiile aspirante încă încercau să se nască. Reparaţiile dure de război au împiedicat capacitatea Germaniei de a prospera economic după Primul Război Mondial. Consecinţa a fost acceptarea pe scară largă în Germania a discursului naţionalist plin de resentimente propus de Hitler. Acesta a pretins că Germania fusese mai degrabă trădată, decât învinsă militar şi apoi victimizată de uneltirile financiare ale evreilor. Imperiul nazist proiectat de Hitler urma să includă la început toate regiunile locuite de vorbitorii de limbă germană; după aceea ţinuturile slave din Europa de Est care aveau să fie pregătite pentru locuitori germani prin epurarea etnică; in cele din urmă, restul lumii. Pretenţiile naziste la măreţie naţională erau extrem de virulente, dar nu singulare. Agresiunea imperialistă japoneză era mascată de pretextul construirii unei sfere mai mari de prosperitate comună în Asia de Est. Japonezii anexau mai multe părţi din China şi dezvoltau o ideologie oficială naţionalistă menită să se bazeze pe resentimentele create de imperialismul european şi. simultan, să stabilească superioritatea rasială şi culturală japoneză în Asia. Între timp, în Italia, un alt conducător puternic, Mussolini, ţinea aceleaşi discursuri despre măreţia naţională. Mussolini sugera că noua naţiune italiană trebuia să aibă la rândul ei un imperiu şi să îndeplinească destinul imperial lăsat moştenire de strămoşii ei romani. Italia deja preluase

controlul Libiei când Imperiu Otoman decăzut o abandonase in 1912. În 1936, atacul italian asupra Etiopiei a transformat-o pentru scurt timp într-o nouă colonie europeană, Africa de Est Italiană.

Fascismul, numele dat mişcării lui Mussolini în Italia, a fost un termen aplicat tuturor celor trei imperii aspirante. În loc să fie o ideologie distinctă, fascismul este mai degrabă un tipar exemplificat, la jumătatea secolului XX. de trei aspiraţii disperate către măreţia naţională. În esenţă, fascismul este o formă ultraviolentă, extremă a naţionalismului, care se concentrează cu putere pe resentimentul faţă de duşmanii naţionali, atât interni, cât şi externi. Spania lui Franco, un aliat german, corespunde acestui tipar. Este vorba mai multe despre clădirea imperiilor decât despre distrugerea lor. În mâinile imperialiştilor germani, italieni sau japonezi autodeterminarea naţională se aplica cel mai mult naţiunilor „superioare" — sau mai degrabă „raselor stăpânitoare" amăgite, ca şi ei, de construirea de imperii.

Al Doilea Război Mondial (1939-1945) a asmuţit, de asemenea, imperiile in ascensiune împotriva celor care existau deja. Perspectiva prăbuşirii capitalismului mondial în anii 1930 slăbise serios Marea Britanic şi Statele Unite. Liberalismul a intrat in declin in toată lumea, validând ambiţiile imperiale fasciste. Mândrii naţionalişti neliberali germani şi japonezi – aliaţi în teorie, dar niciodată în practică – au emis pretenţii paralele pentru imperiu în acea vreme. Japonia a ocupat mare parte din ţinuturile franceze şi olandeze din Asia, împreună cu Coreea, Insulele Filipine controlate de americani şi marc parte

din China. Hitler a repetat reuşita lui Napoleon dc dominaţie asupra întregii Europe, dar şi greşeala acestuia de a încerca să cucerească Imperiul Rus. Imperiul Britanic era încă cel mai mare din lume, iar Statele Unite deveniseră cea mai mare putere industrială. Lor li s-a alăturat în ceLe din urmă Rusia sovietică, şi ea cu ambiţii imperiale, care a dus greul asalturilor germane şi. în cele din urmă, a schimbat cursul războiului în bătălia de la Stalingrad. Victoria aliată asupra Germaniei şi Japoniei era deja evidentă în 1945 când Statele Unite şi-au folosit noile bombe atomice pentru a grăbi capitularea J aponiei.

Demascarea postbelică a crimelor de război fasciste a lăsat o duhoare in imperialismul rasist, care a persistat decenii întregi. Dc asemenea, a pus capăt unui secol de ştiinţă rasială europeană care a fost discreditată pe plan internaţional din cauza asocierii strânse cu genocidul nazist din cadrul Holocaustului. în Statele Unite, noua miasmă neplăcută a supremaţiei albe i-a încurajat pe africano-amcricanii eliberaţi să creeze o mişcare pentru drepturi civile. În Asia, a înlesnit independenţa Indoneziei. înainte de a fi inclusă cu forţa în Imperiul Japonez dc scurtă durată. Indonezia fusese timp de secole a doua cca mai populată şi profitabilă colonie europeană. Când ocupanţii japonezi ai Indiilor de Est Olandeze s-au retras înfrânţi în 1945, patrioţii locali au reuşit cu uşurinţă să prevină reafirmarea imperialismului olandez. În consecinţă, Indiile de Est Olandeze au renunţat la statutul de colonie la scurt timp după cel de-al Doilea Război Mondial. Marile „posesiuni'' europene de peste mări au devenit curând o amintire. Decolonizarea oficială a lumii a durat câteva

decenii după război.

Naţionalismul, nu setea imperialistă de măreţie naţională, ci dreptul dc bază al autodeterminării naţionaliste, era acum pe val. India, cea mai mare şi mai profitabilă colonie din lume, a devenit cea mai mare democraţie electorală curând după independenţa Indoneziei. India contribuise cu 2,5 milioane de soldaţi la efortul de război britanic, iar 87 000 de indieni muriseră pentru el, fără a-i pune la socoteală pe cei care muriseră de foame Marea Britanic aflată în război fusese prea ocupată ca să contribuie la eforturile indiene dc a stopa foametea din Bengal din 1943 care a ucis peste două milioane de oameni. Revoltat, Gandhi a cerut ca Marea Britanie „să părăsească India", iar britanicii l-au trimis în închisoare. După cel de-al Doilea Război Mondial locuitorii din India Britanică nu mai aveau răbdare să aştepte independenţa, iar britanicii nu erau in situaţia de a-i face să accepte. Stăpânirea britanică a luat sfârşit, dar finalul a fost tragic. Imensa minoritate musulmană din India se temea pentru soarta ei şi, când decolonizarea a avut loc, in final, în 1947, teama a condus la împărţirea in Pakistanul predominant musulman (şi Bangladesh) şi India predominant hindusă. Împărţirea a strămutat peste zece milioane de oameni şi a condus la suferinţe imense, dar în cele din urmă a determinat decolonizarea subcontincntului indian.

Decolonizarea rapidă, completă, după cel de-al Doilea Război Mondial, a reprezentat o victorie decisivă a ideii esenţiale a naţionalismului, conform căreia fiecare naţiune are dreptul la autodeterminare. Africa, complet colonizată in anii 1880. a început să

se decolonizcze în anii 1950 fără revolte. Un val de mişcări de independenţă a cuprins centrul Asiei fără a întâmpina rezistenţă din partea coloniştilor europeni care descoperiseră că aceste noi colonii erau mai puţin profitabile decât işi imaginaseră în timpul luptei imperialiste din anii 1880. Este de remarcat, de asemenea, că după război, şi uciderea industrializată a milioane de evrei europeni, sioniştii au reuşit să formeze statul modem Israel în teritoriile locuite cu două mii de ani înainte de către evreii biblici. Sioniştii erau ferm convinşi că acel pământ le fusese dat de Dumnezeu însuşi. Din păcate, pământul lor natal de altădată devenise Palestina, locuită în anii postbiblici de musulmani care o revendicau şi ei. În loc să fie o confruntare religioasă, acesta a fost un conflict naţionalist, un singur teritoriu disputat intre două naţiuni, separate şi antagoniste, o situaţie fără ieşire, fără compromis imaginabil. Imperiul Britanic se dizolvase în cele din urmă şi multe foste colonii britanice, acum naţiuni independente, s-au implicat într-o relaţie mai destinsă cu Marea Britanic, in cadrul Commonwealthului.

Naţionalismul a dispărut de pe scena lumii intre anii 1970 şi 1980. Parţial, a fost victima propriului succes. Colonialismul oficial se încheiase. Brutalitatea fascistă compromisese demagogia naţionalistă in toată lumea, cel puţin deocamdată. Victorioasa alianţă liberal-socialistă din timpul războiului împotriva fascismului a luat sfârşit după acesta. Statele Unite şi Uniunea Sovietică au devenit cele mai importante puteri mondiale postbelice.

Amândouă au exercitat o influenţă imperialistă asupra altor popoare, dar nici una nu credea oficial in

imperialism. Ambele îşi justificau raţional dominaţia imperială ca fiind o chestiune legată de principii universale. Se presupunea că încercau să facă o lume mai bună, nu doar să se extindă. Statele Unite deveniseră capitala mondială nedisputată a liberalismului. Oponenta sa, Uniunea Sovietică, devenise reprezentanta globală a socialismului revoluţionar.

Duelul mondial dintre liberalism şi socialism va defini problemele lumii in deceniile postbelice. Socialismul, până acum absent in aceste pagini, are multe înţelesuri. Precum liberalismul şi naţionalismul, merită un capitol al său.

14.
REVOLUȚIE

După cel de-al Doilea Război Mondial, lumea nu a mai aparținut imperiilor, ci statelor naționale. Cel puțin asta a fost ideea. De fapt, câștigătorii războiului mai ales Statele Unite și Rusia încă își exercitau dominația cvasiimperială asupra multor altor state. Cele două țări nu au mai fost aliate după război și au adoptat ideologii diametral opuse. Curând, au devenit dușmani. Prin urmare, lumea postbelică a intrat rapid într-un nou conflict care era o competiție atât geopolitică, cât și ideologică.

Cu scopul declarat de a împiedica alte războaie viitoare, puterile victorioase din al Doilea Război Mondial au încercat pentru a doua oară să instituie o guvernare mondială democratică, prin Națiunile Unite. Precum Liga Națiunilor în anii 1920 și 1930, Organizația Națiunilor Unite a fost înființată pe principiul că toate națiunile au fost create în mod egal. Totuși, spre deosebire de Ligă Națiunilor de dinainte, în Națiunile Unite unele țări erau mai „egale" decât altele. Puterile victorioase în al Doilea Război Mondial au devenit cei cinci membri ai Consiliului de Securitate, cu drept de veto deplin. Toți cei cinci membri din Consiliul de Securitate reprezentau de fapt diferite tipuri de imperii. La formarea Organizației Națiunilor Unite, Marea Britanie și Franța încă aveau colonii in toată lumea. Uniunea Sovietică și Republica Populară Chineză moșteniseră imperii coloniale dc la dinastiile Romanov și Qing. În timp ce denunțau imperialismul, revoluționarii ruși și

chinezi conduceau estonieni, mongoli, tibetani, kazahi, lituanieni, uiguri şi mulţi alţii. Soldaţii ruşi ocupaseră Europa dc Est la sfârşitul războiului şi au rămas acolo decenii întregi. în ceea ce priveşte Statele Unite, acestea au făcut mobilizarea pentru război cvasipermancntă, păstrând bazele militare şi aliaţele, exercitând o tutelă politică in multe ţări de pe glob. Deoarece vechile imperii coloniale dispăruseră, competiţia mondială dintre capitalismul postbelic şi socialismul revoluţionar a fost în centrul atenţiei.

Socialismul susţine ideea, elementară pentru orice gândire politică modernă, că guvernarea iluminată poate crea societăţi mai bune. Mai mult decât liberalii sau naţionaliştii însă, socialiştii ¡şi imaginează o îmbunătăţire *revoluţionară* – rapidă, cu ţinte bine definite şi profundă. O revoluţie socialistă arc ca scop reconstruirea societăţii pentru a atinge idealuri şi obiective specifice. Spre deosebire de liberalism, socialismul favorizează colectivul in detrimentul individului. Socialismul s-a născut ca o ideologic a rezistenţei împotriva ordinii capitaliste industriale susţinute de liberali. Prin urmare, socialismul a devenit cel mai mare duşman al liberalismului.

Primii socialişti au observat faptul că industrialismul exacerbase sărăcia în loc să o elimine. Liberalii au înclinat să considere acest fapt un eşec regretabil al indivizilor săraciţi. Cu alte cuvinte, era vina muncitorilor că sărăciseră. Era o predică pe care muncitorii industriali nu o vedeau încurajatoare. Liberalismul clasic ii inspira pe administratorii şi negustorii extrem de motivaţi, oportunişti, nu pe muncitorii epuizaţi din fabricile de bumbac, care

lucrau in ture de zece ore.

Socialiştii, in schimb, au luat partea muncitorilor epuizaţi. Ei aveau cel mai idealist şi ambiţios scop politic: o societate complet echitabilă, fără conflicte şi exploatare. Socialiştii aveau multe idei diferite despre cum să atingă acest scop. Karl Marx, cel mai influent gânditor socialist, considera capitalul acumularea de avere personală motivul principal de inegalitate in lumea modernă. în opinia lui, capitalismul dusese la o guvernare de dragul banilor, o guvernare a plutocraţilor milionari, a căror grijă principală era întotdeauna averea personală. Marx credea că o revoluţie era necesară pentru a răsturna clasa conducătoare capitalistă.

La început socialismul şi-a găsit cea mai importantă bază printre muncitorii din fabricile nou înfiinţate. Primele generaţii de muncitori industriali au adoptat critica socialistă a capitalismului şi i-au perceput pe milionarii plutocraţi ca agresori, în multe dintre variaţiile şale internaţionale, socialismul a devenit crezul lor. Nu toţi socialiştii erau revoluţionari. Tactica fundamentală a majorităţii slabe, angajaţii minorităţii puternice, era să se unească. Uniunea le conferea putere. Sindicatele muncitoreşti ii reprezentau pe membru lor in negocierile cu administraţia companiei şi, dincolo de locul de muncă, mişcarea muncitorească se considera o contrapondere la puterea capitalistă. În secolul XX, mişcările muncitoreşti au pus presiune pe democraţiile liberale pentru a extinde drepturile civile şi bunăstarea publică, temperând cadrele dure ale capitalismului.

Printre multele variaţii ale socialismului, unele erau dispreţuite de marxişti fiind considerate utopice. Aşa-

numiţii socialişti utopici credeau că societatea putea fi reformată doar prin „efectul demonstraţiilor", fără o revoluţie. Pentru a arăta ce gândeau, socialiştii utopici au format comunităţi internaţionale (mai ales în Franţa, Anglia şi Statele Unite) organizate in jurul ideii de egalitate economică, cooperare şi demnitatea inerentă a muncii pe care industrialismul o distrusese. Ei percepeau socialismul ca o problemă spirituală, nu doar una economică. Respingând noua ordine capitalistă, socialiştii utopici au creat comunităţi asemănătoare adunărilor contraculturalc hippie din anii 1960. în mod extraordinar, unii socialişti utopici de la jumătatea anilor 1800 au respins patriarhatul şi au promovat dragostea liberă. De fapt, unele adunări hippie imitau. în mod direct, precedentele socialiste utopice. Un alt exemplu de socialism fără revoluţie a fost Comuna earc a condus Parisul timp de două luni, în 1871. În acea vreme, parizienii entuziasmaţi au organizat grupuri reciproce de ajutor şi au construit baricade pe străzi pentru a se apăra de armata căreia guvernul francez îi ordonase să-i măcelărească patriotic. Mai mult de un secol socialismul a devenit o ideologie filosofică a oamenilor care se aflau în tabăra pierzătoare a distrugerilor capitaliste.

Socialismul revoluţionar marxist a devenit varianta cea mai influentă. Publicarea la mijlocul secolului a vastului studiu istoric al lui Marx, *Capitalul* (primul volum publicat în 1867), a avut un impact ia fel de semnificativ precum studiul dc istorie naturală al lui Darwin, *Despre originea speciilor* (1859). în 1900, socialiştii radicali revoluţionari erau obişnuiţi in Europa, dar se găseau adesea in exil ca Marx însuşi.

Filosoful german erudit a cercetat şi şi-a scris faimosul studiu la biblioteca de la British Museum. Discipolul şi asociatul lui Marx, Friedrich Engels, de asemenea german (dar nu evreu ca Marx) era urmaşul unei familii de industriaşi bogaţi. Totuşi, Marx nu a avut influenţă in Anglia. Socialiştii englezi erau mai preocupaţi să-i organizeze pe muncitorii industriali in sindicate decât să răstoarne guvernul. Sindicaliştii s-au confruntat cu o rezistenţă violentă, dar treptat au obţinut dreptul de a sc organiza.

Sindicalizarea muncii a devenit o formă răspândită de organizare socialistă *nerevoluţionară*. Până în secolul XX nici o naţiune industrializată importantă nu ducea lipsă de o mişcare muncitorească. Partidul Laburist din Marea Britanic a depăşit Partidul Liberal care domina ţara în anii 1920. În Statele Unite, de asemenea, şi in general în lumea capitalistă industrializată, socialiştii şi alţi radicali erau în fruntea mişcărilor de apărare a sănătăţii şi bunăstării publice, a drepturilor civile şi securităţii sociale. Cel mai vestit lider socialist de la începutul secolului XX în Statele Unite a fost Eugene V. Debs care lucrase la construcţia căii ferate şi care, când a rămas fără serviciu, a devenit un vagabond care urca pc nave in căutare de lucru. Debs a mers deseori la închisoare pentru că organiza muncitorii şi sprijinea grevele. L-a citit pe Marx in închisoare, fără a deveni un revoluţionar. A candidat de mai multe ori la preşedinţie ca socialist, plângându-se că banii nu ar trebui să conducă şi că socialismul era o simplă recunoaştere a egalităţii umane.

Mai ales în Statele Unite, mişcarea muncitorească nu a contestat sistemul capitalist, concentrându-se in

schimb pe negocierea colectivă pentru salarii şi beneficii. Totuşi, reprimarea violentă a socialiştilor şi a conducătorilor muncitorilor a rămas o normă în societăţile capitaliste până in anii 1920. Planul New Deal al preşedintelui Franklin Roosevelt pe care criticii l-au condamnat ca fiind socialist a răsturnat încercările guvernului de a suprima sindicatele muncitoreşti în Statele Unite. New Deal menţinea garanţiile politice ale democraţiei liberale. În timp ce introducea un nou înţeles al responsabilităţii sociale.

Socialismul nerevoluţionar este socialism democratic. Deşi New Deal este cu siguranţă un exemplu, socialismul democratic a existat mai ales în Europa. în perioada postbelică, democraţia socială europeană, ca în Suedia şi Danemarca de astăzi, a impus cele niai ridicate standarde naţionale dc sănătate, educaţie şi bunăstare. Majoritatea ţărilor din Europa de azi au într-un anumit grad o orientare social-democrată care duce la o distribuire mai echitabilă a averii, la o educaţie publică de o calitate ridicată, la sisteme complete de sănătate, condiţii generoase de asigurări sociale etc. Principala problemă cu asemenea lucruri este că trebuie să plăteşti pentru ele. Contribuţia social - democratică la un nivel naţional de trai mai bun este dc netăgăduit, dar ea a fost umbrită in secolul XX de socialismul revoluţionar.

Proiectul revoluţionar de a distruge sistemul capitalist şi de a înfiinţa „o dictatură a poporului" domini istoria lumii. Regimurile marxiste din Rusia şi China secolului XX considerau democraţia posibilă numai într-un viitor perfect, când dictatura revoluţionară nu va mai fi necesară. Între timp,

asaltul lor asupra capitalismului lc-a pus permanent pe picior de război, mai ales în ce privește dușmanii interni. Aceasta a fost varianta autoritară a socialismului denumită comunism.

Toate formele de socialism favorizează comunitatea și cooperarea în detrimentul individualismului și pieței. Acest lucru îi plasează pe socialiști în rândul multor sisteme de valori tradiționale din întreaga lume. Prin urmare, pe măsură ce capitalismul industrial a intensificat intervenția pieței mondiale în societățile africane, asiatice și sud-americane după cel de-al Doilea Război Mondial, multe mișcări țărănești au adoptat socialismul varianta revoluționară. Marxismul a oferit antidotul pentru explicațiile care dădeau vina pc victimă pentru sărăcie și subdezvoltare. În Asia și Africa, adoptarea ideologici socialiste putea atrage ajutorul Uniunii Sovietice, tot așa cum adoptarea ideologiei liberale atrăgea sprijin din partea Statelor Unite. În America Latină, numeroase armate de gherilă și chiar câteva regimuri revoluționare – în special cel din Cuba – au adoptat ideologia socialistă pentru a contrabalansa influența Statelor Unite. Țările din America Latină nu aveau nici o afinitate față de Rusia sau China revoluționare și rareori au primit ajutor de la acestea. Cuba a fost excepția notabilă.

Marea poveste a secolului XX începe in Rusia imperială.

Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste

în 1917, Rusia era o țară a contrastelor. Își dezvoltase propria versiune de creștinism ortodox, rezistase mongolilor și construise un vast imperiu terestru în

Asia Centrală şi Siberia. La începutul anilor 1700, ţarul Petru cel Mare încurajase curentele culturale şi economice din Franţa. Anglia, Germania şi Tarile de Jos. Rusia păstrase insă tradiţiile politice autocratice, inclusiv un ţar atotputernic. Monarhii moscoviţi conduceau cu o mână de fier. Aristocraţii ruşi – oligarhii din altă epocă — conversau in franceză în timp ce transformau nenumăraţi ţărani ruşi în şerbi obligaţi să muncească veşnic pentru marii moşieri. Serbia rusă târzie a apărut după ce ţăranii dependenţi de stăpâni dispăruseră in majoritatea Europei. În acelaşi timp, industria textilă rusă, care folosea propriul bumbac, in şi lână, se dezvoltase rapid. La fel făcuse o regiune cu mine de cărbuni şi fabrici de oţel din estul Ucrainei, care încă nu era o ţară independentă. Un program ambiţios de construcţii de căi ferate a încercat să îmbine aceste elemente contrastante vechi şi noi. Totuşi, o primă fisură în edificiul autocratic s-a produs în 1905 când liberalii ruşi au câştigat câteva locuri ca reprezentanţi în legislatura aleasă, Duma. în acelaşi timp, radicalii socialişti au început să organizeze consiliile locale, denumite soviete, formate în majoritate din soldaţi şi muncitori industriali.

Pierderile ruse din Primul Război Mondial au slăbit controlul ţarului asupra imperiului. Liberalii care l-au înlocuit au pierdut şi ei repede controlul. în februarie 1917, liberalii din Dumă au format un guvern provizoriu, dar revoluţionarii socialişti s-au opus. transformând reţeaua lor de soviete locale într-o structură paralelă de putere. Partidul majoritar din soviete era Partidul Bolşevic condus de revoluţionarul marxist Lenin. in octombrie acelaşi an, în urma altor

pierderi in războiu, Lenin şi bolşevicii au preluat puterea într-o revoltă armată care a declanşat Revoluţia Rusă. Noul guvern rus „roşu" a ieşit din războiu şi a învins o ripostă din partea unei alianţe ruse anti-socialiste „albe", formată din liberali şi rnonarhişti. La începutul anilor 1920, bolşevicii au început să consolideze noua ordine comunistă. Pentru prima oară, revoluţionarii marxişti aveau ocazia să transforme o societate întreagă.

•Secera şi ciocanul, simbolul Revoluţiei Ruse, au devenit vestite in toată lumea. împreună, secera pentru recoltarea cerealelor şi ciocanul metalurgistului, au reprezentat alianţa dorită dintre ţărani şi muncitorii industriali. Aceştia erau aliaţi fireşti, in mentalitatea bolşevică, deoarece ambii fuseseră agresaţi de exploatarea capitalistă. În practică însă, muncitorii rurali şi urbani trăiau în lumi diferite. În Rusia şi pretutindeni, oamenilor de la ţară şi celor de la oraş le-a fost greu să se ralieze unei cauze comune. Ţăranii ruşi tradiţionali tindeau să fie conservatori. Rechiziţionarea sistematică a recoltelor lor i-a întors împotriva bolşevicilor. Recunoscând că ţărănimea putea fi îndepărtată, Lenin a instituit o nouă politică economică moderată care le oferea producătorilor rurali o oarecare libertate pentru a-şi vinde recoltele la piaţă. Însă moartea lui Lenin din 1924 i-a adus controlul Revoluţiei Ruse lui Stalin, a cărui hotărâre de a reforma societatea nu cunoştea limite. Marele scop al tuturor revoluţionarilor din secolul XX, odată ce îşi consolidau puterea, a fost să prindă din urmă centrele capitalismului mondial. Era o sarcină dificilă.

Între 1927 şi 1953, Stalin a condus o încercare

drastică de diminuare a pătrunderii in viaţa rusă a forţelor pieţei libere. Alternativa a fost o economie centralizată în care statul stabilea preţurile şi salariile, precum şi cotele de producţie. Spre deosebire de socialiştii utopici, aceşti revoluţionari marxişti nu aveau regrete legate dc industrializare. Atât timp cât fabricile erau controlate de stat, adică erau deţinute în mod colectiv dc poporul rus, producţia de masă aducea beneficii tuturor. Proprietatea colectivă a poporului şi beneficiile s-au dovedit insă foarte teoretice. între timp, sacrificiile eerute de statul revoluţionar erau brutale şi neîncetate. Muncitorii îşi distrugeau sănătatea şi siguranţa (fără a menţiona timpul liber) pentru a realiza cote de producţie arbitrare, organizate în cincinale ambiţioase. Statul revoluţionar direcţiona toate resursele posibile pentru construirea unei Rusii noi, urbane şi industriale. Aceasta era economia centralizată în acţiune. Producţia a crescut. Şansele educaţionale s-au extins. Rusia a păstrat controlul asupra întinsului imperiu terestru creat de ţari, care pornea din Europa până la Oceanul Pacific. în locul unui imperiu, el devenise, în mod teoretic, o confederaţie deliberată de parteneri egali, Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste sau URSS.

Între timp, revoluţia a eşuat lamentabil in zonele rurale. Planul cincinal al lui Stalin necesita înfiinţarea unor mari ferme colective, fiecare adunând zeci de familii de ţărani. Fermele colective aveau avantajele asociate cu mecanizarea şi utilajele agricole moderne. Muncitorii agricoli revoluţionari lucrau teoretic împreună, in spiritul unei proprietăţi comune, crezând că eforturile lor promiteau un viitor mai bun

pentru toate popoarele diverse din URSS. În practică însă țăranii erau sceptici, mai ales cei care o duceau mai bine, și mulți nu doreau să se alăture fermelor colective. Unii chiar au preferat să- și ucidă vitele decât să le predea bolșevicilor. Colectivizarea agriculturii continua oricum, iar rezistența față de ea se manifesta în recolte insuficiente și cirezi împuținate. Totuși, Stalin dorea să exporte cereale pentru a plăti mașinăriile industriale, făcându-i pe țărani să acumuleze cerealele pe care autoritățile le confiscau arbitrar. Din nou, economia centralizată. Cea mai devastată regiune a fost Ucraina ale cărei climat și soluri au transformat-o în mod firesc în grânarul URSS-ului. În anii 1920 și 1930, foametea din Ucraina a ucis milioane de oameni.

Apoi a izbucnit al Doilea Război Mondial care s-a purtat mai ales pe teritoriu rusesc. Astăzi, rușii își amintesc de „Marele Răžboi Patriotic" ca fiind definitoriu pentru experiența națională. Fabricile lui Stalin au trecut testul puterii industriale. Avantajul strategic al URSS-ului a răsturnat valul nazist. Efortul a costat viețile a douăzeci de milioane de ruși. În consecință, imperiul, acum socialist, și-a adăugat noi teritorii și și-a extins controlul asupra Europei de Est. Complexul militar-industrial rus era la apogeu după război. Până în 1950. oamenii de știință ruși testaseră bomba atomică, iar in 1957 au lansat primul satelit artificial pe orbită *Sputnik*. Curând, URSS a încercat să trimită primul zbor cu echipaj uman în spațiu. Rusia devenise liderul lumii socialiste care ripostase în fața lumii „libere" capitaliste în Războiul Rece. Știința și industria rusă au concurat cu succes în marea cursă a Înarmării fabricarea bombelor atomice

şi apoi a celor cu hidrogen şi a sistemelor de livrare, care includeau bombardiere strategice, submarine nucleare şi rachete balistice intercontinentale, toate produse în doar câţiva ani. Crearea unor arsenale nucleare masive a fost un efort extrem de costisitor. Numai câteva state au testat un dispozitiv nuclear, cu atât mai puţine au menţinut rachete intercontinentale şi bombardiere mereu pregătite, aşa cum s-a întâmplat la apogeul Războiului Rece. Considerat de ambele tabere o competiţie ideologică globală, Războiul Rece a fost şi o luptă între două puteri imperiale. Rusia şi Stateje Unite.

Ceea ce statul revoluţionar URSS nu a făcut niciodată – şi nu şi-a permis să facă în timpul Războiului Rece – a fost să satisfacă nevoile zilnice ale consumatorilor ruşi. Acesta a fost defectul fatal al Uniunii Sovietice. Locuinţele improprii, lipsurile constante şi raţionalizarea, cozile veşnice pentru a cumpăra un cămat sau o pâine au cauzat nemulţumiri printre ruşii care vedeau reclamele colorate despre abundenţa fără precedent a consumului in Statele Unite postbelice. Nici măcar lucrătorilor relativ privilegiaţi şi gestionarilor din Uniunea Sovietică nu le plăcea avuţia materială expusă in Gîmele de la Hollywood. Când tensiunile din sistemul politic au dus la restructurarea din anii 1980, oamenii din mediul urban al URSS au abandonat repede eforturile către revoluţia socialistă. Nemulţumirea lor era unanimă şi copleşitoare. Fără îndoială, fusese de obicei ascunsă timp de decenii din cauza epurărilor staliniste. Uniunea Sovietică s-a dizolvat fără luptă în 1991, permiţând republicilor sale constitutive – statele baltice, Belarus, Ucraina,

Kazalistan şi alte ţări din Asia Centrală — să-şi recupereze suveranitatea independentă în câteva luni.

La acea vreme a existat o rezistenţă surprinzător de redusă faţă de sfârşitul URSS-ului. Comuniştii transformaseră complet viaţa în Rusia, dar nu insuflaseră o loialitate profundă faţă de ideologia lor, în ciuda generaţiilor succesive de îndoctrinare sistematică. Chiar şi in tranziţia ulterioară spre o economie de piaţă în anii 1990, când câţiva oligarhi capitalişti au pus mâna pe avuţia naţională a Rusiei, puţini ruşi au dorit restaurarea sistemului socialist. În general, foştii cetăţeni sovietici au reacţionat mai mult la vechiul naţionalism. Când s-a prăbuşit URSS, cel mai mare regret al oamenilor de pe străzile Moscovei părea să fie pierderea Imperiului Rus.

Oricare ar fi fost scopurile sale idealiste şi in ciuda realizărilor impresionante din ştiinţă, industrie şi arte. Revoluţia Rusă a avut ca rezultat multe morţi nejustificate. Numărul exact al vieţilor zdrobite de statul revoluţionar nu poate fi stabilit cu precizie, insă este uriaş, de ordinul milioanelor. Stalin şi slugarnicii săi au devenit arbitri ai vieţii şi morţii, mereu in numele binelui suprem, mereu in numele „poporului". Drepturile individuale ale liberalismului şi garanţiile lor au fost complet absente in comunism. Abuzurile guvernului erau nesfârşite, dar aceasta nu era o corupţie În sensul vechi al termenului nu era, În general, o modalitate a conducătorilor de a acumula averi imense. În schimb, principalele abuzuri de putere in Uniunea Sovietică au fost opera unor ideologi prost sfătuiţi carc au crezut prea mult în propriile idealuri. Oricine nu era de acord cu ci era

„reeducat" sau epurat. Marea Epurare din 1937, care a implicat mii de victime, a fost una dintre aceste nenumărate pedepse. Rețeaua de lagăre de muncă din Siberia denumită *gulag* fusese înființată în timpul țarilor, dar s-a extins in mod radical sub conducerea sovietică. Cea mai importantă lucrare de protest antisovictic, *O zi din viata lui Ivan Denisovici*, este o narațiune despre viața in gulag din perspectiva unui deținut. Cultul personalității lui Stalin trebuia să ofere revoluției o față umană, dar a ajutat la crearea coșmarului modem al dictaturii „fratelui cel mare".

Ca și în cazul liberalismului colonial, deținător de sclavi, socialismul revoluționar arăta diferit în practică față de teorie. Dictatura comunistă nu și a îndeplinit scopurile mărețe. Revoluția Rusă este doar un caz, firește. Triumful militar al Partidului Comunist Chinez, începând cu 1948. a reprezentat al doilea caz semnificativ. Victoria comunistă in cea mai populată țară din lume, exact când URSS-ul dobândea armele nucleare, a părut un avans major pentru viziunea marxistă a revoluției mondiale. „Pierderea" Chinei a stârnit panică printre reacționarii din lume.

Republica Populară Chineză

În ce privește China, preluarea ei de către comuniști a fost începutul unei redresări naționale de talie mondială. După înfrângere, umilință și împărțirea de către străini, urmate de prăbușirea dinastiei Qing din 1912, cel mai mare imperiu tradițional încă existent decăzuse într-un stat eșuat timp de două decenii.

A fost proclamată o republică chineză, dar guvernarea centralizată efectiv a dispărut, lăsând controlul politic real în mâinile comandanților militari regionali. Între timp, imperialiștii japonezi au ocupat

din ce în ce mai mult estul Chinei, din punct dc vedere economie şi militar. În 1931, japonezii au anexat Manciuria, patria dinastiei Qing. care fusese condusă de la Beijing mai multe secole. Manciuria era bogată în resurse şi fusese industrializată semnificativ în ultimele decenii. Depăşind concesiunile care îi fuseseră impuse Chinei de către celelalte puteri imperiale, Japonia a devenit cel mai agresiv invadator.

Diverse proiecte politice sc conturau in China anilor 1920. O industrializare semnificativă avea loc in oraşele de coastă, mai ales in Shanghai şi Guangzhou. Pe coasta Chinei a apărut un partid naţionalist – Guomindang. Ideologia sa era oarecum liberală şi prietenoasă cu Occidentul. Conducătorul naţionalist era (precum Sun Yat-Sen) un om din Guangdong, Chiang Kai-Shek, a cărui abilitate principală era să-i supună pe comandanţii militari regionali pentru propriile interese. Opus Guomindangului era Partidul Comunist Chinez aflat sub viitorul său conducător suprem Mao. Acesta era un idealist provincial care găsise inspiraţia in Mişcarea din 4 mai şi în Revoluţia Rusă. În timp ce Chiang Kai-Shek încerca să încropească un guvern capabil să interacţioneze cu seniori ai războiului şi cu puterile imperiale, Mao a început să organizeze soviete ţărăneşti in provincii. Conform teoriei marxiste şi experienţei ruseşti din urmă cu câţiva ani, se presupunea că revoluţiile comuniste începeau printre muncitori industriali, însă revoluţionarii chinezi au câştigat prima oară teren in rândul ţăranilor.

Comuniştii şi naţionaliştii se dispreţuiau unii pe alţii,

aproape la fel de mult cât îi disprețuiau pc japonezi. Totuși, când japonezii au invadat China continentală în anii 1930, comuniștii și naționaliștii s-au aliat pentru a rezista invadatorilor. Guomindang a primit, în mod firesc, sprijinul Statelor Unite datorită atitudinilor procapitaliste și proamericane ale lui Chiang Kai Shek. în plus. Chiang și soția sa erau creștini, ceea cc sporea mai mult simpatiile americane. în ciuda presupusului armistițiu dintre naționaliști și comuniști, trupele naționaliste au continuat să atace fortărețele comuniste din provincie, obligându-i pe revoluționarii lui Mao să parcurgă celebrul lor Marș Lung, o retragere strategică de câteva mii de kilometri în zonele izolate și îndepărtate din nord- vestul Chinei, Între timp. naționaliștii au primit sprijin militar semnificativ din partea Statelor Unite, iar la momentul capitulării Japoniei americanii l-au ajutat in continuare pe Chiang in eforturile sale de a-i învinge pe comuniștii lui Mao. Dar nu a fost să fie. După retragerea japoneză, Armata de Eliberare a Poporului a învins decisiv Guomindangul. Forțele lui Chiang au fugit din China continentală in insula Taiwan, dar cu sprijinul Statelor Unite și fără să accepte înfrângerea. În Taiwan, Guomindang a înființat un posibil guvern in exil care s-a autointitulat „Republica China", Însă guverna doar insula. Mulțumită favorurilor continue ale Statelor Unite. Guomindangul cu baza sa din Taiwan a ocupat locul Chinei în Consiliul de Securitate al Națiunilor Unite pentru mai mult de douăzeci de ani. Între timp, în realitatea concretă, de la 1 octombrie 1949, Partidul Comunist Chinez a început să guverneze cel mai mare stat suveran din lume.

Republica Populară Chineză.

Acesta a fost doar începutul Revoluției Chineze. O revoluție adevărată, in termeni comuniști, nu insemna doar să preiei controlul, ci să transformi societatea. Nu era o transformare minoră, nici o simplă reparație ad-hoc al unui edificiu social deja existent. Revoluționarii comuniști plănuiau demolarea, reformarea și reconstruirea din temelii. În anii 1950 și 1960, la o generație după Uniunea Sovietică, Republica Populară Chineză a intrat in faza de reformare. Revoluționarii chinezi doreau să rcscrie toate regulile, să detroneze vechea clasă conducătoare, să accelereze industrializarea, să reorganizeze complet agricultura, chiar să remodeleze comportamentul uman. Ei credeau că adevărații socialiști trebuie să fie idealiști care puneau nevoile societății mai presus de ambițiile lor individuale. Adevărații socialiști nu trebuie să lucreze pentru propriul câștig. În schimb, ei trebuie să-și dedice eforturile pentru binele comun. Scopurile practice principale ale revoluției erau colectivizarea agriculturii și un efort general de a stimula industria grea. Succesul sau eșecul depindeau de încercarea radicală de a redefini viața chinezilor. Revoluționarii au distrus moșiile întinse și apoi au creat ferme colective imense. Au încurajat oamenii să încerce să prelucreze fierul în propriile curți și apoi au construit industrii uriașe conduse de armată. Revoluționarii au lansat program după program de îmbunătățire personală, etică, socială, campanii pentru a-i face pe toți mai serioși și mai cinstiți, mai puțini egoiști, cu mai mult spirit civic. Modelul de urmat se regăsea în *Jurnalul* lui *Lei Feng,* un tânăr revoluționar care se

gândea numai la partid şi la popor, niciodată la d însuşi. Acest comportament altruist este de înţeles deoarece, după toate aparenţele, Lei Feng nu a existat, jurnalul său fiind o creaţie idealizată a propagandiştilor revoluţionari.

La fel ca in Uniunea Sovietică, eforturile comuniştilor dc a schimba natura umană au avut un succes limitat. Toate inovaţiile practice care vizau îmbunătăţirea oamenilor au eşuat vizibil. Aşa numitul Mare Salt înainte a cauzat o foamete ce la începutul anilor 1960 a ucis milioane dc oameni. Colectivizarea agriculturii a fost un eşec, aşa cum fusese şi în Uniunea Sovietică, iar campaniile permanente de ridicare a moralului nu aveau nici un efect. La jumătatea anilor 1960, după cc foametea s-a acutizat din cauza Marelui Salt înainte, Mao a făcut o ultimă încercare de a transforma societatea chineză şi de a şterge toate urmele gândirii corupte, învechite, tradiţionaliste şi capitaliste. Deoarece toate încercările anterioare eşuaseră, acum a făcut apel la studenţi, cerându-le să-şi disciplineze rudele mai in vârstă şi să smulgă din rădăcini corupţia persistentă şi gândirea învechită. Noua ţintă era din păcate prima generaţie de revoluţionari care, în opinia lui Mao, se îndepărtase de calea cea dreaptă. Aceasta a fost Revoluţia Culturală în care mulţimi frenetice de studenţi i-au obligat pe profesorii lor să poarte coifuri ce simbolizau pedeapsa şi umilirea. Mulţi veterani revoluţionari devotaţi au fost dizgraliaţi public, trimişi la închisoare sau exilaţi in provincii pentru a învăţa virtuţile simple de la ţărani. încercarea lui Mao de a comunica direct cu poporul a produs un alt cult al personalităţii proliferarea imaginii sale, răspândirea

ideilor sale către întregul poporul prin celebra Micuţă carte roşie.

Totuşi, conducătorii chinezi recâştigaseră controlul asupra propriei ţări după un secol de intervenţii străine. În câteva decenii. China îşi va recupera importanţa de mult pierdută pe scena mondială. Între timp, întreaga lume se implicase în conflictul ideologic dintre liberalism şi comunism care era. totodată, un conflict între două noi imperii cc exercitau o putere globală fără a mai înfiinţa colonii.

Luptele din Războiul Rece

Cursa înarmării nucleare dintre Uniunea Sovietică şi Statele Unite a caracterizat Războiul Rece, dar desfăşurările ample şi permanente ale forţelor armate ruseşti şi americane încă se confruntau in Europa de după cel de-al Doilea Război Mondial. Guvernul Statelor Unite s-a opus în principiu schimbării revoluţionare şi a interpretat ideile marxiste ca o dovadă a interferenţei ruseşti. Între timp. corporaţiile multinaţionale americane s-au extins pe tot globul, iar marxismul a devenit un element standard al mişcărilor revoluţionare peste tot in lumea decolonizată. Se pregătea scena pentru conflict.

Marxismul ajungea pe atunci la un apogeu al influenţei sale mondiale. Victoria sovietică asupra lui Hitler fusese urmată de ocupaţia sovietică a Europei de Est. de detonarea sovietică a unui dispozitiv nuclear, de triumful Partidului Comunist Chinez şi în cele din urmă de diverse „premiere" sovietice în cursa spaţială. În cea mai mare parte însă, influenţa marxistă nu a venit dinspre URSS sau Republica Populară. În schimb, decolonizatorii revoluţionari (din

zone diferite) au adoptat marxismul pentru că servea intereselor lor. Marxismul i-a inclus într-o cauză globală puternică. În mod dezamăgitor pentru revoluționarii disperați din lume, ei au primit puțin ajutor din URSS sau din Republica Populară Chineză. Rusia putea să-și proiecteze puterea militară pe plan internațional, dar capacitatea sa dc a oferi ajutor economic era strict limitată. O Chină nedczvoltată nu putea face nimic pentru a-și ajuta aliații revoluționari departe dc granițele sale. Totuși, scriitori, intelectuali și artiști din lumea in curs de dezvoltare și-au găsit inspirația in ideea de revoluție socială. Marxismul a oferit un raționament convingător pentru revolta împotriva structurii de putere liberale capitaliste, iar al Doilea Război Mondial stabilise o astfel de structură la nivel global. În vârful său se aflau Statele Unite care ieșiseră din război incomparabil mai puternice economic decât orice altă țară. De aceea, Statele Unite puteau încerca să-i „îngrădească" pe revoluționarii socialiști din toată lumea. Îngrădirea socialismului la nivel internațional a fost politica oficială a tuturor guvernelor americane timp de decenii.

Poate mai mult decât oricând în istoria lumii, cele două mari puteri aflate in conflict in cadrul Războiului Rece și-au proiectat ideologiile in calitate de lideri reprezentanți ai unor cauze opuse. Liderii americani vorbeau despre apărarea libertății și democrației pretutindeni. Liderii ruși vorbeau despre sprijinul pentru revoltele oamenilor oprimați de pretutindeni. Ambele imperii moderne exercitau, în interes propriu, un control asupra altor țări, dar fără a le coloniza oficial. Ambele erau de fapt „idoli cu picioare din lut",

multe dintre acţiunile lor contrazicându-le pretenţiile idealiste. URSS-ul dorea să menţină controlul asupra teritoriilor asiatice pe care le moştenise de la ţari, dar şi asupra ţărilor din Europa de Est care fuseseră ocupate de Armata Roşie la sfârşitul celui de-al Doilea Război
Mondial. Imperialismul teritorial sovietic nu a avansat însă mai mult dc atât. Imperiul american era mai modest cu privire la revendicările teritoriale oficiale. După război, americanii au cedat controlul asupra Filipinelor într-un gest explicit antiimperialist. Imperiul american era reprezentat mai puţin de colonii specifice şi mai mult de hegemonia americană mondială. Corporaţiile multinaţionale cu sediul central in Statele Unite au început in anii 1950 şi 1960 să-şi accelereze marşul postbelic în jurul globului. După al Doilea Război Mondial, Statele Unite au preluat locul ocupat de Marea Britanie in centrul afacerilor internaţionale militare, economice şi culturale. Se discuta cu înflăcărare despre Secolul American.

Războiul Rece a fost rece În sensul că nu a implicat lupte directe între Statele Unite şi Uniunea Sovietică. A fost un război din cauza anvergurii şi gravităţii extreme. Crearea unui vast arsenal de arme nucleare îndreptat permanent asupra centrelor majore de populaţie, gata să fie lansat in orice moment, a constituit cea mai costisitoare şi periculoasă cursă a înarmării. Mai mult, a fost un război deoarece ambele tabere îşi prezentau lupta ca un conflict ireconciliabil de ideologii, în care soarta lumii atârna în balanţă. Nici una nu accepta compromisul, din principiu. în sfârşit, a fost un război deoarece intermediarii care

reprezentau Statele Unite şi Uniunea Sovietică au fost implicaţi În lupte fizice.

Africanii, asiaticii şi sud-americanii, revoluţionari socialişti fără nici o legătură directă cu URSS-ul. şi, pe de altă parte, comandanţii armatei şi poliţiei din guvernele anticomuniste – aceştia au fost adevăraţii combatanţi din Războiul Rece. Au dus lupte sporadice şi neconcludente din anii 1950 până în anii 1980. Au mai existat câteva războaie pe scară largă duse parţial de terţi.

Războiul din Coreea (1950-1953) a fost primul de acest fel. Distrugerea Imperiului Japonez, care anexase Corcea, a lăsat ţara suferindă la voia întâmplării după cel de al Doilea Război Mondial. Două forţe coreene care rezistaseră ocupaţiei japoneze se luptau acum pentru controlul Coreei independente. Unii erau comunişti cu legături cu China, alţii erau anticomunişti cu legături cu Statele Unite. Coreea a fost împărţită în nord şi sud ca o măsură temporară, dar lupta a continuat. Războiul din Coreea a evoluat într-un „război fierbinte" convenţional care a implicat mari armate de ambele părţi. Statele Unite, care acţionau oficial în numele Naţiunilor Unite, au condus o „acţiune poliţienească" internaţională pentru a-i învinge pe comunişti. A fost o iniţiativă americană, iar trupele care reprezentau ONU erau în majoritate formate din soldaţi americani. De cealaltă parte, Republica Populară Chineză, nou formată, a trimis neoficial un număr mare de trupe pentru a-i ajuta pe comunişti. Războiul din Coreea a ajuns într-un impas după doi ani, luptele s-au oprit fără un tratat oficial de pace, iar Coreea de Sud a devenit şi a rămas timp de decenii

un permanent avanpost militar american.

Indochina Franceză – adică Vietnam – a fost scena celei mai semnificative bătălii din Războiul Rece, una violentă. Japonezii ocupaseră colonia franceză în al Doilea Război Mondial: un imperiu prelua colonii de la altul. După înfrângerea Japoniei, Franța și-a reafirmat controlul imperial, dar s-a confruntat cu o rezistență naționalistă puternică și. în celc din urmă, de succes. Conducătorul acestei mișcări de independență a fost Ho Și Min care devenise marxist când studiase in Franța in anii 1920. în 1954, adepții lui Ho îi înfrânsescrâ pe coloniștii francezi și preluaseră controlul asupra Vietnamului de Nord. Statele Unite au supervizat o împărțire nord sud, ca în Corcea, înființând un regim liberal capitalist in sudul Vietnamului. Dar un Vietnam de Sud independent nu se putea descurca fără sprijin extern. în timp ce Vietnamul de Nord era produsul unei revolte naționaliste reușite, Vietnamul de Sud era produsul intervenției americane. S-au programat alegeri pentru reunificarea Vietnamului, dar — din cauza probabilității clare a victoriei populare a lui Ho Și Min — acestea nu s-au ținut în Sud. Astfel, la sfârșitul anilor 1950 și începutul anilor 1960, Vietnamul de Nord a dus un război de gherilă împotriva Sudului care continua să primească sprijin american, consilieri și. în 1964, trupe de atac. Deși soldații nord-vietnamezi erau implicați in conflict, majoritatea combatanților din tabăra comunistă erau țărani cu puține arme. De partea cealaltă se aflau trupele bine înarmate, flote de elicoptere și bombardiere strategice ale primei puteri militare a lumii. Autoritățile americane au explicat că o victorie

oriunde în lume risca să dea un impuls periculos comunismului – panta alunecoasă a logicii politicii de îngrădire. Războiul din Vietnam a devenit un simbol internaţional, în mod general dezavantajos pentru cauza anticomunistă.
Bombardamentul masiv din oraşele Vietnamului de Nord, cu tonaje mai mari decât în toate bombardamentele din al Doilea Război Mondial, nu a reuşit să-i învingă pe revoluţionarii vietnamezi. Ţăranii slab înarmaţi nu numai că au supravieţuit, dar au ieşit victorioşi din norii de napalm şi alte substanţe chimice.

Luptele din Războiul Rece s-au dus doar prin intermediari în Africa, unde nici ruşii, nici americanii nu s-au aventurat. Majoritatea ţărilor africane se decolonizaseră repede. la începutul Războiului Rece, dar au existat câteva excepţii. Vechile „posesiuni" europene au fost mai greu de eliberat decât cele obţinute in lupta din anii 1880 pentru colonizarea Africii. Algeria, o colonie albă, căreia i se acordase statutul de „Franţă de peste mări", echivalentă teoretic cu provinciile franceze din Europa, a fost decolonizată printr-un Front Naţional de Eliberare de inspiraţie socialistă, în urma unui război aprig între anii 1954 şi 1962. În sudul îndepărtat al Africii, dominaţia europeană fusese înrădăcinată mai adânc decât oriunde altundeva in afara Algeriei. Rhodesia, o colonie numită după fondatorul ci englez, avea o mare populaţie albă care a condus cu precauţie naţiunea către independenţă sub un nou nume african, mai potrivit, Zimbabwe. Ulterior, aceasta s-a confruntat cu două provocări revoluţionare, una legată de URSS şi alta de China. în 1980, Zimbabwe a

devenit un stat socialist.

Cele două colonii portugheze importante din Africa, Angola şi Mozambic, au simţit briza naţionalistă în 1960, când peste o duzină de naţiuni africane au devenit independente in acelaşi timp. Dictatorul dc dreapta portughez, pe nume Salazar, s-a opus militar decolonizării. Abia când a fost răsturnat, in 1974, guvernul portughez a acceptat independenţa Angolei şi Mozambicului. Mişcările naţionaliste, care se formaseră ca să lupte cu portughezii, au intrat in conflict unele cu altele timp de două decenii, atât in Angola, cât şi in Mozambic. Pentru a contribui la definirea rezultatului, Statele Unite au sprijinit două grupuri armate din Angola. În mod remarcabil, Cuba revoluţionară a trimis soldaţi să lupte de cealaltă parte în Angola, intervenţia ei principală in Războiul Rece.

America Latină a fost o altă scenă principală a conflictului din Războiul Rece. În America Latină acesta s-a manifestat însă diferit. Regiunea cuprindea mai multe state-naţiuni din primul val dc decolonizare mondială. Totuşi, din vremea războaielor de independenţă din anii 1820 nu se înfaptuiseră prea multe lucruri in termeni de consolidare naţională. Din anumite perspective, sfârşitul controlului imperial spaniol şi portughez lăsase populaţia majoritară a Americii Latine, formată din oameni cu pielea închisă la culoare, să fie colonizată pe plan intern de propriile clase conducătoare cu pielea albă. Iată contextul relevant pentru a înţelege cum a ajuns America Latină un important câmp de luptă al Războiului Rece.

America Latină a rămas, într-un fel, o mare

plantație. Numai câteva din țările mai mari se industrializaseră și acelea doar parțial. După o sută de ani de stăpânire a moșierilor, conducătorii populiști cu o bază urbană muncitorească intraseră in scenă in anii 1930 și 1940, mai ales in Brazilia și Argentina, în ansamblu insă. principala legătură a regiunii cu piața internațională continua să fie exportul de hrană și de materii prime. Țărănimea săracă și oprimată compunea majoritatea populației naționale în multe țări. Între timp, statele slabe din America Latină oferiseră oportunități profitabile pentru capitalul internațional. În calitate dc contacte locale ale antreprenorilor *gringo* aflați în vizită, elitele latino-americane au cooperat și au profitat din plin. Oameni de afaceri europeni și americani au descoperit că familiile de elită (care lucrau in statele slabe ca administratori, legiuitori și judecători) erau surprinzător de albe și dc ospitaliere. Perspectivele promițătoare ale modernizării ii animau pe mulți, dar rezultatele nu au fost niciodată benefice pentru majoritățile latino-americane.

Ideologiile Războiului Rece au implicat din plin America Latină. URSS-ul era departe și nu avea legătură cu regiunea. Socialismul revoluționar nu a devenit niciodată o putere majoritară de convingere acolo, dimpotrivă. Totuși, marxismul a oferit atât o cauză comună, cit și o explicație convingătoare a realităților latino-americane. Nemiloasa exploatare de clasă, alianțele comode între oligarhii locali și imperialiștii străini aceste teme comune ale retoricii marxiste își găseau cu adevărat ecoul in America Latină. Intelectualii, artiștii și studenții latino-americani au adoptat frecvent atitudini marxiste în

timpul Războiului Rece. Le era ușor să considere Statele Unite dușmanul imperialist. Vreme de un secol, americanii ii trataseră pe latino- americani cu un dispreț tipic rasist. Până în anii 1930, când au adoptat Politica „Bunului Vecin" ca pregătire pentru un război mondial, Statele Unite invadaseră cu dispreț și ocupaseră mici națiuni din Caraibe pentru a le „supraveghea" în beneficiul creditorilor externi. Câteva state mici, precum Nicaragua, Haiti și Republica Dominicană, au fost plasate de marina americană in mâinile unor dictatori de încredere proamericani care și-au abuzat țările timp de decenii, cu sprijinul superputerii. După ccl de-al Doilea Război Mondial, decidenții politici din Statele Unite au vrut ca America Latină să se întoarcă la rolul ei economic dinainte de anii 1930, făcând comerț cu hrană și materii prime pentru bunuri fabricate. În schimb, naționaliștii latino-americani râvneau industrializarea. Reacția a fost o atmosferă generală antiamericană care a determinat adoptarea socialismului revoluționar.

Ideile moderne socialiste pătrunseseră prima oară in America Latină odată cu Revoluția Mexicană din 1910-1920, un eveniment crucial. După aceea, un partid declarat socialist, revoluționar și antiimperialist PRI (Partidul Revoluționar Instituțional) a condus Mexicul până la finalul anilor 1900. Propaganda PRI prezenta revoluția ca adevărata decolonizare a Mexicului, triumful indigenilor și al raselor mixte mexicane asupra moștenirii cuceririi spaniole. Aceasta era mai mult o retorică, o problemă de sloganuri naționaliste și imagini cu călăreți mustăcioși, precum Emiliano Zapata și Pancho Villa.

De Fapt, Revoluţia Mexicană nu a schimbat societatea, dar a revoluţionat cultura publică a ţării. Zapata şi Villa au devenit oficial eroi naţionali. O parte din terenurile agricole au fost împărţite celor care nu aveau, sub forma unor islazuri sătesti pentru a fi lucrate in cooperativă, un experiment dc agricultură colectivă asemănător celor care aveau loc in URSS. în 1938, PRI a expropriat industria petrolieră a ţării, creând un precedent pe care ţările importante latino-americane il vor urma. PRI-ul mexican a primit refugiaţi de stânga, printre ei revoluţionari ca Lev Troţki şi mai târziu scriitori ca Gabriel Garda Márquez. în consecinţă, în timpul Războiului Rece, URSS-ul a tratat Mexicul ca pe un frate socialist, refuzând să ajute grupurile insurgente care se opuneau PRI.

Mişcările muncitoreşti din America Latină au fost părţi importante ale Războiului Rece. În Brazilia, Getul io Vargas şi-a adus ţara in epoca industriei grele, a situat politica muncitorească în centrul coaliţiei sale câştigătoare şi apoi s-a sinucis, în 1954, în mijlocul unei furtuni de controverse. Juan şi Eva Perón au câştigat dragostea nemuritoare a muncitorilor urbani din Argentina şi ura claselor conducătoare. Atât Vargas, cât şi Perón au respins eticheta socialistă şi nu au avut obiecţii faţă de capitalism, dar apelul lor la muncitori i-a făcut să fie percepuţi ca radicali politici, dacă nu comunişti. în ochii decidenţilor politici din Statele Unite. Mişcările create de Vargas şi Perón la jumătatea secolului s-au alăturat curentelor socialiste revoluţionare in timpul Războiului Rece. Toate ţările importante latino-americane au avut mişcări muncitoreşti puternice politic.

Între timp, Statele Unite au incorporat forţele armate latino-americane într-o alianţă militară postbelică permanentă. Toate ţările din America Latină deveniseră aliatele Statelor Unite !n al Doilea Război Mondial. Pactul de la Rio din 1948 păstra in funcţiune aliaţele dc război. Ele au existat chiar dacă multe dintre guvernele alese ale regiunii s-au opus treptat Statelor Unite in anii 1950 şi 1960. Instructorii americani le-au insuflat ofiţerilor aliaţi din armatele latino-americane viziunea lor fermă despre o luptă mondială pentru îngrădirea comunismului. Militarii s-au pomenit pe liniile de front ale acestei lupte. Instructorii explicau că forţele Statelor Unite vor opri tancurile şi bombele sovietice. Misiunea militarilor latino-americani din Războiul Rece era să supravegheze universităţile din propriile ţări, mişcările muncitoreşti şi cartierele sărace, să-i stârpească pe revoluţionarii socialişti înainte ca să aceştia să devină destul de puternici pentru a pune lumea liberă in pericol. Ajutorul militar american includea arme antipersonal şi pregătire în „tehnici avansate de interogare" încă recunoscute, la acea vreme, ca tortură, pentru a obţine informaţii dc la gherilelc urbane capturate a căror singură apărare era să păstreze secretele. Informaţi cu privile la aceste detalii neplăcute, oficialii americani şi-au exprimat public şocul şi au negat totul.

Toate luptele din America Latină în timpul Războiului Rece au reflectat experienţa proprie unei ţări, dar tiparele de bază s-au repetat. În 1954, guvernul socialist reformator din Guatemala a fost primul care a fost răsturnat de propriii militari pregătiţi de Statele Unite. Răsturnarea a fost pusă la

cale de CIA care a înarmat şi a lansat o forţă intermediară guatemalezã pentru această misiune.
Printre revoluţionarii socialişti internaţionali care au fugit din Guatemala în Mexic s-a aflat un tânăr medic argentinian care ajutase la organizarea reformei agrare din Guatemala. Acesta era Che Guevara, a cărui înfăţişare a devenit un simbol internaţional al revoluţiei. În Mexic, Che s-a întâlnit cu Fidel Castro, un student cubanez la drept şi un lider revoluţionar care se afla atunci in Mexic după o încercare eşuată de răsturnare a guvernului cubanez susţinut de Statele Unite. înainte de sfârşitul anilor 1950, Che şi Fidel adunaseră câteva zeci de tineri cubanezi care gândeau la fel, au invadat insula folosind un vechi iaht numit *Gr anina* pentru a-şi lansa atacul neprevăzut, au creat un „teritoriu eliberat" in estul Cubei, au mărşăluit spre vest pentru a înfrânge armata dictatorului şi. În mod uimitor, au intrat victorioşi în Havana de Anul Nou, în 1959.

Revoluţia Cubanezã a fost cel mai mare experiment socialist din America Latină, elogiat de stânga, defăimat de dreapta. A fost comunistă şi cu adevărat revoluţionară. Revoluţionarii cubanezi au alungat fosta clasă conducătoare, au colectivizat agricultura, au abolit proprietatea privată asupra pământului (şi imobilelor) şi au eliminat complet sectorul privat. Au avansat în domeniul educaţiei şi sănătăţii. Che Guevara şi-a imaginat un fel dc persoană nouă, mai puţin egoistă – un Om Nou – tipul de cetăţean socialist de care era nevoie pentru buna funcţionare a noului sistem. Cubanezii au pus accent pc voluntariat şi productivitatea ridicată ca metode ale progresului socialist, la fel ca revoluţionarii chinezi în

anii 1960. în general, programul lor economic a eşuat, dar ajutorul din partea URSS-ului a ţinut statul cubanez pe linia de plutire. Amestecul sovietic a fost incomparabil mai mare in Cuba decât oriunde altundeva în America Latină. Ca reacţie, o forţă intermediară CLA formată din disidenţi cubanezi a fost înarmată şi antrenată în sudul Floridei şi, in 1961, a fost lansată fără succes pe plajele cubaneze într-un loc numit Golful Porcilor. Pentru a preveni o a doua încercare, revoluționarii cubanezi au invitat la amplasarea unor rachete nucleare sovietice pe insulă, dar acestea au fost îndepărtate după confruntarea tensionată dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică din 1962, denumită Criza Rachetelor din Cuba, momentul în care lumea a fost poate cel mai aproape de un conflict nuclear. Cubanezii au încurajat organizarea unor mişcări de gherilă asemănătoare in alte ţări din regiune, dar Cuba nu a intervenit niciodată direct.

Între timp, aşa cum se întâmplase iniţial în 1954 în Guatemala, o serie de ocupaţii militare sprijinite de Statele Unite au răsturnat guvernele ncconstituționale anticomuniste pe care dccidenţii politici americani lc considerau prea stângiste. Unul dintre acestea a fost guvernul din Brazilia al cărui preşedinte era un moştenitor politic al lui Vargas. Puciul brazilian din 1964 care l-a răsturnat a fost organizat de ofiţeri brazilieni şi americani care au lucrat îndeaproape in cadrul alianței lor militare permanente. Ambasadorul american în Brazilia era membru al acestui grup. Un alt membru era noul preşedinte militar de facto din Brazilia. Puciul a instaurat un regim militar de dreapta în Brazilia, eare

a condus timp de două decenii prin decrete, in timp ce păstra aparenţele constituţionale, repetând mantrelc despre măreţia naţională şi construind unele dintre cele mai mari baraje hidroelectrice din lume. În .Argentina, de asemenea, armata a guvernat ţara in cea mai mare parte a Războiului Rece, fiind ingrijorată că alegerile libere l-ar fi favorizat inevitabil pe Perón. Perón nu era comunist, dar influenţa sa asupra argentinienilor din clasa muncitoare avea potenţial revoluţionar. „Războiul murdar" contra insurgenţei, purtat de armata argentiniană sprijinită de Statele Unite, a fost cea mai violentă manifestare politică din regiune la sfârşitul secolului XX.

Războiul murdar care a afectat Argentina, Brazilia, Uruguay şi Chile a reprezentat modalitatea in care forţele armate ale acestor ţări şi- au respectat alianţa cu Statele Unite. A implicat aşa- numitele escadroanc ale morţii, de obicei soldaţi sau poliţişti în civil care îi executau pc liderii studenţilor sau pe organizatorii de sindicate consideraţi intolerabil de „stângişti". Escadroanele morţii „supravegheau" universităţile, sindicatele, cartierele sărace pentru a-i distruge „neoficial" pc revoluţionarii socialişti. Pentru a-şi atinge scopul. îşi incâlcau propriile legi şi au transformat verbul a *dispărea* într-unul tranzitiv. Soldaţii în civil îşi răpeau victimele fără explicaţii, pur şi simplu „dispărându-le", o expresie care a intrat în limbajul comun-

Cei dispăruţi în mod forţat erau luaţi din paturile lor (celebra bătaie în uşă de la miezul nopţii) sau poate împinşi într-o maşină staţionată când plecau din locurile unde studiau sau munceau şi nimeni nu mai auzea vreodată dc ei. Vizitele înnebunite ale familiilor

la secţiile de poliţie nu aveau nici un rezultat. Nu, îmi pare rău, nu avem nici un arest înregistrat. Se puteau întocmi rapoarte, dar investigaţiile nu duceau nicăieri. Între timp, persoanele dragi dispărute erau interogate sub tortură într-o bază militară unde se foloseau diverse tehnici avansate sinistre. Care erau contactele lor? Unde se ascundeau? Anchetatorii mascau de obicei violarea brutală a drepturilor fundamentale ale omului executându-şi informatorii după *ce* ii torturau. Ca şi cum nu era o ticăloşie destul de mare, copiii mamelor ucise erau uneori adoptaţi de ucigaşii acestora.

Războiul murdar a fost o reacţie la gherilele urbane al căror singur avantaj era proximitatea lor ascunsă faţă dc ţinte. În mediile urbane, ele puteau cu uşurinţă să răpească şi să atace prin ambuscadă agenţi ai puterii de stat. Gherilele Tupamaro din Uruguay ofereau un exemplu semnificativ. Tupamaro au răpit odată un „duşman de clasă" industriaş pentru că îşi abuza muncitorii şi apoi, în urma protestelor din presă, au răpit un cardiolog care să supervizeze boala de inimă a acestuia. Îi ţineau pe „prizonierii poporului" (inclusiv un instructor contrainsurgcnt american) într-o celulă subterană ascunsă dintr-un cartier rezidenţial din capitală. În cele din urmă însă, interogarea sistematică (sub fonne variate de tortură psihică şi fizică) a dezvăluit caracterul secret al organizaţiilor de gherilă urbane şi le-a distrus, numărul morţilor ridicându-se la zeci de mii. Războiul murdar a fost o victorie pentru guvernele militare represive şi pentru administraţiile din Statele Unite care lc-au ajutat şi susţinut. Pentru tinerele sale victime idealiste, a fost un coşmar.

Războiul murdar din Cbile a izbucnit in 1973, după răsturnarea preşedintelui socialist Salvador Allende. Allende fusese ales în mod democratic în 1970. Tradiţia constituţională din Chile era cea mai puternică din regiune. Guvernul lui Allende nu era comunist, dar cu siguranţă era revoluţionar. După doi ani furtunoşi la conducere, coaliţia lui a căpătat puteri prin alegerile intermediare. Curând, a urmat un puci militar sprijinit de Statele Unite, iar preşedintele revoluţionar a murit sub atacul propriilor forţe armate. Susţinătorii revoluţionari ai guvernului Allende au fost adunaţi şi trimişi la închisoare, apoi adesea torturaţi ş> executaţi, moartea lor fiind negată, iar trupurile, eliminate în tăcere. Noul guvern militar s-a bucurat de un sprijin puternic din partea Statelor Unite şi a invitat economişti de la Universitatea din Chicago pentru a-l sfătui cum să refacă o economie de piaţă liberă. Şederea prelungită în Chile a „băieţilor din Chicago", după cum a fost numită noua echipă dc economişti, a confirmat victoria dreptei liberale asupra stângii socialiste in America de Sud in Războiul Rccc.

Ultimul val de conflicte din America Latină in timpul Războiului Rece a avut loc în anii 1980 în America Centrală, adică în Nicaragua, El Salvador, Guatemala şi Honduras. După ani lungi de insurgenţă, gherilele rurale au reuşit să răstoarne în 1979 oligarhia din Nicaragua susţinută de Statele Unite. Sandiniştii revoluţionari şi-au luat numele de la un conducător naţionalist nicaraguan care luptase împotriva marinei americane în anii 1920. Ei au plănuit o economie mixtă şi obişnuita serie dc campanii de îmbunătăţire a societăţii, dar atacul concertat al intermediarilor

americani i-a ţinut pe sandinişti absorbiţi într-un război de apărare până când au pierdut alegerile în 1989. În acelaşi deceniu, revoluţionarii socialişti din El Salvador au fost învinşi de un guvern strâns aliat cu Statele Unite. Adversarii de dreapta ai revoluţionarilor din America Centrală erau ovaţionaţi ca luptători pentru libertate de către republicanii de dreapta din Statele Unite. La un moment dat, aceşti aşa-zişi luptători pentru libertate l-au împuşcat in public pe arhiepiscopul din San Salvador, un critic vocal al escadroanelor morţii. în timp ce oficia liturghia. Guvernul creştin-democrat din El Salvador reuşise să înăbuşe revolta socialistă, dar îşi abandonase moralitatea. La scurt timp după ce revoluţionarii nicaragueni şi-au predat armele, alegătorii salvadorieni au votat un preşedinte socialist.

În Europa nu au avut loc conflicte violente în timpul Războiului Rece. Prezenţa armatei sovietice a menţinut Europa de Est in orbita ruseasca timp de patruzeci de ani după cel de-al Doilea Război Mondial. Încercările de a slăbi dominaţia sovietică au fost anihilate in Ungaria (1956) şi Cehoslovacia (1968). între timp, în Europa de Vest, alegătorii nemulţumiţi erau ademeniţi departe de tentaţiile stângiste prin cel mai cunoscut program de asistenţă externă. Planul Marshall, prin care Statele Unite au reconstruit capacitatea industrială a foştilor adversari din al Doilea Război Mondial, pentru a întări alianţa NATO împotriva URSS-ului.

Confruntările din Războiul Rece din Europa au fost dramatice, simbolice şi extrem de vizibile. Batalioane uriaşe de tancuri se înfruntau într-o Germanie

divizată, așa cum făcuseră in Coreea și Vietnam, în republici socialiste contra republici liberale. Așa-numita Cortină de Fier a coborât peste continentul european de la nord la sud, separând republicile socialiste de cele liberale. Călătoriile dincolo de această linie de demarcație nu erau frecvente. O versiune in miniatură a Cortinei de Fier, denumită Zidul Berlinului, tăia în două orașul german omonim. Soldații est-germani impușcau pe oricine încerca să treacă de el. Apoi, unul dintre cei doi mari adversari s-a prăbușit.

În anii 1980, conducătorii ruși, mai ales tânărul preşedinte sovietic Mihail Gorbaciov, au început un proces de deschidere politică *(glasmst)* și restructurare (*ptrrestroika) ce* a fost primit favorabil de elita sovietică și a dus curând la destrămarea URSS-ului, când republicile constituente au rupt legăturile dintre ele. În 1991, Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste s-a dizolvat rapid. Republicile socialiste din Europa de Est, dominate de Rusia in timpul Războiului Rece, au rămas fără stăpânii ruși. Polonia. Cehoslovacia, Ungaria și Germania dc Est au trăit revoluții „colorate", revolte populare spontane ale mulțimilor de manifestanți care își exprimau unanimitatea printr-o anumită culoare a hainelor. Revoluționarii socialiști din toată lumea și- au pierdut încrederea în promisiunea unui viitor revoluționar. Mulți și-au depus armele. China, de asemenea, își pierduse credința in promisiunea unei revoluții. În timp ce Uniunea Sovietică s-a prăbușit, Partidul Comunist Chinez a păstrat controlul prin deschiderea economiei Republicii Populare către piața mondială capitalistă, menținând un regim autoritar pe plan

intern.

Socialismul nu dispăruse din lume, dar, pentru o clipă, aşa a părut. Războiul Rece se terminase, iar liberalismul invinsese. Sau câştigase capitalismul? Ideologia oficială a Statelor Unite ale Americii. care se considerau puterea victorioasă in Războiul Rece, punea accent pe libertate, pluralism, drepturi individuale, guvernare constituţională şi capitalismul nelimitat al consumului. Dar, într- adevăr, abundenţa consumului hrană, haine, imobiliare, automobile, aparate electronice fusese cea care câştigase bătălia asupra inimilor şi minţilor de pe întreaga planetă. După Războiul Rece, piaţa mondială a bunurilor dc consum s-a răspândit peste tot.

Libertate, pluralism, drepturi individuale şi guvernare constituţională.... dar nu neapărat.

RESTABILIRE

Prăbuşirea URSS-ului în 1991 fusese precedată de alte evenimente bruşte şi dramatice, precum revoltele anticomuniste in majoritate paşnice din Polonia şi Ungaria de asemenea, de deschiderea spontană a Zidului Berlinului, simbolul vizual cel mai puternic al sfârşitului Războiului Rece. Datorită mişcării constante către o liberalizare pragmatică a pieţei în China, celălalt centru principal al lumii socialiste, marxismul nu numai că a părut învins, dar a fost şi dezavuat de foştii săi adepţi. Cu un entuziasm impresionant, societăţile posteomuniste au renunţat la simbolurile revoluţionare şi au aspirat să se alăture culturii de consum capitaliste internaţionale.

Liberalismul triumfase, iar lunga competiție ideologică din lume, ce durase un secol, fusese decisă, sau așa părea, prin înfrângerea categorică a socialismului. Pentru câțiva ani, unii observatori au vorbit despre „sfârșitul istoriei", crezând că rezultatul fusese stabilit in mod definitiv. Victoria din Războiul Rece a conferit un mare prestigiu Statelor Unite, vechiul apărător al liberalismului, acum singura superputere rămasă. Însă puterea militară și economică din spatele capitalismului global dusese la prăbușirea URSS. Liberalismul aparent triumfător care a urmat a fost o varietate fervent și fundamentalistă: neoliberalismul. Acesta s-a concentrat aproape in întregime pe promovarea economiilor de piață libere. Neoliberalii credeau că mâna ascunsă a pieței nu putea greși. Considerau că *orice* făcea statul, piața făcea mai bine și, datorită accentului pus pe economie, „mai bine" însemna mereu mai ieftin. în consecință, neoliberalii voiau să privatizeze principalele funcții rezervate până atunci statului național. Valori neprețuite precum justiția socială și egalitatea s-au pierdut în agitație. închisori pentru profit, sistemele „privatizate" de asigurări sociale, mercenarii „contractanți de securitate" din zonele de război acestea au fost inovațiile ncoliberale. în schema neoliberală, obiectivele economice le-au depășit pe cele politice dc fiecare dată. Capitalismul liber orientat spre consum a fost modelul universal al neoliberalii or, iar promovarea sa a fost scopul permanent al singurei superputeri existente. După Războiul Rece, în anii 1990, când nu au mai existat rivali militari semnificativi. Statele Unite au investit mai mult in forțele armate decât tot

restul lumii la un loc.

Între timp, liberalismul politic a pălit în lumea dc după Războiul Rece. încercarea de a crea societăți mai incluzive şi echitabile nu mai era la modă. Rusia carc a apărut după 1991, cu steagul ei tricolor național ce Înlocuia drapelul roşu comunist, a adoptat cu entuziasm capitalismul, dar a rămas – profund autoritară. De asemenea, industrializarea rapidă a Chinei pentru piața mondială a avut loc în lipsa unei liberalizări politice semnificative. Nici egalitatea, democrația, justiția socială, drepturile minorităților sau statul de drept nu au prosperat, in ansamblu, în lumea de după Războiul Rece. În schimb, autoritarismul s-a intensificat în lume şl naționalismul separatist etnic şi rasial, dispreţuit la nivel global de la înfrângerea nazismului, a reapărut cu avânt, țară după țară, cel mai semnificativ în India, care urma să devină cea mai populată țară din lume. Singura libertate care s-a extins în ţoală lumea a fost cea a pieței. Abuzul cronic şi sistematic al majorității sărace şi neputincioase a rămas o realitate globală obişnuită la începutul secolului XXI. Ce s-a dezvoltat a fost capitalismul orientat spre consum. După Războiul Rece, piața mondială s-a extins şi s- a intensificat timp de treizeci de ani in cadrul unui proces denumit popular globalizarc.

Globalizare

Globalizarea a fost un termen nou, nu şi un fenomen nou. A accelerat şi a intensificat un proces care incepuse cu secole în urmă, când europenii au înființat o economie mondială. Revoluția
Industrială intensificase integrarea economică in anii 1880 şi la începutul anilor 1900 până când o zecime

din producţia mondială era comercializată pe plan internaţional. Acest proces a stagnat in anii 1930, când o criză financiară globală a afectat grav sistemul comercial internaţional şi diverse imperii au format sfere comerciale închise. Corporaţiile multinaţionale s-au extins după al Doilea Război Mondial, dar rivalităţile din timpul Războiului Rece au continuat să limiteze globalizarea până în 1990. Apoi. triumful global al capitalismului a stârnit potopul. Curând, un sfert din tot comerţul global era internaţional.

Sfârşitul Războiului Rece a permis exploatarea profitabilă a unor resurse noi. Neollberalii au susţinut că proprietatea şi administrarea privată erau metode mult mai vechi, deci mai eficiente, decât proprietatea şi administrarea publică. Această ideologie a fost implementată la nivel internaţional dc către Banca Mondială şi Fondul Monetar Internaţional, două organizaţii pentru împrumuturi care, împreună cu Naţiunile Unite se aflau în centrul ordinii liberale postbelice. Banca Mondială şi FMI-ul au indemnat ţările în curs de dezvoltare să privatizeze întreprinderile deţinute de stat şi să reducă programele sociale guvernamentale. Adesea, aceasta a fost o condiţie pentru împrumuturi sau sprijin financiar. Privatizarea şi austeritatea guvernamentală (adică limitarea subvenţiilor şi programelor sociale) au fost direcţiile pentru ccca ce s-a numit Consensul de la Washington. În statele posteomuniste, privatizarea a însemnat dc fapt licitarea resurselor naţionale către cine oferea cel mai mult sau, aşa cum s-a petrecut în realitate, către acoliţii adjudccătorilor. in mod firesc, rezultatele au fost regretabile. În fosta

URSS, a apărut o nouă clasă de oligarhi ultrabogaţi, cu legături strânse cu statul autoritar. Economia mondială a avut de câştigat, iar Organizaţia Mondială a Comerţului înfiinţată în 1995 (pentru a înlocui un Acord General pentru Tarife şi Comerţ, relativ slab) a încercat să împiedice statele membre să reglementeze piaţa liberă in orice fel şi oriunde în lume.

Mai multe progrese tehnologice au accelerat globalizarea in anii 1990 şi după aceea. Una a fost majorarea capacităţii transportului maritim, care ducea greul comerţului internaţional. Înainte, vapoarele fuseseră încărcate obiect cu obiect, ladă cu ladă, butoi cu butoi, dar acum mărfurile erau transportate în containere uriaşe de oţel ce încăpeau perfect în remorcile camioanelor sau în vagoanele de mărfuri ale locomotivelor, astfel încât ele puteau fi transferate cu macaraua dc la ţărm la vapor şi de la vapor la ţărm. Creşterea vitezei şi volumului, precum şi reducerea costurilor în porturile cu containere mari, au devenit cruciale pentru comerţul internaţional. Alte contribuţii tehnologice la globalizare de la sfârşitul secolului XX au fost expansiunea comerţului aerian, telecomunicaţiile şi internetul.

După cel de-al Doilea Război Mondial, comerţul aerian a înflorit. Răspândirea bombardierelor de război oferise structuri deja pregătite pentru companiile aeriene de pasageri. în anii 1950, când pasagerii transatlantici traversau oceanul pe cale maritimă, oamenii obişnuiţi din clasa de mijloc călătoreau rareori pentru turism sau din motive sociale. Avioanele cu reacţie, cu viteza şi fiabilitatea lor sporite, au schimbat lucrurile la inccputul anilor

1960. Crearea unei rețele aviatice comerciale la nivel mondial a fost o misiune uriașă, ce a implicat mult mai mult decât aeronave fiabile. De departe cei mai mulți pasageri erau oameni din emisfera nordică, dar lărgirea iminentă a pieței a dus la o competiție crescută și la economii de scară care au scăzut prețurile pentru toată lumea. În anii 1980, oamenii zburau un trilion de kilometri pe an, iar in 2016, șapte trilioane.

Alte schimbări au apărut în telecomunicații. Comunicațiile la distanță dinainte de al Doilea Război Mondial implicaseră in majoritate timbre și scrisori, câte o telegramă ocazională – poate un radio în sufragerie și, in țările cele mai dezvoltate, un telefon pentru apeluri locale. Pe vremea aceea, cinematografele își începeau filmele cu un buletin de știri despre evenimentele internaționale, un mod de a păstra legătura cu lumea largă. Televizoarele ieftine și radioul cu tranzistori ușor de transportat au apărut în anii 1950 și 1960. Fluxul permanent dc reclame difuzate prin mijloacele mass-media care se dezvoltau rapid a contribuit semnificativ la puterea piețelor de consum. în anii 1990, telefoanele mobile au devenit noua necesitate pentru consumatori. Prețul de construcție a turnurilor de transmisie era mic față de costul menținerii și întinderii liniilor terestre. Din acest motiv, telefoanele celulare s-au răspândit în țările în curs de dezvoltare mai repede decât în cele dezvoltate. Apelurile la marc distanță, eare fuseseră inainte anevoioase și costisitoare, au devenit incredibil de accesibile și mult mai ieftine. La începutul anilor 2000, consumatorii din țările dezvoltate își puteau trimite salutări prin telefoane

mobile cu funcție video, din, să zicem, o cafenea grecească până pe o plajă din Australia.

În cele din urmă, au apărut internetül şi sistemul World Wide Web. Computerele şi tehnologia digitală le-au făcut posibile, precum şi cablurile cu fibră optică ce treptat au înlocuit sârmele de cupru din epocile anterioare. Computerele electronice au apărut în anii 1950, iar construirea rețelelor de bază a început în anii 1960, dar folosirea extinsă a computerelor personale a devenit o realitate abia în anii 1980. in jurul anului 2000, utilizarea internetului a ajuns un aspect obişnuit al vieții, chiar o preocupare majoră, pentru oamenii din țările cele mai dezvoltate. însă, la nivel global, utilizarea era inegală — numai 60% în țările în curs de dezvoltare accelerată, sub 50% în majoritatea emisferei sudice. Totuşi, internetül a contribuit considerabil la interconectarea globală, mai mult decât o făcuseră telefonul şi televizorul.

Mărfurile, capitalul şi munca circulau in lume mai liber decât oricând după anii 1920 şi în cantități mult mai mari. Legăturile sociale şi culturale erau mai greu de identificat, dar aveau tendința să urmeze fluxul de mărfuri, capital şi muncă. O elită globală cu acces uşor la bunuri de consum de import şi comunicații globale trăia o viață internațională, înainte, viața internațională fusese fragmentată – copilăria in Italia, apoi viața dc adult în Statele Unite, poate cu o vizită de nostalgie in „vechea țară", după pensionare. Acum viața internațională era simultană. Câțiva oameni, o elită globală, făceau călătorii de lucru intre continente, având case in mai multe țări, legând relații amoroase internaționale pc internet.

Sentimentul de interconectare globală provenea din similarități din ce în ce mai mari în toată lumea. Capitalismul dc consum oferea aceleași opțiuni claselor de mijloc din Moscova, Mumbai și Miami. Moda, fast-foodul, arhitectura comercială, muzica și viața artistică au devenit vizibil mai asemănătoare pe toate continentele după 1990. Ideile culturale s-au răspândit in direcții diferite, dar, în general, uniformitatea s-a bazat pe modelele occidentale.

Bunurile de consum importate, călătoriile frecvente cu avionul și comunicațiile globale instantanee au făcut lumea interconectată mai atrăgătoare pentru mulți oameni, dar nu pentru toți – de fapt. nici măcar pentru majoritatea. Cei care au putut să imite stilul de viață al oamenilor din clasa de mijloc din cele mai prospere țări din lume au însumat o zecime din populația globală. Alte milioane două zecimi, să spunem puteau visa, pentru ei sau pentru copiii lor, să posede cândva o mașină modestă sau măcar să cumpere pc piața mondială interconectată sau să aibă parte de o vacanță ocazională cu familia. Celelalte șapte zecimi nu au avut noroc. Nu puteau nici măcar să se apropie de viața de consum fericită pc care imaginile din mass-media le o văr au mereu în față. Sporind puterea capitalismului mondial, globalizarea a ridicat unele standarde de viață și multe mari speranțe. Totuși, cele mai mari câștiguri le-au revenit celor care erau deja in față, mai ales milionarilor. Familiile de succes au început să cumpere câte două sau trei case. în timp ce numărul celor fară adăpost a crescut. în țările bogate, precum Statele Unite, care se bucurau de mult de un standard înalt de viață, cei 10% din vârf au prosperat,

dar majoritatea au dus-o mai rău. Impactul a fost pozitiv in țările in curs de dezvoltare unde standardele de viață anterioare fuseseră joase, mai ales în China și India. Totuși, imaginea mondială generală augmenta inegalitatea veniturilor și diferența de avere, chiar și in China care se industrializa rapid, unde speranța și optimismul ineă domneau.

Crizele internaționale succesive au subminat și ele promisiunea globalizării. Criza financiară globală din 2007-2008 a dus la Marea Recesiune in multe țări din lume, care, la rândul său, a contribuit la criza datoriilor suverane, care a durat mai mulți ani. Noile niveluri de interconectare însemnau că. oricând o țară strănuta, întreaga lume se îmbolnăvea — sau lua un fel de virus. În timpul pandemiei de coronavirus care a început in 2019, aceasta nu a fost o metaforă. Prima pandemie cu adevărat globală a avut efecte mai grave decât simpla subminare a optimismului. întreruperea comerțului și a călătoriilor internaționale, inclusiv a transportului cu containere și călătoriilor cu avionul, au oprit globalizarea, cel puțin pentru o vreme.

Între timp, climatul politic din multe țări a devenit din ce in ee mai tensionat.

Conflicte în lumea contemporană

Conflictele politice nu au încetat, ba chiar au părut să se intensifice după Războiul Rece. Evident, cauza nu a fost o confruntare de ideologii. în schimb, suferințele străvechi, etnice și religioase, s-au evidențiat ca „noile" chemări la luptă. Ideologia naționalistă a fost ștearsă de praf și reciclată pentru a oferi coerență și onorabilitate vărsării de sânge.

Reînvierea conflictelor cu tentă religioasă a fost cumva neașteptată. Mai ales în Europa, timp de un secol, religia avusese un rol scăzut în viața oamenilor. Marile biserici istorice ale Europei erau acum pline de turiști, nu de credincioși. În epoca de după al Doilea Război Mondial, elitele sociale, politice, economice și culturale atât în țările socialiste, cât și în cele liberale considerară că știința și umanismul vor înlocui treptat vechile religii. Cât de mult greșeau!

Între timp, în ciuda presupusului său triumf în Războiul Rece, idealul liberal al rezolvării problemelor civice a pierdut teren, chiar și în cele mai stabile sisteme electorale. Însăși validitatea alegerilor electorale a părut să fie pusă în pericol pretutindeni, pe măsură ce tensiunile creșteau în democrațiile liberale. Ironic, în așa-numita epocă a informațiilor, internetul mai ales rețelele sociale a înlesnit dezinformarea, acum un instrument politic foarte folosit. Hackcrii ruși au arătat, începând cu 2016, că puteau să influențeze alegerile electorale din alte țări printr-o dezinformare ingenioasă. Doar o minoritate restrânsă de alegători își exprimau păreri valide, bazate pc dovezi, despre *probleme* precum sănătatea, reforma fiscală sau încălzirea globală. Incapabili să evalueze adevărul acestor teme, oamenii supărați și prost informați votau emoțional. Conducătorii fără scrupule s-au folosit de temerile și prejudecățile lor. În timp ce politicienii și-au demonizat adversarii, iar rețelele sociale au amplificat această demonizare, terenul comun a dispărut. Această tendință a fost exemplificată prin decăderea Partidului Republican american în

trumpism şi negarea alegerilor, dar lipsa de funcţionare politică a ameninţat treptat multe dintre cele mai puternice state liberale democrate.

Teama de imigranţi şi respingerea lor a devenit o temă naţionalistă in Statele Unite şi in multe ţări europene. Fenomenul imigraţiei a răspuns direct globalizării continue. Migraţia pe distanţă lungă a fost parte a integrării economice globale în creştere, fiind de asemenea o reacţie previzibilă la aşteptările mari. inegalităţile crescânde şi schimbările climatice. Pentru oamenii asediaţi din ţările gazdă, sosirea multor imigranţi tineri, ambiţioşi, de rase diverse, a părul ameninţătoare. În Europa, demagogii care instigau la ură au transformat temerile legate dc imigraţie într-un rampă de lansare pentru noile partide naţionaliste de extremă dreapta. în Statele Unite, aceşti demagogi s-au concentrat pe construirea zidurilor la graniţă şi restricţionarea accesului la vot.

La începutul secolului XX, naţionalismul unise popoarele colonizate din toată lumea în confruntări împotriva coloniştilor. Apelurile naţionaliste sau religioase care s-au răspândit la începutul secolului XXI au venit cel mai des de la fanatici nebuni sau dictatori aspiranţi care, in nici unul dintre cazuri, nu ţineau cont de consecinţe. Conflictele mondiale din anii 1990 au devenit din cc in ce mai directe, dispute cu sumă nulă între grupuri concurente, oricum s-ar fi definit ele.

Prima mare criză după Războiul Rece, un măcel nemaivăzut in lungul conflict imperial dintre Statele Unite şi URSS. a avut loc în Europa. Retorica naţionalistă cu tentă religioasă a creat cadrul

ideologic permanent. în 1991, in Iugoslavia posteomunistă a izbucnit războiul civil. Spre deosebire de prăbuşirea URSS-ului din acelaşi an, destrămarea Iugoslaviei nu a surprins pe nimeni. De la cel de-al Doilea Război Mondial, Iugoslavia fusese o naţiune multietnică definită de ideologia socialistă. Partizanii comunişti îşi câştigaseră un respect veşnic fiindcă rezistaseră ocupaţiei naziste în timpul războiului. După aceea, fostul lider al partizanilor a condus o Iugoslavie strâns unită. Iugoslavia era socialistă, dar a refuzat să se alăture blocului sovietic. Era, de asemenea, un amestec etnic şi religios. Sârbii, care erau creştini ortodocşi, formau grupul dominant. Croaţii vorbeau aceeaşi limbă, dar erau catolici. Bosniecii (care de asemenea vorbeau aceeaşi limbă) erau, cu precădere, musulmani. Două alte etnii iugoslave, slovenii şi macedonenii, aveau limbi diferite. Ţara fusese fondată în 1918 ca parte din regatul Serbiei, iar etnicii sârbi trăiau peste tot. La sfârşitul anilor 1980, când socialismul a decăzut la nivel global, conducerea sârbă a ţării a adoptat retorica naţionalistă, iar Iugoslavia s-a destrămat repede. Până in 1992, Slovenia, Croaţia, Macedonia şi Bosnia s-au separat de Serbia, iar fosta Iugoslavie a fost înlocuită pe hartă de şapte mici state naţionale.

Noile graniţe naţionale, la fel ca în cazul împărţirii anterioare dintre India şi Pakistan, au declanşat un conflict dureros pc motive etnice şi religioase. Acesta e conflictul care a introdus termenul de *epurare etnică* în vocabularul nostru contemporan ca sinonim pentru genocid.

De asemenea, in 1992, India a trăit o manifestare violentă a comunitarianismului, termenul pentru

politici identitare indiene cu fundament religios. Violențele au distrus o veche moschee în orașul Ayodhya din nord, aproape de Delhi. acolo unde, cu jumătate de mileniu înainte, fusese centrul Imperiului Mogul. Moscheea Babri, după cum 1 se spunea, fusese construită de primul împărat mogul, Babur, și a fost denumită după el. înlocuise foarte probabil un templu anterior hindus din același loc. După cum știm, mogulii au fost cuceritori imperiali și înlocuirea templelor popoarelor cucerite era o procedură imperială standard. Dar originile mogulc și ecourile mitice hinduse au transformat moscheea Babri într-un simbol politic volatil. *Ramayana,* marea epopee cvasiscripturală hindusă, în care stăpânul Rama este protagonistul, numește Ayodhya ca locul nașterii acestuia. Moscheea Babri a fost închisă după separarea India Pakistan.

Politicile comunitariene au tulburat Republica India încă din prima zi. Conflictele s-au agravat după Războiul Rece când Partidul Congresului, care guvernase India după independență (sperând la o națiune civică, deschisă oamenilor de toate credințele), a pierdut puterea. Forța in ascensiune evidentă în 1992 a fost naționalismul hindus. Chiar și după ce separarea a îndepărtat Pakistanul (și Bangladeshul), India avea mai mulți musulmani decât oricare altă țară, un grup imens minoritar care a devenit ținta principală pentru propaganda naționalistă a mișcării hinduse Hindutva. Aceasta definește India ca o națiune etnică în primul rând hindusă, ceea ce înseamnă că musulmanii nu pot să-i aparțină complet, chiar dacă strămoșii lor trăiseră acolo zece generații și vorbeau o limbă ce provenea

din sanscrită. Activiştii locali hinduşi au protestat împotriva vecinilor musulmani pentru că mâncau came de vită şi au interzis cu indignare convertirea defaimaţilor proscrişi daliţi, aşa-numiţii paria, cărora islamul le conferă un statut mai important şi oportunităţii sociale. Naţionaliştii hinduşi au format Partidul Bharatiya Janata sau PBJ şi au început să concureze cu succes la nivel naţional. PBJ şi-a chemat adepţii la o adunare în Ayodhya unde au participat 150 000 de oameni şi in timpul căreia, printr-un aranjament anterior, poliţia ce proteja monumentul distrus a fugit, lăsând mulţimea furioasă să radă de pe faţa Pământului, în câteva ore, seculara construcţie din cărămizi de lut. Drama a avut un efect esenţial pentru a coagula sprijinul naţional faţă de PBJ. A inspirat violenţe hinduse naţionaliste similare în multe oraşe cu mari populaţii musulmane. În 2020, preşedintele PBJ a pus el însuşi prima piatră de temelie la noul templu hindus din Ayodhya.

În 1994, statul african Rwanda, aflat in valea Marelui Rift de pe continent. în aparenţă un leagăn al umanităţii, a fost cuprins de haos. Mica Rwanda arc un relief minunat, unul dintre cele mai fertile şi mai dens populate din Africa. Pentru a explica genocidul din Rwanda, este necesară o scurtă prezentare a contextului. Timp de secole, o populaţie numită tutsi (a cărui rege pretindea că avea legături celeste) condusese un grup numit hutu. Rwanda a devenit apoi parte din Africa de Est germană in 1885, iar după înfrângerea Germaniei în Primul Război Mondial, populaţiile tutsi şi hutu au fost oferite Belgiei ca premiu imperial. Atât germanii, cât şi belgienii au guvernat Rwanda prin regi tutsi. Toţi ştiau însă că

majoritatea copleşitoare hutu avea să domine, inevitabil, o Rwanda democratică. Când independenţa a cuprins Africa Centrală in 1960, hutu au proclamat republica şi au răsturnat clasa conducătoare tutsi. Sute de mii de tutsi au fugit din ţară. În exil, au format o organizaţie cu un nume tipic socialist. Frontul Patriotic Rwandez. În 1990, acesta s-a reafirmat militar şi în câţiva ani a făcut pace cu preşedintele hutu. Ulterior, militanţii „puterii hutu", temându- se de o întoarcere violentă a populaţiei tutsi, au pus la calc o bruscă epurare etnică în cadrul căreia au măcelărit între o jumătate şi un milion de tutsi.

Tot in Africa anului 1994, Nelson Mandela, conducătorul Congresului National African, a fost ales preşedinte al Africii de Sud in primele alegeri multirasiale din ţară. Un socialist revoluţionar, Mandela petrecuse douăzeci şi şapte de ani ca deţinut politic înainte de a deveni preşedinte. .Africa de Sud independentă fusese cunoscută in special pentru sistemul profund de clasificare rasială, segregare şi represiune denumit apartheid. Acest sistem a semănat cu o variantă exhaustivă a segregării rasiale impuse prin legile Jim Crow încă in vigoare (când apartheidul a fost înfiinţat in 1948) în sudul Statelor Unite. în vreme ce politicile dc segregare americane erau aparent guvernate prin principiul „separaţi, dar egali" – conform segregaţioniştilor, în orice caz – apartheidul sud-african nu a fost animat de nici un pretext dc egalitate. În schimb, tema principală a apartheidului a fost supremaţia albă absolută. Apartheidul a fost modalitatea prin care albii care Însumau o zecime din

populaţie sperau să oblige celelalte nouă zecimi să muncească pentru ei !n clasicul stil colonial de după independenţă. Ce fel de decolonizare era aceasta? O decolonizare pe care lumea nu putea să o accepte. Nelson Mandela a fost recunoscut in calitate de conducător al unei cauze drepte, iar condamnarea apartheidului de către Naţiunile Unite a dus la accelerarea distrugerii sale, chiar şi înainte de alegerea lui Mandela din 1994, susţinută de vechiul naţionalism decolonizator.

Între timp. naţionaliştii din Statele Unite se îndreptau in direcţia opusă, către o renaştere a temelor supremaţiei albe. În anii 1960, câini de poliţie şi furtunuri de incendiu au fost asmuţite împotriva manifestanţilor negri paşnici, constituind evident o situaţie jenantă, in contextul Războiului Rece. pentru o ţară care dorea să fie văzută ca un far al egalităţii sociale şi democraţiei liberale. Un consens antirasist a pus capăt segregării sub conducerea Partidului Democrat american. Martin Luther King jr., militantul pentru drepturi civile asasinat, a devenit numele unei străzi şi o sărbătoare naţională. Ca reacţie. Partidul Republican a început să clădească o nouă bază electorală printre albii nemulţumiţi care considerau drepturile civile ale negrilor o problemă de interferenţă guvernamentală nedorită. în consecinţă, in anii 1970 şi 1980, Sudul american a schimbat taberele, devenind o regiune profund republicană. Ostilitatea rasistă a fost cauza evidentă pentru această realinicre politică, pe măsură ce politicienii au promovat o politică a resentimentelor albilor, concurând pentru a da sentinţe lungi care au umplut penitenciarele americane cu deţinuţi negri. Între

timp, imigraţia din Mexic furniza muncitori pentru slujbe în agricultura, construcţiile, hotelurile şi restaurantele americane. Imigranţii au devenit ţapi ispăşitori, în vreme ce demagogii promovau o imagine a Statelor Unite ca o naţiune albă creştină. În anii 2010, miliţiile paramilitare începuseră să adopte noua cauză naţionalistă a albilor şi să se pregătească pentru un război rasial.

Europa de Vest se confrunta cu acelaşi tip de reacţie antiimigraţie. Simultan, încerca să treacă *dincolo de* naţionalism, construind o Uniune Europeană. În 2002, aceasta avea propria monedă, propriul steag şi un for conducător. Europenii începuseră să călătorească în diverse ţări cu o uşurinţă fără precedent. Ca pretutindeni, oamenii migrau în direcţia prosperităţii. Tineri emigranţi traversau Europa din Polonia şi fosta Germanie dc Est către fosta Germanie de Vest sau .Anglia. Mulţi au devenit internaţionalişti convinşi. în acelaşi timp, unele dintre cele mai vechi naţiuni consolidate ale Europei, precum Spania sau Marea Britanie, erau ameninţate de mişcări interne pentru autonomie regională, într-un mod interesant, aceste provocări au apărut din naţionalismc înăbuşite, precum cele din Catalonia şi Scoţia, care acum se reafirmau.

Spiritul naţionalismului a tulburat inclusiv Uniunea Europeană. Un vot de protest al naţionaliştilor furioşi a forţat ieşirea Marii Britanii din Uniunea Europeană, deşi aşa-numitul Brexit s-a dovedit un ideal greu de pus în practică. Imigranţii din afara Europei au fost catalizatorul principal al resentimentului naţionalist tot mai puternic. Pe măsură ce oamenii migrau din Africa în Franţa, din Turcia la Berlin sau din America

Latină în Spania, mulţi se confruntau cu reacţii violente. Oraşele germane, franceze, engleze sau altele europene au acumulat mari populaţii de imigranţi neasimilaţi. Pe lângă respingerea obişnuită antiimigrantă, imigranţii musulmani, cu precădere, au fost întâmpinaţi cu ostilitate, lucru care a alimentat resentimentele islamislc în cartierele sărace de imigranţi din oraşele europene.

Pe 11 septembrie 2001. milioane de oameni au fost martorii unei drame cu efecte mondiale, transmisă în direct la televizor. Atacul sinucigaş al teroriştilor islamişti a anunţat noua predominanţă a conflictelor cu caracter religios. Pentru mulţi locuitori din Statele Unite, atacul a părut să vină de nicăieri. în retrospectivă însă, atacul nu pare surprinzător. Atacul terorist din 11 septembrie asupra Americii fusese prefigurat de un conflict profund cu Revoluţia Islamică din Iran.

Să ne amintim că Iranul este numele modem al Persici. Iranienii au construit primul mare imperiu din lume şi au dominat Asia de Sud-Vest peste două mii de ani. Totuşi, nu mai formau o putere mondială de când Imperiul Safavid dispăruse, cu două secole şi jumătate in urmă. încă un fapt de amintit: Safavizii au creat ramura şiită a islamului – crezul minorităţilor musulmane răspândite şi mereu în opoziţie – ca religie de stat. Spre deosebire de restul lumii musulmane, Iranul şi vecinul său Irakul sunt formate in majoritate din şiiţi. Şi acum, contextul crucial. În 1979, regele sau şahul Iranului a fost răsturnat de o Revoluţie Islamică. Şahul fusese un aliat al Statelor Unite în Războiul Rece şi devenise, într-un anumit grad, o creaţie a CIA. Ayatollahii, lideri religioşi cu

robe negre şi bărbi lungi, ancoraţi in scripturi, conduceau Iranul. Revoluţia Islamică a cucerit sediul central al CIA din Teheran, a ţinut personalul ostatic timp de 444 de zile şi a introdus pe plan mondial un nou fenomen politic. Islamismul a cenzurat exprimarea, hainele şi comportamentul, obligând la o conformare faţă de normele religioase musulmane fundamentaliste.

Succesul Revoluţiei Islamice a înspăimântai statele învecinate cu mari populaţii musulmane. Unul era URSS-ul, care ocupase Afganistanul în anii 1980 tocmai pentru a opri răspândirea islamismului. Islamiştii locali, mujahedinii afgani, au dus un război de gherilă împotriva ocupaţiei sovietice. Dictatorul irakian Saddam Husscin se temea şi el de Revoluţia Islamică. Pentru a împiedica influenţa islamistă asupra populaţiei şiite din Irak, el a atacat Iranul. Războiul Irak-Iran s-a soldat cu nenumărate victime şi a avut o evoluţie incertă în anii 1980. Revoluţia Islamică a supravieţuit, iar islamismul de orice fel (şiit sau sunnit) a căpătat influenţă in lumea musulmană.

La începutul secolului XXI, lumea musulmană – extrem dc diversificată în ce priveşte cultura, limba, economia – număra cam un sfert din populaţia globală împărţită în patruzeci şi nouă de ţări. În cele mai multe ţări majoritar musulmane, islamul era religia oficială. Câteva, mai ales Iranul şi .Arabia Saudită, s-au declarat oficial state islamice. Indonezia şi Turcia, ţări cu o largă majoritate musulmană şi regimuri seculare oficiale, au trăit presiunea ascensiunii islamiste. India avea cea mai mare populaţie musulmană din toate ţările, deşi era încă depăşită de majoritatea hindusă. În ciuda acestei

fragmentări politice, comunitatea tuturor credincioşilor musulmani, Umma (care in mod semnificativ înseamnă „naţiune" in arabă), a oferit o identitate comună puternică.

Puterile imperiale de origine europeană sunt adesea văzute ca duşmani ereditari în lumea musulmană. La urma urmelor, întreaga lume musulmană a fost odată colonizată de puterile europene. Mai mult. există o istorie de o mie de ani de conflicte între creştini şi musulmani (şi evrei) încă vie in amintirea islamiştilor care vorbesc frecvent despre „cruciaţii" moderni. Prin urmare, musulmanii din Africa şi Asia tind să se identifice cu suferinţa palestinienilor din Israel, care nu au un stat al lor, şi să considere hărţuirea musulmanilor un atac la Umma globală. În plus, globalizarea contemporană i-a expus pe musulmanii conservatori, majoritatea evidentă, la un consumerism permisiv şi individualist pe care il consideră respingător din punct de vedere moral şi dăunător tradiţiilor lor. Islamismul îşi găseşte rădăcinile religioase in învăţăturile ascetice din regiunea centrală muntoasă din Arabia Saudită, astăzi denumite salafism. Precum creştinii protestanţi la inceput, salafismul a început ca o mişcare religioasă de purificare. Militanţii moderni islamişti tind să cultive mânia împotriva inamicilor externi şi interni pe care îi văd ca duşmani ai lui Dumnezeu.

Atacul din 11 septembrie asupra World Trade Center din New York a fost lansat de islamişti saudiţi. Ei reprezentau un grup slab coordonat de militanţi cu aceleaşi idei. care au transformat atentatele sinucigaşe in strategia lor principală. Deşi puteau ataca obiective de poliţie sau militare, atentatorii

sinucigaşi care purtau veste cu explozibili vizau frecvent populaţiile civile din pieţe sau autobuzele aglomerate. Măcelărirea nediscriminatorie a „duşmanilor" necombatanţi *(terorism,* deoarece creează un climat dc teroare) nu afectase prea mult Europa sau Statele Unite de la cel de-al Doilea Război Mondial, când oraşe întregi fuseseră spulberate în bombardamentele prelungite îndreptate asupra populaţiei civile. Atacul din 11 septembrie a fost misiunea grupării al-Qaeda, o reţea teroristă islamistă fără o organizare centralizată, care în cele din urmă şi-a găsit afiliaţi în toată lumea musulmană. Islamismul a dobândit o influenţă globală la începutul secolului XXT, parţial datorită încurajărilor din partea Arabici Sauditc, deoarece originile islamismului modem sunt strâns legate de istoria dinastiei domnitoare saudite din /Vrabia.

După anul 2000, islamismul a devenit un puternic instrument politic in state cu sisteme electorale bine stabilite. Turcia, un stat musulman majoritar, fusese definită în termeni naţionalişti seculari stricţi la fondarea ei pe ruinele Imperiului Otoman, după Primul Război Mondial. Portretul fondatorului său, Ataturk, apărea peste tot, fiind un fel de icoană seculară. Turcia a devenit un exemplu care demonstra puterea transformatoare a naţionalismului modern. începând cu 2002, un preşedinte extrem de popular, având sprijinul turcilor religioşi din zonele conservatoare îndepărtate de cosmopolitul Istanbul, a îndreptat treptat Turcia spre islamism. Paradoxal, în opinia spectatorilor occidentali, domnia majorităţii a început să facă Turcia *mai puţin* liberală.

Între timp. în Indonezia, care a experimentat o

deschidere democratică în 1998, după treizeci şi doi de ani de dictatură militară, politica islamistă a avut acelaşi impact restrictiv. Musulmanii formau aproape 90% din populaţia indoneziana. După ce coloniştii olandezi s-au retras din Indonezia, conflictul politic a rămas strict secular şi ideologic. Tara fusese una cu potenţial de conflict în Războiul Rece, dominată mult timp de un dictator pro-SUA. Dar acum musulmanii i-au preferat pe islamiştii bine organizaţi şi educaţi în Arabia Saudită. Unii dintre ci au susţinut că indonezienii care nu erau musulmani nu trebuiau să deţină funcţii politice.

Un alt fel de renaştere religioasă a avut loc şi Rusia posteomunistă. Leningradul lui Vladimir Putin şi-a reluat numele ţarist, Sankt-Petersburg, iar bisericile ortodoxe, folosite ca muzee şi săli de spectacol timp de generaţii, s-au umplut din nou cu tămâie. Între timp. Puţin, un fost agent din poliţia secretă KGB. vorbea cu blândeţe, centraliza puterea, păstra avantajul in mâinile sale şi manipula cu viclenie impulsurile naţionaliste. Puţin s-a împotrivit insurgenţilor musulmani din Cccenia controlată de ruşi, o parte a vechiului imperiu ţarist. Criticii lui au fost exilaţi, trimişi la închisoare sau ucişi. Ca populiştii puternici din restul lumii. Puţin se folosea de prejudecăţile populare, precum antihomosexualitatea, care se armonizau cu sprijinul acordat Bisericii Ortodoxe. Renaşterea ortodoxiei ruse a fost parte dintr-o acţiune mai largă naţionalistă care includea dorinţe legate de măreţia pierdută şi nu doar idealuri retorice. Armata lui Puţin a anexat diverse părţi din Imperiu Rus de altădată cu mult înainte de invazia pe scară largă a Ucrainei în

2022.

În America Latină perioada de după Războiul Rece a adus un sfârşit binevenit la conflictele permanente. Conducătorii militari pro-SUA s-au întors în cazărmi, iar alegerile libere au produs o seric de preşedinţi educaţi in America in anii 1990. Globalizarea era singura opţiune de joc, iar latino- americanii erau dornici să câştige. Ei s-au îndepărtat dc confruntări şi au navigat entuziasmaţi pe internet. Forţele religioase din regiune (şi adoptarea influenţelor globale) au produs un val dc adepţi penticostali in rândul săracilor. Evanghelia prosperităţii din Brazilia promitea abundenţă globală in schimbul donaţiilor către evanghelişti populari in stil american. Pentru un timp, cele mai importante ţări din regiune păreau să aibă preşedinţi ncoliberali cu diplome dc licenţă dc la universităţi din Ivy League.

în general, roadele globalizării au fost dezamăgitoare în America Latină. Clasele de mijloc s-au extins şi au dominat piaţa internaţională, dar capitalismul nu generase deloc prosperitate în America Latină şi nu a făcut-o nici acum. Cele mai mari profituri ce rezultau din globalizarea economiilor regiunii erau întotdeauna extractive – din minerit şi cherestea, de exemplu sau asociate cu industriile prost plătite şi agricultura de export. La începutul anilor 2000, roadele accesibile fuseseră culese, economiile regionale se clătinau, iar alegătorii din America Latină şi-au amintit de ce obişnuiau să-i prefere pe naţionalişti şi socialişti. Astfel, în primele două decenii din noul mileniu, naţionaliştii şi socialiştii s-au întors la putere – mai ales în Chile, Columbia şi Brazilia.

Noii conducători latino-americani nu mai erau revoluționarii dinainte. Trăsăturile lor socialiste, trecutul ca luptători de gherilă și victime ale torturii au creat narațiuni personale impresionante, dar nu le-au limitat legăturile cu Banca Mondială, Fondul Monetar Internațional și Organizația Mondială a Comerțului. În ciuda multor continuități, socialismul democratic înlocuise clar vechiul socialism revoluționar al stângii latino-amcricane. între timp, adversarii socialiștilor imitau deseori populismul de dreapta în stilul Statelor Unite, bazat pe interesele legitime în mass-media și conservatorismul cultural cu un caracter religios.

În ansamblu, retorica globală s-a schimbat radical în anii 1990 și începutul anilor 2000. Conflictele erau prezentate mai des acum atât spectatorilor, cât și protagoniștilor, ca lupte între grupuri bine definite rasiale, etnice sau religioase. întrebarea despre cine va supraviețui – ei sau noi – nu mai era, în mare parte, ascunsă de principii superioare. Idealurile universale (și dorința onestă de a le aplica) dispăruseră de pe scena internațională, cu excepția idealului dc globalizarc a pieței libere, Precum marile noastre religii etice, ideologiile noastre politice modeme au eșuat vizibil să construiască o lume mai cuprinzătoare și mai puțin conflictuală.

Noi provocări

Din nefericire, eșecul a devenit evident exact când provocările globale s-au acutizat și au necesitat soluții globale.

O provocare mondială a fost întoarcerea Chinei, după o absență de un sceol, la statutul trainic de centru mondial de producție. Aeeastă poveste a

început în anii 1970, chiar înainte dc încheierea Războiului Rece. După Mao, poporul chinez tânjise să uite puritanismul ideologic al Revoluției Culturale. Dintre veteranii revoluționari care încă alcătuiau conducerea Partidului Comunist în anii 1970, pragmaticul Deng Xiaoping a devenit omul momentului. Din 1978 până în 1989, fără să devină liderul vreunul partid sau al statului, Deng Xiaoping a îndreptat China spre o liberalizare a pieței interne și o deschidere către economia mondială, creând un amestec de proprietăți publice și private. Modelul a fost testat mai întâi in „zonele economice speciale", trei dintre ele în provincia Guangdong. Noul oraș Shcnzhen, una din zonele economice speciale ale lui Deng, și-a mărit populația la douăzeci dc milioane. Regiunea de sud-est a țării, cca mai deschisă către exterior, a devenit punctul central din Noua Chină. Shenzhen, Guangzhou, Fujian, Shanghai și alte orașe de coastă au devenit centre înfloritoare ale exportului de produse către economia mondială, mai ales Statele Unite. Țara a început o campanie masivă de construcții, turnând oceane de beton, in timp ce populația Chinei a trecut de un miliard. Vastele rezervoare din Barajul celor Trei Defileuri s-au umplut in 2006, când statul a definitivat o infrastructură de transport de invidiat de către Europa și Statele Unite, iar noi blocuri înalte de apartamente se întindeau spre orizont cu sutele, între timp, toate plăcerile consumatorilor, mai ales cele digitale, se regăseau în reclame în cel mai pur stil consumerist. Chinezii erau invitați să adopte fără rețineri motivația profitului. Nu a fost nevoie să fie invitați de două ori.

Deschiderea economică a Chinei către piața

mondială nu a fost însoţită de descinderea politică pe care analiştii vestici sperau să o vadă. Conducerea Republicii Populare remarcase cât de repede liberalizarea politică şi lipsa de bunuri de consum distruseseră URSS-ul. „Socialismul cu trăsături chinezeşti" a devenit ideologia oficială de stat un accent pus pc naţionalism care, in practică, se referea la orice funcţiona. Devenită recent pragmatică în chestiunile economice, conducerea chineză nu a tolerat nici o contestare directă a autorităţii partidului şi statului. De aceea, când studenţii chinezi au înălţat propria versiune a Statuii Libertăţii în Piaţa Tiananmen în 1989, centrul simbolic al naţiunii, şi când mulţimea de oameni din marea piaţă, una dintre cele mai întinse din lume, a atins un milion, statul a acţionat cu o forţă copleşitoare pentru a înăbuşi demonstraţia. Lumea îşi aminteşte o imagine simbolică, un manifestant stând singur in faţa tancurilor, dar evenimentele din Piaţa Tiananmen au fost muşamalizate atât de eficient încât puţini chinezi dc azi îşi mai aduc aminte de această imagine.

În generaţia următoare, răspândirea bunurilor de consum a păstrat vii speranţele chineze şi pc chinezi muncind pe rupte, în timp ce ţara devenea din nou, aşa cum o făcuse în ultimii două mii de ani, întotdeauna mai mult economic decât militar o putere mondială. T)upă ce-şi abandonase in tăcere promisiunea pentru o viitoare utopie socialistă, guvernul avea nevoie de un nou discurs. A revenit la vechiul program de nemulţumiri naţionale, resentimente şi eliberare, reiterând fără încetare povestea (la bază adevărată) a subjugării ei in

perioada prerevoluționară de către puterile imperialiste și întoarcerea cu demnitate pe scena globală, sub conducerea Partidului Comunist Chinez. În școli, muzee, monumente, muzică și multe seriale de televiziune o nouă generație dc tineri chinezi au învățat puține lucruri despre lupta de clasă și foarte multe despre nedreptățile imperialiste, precum Războaiele Opiului și distrugerea Nanjingului. Chiar și confucianismul, cea mai chinezească trăsătură (dar o fostă țintă a mâniei revoluționare) a fost reabilitat. Printre modernizările materiale cu adevărat uimitoare – orașe strălucitoare, mașini de familie, trenuri de mare viteză, telefoane mobile, mai multe telefoane mobile – statul a format cea mai patriotică generație de tineri. Cu acordul lor, și-a înăsprit controlul autoritar și a dezvoltat un sistem cuprinzător de supraveghere digitală pentru a monitoriza viața zilnică a uriașei sale populații. Un obiectiv major al noilor sisteme de supraveghere este acum populația musulmană din orașul Xinjiang, din vestul îndepărtat ai Chinei, o țintă a luptei țării contra terorismului.

Ascensiunea economică amețitoare a Chinei a schimbat lumea și, indirect, a provocat Statele Unite. China era încă foarte departe de a egala influența generală, resursele și armele națiunii americane care se bucura de o avuție pe cap de locuitor mult mai mare și încă menținea baze militare in toată lumea. Principala „amenințare" chineză era economică, un dezechilibru economic apăsător, precum cel creat în secolele trecute de mătăsurile, porțelanurile și ceaiul chinezesc. Din nou, consumatorii din vest doreau să cumpere mai mult din China decât viceversa, mult mai mult. China era încă foarte autoritară și continua

să fie un stat monopartit, condus cu mână de fier de Partidul Comunist, dar în practică nu mai era un stat revoluționar, fiind foarte departe de îndeplinirea visului revoluției globale. Naționalismul a invins socialismul când consumatorii din China au vrut partea lor din câștigurile mondiale. China nu avusese niciodată forțe militare peste hotare și nu se mai extinsese teritorial de la începutul dinastici Qing. Teama de China a Statelor Unite era aparent legată de practicile comerciale neloiale, dar în realitate a apărut din relativa scădere a importanței Statelor Unite. Era greu să cobori din poziția de unică supcrputerc după Războiul Rece.

Apoi a venit pandemia de coronavirus care a început in centrul Chinei, in timpul sărbătoririi Anului Nou Chinezesc din 2020. Nu a fost neașteptată, dar i-a luat pe toți prin surprindere. în timp ce prima pandemie modernă se amplifica, întreruperea bruscă a activității la nivel mondial, carantinele și restricțiile au fost ceva nemaivăzut. Demagogii naționaliști au profitat din plin, iar temerile antichineze s-au multiplicat.

Adevărata provocare cu care ne-am confruntat în China, in Statele Unite, în întreaga lume a fost suma dorințelor noastre comune. în 2020, consumerismul care necesită numeroase resurse devastase planeta. Perspectiva promițătoare a unui mod de viață american bazat pe consumul intensiv de resurse stârnise multă admirație și ajutase la câștigarea Războiului Rece. După aceea, o dorință reciprocă de a crea noi stiluri dc viață pentru consumatori orientate către automobile și dependente de combustibilii fosili, producând munți dc deșeuri a

devenit singurul consens evident al lumii. A fost un consens dezamăgitor, sortit din start eşecului, deoarece o multiplicare a consumerismului pe model american în toată lumea nu era sustenabilă, nici măcar pentru minoritatea care putea să ia parte la aceasta.

Globalizarea modului de viaţă american a avut un impact crunt asupra planetei. În anii 1950, când a apărut această viziune ademenitoare, dar iluzorie populaţia globală încă număra sub trei miliarde de locuitori. La începutul secolului XXI, cu o populaţie globală de opt miliarde, efectele dezastruoase au inclus contaminarea acrului şi a apei, dispariţia galopantă a plantelor şi animalelor şi utilizarea în exces a tuturor resurselor naturale ale planetei. Megatone incalculabile de deşeuri de plastic au împânzit oceanele, sectorul pescuitului mondial s-a prăbuşit, eroziunea a distrus solul vegetal, consumul nelimitat de apă a golit straturile acvifere şi a secat râuri, ploile acide au veştejit pădurile. Mai subtilă, deoarece efectele sale au fost treptate şi ireversibile, a fost încălzirea globală din cauza emisiilor de carbon. Cauzele sale principale au fost de departe gazele de seră. precum metanul şi dioxidul de carbon (CO_2), primul provenind din industria agricolă, al doilea din defrişări precum şi din combustibilul industrial, cărbunele. şi combustibilul consumatorului, benzina. Până in jurul anului 2000, încălzirea globală nu a fost luată în seamă de oamenii care îşi vedeau de treburile zilnice, dar pe măsură *ce* calotele glaciare şi permafrostul subarctic s-au topit, gheţarii s-au retras, nivelul mării a crescut, recifele de corali s-au albit, iar pădurile tropicale au ars în incendii,

imaginea de ansamblu a dus la consens ştiinţific.

Iată viziunea de ansamblu. în peste cincizeci de milioane de ani, planeta noastră s-a răcit în timp ce GQj din atmosferă s-a diminuat treptat. Cilaciaţiunea a început în Antarctica acum treizeci şi patru de milioane de ani, iar gheţarii au acoperit întinderi mari din emisfera nordică in erele glaciare. CO_2, din atmosferă a inversat direcţia şi a început să crească semnificativ odată cu Revoluţia Industrială.

De atunci, emisiile de CO, s-au mărit treptat, deceniu cu deceniu, în principal din cauza combustibililor fosili, precum şi a deşeurilor, gazelor de eşapament şi extracţiei de resurse din lumea modernă orientată spre consum. Pe măsură cc gazele cu efect de seră s-au acumulat, planeta a început să se încălzească într-un ritm îngrijorător. în 2020, consensul ştiinţific a stabilit că o catastrofa globală multilaterală ar putea fi evitată numai prin schimbări rapide şi semnificative în stilul de viaţă modern. Asemenea schimbări par a fi insă imposibile. Acest stil de viaţă devenise un scop definitoriu în viaţa oamenilor. Consumatorii din ţările bogate au ajuns să considere abundenţa consumabilelor, fatală din punct de vedere ecologic, ca fiind dreptul lor din naştere. Imensa majoritate a oamenilor de pe Pământ încă aşteptau să împărtăşească acest standard de viaţă şi nu doreau nimic altceva decât să-l atingă.

Astăzi, numai cooperarea dezinteresată la nivel global ne poate salva. Nu doar că ea nu se întrevede nicăieri; este ceva necunoscut pentru experienţa umană.

Ce va urma?

Epilog APOCALIPSUL ACUM?

Să analizăm invazia rusă in Ucraina din 2022. Pe de o parte, avem un stat autoritar care proclamă motivaţii naţionaliste pentru a aduna sprijin intern faţă de agresiunea sa militară. De cealaltă parte se află soldaţi-cetăţcni care rezistă atacului, încercând să formeze o naţiune. Naţionalismul ucrainean a creat o imensă solidaritate in Europa şi neo-Europa, pc bună dreptate. Se parc că nu putem să ne definim ca o comunitate mondială când e vorba de salvat planeta, dar un război internaţional cu tancuri şi rachete? Cu *aşa ceva* putem să rezonăm! Dar dacă va duce la folosirea armelor nucleare? Civilizaţia noastră are mii de ani de experienţă a războiului. *Nu* avem aproape deloc o experienţă a impunerii păcii globale, dar fără ea suntem pierduţi. Naţionalismul omniprezent azi şi reinarmarea nu ne pot ajuta să stabilim pacea globală. Între timp, ne confruntăm cu adevărate

provocări existenţiale.

Pe când terminam această carte, o altă mare provocare şi-a ridicat capul urât. Putem garanta că inteligenţa artificială va îmbunătăţi lucrurile şi nu le va înrăutăţi? Iată un duh din sticlă, dacă există aşa ceva. Îl eliberăm şi în clipa următoare ne va îndeplini trei dorinţe. Prieteni, cel mai probabil o să iasă rău. La fel ca oamenii de ştiinţă care au fabricat arme nucleare pentru al Doilea Război Mondial, oamenii care dezvoltă IA sunt destul de inteligenţi pentru a le fi teamă de propria creaţie. Cum rămâne cu noi, restul? Nimeni nu se îndoieşte de potenţialul transformator al IA, dar nimeni nu ştie exact ce impact va avea. Ne putem permite să nu restricţionăm şi exploatăm acest duh puternic pentru binele comun? Bineînţeles că nu. O vom face? Nu aş miza pe asta.

Schimbările climatice reprezintă o problemă similară. În 2020, CO , din atmosferă a atins niveluri nemaivăzute în ultimele trei milioane de ani, iar temperatura medic globală a crescut cu peste un grad. Altă creştere de un grad, undeva în anii 2030, va dezlănţui o avalanşă de efecte pc termen lung.
precum topirea Antarcticii şi a permafrostului din emisfera nordică, ambele accelerând încălzirea globală. Provocările cu carc omenirea se va confrunta până in 2050 va face prima pandemie să pară inofensivă.

Numai un efort global cu adevărat unanim are şanse să ne apere căminul pe care-l împărţim. Veşti bune! Mijloacele pentru a pune capăt incălzirii globale sunt la îndemâna noastră. Veşti rele! Dovedim din plin că nu ne ridicăm la înălţimea provocării. Dacă

dorim cu adevărat să evităm pierderea catastrofală de populație din cauza secetei, foametei, epidemiilor și războiului nuclear, dacă chiar ne dorim să evităm distrugerea catastrofală a mediului natural înconjurător la scară mondială, nu putem continua si avem același stil de viață – chiar dacă folosim noi surse de energie. Trebuie să încetăm să mai fim consumatori iresponsabili. O economie alimentată de consumul în masă este esența problemei. Ea produce gaze cu efect de seră. Ne consumă resursele și transformă Pământul într-o groapă de gunoi. Nu putem avea și planeta, și gunoiul. însă o putem apăra doar lucrând împreună.

Numai pacea globală și cooperarea inteligentă pot: încetini schimbările climatice. Numai un sentiment puternic de comunitate globală poate păstra resursele și mediul planetei noastre pentru generațiile viitoare. Dar noi nu avem și nu am avut niciodată o comunitate globală. Națiunile Unite reprezintă, fără îndoială, cea mai mare realizare a noastră, dar nu este îndeajuns. De-a lungul întregii istorii, populațiile umane s-au împărțit în grupuri concurente – clanuri, caste, clase, triburi, națiuni și imperii in care concurența și ostilitatea reciprocă au fost norma. Națiunile sunt cele mai mari grupuri identitare reale și nu sunt suficiente ca să răspundă provocărilor globale actuale. Numai un angajament nou și puternic față de umanitatea noastră comună poate motiva efortul coordonat necesar.

Cooperarea globală pentru a oferi generațiilor viitoare un Pământ pe care se poate locui va implica mari transformări sociale. Capitalismul de consum, modelul politic, social și economic dominant la nivel

mondial, va trebui adaptat radical pentru a-i da lui *Ilomo sapiens o* amprentă mai mică de carbon. Această schimbare, nu contează cât de urgentă şi evidentă c nevoia, va fi extrem de turbulentă. Va necesita cele mai mari eforturi colective ale noastre. Va necesita voința de schimbare în beneficiul tuturor. Desigur, putem forma mai multe relații sociale etice şi ne putem imagina moduri mai puțin dăunătoare de a locui pe planeta noastră, Formarea unei noi atitudini față de celălalt va fi partea cea mai grea. Avem nevoie de mai multă educație, artă şi știință, de mai puține arme, de diminuarea marketingului şi finanțării şi, mai presus de orice, de lideri mai buni.

Dar de unde vor veni acești lideri într-o lume in care demagogii s-au specializat in asmuțirea noastră împotriva celuilalt? Interesele politice şi economice legitime nu pot asigura îndrumarea de care avem nevoie pentru a ne reface lumea. Trebuie săi ascultăm nu pe cei care conduc în prezent parada nebuniei globale, ci vocile de pe margine, ale oamenilor care nu sunt implicați în situația actuală. Trebuie să-i urmăm pe cei care îndrăznesc să se opună gândirii convenționale, care proiectează pacea mondială şi critici puterea. Avem nevoie de noi profeți pentru mileniu) al treilea al erei noastre. Trebuie să ne îndoim de masculii alfa însetați de război şi să ascultăm voci precum cea a Gretei Thunberg, care in august 2018, la vârsta de cincisprezece ani, a lansat la Stockholm Greva şcolară pentru climă, ducând la o mişcare a elevilor cc a mobilizat in câteva luni milioane de tineri din lumea întreagă. Mesajul ei a fost direct, sincer, insistent şi esențial. „Nu vreau să aveți speranțe", le-

a spus ea puterilor economice mondiale care s-au reunit la Davos in anul următor. „Vreau să acționați ca și cum ați fi într-o criză. Vreau să acționați ca și cum v-a luat foc casa fiindcă asta s-a întâmplat."

Oamenii pot lucra împreună, în mod altruist, pentru binele comun, dar o colaborare dezinteresată, care nu-i implică doar pe asociații noștri apropiați, este întotdeauna o provocare pentru *Homo sapiens.* Se pare că egoismul stă în natura noastră. Oricine a avut grijă de mai mulți copii deodată știe că împărțirea se învață, nu este o abilitate cu care te naști, și. mai ales, că învățarea ei este o provocare. O parte imensă din istoria lumii este reprezentată de modul inuman in care o jumătate de omenire a tratat cealaltă jumătate. Evident, este greu să faci front comun cu lumea întreagă, dar trebuie să încercăm. Cum ar fi să ne învățăm copiii că toate destinele noastre sunt veșnic inseparabile, că nici un pământean nu este un străin pe această sferă albastră care plutește în neantul infinit, că toți împărtășim aceeași istorie și aceeași soartă?

Chapel Hill, NC
aprilie 2023

LECTURI SUPLIMENTARE

Anderson. Benedict, imagined Communities: Reflections of the Origin and Spread of Nationalism, Verso, 2006. Anthony, David W" The Horse, the Wheel, and Language: I low Bronze-Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modem World, Princeton University

Press, 2007.
Chang, LeslieT., Factory Girls: From Village to City in a Changing China, Spiegel and Grau, 2007.
Chatwin, Bruce, *The Songlines.* Franklin Press, 1987. Christian. David, *Maps of Time:* An *Introduction* to *Big History,* University of California Press. 2004. Courtwright, David T., Forces *of Hahit: Drugs and the Making of the Modem World,* Harvard University Press, **2001**.
Dalrymplc, William, Nine Lives: Encounters with the Holy in Modem India, Bloomsbury, 2009.
Gracber. David şi Wengrow, David. *The Dawn of Everything: A New History of Humanity*, Farrar, Straus and Giroux, 2021.
Harari, Yuval Noah, Sapiens: *A Brief History of Humankind,* Vintage Books, 2015: in limba română, *Sapiens: Scurtă istorie a omenirii,* traducere dc Adrian Şorban, Editura Polirom, Iaşi, 2017.
Hcssler, Peter, Country Driving: A Chinese Road Trip, Harper, 2011.
Karamustafa, Ahmet T.. God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Later Middle Period, 1200■ 1550. One World Publications. 2006.
Lieberman, Daniel E.. *Tlui Story of the Human Body: Evolution. Health, and Disease.* Pantheon. 2013; în limba română. *Povestea corpului uman: Evoluție, sănătate și boală*, traducere de Andreea Rosemarie Lutic. Editura Polirom, București. 2023.
Mann, Charles C.. 1491: New Revelations of the Americas before Columbus, Alfred A. Knopf, 2005.

McNeill, William H.. A *World History,* Oxford University Press, 1908.
Raleigh. Donald JSoviet *Baby Boomers:* An *Oral History of Russia's Cold War Generation,* Oxford University Press, 2012.
Scott, James C., Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed, Yale University Press, 1999.
Weatherford, Jack, Genghis Khan and the Making of the Modem World. Three Rivers Press, 2004.

LISTA ILUSTRAŢIILOR

Desene făcute de Jcremy Hauch după următoarele surse.

Epifanie: Treptele Capiloliului
Pe 6 ianuarie 2021, fanii revoltaţi ai fastului preşedinte american înfrânt in alegeri au încercat să oprească transferul paşnic de putere către succesorul său.
O Samuel Corum/Strmger/Getty Images
La început: Big Bangul
Teoria Big Bang cstrc consensul ştiinţific actual despre cum a fost creat universul.
Jeremy Hauch, idee proprie
Eden: „Peştera mâinilor"
Amprente de mâini au fost găsite in picturile rupestre din toată lumea. Acestea provin din Cucvas dc las Mânos, aproape dc oraşul Pcrito Moreno din provincia Santa Cruz, Argentina.
Stăpânire: Omul gheţurilor
Arheologii au reconstruit înfăţişarea unui vânător neolitic al cărui trup mumificat a fost găsit in Alpi.

O Melolzi/Wikimedia Commons/CC BY-SA 4.0
Babilonul: Dansatoarea
Această mică sculptură din bronz, denumită, de către arheologi, dansatoarea de la Mohenjo-daro, a fost găsită in ruinele civilizaţiei timpurii din valea fluviului fnd. *Alfted Naunath. fotografie, 1*938
Alexandru: Fragmente dc mozaic Cel mai faimos dintre portretele vestitului cuceritor a fost găsit de arheologi într-o podea din mozaic in ruinele oraşului Pompeii.
Lumea clasică: Wang Zhaojun
F.roină legendară a Chinei, ea s-a oferii voluntară să creeze o alianţă matrimonială cu nomazii războinici din stepa cea rece unde a trăit pentru tot restul vieţii ei.

Jeremy Hauch, idee proprie Lumea credinţei:

Kaaba
Situată în Mecca, Arabin Saudită, Kaaba este destinaţia pelerinajelor anuale globale ale musulmanilor practicanţi de peste o mic dc ani.
Lumea durerii: Ioana d'Arc
Prima imagine cunoscută a Ioanei d'Arc a fost schiţată pe marginea unui raport oficial din 1429.
Clément de Fauquembergue
Lumi diferite: Tezcatlipoca
Tezcatlipoca era o zeitate importantă in Mczoamerica înainte ca invadatorii europeni să-şi impună propria religie şi cultură după 1492.
© litstmy and Art Callectton/Alumy Stock Photo
Lumea Nouă: Corabia indoneziana Tradiţiile marit ime timpurii din Asia de Sud-Est sunt reprezentate de această corabie cu furcheţi sculptată în monumentul budist din Borobudur în Java Centrală

in jurul anului 800 d.Hr.

Radka Kumud Mukhopadhyay

Lumea colonizată: O încărcătură umană pe o corabie dc sclavi

Această vestită diagramă a aşa-numitei corăbii de sclavi *tiruoks* a apărut într-un raport aboliționist britanic din 1788.

Plymoulh Chapter of the Soricty for Effecting the Abolition of the Slave Trade

Lumea modernă: Muncitorul din fabrica de bumbac

Acest tânăr muncilor a apărut într-o fotografie documentară a unei fabrici de bumbac din Carotina de Sud la începutul secolului XX.

Fotografie realizată de Lewis Hine pentru National Chilă Labor Committee, Department of Commerce and Labor, Children s Bureau

Libertate: Tabloul lui Delacroix

Desenul prezintă un detaliu din celebrul tablou al lui Delacroix intitulat *Libertatea conducând poporul* care este expus la Luvru.

Eugène Delacroix, uleipepàmà, 1830 Na(iuni:

Gandhi torcând

Ca o formă de boicot împotriva pânzeturilor britanice, Gandhi a tors fire la vârtelnița sa pentru a-ţi face propriile haine.

© Hulton Archive/Stringer/Getty Images Revoluție:

Che Guevara

Ernesto „Che" Guevara a fost un tânăr medic al cărui chip a devenit un simbol internațional al revoluției din anii l960.

Alberto Korda . fotograf : © Alpha Histórica/Alaniy

Stock Photo
Restabilire: Omul din Piaţa Tiananmcn
Un om stă singur in faţa unei linii de tancuri
îndreptate către Piaţa Tiananmcn penLru a
împrăştia demonstranţii din 1989.
AP Photo/JeffWidencr
Apocalipsul acum? -Greta Thunberg
Tânăra activistă pentru climă Greta Thunberg ţine
un afiş pe care scrie „Grevă şcolară pentru climă"
în august 2018.
© Anders lieilberg/ Wikipedia Communs/CC BY-SA 4.0

Mulţumiri

Această carte a apărut şi a prins formă in urma conversaţiilor, pe parcursul a peste un deceniu, cu editorul dc la Editura Norton. Jon Durbin. Mulţumesc, Jon! N -aş fi reuşit fără tine!

A fost o bucurie să lucrez împreună cu artistul Jeremy Haucb, mai ales că a îmbunătăţit mereu ideile melc pentru ilustraţii. Mulţumesc, Jeremy! Ambele nume au legătură cu locurile din Franţa unde au fost descoperite prima oară fosilele lor.